

SAPIENTIA
ERDÉLYI MAGYAR
TUDOMÁNYEGYETEM
CSÍKSZEREDAI KAR

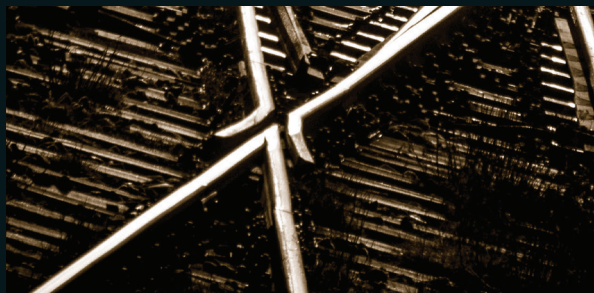
KÖZVETÍTÉS / TRANSFER

TANULMÁNYOK A 2025. MÁRCIUS 21–22-ÉN
MEGRENDEZETT KONFERENCIA ELŐADÁSAIBÓL
STUDII DIN CADRUL CONFERINȚEI ORGANIZATE
ÎN 21–22 MARTIE 2025

SZERKESZTETTE:

**LAJOS KATALIN • MIHÁLY VILMA-IRÉN •
PÁL ENIKŐ • TOMONICSKA INGRID**

Scientia
Kiadó
2026

*KÖZVETÍTÉS / TRANSFER. TANULMÁNYOK A 2025. MÁRCIUS 21–22-ÉN
MEGRENDEZETT KONFERENCIA ELŐADÁSAIBÓL*

*KÖZVETÍTÉS / TRANSFER. STUDII DIN CADRUL CONFERINȚEI ORGANIZATE
ÎN 21–22 MARTIE 2025*

SZERKESZTETTE / EDITORI:

LAJOS KATALIN

MIHÁLY VILMA-IRÉN

PÁL ENIKŐ

TOMONICKA INGRID

SAPIENTIA ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYEGYETEM
CSÍKSZEREDAI KAR
HUMÁNTUDOMÁNYOK TANSZÉK

UNIVERSITATEA SAPIENTIA
FACULTATEA DE ȘTIINȚE ECONOMICE, SOCIO-UMANE ȘI INGINEREȘTI
DIN MIERCUREA CIUC
DEPARTAMENTUL DE ȘTIINȚE UMANE

**Közvetítés / Transfer. Tanulmányok
a 2025. március 21–22-én megrendezett
konferencia előadásaiból**

**Közvetítés / Transfer. Studii din cadrul
conferinței organizate
în 21–22 martie 2025**

Szerkesztette / Editori:

LAJOS KATALIN
MIHÁLY VILMA-IRÉN
PÁL ENIKŐ
TOMONICKA INGRID

| Scientia Kiadó |
| Kolozsvár · 2026 |

DOI: 10.47745/SAPVOL.2026.03

Felelős kiadó / Redactor responsabil:

Sorbán Angella

Lektor / Referent:

Farkas Aliz (Csíkszereda / Miercurea Ciuc)

Borítóterv / Copertă:

Tipotéka Kft.

Kiadói koordinátor / Coordonator editură:

Szabó Beáta

A szakmai felelősséget teljes mértékben a szerkesztők, illetve a szerzők vállalják.

Első magyar és román nyelvű kiadás: 2026

© Scientia 2026

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

ISBN: 978-606-975-118-3

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	11
CUVÂNT ÎNAINTE	13
KÖZVETÍTÉS AZ IRODALOMBAN ÉS A NYELVBEN	
TORDA Dorina	
Az idegenség elbeszélésének változatai Kun Árpád <i>Takarító férfi</i> című regényében	17
LÁBADI Zsombor	
Palicsi eszmecserék Tolnai Ottó <i>Szeméremékszerek 2. Az úr pantallója</i> című regényében. A szerző, a szereplők és az olvasók szempontjai . . .	25
GLÜCK Péter	
Bevezetés Borbély Szilárd <i>Hosszú nap el</i> című kötete ismétel- és elhallgatásmotívumainak formai és tematikus elemzésébe a nyelv és zene határán	33
SZILVESZTER László Szilárd	
Transzcendencia a modern filozófiában és költészetben	45
PUPP Réka	
A magyar modális rendszer nyelvi kifejezői és a kommunikáció kapcsolata.	53
ZÉKÁNY Krisztina	
A nyelvérintkezés sajátosságai a soknemzetiségű Kárpátalján	67
KÖZVETÍTÉS INTERDISZCIPLINÁRIS KERETBEN	
SZILÁGYI Szilárd	
Hasonló motívumok a <i>Dede Korkut</i> könyvében és a régi magyar jogi, történelmi és népköltészeti hagyományokban.	81
PAP Levente	
Az ókeresztény egyház a román nemzeti ébredés kontinuitás-narratívájában	93
HARDI-MAGYAR Tamara	
A humor a vallásos szövegek nyelvében.	103
VALNERNÉ TÖRÖK Eszter	
Transznacionalitás és kultúrák közvetítés a Berlinben élő magyarok egy informális közösségében	121
JOÓ Julianna	
Befogadó és sokszínű művészet – inkluzív megközelítés a művészetközvetítésben.	131
MILIÁN Orsolya	
Szörnyek tánca – a <i>Thriller</i> öröksége.	141

TRANSFER ÎN LITERATURĂ ȘI FILOSOFIE

Susana-Monica TAPODI

Ochii Monei – Romanul inițierii și modelul exemplar al
transmiterii culturii 153

Carina-Maria JOSAN

Metamorfoze poetice sub spectrul digital 163

Senida POENARIU

Proximități strategice: „Profit de l'appropriation” și reconfigurarea
tradiției intelectuale 171

Andrei-Călin ZAMFIRESCU

Ontologii ale limbajului și *quêtes* lingvistice în tratatul dantesc
De vulgari eloquentia 185

Valentin TRIFESCU

Relația Muzeului Național Brukenthal cu arta contemporană. Scurt
istoric (de la începuturi până în prima jumătate a secolului al XX-lea) . . 201**ABORDĂRI LINGVISTICE ALE TRANSFERULUI**

Georgiana LUNGU-BADEA

Identitate, alteritate și transfer intercultural în traducere. 211

Zsuzsanna DÉGI – Enikő PÁL – Erika-Mária TÓDOR – Ingrid TOMONICKSKA

Internaționalizarea ca transmitere de cunoștințe. Din experiența
unui proiect internațional 225

Julianna BORBÉLY – Edith DEBRENTI – Erzsébet SZÁSZ

Internaționalizarea în învățământul preuniversitar din
România: Bune practici și revizuirea literaturii de specialitate. 235

Ioana JIEANU

Româna ca limbă străină în educația geragogică: provocări și
perspective de dezvoltare 247

Alexandra MĂRGINEAN

Codeswitchingul sau strategia compensatorie care ne „unește”.
Alternarea codurilor lingvistice în interacțiunea orală în limba română
ca limbă străină (RLS) în rândul vorbitorilor nonnativi la A1 263

Maria SIMINA-SUCIU

Multimodalitatea. Un mijloc pentru asigurarea comprehensiunii
la nivelul A1 273**RECENZII**

Alpár OLÁH

Socializarea lingvistică secundară a liceenilor maghiari din România . . 285

Kelda-Franciska IMREH-SZÉKELY

Teaching Collocations. An Integrated Approach 287

Rezumate / Kivonatok. 289**Abstracts. 305****A kötet szerzői / Lista autorilor. 321**

CUPRINS

ELŐSZÓ	11
CUVÂNT ÎNAINTE	13

MEDIEREA ÎN LITERATURĂ ȘI ÎN LIMBĂ

Dorina TORDA

Variante ale narațiunii alterității în romanul lui Árpád Kun <i>Bărbatul de serviciu</i>	17

Zsombor LÁBADI

Dialoguri à la Palić în romanul lui Ottó Tolnai <i>Bijuterii ale pudoarei 2</i> . <i>Pantalonii domnului</i> . Perspectivele autorului, personajelor și cititorilor . . .	25

Péter GLÜCK

Introducere în analiza formală și tematică a motivelor repetiției și omisiunii din volumul lui Szilárd Borbély <i>Zi lungă apune</i> , la granița dintre limbaj și muzică.	33

László Szilárd SZILVESZTER

Transcendența în filosofia și poezia modernă	45

Réka PUPP

Expresii lingvistice ale sistemului modal maghiar și relația lor cu comunicarea	53

Krisztina ZÉKÁNY

Particularitățile contactului lingvistic în Transcarpatia multietnică . . .	67

KÖZVETÍTÉS INTERDISZCIPLINÁRIS KERETBEN

Szilárd SZILÁGYI

Motive similare în <i>Cartea lui Dede Korkut</i> și în tradițiile juridice, istorice și folclorice maghiare vechi.	81

Levente PAP

Biserica paleocreștină în narațiunea continuității și trezirii conștiinței naționale române	93

Tamara HARDI-MAGYAR

Umorul în limbajul textelor religioase	103

Eszter VALNERNÉ TÖRÖK

Transnaționalitate și mediere culturală într-o comunitate informală a maghiarilor din Berlin	121

Julianna JOÓ

Artă receptivă și diversă – abordare incluzivă în medierea artei	131

Orsolya MILIÁN

Dansul monștrilor – moștenirea <i>Thriller</i> -ului	141

TRANSFER ÎN LITERATURĂ ȘI FILOSOFIE

Susana-Monica TAPODI

Ochii Monei – Romanul inițierii și modelul exemplar al
transmiterii culturii 153

Carina-Maria JOSAN

Metamorfoze poetice sub spectrul digital 163

Senida POENARIU

Proximități strategice: „Profit de l'appropriation” și reconfigurarea
tradiției intelectuale 171

Andrei-Călin ZAMFIRESCU

Ontologii ale limbajului și *quêtes* lingvistice în tratatul dantesc
De vulgari eloquentia 185

Valentin TRIFESCU

Relația Muzeului Național Brukenthal cu arta contemporană. Scurt
istoric (de la începuturi până în prima jumătate a secolului al XX-lea) . . 201

ABORDĂRI LINGVISTICE ALE TRANSFERULUI

Georgiana LUNGU-BADEA

Identitate, alteritate și transfer intercultural în traducere. 211

Zsuzsanna DÉGI – Enikő PÁL – Erika-Mária TÓDOR – Ingrid TOMONICKSKA

Internaționalizarea ca transmitere de cunoștințe. Din experiența
unui proiect internațional 225

Julianna BORBÉLY – Edith DEBRENTI – Erzsébet SZÁSZ

Internaționalizarea în învățământul preuniversitar din
România: Bune practici și revizuirea literaturii de specialitate. 235

Ioana JIEANU

Româna ca limbă străină în educația geragogică: provocări și
perspective de dezvoltare 247

Alexandra MĂRGINEAN

Codeswitchingul sau strategia compensatorie care ne „unește”.
Alternarea codurilor lingvistice în interacțiunea orală în limba română
ca limbă străină (RLS) în rândul vorbitorilor nonnativi la A1 263

Maria SIMINA-SUCIU

Multimodalitatea. Un mijloc pentru asigurarea comprehensiunii
la nivelul A1 273

RECENZII

Alpár OLÁH

Socializarea lingvistică secundară a liceenilor maghiari din România . . 285

Kelda-Franciska IMREH-SZÉKELY

Teaching Collocations. An Integrated Approach 287

Rezumate / Kivonatok. 289

Abstracts. 305

A kötet szerzői / Lista autorilor. 321

TABLE OF CONTENTS

FOREWORD (HU)	11
Foreword (RO)	13

MEDIATION IN LITERATURE AND LANGUAGE

Dorina TORDA

Variations on the Narrative of Alienation in Árpád Kun's Novel <i>Takarító férfi</i> (<i>The Cleaning Man</i>)	17

Zsombor LÁBADI

Dialogues from Palics in Ottó Tolnai's <i>Modesty Jewelry 2. The Gentleman's Trousers</i> . The Author's, Characters', and the Readers' Perspectives.	25

Péter GLÜCK

Introduction to the Formal and Thematic Analysis of Repetition and Silence in Szilárd Borbély's <i>Hosszú nap el</i> [Long Day Away], at the Intersection of Language and Music	33

László Szilárd SZILVESZTER

Transcendence in Modern Philosophy and Poetry	45

Réka PUPP

Linguistic Expressions of Modality in Hungarian and Their Role in Communication	53

Krisztina ZÉKÁNY

The Characteristics of Language Contact in Multinational Transcarpathia	67

MEDIATION IN AN INTERDISCIPLINARY FRAMEWORK

Szilárd SZILÁGYI

Similar Motifs in the Azeri-Turkish <i>Book of Dede Korkut</i> and the Old Hungarian Legal, Historical, and Folkloric Traditions	81

Levente PAP

In the Shadow of the Habsburgs: Early Christian Reminiscences in the Formation of Romanian National Identity	93

Tamara HARDI-MAGYAR

Humour in Religious Discourse	103

Eszter VALNERNÉ TÖRÖK

Transnationality and Cultural Mediation in an Informal Community of Hungarians Living in Berlin.	121

Julianna JOÓ

An Inclusive Approach to Art Education	131

Orsolya MILIÁN

Monsters' Dance – The Legacy of <i>Thriller</i>	141

TRANSFER IN LITERATURE AND PHILOSOPHY

Susana-Monica TAPODI

- Mona's Eyes* – A Novel of Initiation and a Model of Cultural
Transmission 153

Carina-Maria JOSAN

- Poetry Metamorphoses under the Digital Spectrum 163

Senida POENARIU

- Strategic Proximities: "Profit de l'appropriation" and the
Reconfiguration of Intellectual Traditions. 171

Andrei-Călin ZAMFIRESCU

- Ontologies of Language and Linguistic Quests in Dante's *De vulgari
eloquentia* 185

Valentin TRIFESCU

- The Brukenthal National Museum's Relationship with Contemporary
Art. A Brief History (From Its Beginnings to the First Half of the
20th Century) 201

LINGUISTIC APPROACHES TO TRANSFER

Georgiana LUNGU-BADEA

- Identity, Otherness, and Intercultural Transfer in Translation 211

Zsuzsanna DÉGI – Enikő PÁL – Erika-Mária TÓDOR – Ingrid TOMONICKA

- Internationalization as Transmission of Knowledge. Lessons from
an International Project 225

Julianna BORBÉLY – Edith DEBRENTI – Erzsébet SZÁSZ

- Internationalization in Romanian Pre-University Education: Good
Practices and Literature Review 235

Ioana JIEANU

- Romanian as a Foreign Language in Geragogy Education: Challenges
and Development Prospects 247

Alexandra MĂRGINEAN

- Code-Switching or the Compensatory Strategy That "Unites" Us.
Alternating Linguistic Codes in Oral Interaction in Romanian as a
Foreign Language (RLS) among Non-native Speakers at A1 Level . . . 263

Maria SIMINA-SUCIU

- Multimodality. A Means of Ensuring Comprehension at Level A1 . . . 273

RECENZII

Alpár OLÁH

- Secondary Linguistic Socialization of Hungarian High School Students in
Romania. 285

Kelda-Franciska IMREH-SZÉKELY

- Teaching Collocations. An Integrated Approach 287

Rezumate / Kivonatok. 289**Abstracts. 305****A kötet szerzői / Lista autorilor. 321**

ELŐSZÓ

A világban akkor van rend, ha az ember józanul gondolkodva kialakítja azt. Gondolkodni pedig úgy érdemes, ha folyamatosan párbeszédet folytatunk egymással, odafordulunk a mindenkori Másikhoz. Megpróbáljuk számára közvetíteni, ami nekünk fontos, és meghallgatjuk az ő álláspontját, mérlegeljük, hogy mi lenne számunkra is jó az ő értékei közül.

A görög antikvitásban a Rend, az istenek akaratának közvetítője Hermész, aki kapcsolatot teremt az isteni és emberi szféra között. Ő az irodalomnak és a cserekapcsolatoknak a pártfogója is. A megértés hermeneutikája párbeszédet feltételez: a gadameri horizont-összeolvadás révén a két külön entitás közötti körök átfedése révén valósul meg. Barabási Albert László a többirányú kommunikáció, a hálózatok szerepének fontosságára figyelmeztet a közvetítés aktusában.

A közvetítés elmélete és gyakorlata, a különböző formákban és médiumokban zajló jelentésátadás, értelmezés és a társadalmi-kulturális kontextusok közötti kölcsönhatás egyre inkább központi kérdéssé válik a humántudományokban. A Sapientia EMTE Csíkszeredai Kara Humántudományok Tanszékének Kulturaközi Kölcsönhatások Kutatóközpontja a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal társszervezésben 2025. március 21–22-én *Közvetítés / Transmittere / Transmission* címmel nemzetközi konferenciát szervezett az egyetem campusán. A 13 országból érkező résztvevők 105 magyar, román és angol nyelvű előadásban mutatták be, hogy miként működik a közvetítés különböző tudományos és művészeti területeken, és hogyan formálódnak az üzenetek, jelentések és értelmezések a nyelv, kultúra, társadalom, irodalom, pszichológia, média és művészetek közegeiben. Az élénk eszmecsere nyomán született elemzések felölelik az irodalomtudomány; az alkalmazott nyelvészet (szociolingvisztika, pszicholingvisztika, fordítástudomány, nyelvoktatás); a vizuális és a kulturális tanulmányok témakörét.

Kötetünkben tizenkét magyar és tizenegy román nyelvű tanulmány kapott helyet tematikus csoportosításban. Az első rész magyar nyelvű szövegei a kortárs irodalom jelenségeire fókuszálnak, míg a második, interdiszciplináris részben olvasható tanulmányok a motívumelemzés, az identitáspolitikai, a transznacionalitás, a humor, a nyelvi érintkezés és nyelvoktatás kérdéseit járják körül.

Az első csoport román nyelvű szövegei az interkulturális transzfer lehetőségeit vizsgálják, a hagyomány újraértelmezésének és a képzőművészet irodalmi megjelenítésének egy-egy esetét, Dante nyelvszemléletét, a digitális kor poétikai lehetőségeit, valamint a múzeumok modern művészetet közvetítő szerepét veszik számba. Az utolsó egységbe a nyelvi közvetítés és a nyelvoktatás kérdéseit vizsgáló román tanulmányok kerültek. A kötet zárataként két alapképzéses hallgatónk román nyelvű recenziója olvasható.

A kötet színes képet rajzol fel az értelmezés és jelentésátadás múltbeli folyamatairól és jelenkori kihívásairól. Bízva az olvasók értő figyelmében, szeretettel ajánlom a kötetet.

Csíkszereda,
2025. szeptember 30.

Tapodi Zsuzsa

CUVÂNT ÎNAINTE

Ordinea în lume există atunci când omul o construiește printr-o gândire lucidă. Iar a gândi are sens atunci când purtăm un dialog permanent unii cu alții, când ne întoarcem către Celălalt. Încercăm să-i transmitem ceea ce este important pentru noi și, în același timp, să-i ascultăm punctul de vedere, să cântărim ce ar putea fi benefic și pentru noi dintre valorile sale.

În antichitatea greacă, întruchiparea Ordinii și mijlocitorul voinței zeilor este Hermes, cel care creează legătura dintre sfera divină și cea umană. El este, de asemenea, patronul literaturii și al schimburilor. Hermeneutica înțelegerii presupune dialog: prin fuziunea orizonturilor la Gadamer, suprapunerea cercurilor celor două entități face posibilă înțelegerea. Albert László Barabási atrage atenția asupra importanței comunicării multidirecționale și a rolului rețelelor în actul medierii.

Teoria și practica medierii, transmiterea de semnificații în forme și medii diferite, interpretarea și interacțiunea dintre contexte socio-culturale devin din ce în ce mai centrale în științele umaniste. Facultatea de Științe Economice, Socio-Umane și Inginerești din Miercurea-Ciuc a Universității „Sapientia”, prin Centrul de Studii Interculturale, în colaborare cu Comisia Academică din Cluj, a organizat pe 21–22 martie 2025 conferința internațională **Közvetítés / Transmi-tere / Transmission** în campusul universității.

Cei 105 participanți din 13 țări au prezentat în limba maghiară, română și engleză modul în care funcționează medierea în diferite domenii științifice și artistice și felul în care se formează mesajele, semnificațiile și interpretările în contextul limbii, culturii, societății, literaturii, psihologiei, mass-mediei și artelor. Analizele apărute în urma dezbaterilor acoperă domeniile literaturii, ale lingvisticii aplicate (sociolingvistică, psiholingvistică, traductologie, predarea limbilor), ale studiilor vizuale și culturale.

Volumul nostru cuprinde douăsprezece studii în limba maghiară și unsprezece în limba română, grupate tematic. Prima parte, alcătuită din texte maghiare, se concentrează asupra fenomenelor literaturii contemporane, în timp ce a doua parte, interdisciplinară, reunește studii dedicate analizei motivelor, politicilor identitare, transnaționalității, umorului, contactului lingvistic și predării limbilor.

Textele în limba română din primul grupaj examinează posibilitățile transferului intercultural, câte un caz de reinterpretare a tradiției și de reprezentare literară a artelor plastice, viziunea lingvistică a lui Dante, posibilitățile poetice ale erei digitale, precum și rolul muzeelor în medierea artei moderne. Ultima parte reunește studii românești asupra problemelor medierii lingvistice și ale predării limbilor. În încheierea volumului pot fi citite recenziile a doi studenți ai ciclului de licență, redactate în limba română.

Volumul oferă o imagine diversă asupra proceselor de interpretare și transmitere a semnificațiilor din trecut și a provocărilor actuale. Cu încredere în atenția cititorilor, vă recomandăm cu drag prezentul volum.

Miercurea-Ciuc,
30 septembrie 2025,

Susana-Monica Tapodi

**KÖZVETÍTÉS AZ IRODALOMBAN
ÉS A NYELVBEN**

AZ IDEGENSÉG ELBESZÉLÉSÉNEK VÁLTOZATAI KUN ÁRPÁD *TAKARÍTÓ* *FÉRFI* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Doktori Iskola, irodalomtudományi szakirány, Újvidék
tordadorina123@gmail.com

Bevezető

Az emberi vándorlás, valamint az ezzel összefüggő társadalmi és gazdasági hatások már hosszú ideje a közgondolkodás és a tudományos diskurzus tárgyát képezik. A migráció kifejezés latin eredete (költözik, vándorol) arra utal, hogy már az ókori világban is létezett olyan tényezőként, amellyel nemcsak a hatalmon lévőknek, de az átlagembereknek is szembe kellett nézniük. Az emberi mozgás, amely földrajzi terek átlépésénél is megnyilvánult, már akkoriban is társadalmi, gazdasági, jogi és tudományos kategória volt. A migráció definíciójának közép-pontjában ma is az emberi magatartás, a lakóhely megváltoztatása és a vándorlás áll. A migráció gyakorlatilag egyidős az emberiséggel, így nem beszélhetünk új jelenségről. Az, hogy valaki ideiglenesen vagy véglegesen megváltoztatja a tartózkodási helyét, mindig is emberi szükségletekre vezethető vissza. Azokat a körülményeket, amelyek motiválják a vándorlást, már évszázadok óta ismerjük, és alapvetően nem változtak (Hautzinger–Hegedűs 2014. 5–10.).

Az idegenség áthatja a mai társadalmi és esztétikai tapasztalatokat, és a humántudományok egyik alapvető vizsgálati tárgyává vált. Derrida megközelítése szerint az idegenség tapasztalata elsősorban a nyelvhez kötődik: a nyelv az az eszköz, amelyen keresztül idegenként megszólalhatok, de otthonra is találhatok a párbeszédek során. Így az otthon nem pusztán egy fizikai hely, hanem egy minőség is, amit a másikkal folytatott beszélgetés konstituál. Az idegenség ebben a kontextusban a személyes élményekben jelenik meg (Pál-Lukács 2014. 213–217.).

Kun Árpád korábbi regényei, például a *Boldog Észak* és a *Megint hazavárunk*, szintén foglalkoznak az idegenség és az elidegenedés témáival, azonban más kontextusban. Míg a *Boldog Észak* inkább az emberi létezés filozófiai kérdéseit boncolgatja, addig a *Takarító férfi* egy sokkal hétköznapiabb, mindennapi tapasztalatokból építkező történetet mutat be, ahol az idegenség nemcsak meta-fizikai, hanem egzisztenciális és társadalmi kérdésként is megjelenik.

A *Takarító férfi* újszerűsége abban is rejlik, hogy a bevándorló lét hétköznapjait, a nyelvi és kulturális beilleszkedés aprólékos nehézségeit olyan empátiával és részletességgel ábrázolja, amely túlmutat a korábbi regények absztraktabb megközelítésén.

Helyszín

A regény cselekménye Norvégiában kezdődik, ahol „az eső nem csak úgy jött és továbbállt, ahogy Magyarországon tette volna, ahol fűrges cseppekkel átszalad tetőkön, vagy langyos aszfaltra hull, ahol rögtön elpárolog, hogy néhány óra múlva frissebb legyen utána a szél. Ez az eső Kakashalmon megjött, és napokig, hetekig itt maradt” (Kun 2023. 10.). Az idézett részből azonosíthatjuk a regény konkrét helyszínét, Kakashalmot. A regény egy olyan család életét mutatja be, akik Norvégiába emigráltak a jobb élet reményében; a magyar család nem próbál véglegesen gyökeret eresztetni.

A regény Norvégiát kétarcú országgént mutatja be, ahol a gyönyörű tájak mellett mindig ott van a váratlan veszély lehetősége. A helyszín és a környezet szimbólumai és metaforái fontos szerepet játszanak a társas magány és elidegenedés kifejezésében. Az említett kétoldalúság a társadalmi és kulturális különbségekben is megjelenik. A tanyacsoportot, ahol laknak, Nyugtalan Zugnak hívják. A nagy hegyomlások általában tavasszal következnek be, „valami tompa, föld alatti morajlást egész évben hallottunk, évszaktól függetlenül. Sokszor csak a képzeletünk játszott velünk, figyelmeztetve, hogy a mindennapjaink alatti mélyben átrendeződik a sorsunk, néha viszont valóban közetrétegek csúsztak el egymáson a föld gyomrában, még ha azt a saját szemünkkel nem láthattuk is” (Kun 2023. 15.). Másnap kiderült, hogy hegyomlás volt a vidéken, nem pedig a sorsuk rendeződött át. A leírás két fontos aspektust emel ki: a táj szimbolikus jelentését és a valóság és képzelet közötti határvonalakat. Nyugtalan Zug, mint a táj neve, már önmagában is utal a hely feszültségére és instabilitására. A „nagy hegyomlások” és a „tompá, föld alatti morajlás” a természet hatalmas, ellenőrizhetetlen erejére és az állandó veszélyérzetre utalnak. A táj nem csupán fizikai hely, hanem egy metafora is, amely a karakterek belső világát tükrözi. A morajlás, amely „évszaktól függetlenül” hallható, a karakterek életében zajló rejtett, de állandóan jelen lévő feszültségeket jelzi, amelyek hatással vannak a mindennapi életükre és érzelmi állapotukra. A természet ereje és az azzal való összefonódás a karakterek belső küzdelmeinek és életük instabilitásának metaforájaként jelenik meg.

A levelesládák nem a kertkapun lógnak, mint Magyarországon, hanem a Gyilkoskő oldalához erősítve. Az elbeszélő baljósan véli a követ beszédes neve miatt.

A történet során a család kétszer tér vissza Magyarországra, de hazatérésüket nem a honvág motíválja. Az első visszatérésüket egy tragikus esemény idézi

elő, amikor Bori testvére elhunyt, és a családnak a temetésre kell utaznia. Norvégiában éri ez a hír, így a haláleset nemcsak érzelmileg, hanem földrajzilag is távol történik tőle. A halálhír telefonon érkezik, ami még inkább felerősíti az idegenség és elszigeteltség érzését. A telefonos értesítés hideg és személytelen, ami fokozza az otthontól való eltávolodottság érzetét. Ez a haláleset egyben arra is készíteti, hogy szembenézzon a múlttal és azzal, amit maga mögött hagyott. A halál ilyen formájú közvetítése megerősíti azt az érzést, hogy már nem teljesen része annak a világnak, ahonnan származik, de még mindig kötődik hozzá.

Az elbeszélő többször említést tesz róla, hogy soha nem kötődött helyekhez, ez a gyökértelenség a kulturális és személyes identitás bizonytalanságára is utal, mintha nem lenne semmi, amihez valódi otthonként kötődhet, vagy amely biztonságot nyújtson számára. A helyekhez való kötődés hiánya az érzelmi elidegenedés egyik formáját is jelenti. Ez az érzelmi távolságtartás a helyekkel és az emberekkel szemben is fennáll, ami az elbeszélőt még inkább elkülöníti másoktól és környezetétől. A helyekhez való kötődés hiánya egyfajta rugalmasságot és alkalmazkodóképességet is jelezhet. Az elbeszélő könnyedén vált helyet anélkül, hogy érzelmileg megviselné a változás. Ez az életvitel valószínűleg tudatos választás.

A regény végén a Norvégiába való visszaszökés gondolata azt tükrözi, hogy nem találják meg az otthon érzését Magyarországon, és az új helyszín iránti vágy továbbra is jelen van. Ez a gondolat az elidegenedés, az identitáskeresés és a menekülés motívumait hangsúlyozza, és rávilágít arra, hogy számára Norvégia továbbra is jelentős és kíváncsú hely marad, ahova vissza szeretnének térni. A regény drámai csúcspontja, hogy a család csalódik a hazájában.

Társadalmi, kulturális idegenség

A következő részben láthatjuk, hogyan keveredik a kulturális különbség a nyelvhasználati hiányosságokkal: „... nem értették a kérdést. Részben mert nem fordított szórendet használtam, csak a hangsúlyt emeltem fel a mondat végén, ami norvégul hibás, részben pedig mert az, amire rákérdeztem, számukra annyira nyilvánvaló volt, mint hogy az életben maradáshoz lélegezni kell” (Kun 2023. 24.). A társadalmi idegenség tematikája szintén fontos szerepet kap, amely a bevándorlókat érő előítéletekben, sztereotípiákban és diszkriminációban mutatkozik meg. Ez az idegenség nemcsak a norvég társadalommal való kapcsolatokban jelenik meg, hanem az intézményrendszerekhez, például az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférésben is tetten érhető. Az elbeszélő élete Norvégiában számos olyan társadalmi kihívást tartogat, amelyek egyértelműen mutatják az elidegenedést és a társadalomba való beilleszkedés nehézségeit.

A család kiköltözésének kezdetén kénytelen elfogadni a társadalmi különbségeket, az elbeszélő ezt hangsúlyozza, amikor arról beszél, hogy a kiköltözéskor feltétlenül megbízott a kakashalmi emberek válaszaiban, ahogy a kakashalmiak

is úgy tekintettek rá, mint egy „hosszabb időre köztük rekedt turistára”, ezért elnézték a kérdéseit. A kulturális idegenség meghatározó tényező a regényben, hiszen a főszereplő olyan környezetben találja magát, ahol saját kultúrája és értékrendszere gyakran ütközik a domináns többségével.

A kulturális különbségek áthidalása és a kölcsönös megértés elérése komoly kihívást jelent a főszereplő számára, és ennek következtében a társadalmi kapcsolatok és az identitás formálódása folyamatának mélyebb rétegeibe hatolhatunk be.

Az étkezési szokások is eltérőek, mellyel szemben Medárdus a kezdetekben még ellenkezik: „A teljes kiőrlésű spagettit Magyarországon az okkult bioboltok félreeső polcain tudtam volna csak elképzelni, míg Kakashalmon teljesen közönséges árucikk volt, és bár megfogadtam, hogy ilyet én sose fogok kifőzni, de a rántástól, habarástól megcsömörlöttem, és elhagytam őket, ahogy a magyaros főzelékeket, leveseket is, hogy áttérjek a nyers zöldségből és gyümölcsből készített salátákra – dresszing nélkül, csak valami könnyű öntetet használva” (Kun 2023. 38.).

A szövegrészlet a változó élelmiszer-preferenciákra, az új étkezési trendekre és az egyéni ízlés kialakulására utal. Összességében a szöveg azt mutatja be, hogy a kulturális környezet és az elérhető élelmiszerek milyen módon befolyásolják az egyének étkezési szokásait és ízlését, és hogyan változhatnak ezek a szokások az idő múlásával, valamint a különböző helyszíneken történő tapasztalatok hatására.

Fontolóra véve Hárs Endre megállapítását, miszerint a „kulturális különbségek sosem ragadhatók meg véglegesen és megnyugtató módon, hanem csak megtapasztalásuk eseményében és folyamatában léteznek és egyidejűleg vonódnak meg”, fontos felismerni, hogy a kulturális különbségek felfogása és kezelése összetett folyamat (Hárs 2003. 25.). Ez a belátás azt sugallja, hogy a különböző diszciplínák határainak átlépése, a párbeszéd, majd az ennek eredményeként bekövetkező beilleszkedés, integráció és átadás hosszú távú folyamat, mely nemcsak előnyös eredményekkel, hanem kudarcokkal és a zsákutcába jutás veszélyeivel is járhat. Ez a megközelítés megnehezíti a megfelelő kérdések azonosítását és kiemelését, és rámutat arra, hogy a kulturális különbségekkel való foglalkozásnak dinamikusnak és folyamatosnak kell lennie. A teljes megértés és elfogadás nem egyetlen pillanatban vagy statikus állapotban valósul meg, hanem a tapasztalás és folyamatok során. Emellett az előrehaladás nemcsak pozitív eredményeket, hanem sikertelen vállalkozásokat és potenciális zsákutcákat is magában foglalhat. Ennek tudatában kell lenni, amikor kulturális különbségekkel foglalkozunk, és nyitottan kell kezelni a változást és tanulást (Csordás 2021. 21.).

A tősgyökeres norvég kifejezés ismétlődő motívuma hangsúlyozza a különbséget az elbeszélő és a norvégok között, mind kulturálisan, mind pedig identitás szempontjából. Ez a motívum az elidegenedés, a különbözőség tudata, és a beilleszkedés nehézségeinek kulcsfontosságú megnyilvánulása az elbeszélő szemszögéből. A norvégokkal való állandó összehasonlítás felerősíti az elbeszélő

kulturális különállását. A tősgyökeresség nemcsak a helyhez kötődést, hanem a társadalmi és kulturális beágyazottságot is jelenti, amit az elbeszélő nem tapasztal meg. Ez a motívum folyamatosan emlékezteti őt arra, hogy nem része annak a szilárd és stabil norvég identitásnak, amelyet a környezetében élők megtestesítenek. Ez az állandó visszatérő különbségtétel feszültséget teremt a saját és a norvégok identitása között, melyet a „soha nem kötődtem helyekhez” hozzáállás is tovább erősít.

Személyes szint, önazonosság

Az elbeszélő önazonosságának központi része a könyvekhez és az intellektuális világához való kötődés. Amikor ezt a kapcsolatot elveszíti – itt a könyvtelenség szimbolizálja ezt –, úgy érzi, mintha egyfajta civilizációs űrbe került volna. A könyvektől való megfosztottság az ő világában az identitásvesztést, az intellektuális elszigeteltséget és az idegenséget testesíti meg. A hívő és pogány ellentéte egy olyan metafora, amely a kulturális és értékrendbeli különbségekre utal: az elbeszélő a saját intellektuális világát, értékeit civilizációsnek érzi, míg a körülötte lévő új kultúra számára idegen és értelmezhetetlen. A norvégok szabadidős sportok iránti érdeklődése éles kontrasztot mutat az elbeszélő intellektuális beállítottságával. Ez az életmódbeli különbség tovább fokozza az elidegenedést. Míg a norvég kultúra az aktív, testi tevékenységekre és a szabadidős sportokra helyezi a hangsúlyt, addig az elbeszélő számára a szellemi tevékenységek (például az olvasás és a gondolkodás) sokkal fontosabbak. Ez a különbség egyfajta kulturális szakadékot teremt köztük, és tovább erősíti az elbeszélő azon érzését, hogy ő más, idegen ebben a közegben. Ebben az értelmezésben a másság az abszolút mást jelenti, amely nem egyszerűen megismerési lehetőség, hanem inkább egy etikai attitűdöt követel meg: a különbség felismerését és elfogadását. Az idegenség problémája állandó kihívásként jelentkezik a totalizáló, platóni gondolkodás számára, amely a teljességre törekvő megértést követeli meg.

Emellett az elbeszélő nem fedi fel a norvégok előtt, hogy író, saját alkotói identitását csak akkor érzi hitelesnek, ha azt a norvég közeg számára is elismerik. Ez az elidegenedés egy másik aspektusa: az írói én létezését és jelentőségét nem érzi teljesnek a helyi kulturális keretek között, amíg a műve nincs jelen ebben a kontextusban. Ez a gondolkodásmód azt jelzi, hogy az elbeszélő erősen függ a külső megerősítéstől és az elfogadottságtól. Az identitása tehát részben a siker és az elismertség függvényében alakul, ami az idegenség egyik belső formájára utal: saját magával szemben is idegennek érzi magát, amíg nincs bizonyítéka a munkája értékének egy idegen kultúrában.

Medárdus nem hagyja abba a könyvek olvasását, erre mindig szakít időt, azonban ő is elkezd pl. futni. Ez a példa hasonlatos a fentebb említett főzési szo-

kásainak megváltoztatásához, a kezdeti ellenkezés után felveszi a sportoláshoz használatos öltözetet, amellyel sokáig dacolt.

A személyes idegenség mint témakör pedig a szereplő belső világát és érzéseit jelenti, bemutatva azt a magányt és elszigeteltséget, amely a társadalmi és kulturális idegenség következményeként jelentkezik. A főszereplő magányosságának megértése érdekében elengedhetetlen feltárni azt a paradox helyzetet, amelyben úgy érzi magát elszigetelve, hogy az egész családja jelen van a közelében. A társas magány az az állapot, amikor valaki elszigeteltnek és magányosnak érzi magát, annak ellenére, hogy mások veszik körül. Ez az állapot szorosan összefügg a társadalmi kapcsolatok gyengeségével vagy hiányával (Szántó 2019). A személyes idegenség, az elidegenedés legbelső formája, Medárdus életében a család és az önmaga közötti kapcsolat problematikájában jelenik meg. A családdal való együttélés ellenére Medárdus folyamatosan elszigeteltnek érzi magát.

A főszereplőnek nehézségei vannak az érzelmi sebezhetőség vagy intímabb érzelmek kifejezése terén, így a családtagokkal való kapcsolatai hiányosnak vagy sekélynek tűnhetnek. A főszereplő magánya mögött olyan belső konfliktusok vagy identitászavarok lapulnak, amelyek megnehezítik az érzelmek kifejezését és a közelállókval való kapcsolatok kiépítését. Medárdus Norvégiában egy takarító férfi, Magyarországon pedig íróként tartják számon. Többször lehetősége lenne elmondania, hogy ír, de nem teszi, mert *szánalmas önfényezésnek* érzi, és ezzel leleplezné a másik önmagát. Annyival is megelégszik, hogy ő az emberek szemében „valamilyen kelet-európai – bolgár, magyar vagy román – bölcész, aki megélhetés céljából északon takarít... inkább akartam kevesebbnek, mintsem többnek látszani” (Kun 2023. 82.). Szándékosan próbálja csökkenteni azokat a tulajdonságokat vagy azokat az elemeket, amelyek mások számára kiemelhetik vagy megkülönböztethetik. Ez az önkorlátozás azt jelzi, hogy nem akar kitűnni vagy felhívni magára a figyelmet. A kelet-európai bölcész képét a norvég társadalom bizonyos előítéletei, sztereotípiái befolyásolják, amit az elbeszélő magára vesz, hogy elkerülje az egyéni különlegesség kihangsúlyozását. Ez egyfajta önvédelmi mechanizmus, hogy ne kerüljön a középpontba, hanem beolvadjon az adott közegbe. Ez az identitás és énkép kontrollálása is, ahol az elbeszélő úgy érzi, könnyebb egy egyszerűbb, klisészerepet vállalni, mint a valódi énjét és eredményeit megmutatni.

Az elbeszélő Don Quijotéhoz hasonlítja magát, miközben álmában irodalmi ösztöndíjat nyer Norvégiában, és ez erőteljesen szimbolizálja az illúziók és a valóság közötti konfliktust, valamint az önazonossággal kapcsolatos belső küzdelmeket. Don Quijote az irodalmi hősök között az idealizmus, a valóságtól elrugaszkodott álmok egyik legismertebb példája. Az elbeszélő önazonosítása ezzel az alakzattal arra utal, hogy saját írói ambícióit és életútját egyfajta idealizált küldetesként éli meg, amely talán a valóság határain túlra mutat. Az irodalmi ösztöndíj álmában való elnyerése is egy olyan vágy, mely messze túlmutat a jelen valóságán, egyfajta álomvilág része. Az elbeszélő felismeri, hogy álmai és ambí-

ciói talán éppoly illuzórikusak, mint Don Quijote lovagi küldetései. Ez egyfajta szatirikus önmegjelenítésként is felfogható, amely a saját ambícióinak kissé groteszk jellegére mutat rá.

Összegzés

Az idegenség és a migráció témakörei gazdag és változatos formában jelennek meg Kun Árpád *Takarító férfi* című regényében, amelyben a főhős és családja Norvégiába való költözése révén különböző aspektusokat tár fel. A regény tematikája az idegenség fogalmát nemcsak földrajzi és kulturális eltávolodásként, hanem személyes és társadalmi elidegenedésként is vizsgálja. Az idegenség tapasztalata ebben a regényben több szinten is jelentkezik: kulturális, társadalmi és személyes szinten egyaránt. A kulturális idegenség elsősorban a nyelvi és szokásbéli különbségekben érhető tetten. A regény alapján megfigyelhető, hogy a szereplők számos helyváltoztatáson mennek keresztül, ami az életüket és kapcsolataikat is alapvetően formálja.

Az idegenség személyes tapasztalatként jelenik meg a regényben. Ez a tapasztalatokon alapuló narratíva a globalizáció és a mobilitás jegyében szemlélteti, hogy az életút és a személyes boldogság keresése szorosan összefügg az egyéni értékekkel, környezeti feltételekkel és társadalmi lehetőségekkel. Az események és karakterfejlődés révén a regény különféle dimenziókban vizsgálja azt, hogyan formálja át a helyváltoztatás és az új környezet az egyéni identitást és az életmódját.

Az elbeszélő tudatos önkorlátozása és az egyszerű kelet-európai bölcsész szerepének felvétele az identitásválság és az elidegenedés egy újabb dimenziója. Az elbeszélő helyekhez való kötődésének hiánya mélyebb érzelmi elidegenedésre utal, amely az identitás gyökértelenségében és a helyekhez való érzelmi kötődés elutasításában nyilvánul meg.

Szakirodalom

KUN Árpád

2023 *Takarító férfi*. Budapest, Magvető.

CSORDÁS László

2021 *A peremlét zátonyán. Az idegenség dinamikája Szilágyi István regényeiben*. Debrecen, Doktori (PhD) értekezés.

HÁRS Endre

2003 Antropológia és irodalom – mi van a között? In: Biczó Gábor – Kiss Noémi (szerk.): *Antropológia és irodalom, Egy új paradigma útkeresése*. Debrecen, Csokonai Kiadó.

HAUTZINGER Zoltán – HEGEDŰS Judit – KLENNER Zoltán

2014 *A migráció elmélete*. Budapest, Nemzeti Közszerológati Egyetem.

PÁL-LUKÁCS Zsófia

2014 Az idegenség tipográfiája Bodor Ádám: Verhovina madarai. In: Borbély András (szerk.): *Irodalom, test, emlékezet*. Kolozsvár, A BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Intézetének házikonferenciája, 213–227.

SZÁNTÓ Szilvia, Dr.

2019 *Nem együtt, hanem egymás mellett – magányosan egy párkapcsolatban*

URL: <https://drszantoszilvia.hu/2023/08/11/dr-szanto-szilvia-nem-egyutt-hanem-egymas-mellett-maganyosan-egy-parkapcsolatban/> [2025. május 29.]

PALICSI ESZMECSERÉK TOLNAI OTTÓ SZEMÉREMÉKSZEREK 2. AZ ÚR PANTALLÓJA CÍMŰ REGÉNYÉBEN

A szerző, a szereplők és az olvasók szempontjai

Eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem, Eszék
zlabadi@ffos.hr

A tanulmány Tolnai Ottó regényében elsősorban azt vizsgálja, hogy az elbeszélő mesélőkedvének túláradása mögött milyen mintázatok ismerhetők fel. A regény keretei között ugyanis számos kisebb forma, színes epizód, lírai közjáték, illetve elbeszélői kommentár jelenik meg, amely kialakítja a regény összképét. Tolnai előszeretettel használ olyan elbeszélői eszközöket, amelyek eleinte szokatlannak, újszerűnek tűnhetnek, de a regény elbeszélői ívének kirajzolása során egyre inkább természetessé válnak. Ilyenek például már a regény egyes jeleneteiben jelen lévő, a szerzői szöveget kiegészítő vagy ellenpontosító regényhősök, akiknek a – helyenként nagyon is józan, vagy néha ironikus-szatirikus – megjegyzései kísérik a mesélő előadásait. Ezek a beszélgetések, kávéházi társalgások és gondolatcserek szervesen beépülnek a regény szövegébe, és egy idő után már olyan kontextust hoznak létre, ahol a narrátor és szereplők között létrejövő kapcsolatok a naturalizáció jelenségével értelmezhetők. Az eredetileg Jonathan Cullernek köszönhetően széles körben ismertté vált fogalom ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy a történet olyan jelleget ölt, amely által a furcsa, különc figurák, alter- és egyéb egók társasága természetessé válik, beépül a regény világába. Jonathan Culler ezt úgy magyarázza, hogy a szövegben a furcsa, szokatlan elbeszélői mintázatok esetenként szinte teljesen megszokottá válnak (2001. 161.), még akkor is, ha eleinte véletlenszerűen és érthetetlen módon jelentkeznek. Ez pedig hozzájárul ahhoz, hogy ezt az elbeszélői nyelvezet egyik sajátosságaként értelmezzük, és a kulturális kódok művészi megjelenítéseként tekintsünk rájuk (Culler 2001. 168.). Az irodalmi naturalizáció egyik fontos hatása abban is megnyilvánul, ahogy a szerző-narrátor bizonyos helyzetekben a szereplőkhöz viszonyul, gyakran dicséri vagy egyetértően idézi az elhangzottakat, és ezzel megmutatja, hogy hányféle módon érintkezik a helybeliekkel, és miként folytat velük beszélgetést számukra lényeges dolgokról (Culler 2001. 171.).

Az infaustus figurák – ahogy a szerző nevezi őket – többnyire olyan szerepet töltenek be Tolnai prózájában, amelynek révén a vidék, a periféria gondolkodásmódja is fontos kelléke az elbeszéléseknek. Ez lehetővé teszi, hogy olyan kiemelt pozíciót foglaljanak el, amelyben esendőségük, kiszolgáltatottságuk ellenére is felértékelődik helyzetük a történetben. A periférián élő közösség kapcsolatrendszere a palicsi témájú elbeszéléseknek is természetes közegévé válik. Az erre az észak-vajdasági településre jellemző szemlélet, gondolkodásformák, nyelvi közlésmód meghatározzák a regény esztétikumát, szerepfelfogását, közösségi eszményeit. A regényben folyamatosan jelen vannak a helyi értékek, amelyek az elbeszélőnek köszönhetően általános érvényre tesznek szert, válaszolva arra a kérdésre, hogy mi számít jónak és szépnek.

A regény kritikai megítélésének egyik fontos kérdése lett a szerző, az elbeszélő és a szereplők viszonyának értelmezése. Tolnai prózájában az elbeszélő működése ugyanis olyan sajátos összefüggésekbe ágyazódik, ahol a kulturális ismeretek, helytörténeti és művészeti referenciák összefonódnak, emiatt a történetmondás olyan jelenséggént tűnik fel, amely a szerzői invenció révén eltérő kulturális utalások és társas motívumok alapos ismeretét feltételezi. Angyalosi Gergely például kritikájában kiemeli, hogy a regénytrilógia első részében az olvasó számára gyakran felmerül a kérdés, hogy éppen ki beszél, hiszen Tolnai történeteinek ismerős szereplői – Regény Misu vagy Jonathán mellett – Tolnai Ottó alteregója, T. Olivér is megszólal. A regény narrátora és a szereplők közötti viszony ugyanakkor nem teljesen egyértelmű, hiszen a történetben folyton új szempontok, helyi nyelvi közlések és utalások jelennek meg. Miközben az elbeszélő-szerző, akinek az alakja összemosódik T. Olivérével, Palics utcáin kóborol, és gyakran beszél a helybeli lumpenekről, infaustusokról gyűjtött benyomásairól (Angyalosi 2020. 561.). Angyalosi (2020. 561.) pontosan érzékeli az elbeszélés nehézségeit, amelyek emellett abból is adódnak, hogy az élettörténet írója gyakran panaszkodik arra, hogy az elbeszélés szálait nem mindig tudja kézben tartani, és néha nem tud különbséget tenni a maga szövegei és egy-egy jellegzetes szereplő megszólalásai között. A kritikus végül arra a következtetésre jut, hogy az olvasónak át kell engednie magát a szöveg áramlásának, ezzel a Tolnai védjegyének tekinthető szövegelésre kell ráhagyatkoznia (Angyalosi 2020. 563.). Ehhez a gondolatmenethez kapcsolódik az életmű egyik legjobb ismerője, Radics Viktória, aki azt hangsúlyozza, hogy a szöveg a beleérzés képességét várja el az olvasótól, hogy „oda tudja magát adni a sodrásnak, mint amikor úszunk” (Radics 2021. o. n.). Másrészt foglalkozik azzal a már említett sajátossággal, amely a rendkívül érzékeny párbeszéd alakjában mutatkozik meg, ahol az író az emberek mellett a környezet tárgyai, állatai, növényvilága is megszólítja. Ezek a beszélgetések azzal a szerzői szándékkal jönnek létre, hogy kerüljék az elitista és művésziesskedő hangnemet, és az a társalgás természetes közegébe illeszkedjen. A szerző figyelme leginkább a mindennapi élet egyszerű formáihoz, kis műfajaihoz igazodik, amely túlnyomórészt a kötetlen beszélgetésre épül (Radics 2021).

„Teljesen érvénytelen nála az alacsonyrendű/magasrendű dichotómiája, mert ezeket karizmatikusan értelmezi, az alacsonyrendű magasrendű, és viszont, ő az, aki egy rozsdás szögben megtalálja az épp aktuális abszolútumot, aki a birkapásztornban meglátja a bölcsét [...]. A megvetés, a lenézés és a sznobéria teljesen ki van zárva ebből a lelkületből, neki olyasféle szent emberei vannak, mint Dosztojevszkijnek” (Radics 2021. o. n.). Az elbeszélő erőfeszítése így arra irányul, hogy a jelentéktelennek tűnő részleteket se hagyja figyelmen kívül, és ezeknek gyakran önmagukon túlmutató érzékfeletti jelentést tulajdonítson.

Tolnai Ottó szövegeit számos kettősség övezi, ilyenek például a jelentéktelen, látszólag semmis dolgok iránti érdeklődés, amely egyszerre mutatkozik meg a kis fürdőváros, Palics szellemi és történeti hagyományainak, illetve a helytörténeti értékeinek összegyűjtésében, felhalmozásában. Ezek a látszólag az elbeszélőnek tulajdonított vonások azonban olyannyira karakteressé válnak, hogy teljesen indokoltan merül fel az a lehetőség, hogy a narrátor elvont fogalma helyett a szerző szerepére is kitérjünk. Ezt a mai irodalomelmélet egyik személyközi kommunikációra alapozott megközelítése alapján (Coste 1989) tehetjük meg, amely Tolnai regényére is meglehetősen jól alkalmazható, hiszen a mesélő helytörténeti jellegű megfigyelései olyan élénkké és széles körűvé válnak, amely egy hagyományos elbeszélő figura meglétével nem magyarázható meg teljesen. Ez a rendkívül kiterjedt ismeretanyag – amely a település szinte minden érdekes részletét magába foglalja – Tolnai jellegzetes szerzői karakterét mutatja. A feltételezett elbeszélő, mint azt Jonathan Culler (2021) is meggyőzően kifejti a narrátor fogalmát értelmezve, ezúttal inkább csökkenti, mintsem érdemileg bővítené az értelmezés lehetőségeit. Az elbeszélés körülményeinek nehézségei, a cselekményszálak gyakori összekeverése és az elbeszélő kilépése a szerepéből mind arra a fontos körülményre utalnak, hogy a narrátor nem kifejezetten megalkotott személyként van jelen a szövegben, hanem összes életrajzi adottságával együtt, hiszen számos olyan jellemző tulajdonsága van, amely nem különül el a szerzőről alkotott képünktől.

Az elbeszélő mint mesélő megléte azzal is összefügg a regényben, hogy nem egyszerűen valamiféle helytörténeti értelemben való mindentudásról beszélhetünk, hanem az események olyan aktív továbbadásáról, amelyekről a szerző, Tolnai Ottó (vagy az alteregójaként értelmezett költő) szerzett tudomást. A regényíró ezeket a történeteket regényes formában, úgynevezett románkáknak is közölni szeretné, méghozzá feltehetően azért, mivel azokat nemcsak a település, hanem a helyi irodalom és kultúra szempontjából egyaránt lenyűgözőnek vagy megvilágító erejűnek gondolja (Culler 2021. 43.). Eközben olyan kifejezőeszközöket választ, amelyek éppen ezeknek a lényeges epizódoknak a kiemelésére szolgálnak. A hagyományos szerzői szerep gyengítése, viszonylagossága éppen ezért paradox módon az író személyes, emberi vonásainak felerősítésével jár együtt, a kettősségeknek a meghaladásával, amelyekben a kulturális és társadalmi elmentések – például az urbánus és népi, a kozmopolita és vidéki, a dologi és ter-

mészetfeletti pólusok – szerepe is elhalványul (Radics 2021). Vagyis emiatt sem vonatkoztathatunk el teljesen a szerzőtől, inkább mint azt Jonathan Culler (2021. 46.) is hangsúlyozza tanulmányában, Tolnai regényében a szerző kíváncsisága és jó értelemben vett megszállottsága formálja, alakítja az elbeszélés témáit, eszméit és kulturális összefüggéseit. Mindez még inkább kidomborítja a szöveg mögött húzódó összetett alkotói folyamatokat.

A regénytrilógia második darabját, a *Szeméremékszerek 2-t* szintén hasonló szerzői gesztusok kísérik. A történet úgy is értelmezhető, hogy Tolnai az elbeszélés segítségével olyan ajánlatot tesz az olvasónak, amellyel betekintést nyújt a helyi szokások, kultúra és művészettörténet érdekes jelenségeibe. Mindez úgy történik, ahogy Jonathan Culler (1990) a modern turizmus jelenségét vizsgálva is utalt rá, hogy közben számos élményt kínál, amelynek során az olvasók megismerhetik a település és környékének autentikus helyeit, vonzó természeti jelenségeit. Ennek során a szerző rögtönzött kávéházi előadásokat vagy múzeumi foglalkozást is tart a Palicsra érkező vendégeknek. A sajátosan megalkotott panteonjainak háttérében a hosszú évek alatt felfedezett vagy tudatosan kialakított motívumok húzódnak meg, melyeket a legnagyobb nyitottsággal kezel. Ezek a nyilvános írói rögtönzések azonban gyakran nem várt fordulatot vehetnek, például egy magyarországi vendégcsoport érkezésekor is. Az egyik epizódban például Tolnai a kabátzsebéből előhúzza egy Kosztolányi-novelláskötet, a *Tű* című elbeszélésnek azt a drámai pillanatát idézi fel, amikor a történet főhősnője véletlenül lenyeli a varrótü, majd ezt a megdöbbszent turistáknak ajánlja továbbgondolásra, és ezzel a helyi vonatkozásokon túl az elbeszélés rejtélyes pontjaira helyezi a hangsúlyt (Tolnai 2020. 152.).

A regény sajátos módon kapcsolja össze egymással a magát ateistának nevező Cziprián és a természetfeletti iránti érzékenységet tápláló író világszemléletét. A baráti eszmecsere, társalgások során olyan helyzetek jönnek létre, amelyekben az eltérő gondolatok találkozhatnak, majd egymásra rétegződnek. Például eltérnek a nézetek a Palicsi-tó jelképes alakjáról is, hiszen Tolnai az ősi bennszülött törzsek használati eszközét, a bumeráng alakját fedezi fel benne, megidézve a költő egyik Palicsról írt versét, míg barátja és beszélgetőtársa ragaszkodik a természeti képződmény konvencionális meghatározásához, a könyökformában hajló kar képzetéhez (Tolnai 2020. 152.). Ehhez a sokoldalú jelenséghez kapcsolódnak még olyan helyi anekdoták, színes családi történetek, amelyek a tó gazdag asszociációs jelentését hangsúlyozzák, például ilyen a palicsi kislány kérdése, aki a volt jugoszláv elnök nevét – akinek állítólag volt nyaralója a településen – hasonló hangzása folytán hozza motivikus összefüggésbe a helyiek régi büszkeségével („Tito is egy tó?”). A település vonzerejét, titokzatosságát növeli az is a regényben, hogy számos köztéri szobor, épület vagy emlékmű helyét és jelentéseit szintén átértelmezi a választott ideológiai nézőpont alapján. Így például arról is többféle elképzelés létezik a befogadó hovatartozásától és elvi meggyőződésétől függően, hogy az egész alakos, bronzból készült palicsi köztéri szobor valójában mit tart

a kezében, esetleg gépfegyvert, mint azt a partizán hagyományokat képviselők állítják, vagy inkább guszlát, a szerb népköltészet egyik fontos ősi hangszerét, ahogyan az autentikus népművészet hívei feltételezik (Tolnai 2020. 54.).

A nevezetes közösségi helyek, alkalmak iránti érdeklődés, amely a szerző részéről egyfajta vidéki bédékkerként, útikalauzként szolgálhat az olvasóknak, nem csupán egyszerű bemutatás, hanem egy mélyebb, összetettebb megközelítés eredménye, amellyel Tolnai rendre átértelmezi és kitágítja a műfaji jellemzőket. A palicsi útikalauz olyan történet, amelyben a különböző műfajok egymásba fonódnak – a mesélő szándéka szerint multiplikálódnak, megsokszorozódnak. Eközben megjelenik bennük a helyi élet iránti élénk szerzői kíváncsiság is. Így arra az egyszerű kérdésre, hogy mi a Palics, az egyre terebélyesedő történetek miatt nem adható egyszerű válasz, hiszen a színes történetek egy nagyobb motivikus láncolatba illeszkednek, és arra várnak, hogy Tolnai elbeszélője felhasználja és beleírja őket a rendkívül szerteágazó útikönyvébe (Ladányi 2024. 114.).

A kötet különösen érdekes életrajzi elemei közé tartoznak a meghitt személyes emlékek, amelyek kivételes alkalmai annak, amikor Tolnai elbeszélője hangot adhat a leginkább értékesnek hitt szerénységet bemutató személyes gesztusoknak. Ezek az értékes pillanatok gyakran néhány szokatlan köznapi rituálé köré szerveződnek. A kötetben található például egy valóságos szerzői műhelytitoknak beillő jelenet, ahol az író betekintést nyújt legkedvesebb szövegeibe, amelyeket egy borbélykofferben cipel magával. Fáy András *Eredeti meséi és aphorizmái* című könyve is ott van a féltett kincsei között: „kötete is ott lapul, onnan a műfaj-meghatározásunk is, hiszen ő nem feledkezett meg a könyvkötőről, különösen ügyelt volt a kötésre mint olyanra: románkák egybekötött csokra” (Tolnai 2020. 140.). E rövid részletből is jól kirajzolódik, hogy Tolnai figyelme nemcsak a szövegre irányul, hanem az egész könyv létezésére is kiterjed, amely a jelképes felajánlás, megosztás, átadás mozzanatát, gesztusait tartalmazza. A zsebkönyvnyi méretű tárgy így mintegy önálló életre kel, és egyfajta különleges adományként tűnik fel. A szerző egyik leginkább szeretetre méltó hősei közé tartozik egy Rahmanyinov-szakértő, akinek a felvételeit szintén magával hordja a táskájában. A zenei művek mellett azonban legalább ilyen fontosak azok a fellépések is, ahol az apró személyes gesztusok, mozdulatok összeadódnak, és Tolnai eszményképeiként jelennek meg:

ahogyan kis szürke öltönyében, kezében borbélykofferral a Rachmaninov-szakértő bejött a szabadkai zeneiskola dísztermébe. Így vonulhattak be egykor az uralkodók, királyok, császárok, bejött és finom léptekkel elindult az asztal, a pulpitus felé. Mindenki feléje fordult. Úgy tűnt, nagyon sokáig tart majd az útja... De akkor váratlanul megállt, letette kis borbélykofferét. És épp az út felénél, a terem közepén, térdet hajtott. Első pillanatban azt hittem, a szabadkai zeneiskola szelleme előtt hajt térdet, hiszen tudta, abban a teremben Bartók is koncertezett... (és azt is pontosan tudta,

hogy Bartók mit tett a délszláv népzeneért, hiszen ő, a Rachmaninov-szakértő személyesen is találkozott Bartók nagy hívével, Kodály neves tanítványával, Josip Slavenskival). Majd le is térdelt. Mindenki felemelkedett a helyéről. Látni akarták, mi történik. Ugyanis érezték, mindez már a rituálé része. És akkor nagy koncentrációval, szakértelemmel kiigazította a meggyűrődött futószőnyeget. Nehogy valaki felbukjon benne. Mármint a szőnyeg gyűrődésén. Nehogy valaki eltörje a kezét. Forgóját. Ilyet még nem láttam. Pontosabban csak szülővárosom töpörödött nénikéi tudtak így térdet hajtani. Így letérdepelni templomuk fekete-fehér kövezetén. Ahogy a Rachmaninov-szakértő kiigazította a szőnyeget, felegyenesedett, fogta a kis borbélykofferét, tovább lépkedett az asztal, a pulpitus irányába. (Tolnai 2020. 73–74.)

Tolnainál a művészi alázat és szerénység előtti tiszteletadás több részleten keresztül is összefonódik a beszélgetések konkrét témájával, a szerény életvitel iránti elkötelezettséggel. Ezekben a történetekben az egészen apró dolgok, események, mozzanatok értékelődnek fel és tesznek szert önmagukon túlmutató jelentőségre azzal, hogy számos szimbolikus jelentéssréteggel és rendhagyó életrajzi összefüggéssel gazdagodnak.

Tolnai palicsi regénye elsősorban olyan olvasóközönségnek szól, amelynek kulturális, nyelvi ismereteire is számít, és a közösség elvárásait, helyi szokásait is figyelembe veszi a történet kialakításánál. Ugyanakkor pedig úgy viszonyul a tényleges olvasókhoz, mintha ők maguk is e kis közösség jelképes tagjai lennének; ezeket az olvasókat számos olyan kulturális párhuzammal kapcsolja össze, amely nagyrészt helyi ismeretekre, elvárásokra támaszkodik. Lehetnek közöttük olyan feltételezett olvasók, akik úgy érezhetik, mintha maguk is részesei lennének a beszélgetéseknek és az eseményeknek, mivel helyismeretük révén az elmesélt világnak, a természeti környezetnek valós értéket tulajdonítanak (Herman et alii 2005. 30.). Az elbeszélői közönség így részben a helyi tudással rendelkező befogadókra épül, akiknek elvárásait, értékrendjét figyelembe veszi Tolnai. Példaként említhető ebből a szempontból, hogy Cziprián gyakran jelenik meg a lopkodónak nevezett járművel, amely valójában egy motorkerékpár, amely a kétezres évek elején vált a vajdasági közbeszéd és a kollektív emlékezet részévé. A játékos nyelvi kifejezésnek köszönhetően – amely nemrég még az amerikai vadászbombázók jelenlétére utalt – Tolnai mintegy meghívja az olvasót arra, hogy megismerje a kis közösség tárgyi világát, sajátos életkörülményeit. Ezzel rávilágít a rejtett párhuzamra, amely a kerékpár és a repülőgép mozgása között fennáll, hiszen Cziprián szinte észrevétlenül járja végig a palicsi kávézókat, a beszélgetések helyszíneit. A folyamat során jönnek létre a kis vidéki közösség mítoszainak nevezhető összefüggések (Bence 2008. 78.), amelyek fogalmi és társas összefüggései messze túllépik a hagyományos bédekker műfaji kereteit.

A cselekményszálak látszólagos rendezetlensége ellenére megfigyelhető egy ezzel ellentétes folyamat, amely végighúzódik a történeten, és a motívumok összegyűjtésére utal. Ezek a fontos mozzanatok úgy rendeződnek el maguktól, hogy többletjelentést kapjanak. Például ilyen Cziprián balesete is, amelynek jelképes helyszíne a palicsi Orbán-kereszt, ahol Tolnai barátja egy véletlen mozdulat következtében lerepül a motorkerékpárjáról és eltöri a forgóját (vagyis a csípőcsontját). Ez a drámai fordulat – akár a szerző tudta nélkül is – sorsszerűen összekapcsolódik a másik mozzanattal, a már említett belgrádi Rahmanyinov-szakértő rendkívül körültekintő megjelenésével. A gondos, óvó mozdulat, amellyel valaki a szőnyeg rojtjait úgy simítja el, hogy még véletlenül se essen el benne senki, és ne törje el valamijét, sajnos fájdalmasan hiányzik Cziprián szerencsétlen balesetének pillanatában, amelyet az út egyenetlensége idézett elő. Ez a két egymást kiegészítő és összetartozó jelenet – amely már a szerzői tiszteletadás jeleként értékelhető – azzal is kibővül, hogy a villamos kerékpárnak, vagyis a lopakodónak a sziluettje tűnik fel az elbeszélő kedves barátjának temetésén is, amint a tó jégfelületén állva a palicsi bagolyvár épületének képét tükrözi vissza (Tolnai 2020. 171.).

A hosszú beszélgetések emlékei, a végtelenné terebélyesedő motívumok – amelyek jelentős részben Cziprián kiváló emlékezőtehetségén és társasági vonzerején alapulnak – végül észrevétlenül olvadnak bele egy nagyobb, összefüggő történetbe. Ez a szerző életművének egyik utolsó állomásához közeledve érzékletesen mutatja be, hogy miképpen vált nélkülözhetetlenné Tolnai Ottó számára a vidéki infaustus alakok sorsa, akiket mindig figyelemmel kísért és türelmesen meghallgatott.

Szakirodalom

ANGYALOSI Gergely

2020 Szövegek nemezelődése. *Jelenkor* 63. 5. 560–563.

BENCE Erika

2008 Tolnai-tárgylexikon. *Híd* 75. 2. 75–79.

COSTE, Didier

1989 *Narrative as communication*. [A narratíva mint kommunikáció¹]. Minneapolis. University of Minnesota Press.

CULLER, Jonathan

1990 The semiotics of tourism. [A turizmus szemiotikája]. In: *Framing the sign: Criticism and its institutions*. [A jel berámázása: a kritika és annak intézményei²]. Norman, University of Oklahoma Press, 1–10.

2021 Some problems concernig of the narrators of the novels and speakers of poems. [Néhány kérdés regények elbeszélői és versek megszólalói kapcsán]. In: *Optional-narrator theory: Principles, perspectives, proposals*. [Op-

1 Saját fordítás.

2 Saját fordítás.

cionális-narrátor elmélet: elvek, perspektívák, javaslatok]. Lincoln, University Nebraska Press, 37–52.

HERMAN, David et alii (eds.)

2005 *Routledge Encyclopedia of narrative theory*. New York – London, Routledge.

LADÁNYI István

2024 Mi az, hogy Palics? Transzkulturális közelítések Tolnai Ottó Szeméremékszerek című regénytrilógiájához. In: Egyed Emese – Pakó László (szerk.): *Certamen XI*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 111 – 122.

RADICS Viktória

2021 *Az üdvös más* [online]. Litera – irodalmi portál. URL: <https://litera.hu/magazin/kritika/az-udvos-mas.html> [2025. május 30.]

TOLNAI Ottó

2018 *Szeméremékszerek 1. A két steril pohár*. Pécs, Jelenkor Kiadó.

2020 *Szeméremékszerek 2. Az úr pantallója*. Pécs, Jelenkor Kiadó.

BEVEZETÉS BORBÉLY SZILÁRD *HOSSZÚ NAP EL* CÍMŰ KÖTETE ISMÉTLÉS- ÉS ELHALLGATÁSMOTÍVUMAINAK FORMAI ÉS TEMATIKUS ELEMZÉSÉBE A NYELV ÉS ZENE HATÁRÁN

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest
gluckpeti@student.elte.hu

Bevezetés

Jelen tanulmányban Borbély Szilárd egyik korai lírai alkotását, a *Hosszú nap elt*, pontosabban a kötetnek néhány olyan jelentésteremtő mozzanatát mutatom be, amelyekkel a kritika nem foglalkozott részletesen. Véleményem szerint ugyanis Borbély irodalmi munkásságának elismerő befogadása ezen kötet megjelenésétől kezdődik. A pályája során minden műnemben alkotó szerző szövegei közül több olyan is van, amelyek népszerűbbek, akár az olvasók, akár a róla szóló recenziók számát tekintve, mégis úgy vélem, hogy a *Hosszú nap el* több szempontból is központi darabja az életműnek, és érdemes újraolvasni.

A tanulmányban a mű csendet és hallgatást érintő motívumaira, majd pedig formai aspektusaira és ezek lehetséges zenei értelmezéseire térek ki elsősorban. Meglátásomban ezen kötet ilyen szempontból való újraolvasása Borbélyt egy olyan prominens irodalmi tengelybe illesztheti be, melynek tagjai többek közt Pilinszky, Rilke és Celan is.

Amikor az olvasó kezébe veszi a kötetet, a bal oldali margóhoz¹ igazított, egymás alá helyezett három szó foglalja le a tekintetét. Elsőként Schein Gábor (2024. 21–39.) ad magyarázatot a cím zsidó valláshoz kapcsolódó jelentésére a *Kettős fuga. Borbély Szilárd: Hosszú nap el* című tanulmányában. A *hosszú nap* egy fontos zsidó ünnepnapon elvégzett böjtire utal, amely Izraelen kívül 25 órán keresztül tartott. A jom kippur, az engesztelés napja, melyen a hagyomány szerint Isten lezárja az Élet és Halál könyvét, a bűnök megbocsátásának és a lélek megtisztításának csúcspontja. „Ugyanakkor a rettegés, a bizonytalanság...

1 Felettébb érdekes, hogy a vers szövege a jobb oldali margóhoz igazodik, akárcsak a héber írásmód.

napjainak tetőpontja is, hiszen amíg a hír meg nem érkezik” – írja Bodor Béla az *Istenhez hátráló mondatok* című tanulmányában, addig az ember nem lehet benne biztos, hogy a neve az élet vagy a halál könyvébe kerül bele (1994. 1545.). Irving Greenberg *The Jewish Way* [A zsidó út] (1988) című könyvében a hosszú böjt – amely nemcsak az evésnek, de a fürdésnek, munkának és a szexuális aktivitásnak a felfüggesztését is magába foglalja –, vagyis az emberi élethez szorosan kapcsolódó tevékenységek korlátozása, a halálhoz való közeledést, így annak egyfajta megismerését eredményezi, amely megnöveli az év többi napján meghozandó döntéseink súlyát. A jom kippur előestéjén hangzik el háromszor egymás után a költemény mottójában szereplő imarészlet: „Fogadalmaink ne tekintessenek fogadalmaknak” (Borbély 1993. 7.).

Értelmezésemben ebből az imarészletből szeretnék kiindulni, amely miután háromszor elhangzik, a korábban kimondott vagy elgondolt imákat, fogadalmakat vonja vissza.

A csend és a hallgatás a szövegben

A magyar zsidó lexikonban a Kol Nidréből kiemelt rész egészében így fest: „Minden fogadalmat, esküt, tilalmat, melyet ezen Engesztelő Naptól fogva a jövő Engesztelő Napig (régibb szöveg: a múlt Engesztelő Naptól máig) a magunk személyére tettünk, megbánunk, visszavonunk, érvénytelenítünk” (Újvári 1929. 496.).² Az imarészlet bizonyos szempontból jól leírja a következő nap szellemiségét: a kimondott, majd pedig elismételt szöveg évről évre azért jelenik meg, hogy a korábban elhangzott fogadalmak, eskük és tilalmak alól felmentsék az ágensüket. Úgy vélem, hogy az így kialakuló koncepció a mű egészének értelmezésére kihat, s a következőkben erre hozok példákat.

Az elkövetett bűnre legegységesebben először a következő versszak, majd később variációi utalnak: „A bűnt, amelyet és a bűnt, amely / A bűn, amelybe és A bűn, amelyben / A bűnt, amelyért és A bűn, amelyből” (Borbély 1993. 17.). A bűn mint az irodalom egyik legősibb és leggyakrabban használt motívuma nyilvánvalóvá teszi a tartalmi vonatkozás hangsúlyosságát. A 24. oldalon a korábbihoz képest részletesebb: „...A bűnt, amelyet elkövettem egyszer, / amelyet egyszer ellen elkövettem / mely gyávaságból, melyet félelemből, / melyet számításból, tudatlanságból...” (Borbély 1993. 24.). A versszak végére a szavakat mintha elhagyná erejük: „...A bűnt, amely / A bűnt, amelyet ellen elkövet” (Borbély 1993. 24.). Ez nem csak ebben a szövegrészben fordul elő. A kötetben

2 Az idézett részt az előimádkozó énekléi el háromszor, de előtte még két megbízott azt mondja: „Úgy a mennyei, mint a földi ítélőszék nevében megadjuk az engedélyt, hogy imádkozzál az abarjanimmal [hitszegők]” (Újvári 1929. 496.). Vagyis a bűnösök együtt imádkozhatnak a közösség többi tagjával. Majd a gyülekezet elmondja a tórai ígét: „Legyen megbocsátva Izrael egész gyülekezetének, mert csak akaratlanul történt” (Újvári 1929. 496–497.).

egyetlen mondatlezáró pont található, s egyáltalán nem ritka az ehhez hasonló félbehagyott mondat sem. Ilyen például még az „Ó, Mennyi, Ó, Mennyi, Ó, Mennyi fájdalom...” (Borbély 1993. 35–36.) kezdetű szekvencia, amely egyértelműen kapcsolódik a bűnösséghez, a bűnös emberhez. Ez a szövegegység így hallgat el: „... Ó, Mennyi / de Mennyi hallgatás van, félelem / a fájdalomban Mennyi Mennyi Ó, Mennyi//” (Borbély 1993. 35–36.). Természetesen ez csupán egy módja az elhallgatás motívumának mozgósítására.

A következőkben más erre utaló alakzatokról is szó lesz. Ehhez megkísérlem az elhallgatás és a csend általam használt fogalmai közötti különbséget tisztázni, majd pedig felsorolok néhány kategóriát, amelyeket a szövegben megkülönböztethetünk.

A csend és a hallgatás retorikai előfordulása a kötetben

Veena Raj Teegala a *Beyond words: The poetics of Silence in Contemporary Poetry* [A szavakon túl: A csend poétikája a kortárs költészetben] (2024) cikke szerint a zen buddhizmusban a csend egy olyan módszer, amelynek gyakorlásával a megvilágosodást, az önismeretet elérve, szavakon túli igazságokhoz is hozzáférhetünk. Ezt a két fogalmat nincsen helyem részletesen kifejteni, de egyszerre értem ez alatt az én határhelyzetben keletkező nyelven túli létélményét és az isteni némaság telítettségét is. Ennek ismeretében számomra a kötetben olvasható csend egy olyan kulturális tradíció évezredekken keresztül ismételt aktusának eredménye, amely az ember és közösség erejét példázza. A kötetben ez egy olyan szubjektum hallgatása, aki mintha minden bűnétől felmentve, egy halálraítélt nyugalomával és szótlanságával újjászületett volna. Ennek a kötetben eltérő módú retorikai és tartalmi reprezentációival találkozhatunk.³

A legáltalánosabb funkciója a kis csendeknek, szüneteknek, hogy kiszínezik és érzelmekkel töltik meg a nyelvet. Susan Sontag *The Aesthetics of Silence* [A csönd esztétikája] című esszéjében ezt így fogalmazza meg: „...mikor hosszú szünetek kísérik őket, a szavak súlya megnő...” (1969. 20.). Ezek a kis ürök vesszők, pontok és sorvégek helyén születnek. Emellett a versszakok között kihagyott részek is ilyenek. Idetartozik a homályosítás mint versszervező és jelentésteremtő elem is, amely az áthajlások, az előbb felsorolt központosítás, illetve a szókészlet szűkössége révén igen alapvető funkciót tölt be, növeli az értelmezési lehetőségek számát.⁴

3 Úgy gondolom, hogy itt két, irányukban igen erősen különböző elhallgatást lehet megkülönböztetni. Az egyik Borbély poétikájának invenciózus vetületét tükrözi, és elsősorban a retorikájának eredménye, egyben annak lételeme is. A másik elhallgatás szintén a retorikára támaszkodik, viszont itt a mű tartalmi sokszínűsége legalább annyira fontos. Ennek ebben (akár ezekben) rejlik az esszenciája.

4 Lásd a 17. oldalról idézett, bűnnel kapcsolatos részt.

Az áthajlásokról külön is érdemes szót ejteni, mivel a kötet egészében szinte végig fellelhetők. Az olvasó általuk kétszer annyi helyen kényszerül megtorpanni, hiszen kénytelen szünetet tartani a sorvégeken (az időmérték betartása és a versolvasói megszokás miatt) és a nyelvtani mondathatárokon egyaránt.

Egy másik hallgatás- és csend-funkció akkor fordul elő, amikor a befogadót a szünetek gondolkodásra, kontemplációra sarkallják. Az előbb említett mondathatárok és sorvégek a legáltalánosabb helyei ezeknek, de idetartozik bármely központozás és a kötetben gyakran használt mondatközi nagybetű is. Specifikus példa ehhez Veena Rajtól a tradicionális haiku, melynek rövidsége ellehetetleníti a vershelyzet részletes leírását, s így hiányossága teret ad az értelmezőnek.

Ismétlésen alapuló alakzatok a szövegben

A kötet egészének felépítését tekintve központi verssszervező elem az ismétlés. A jom kippurral kapcsolatban már említettük az újjászületést, azt, hogy ez minden évben visszatérő esemény. Számomra a következők ennek egyfajta reprezentációi.

Bodor Béla szerint, „[a] *Hosszú nap el* teljes egészében különböző hosszúságú – olykor csak egy-két szóból, máskor akár húsz-harminc sorból álló – szövegegységek ismétlődéséből építkezik, úgy, hogy a különböző ismétlési módok egymásba kapcsolódása és hierarchikus egymásra épülése valósággal önálló verstanná válik” (1994. 1541.). Kiegészítve Bodor kijelentését, már a névelőktől kezdve, módosítószavakon, kötőszavakon, névmásokon és különböző alapszófajú szavakon kereszttül, szintagmákon át, egész verstömbökig terjed az iterációk eszköztára.

A verstömbök csupán elenyésző része nem tér vissza, ezért ahogyan Bodor megjegyzi, érdekes kérdés lehet, hogy ezen tömbök variációi milyen interpretációs folyamatokat indíthatnak el az olvasóban. A különböző témájú versszakok eltérő mértékben előforduló variációinak előfordulási mintázatát tanulmányozva egy adott szövegegységnek árnyaltabb értelmezési lehetőségeit is felfedezhetjük. A befogadó könnyen elveszítheti az orientációját, mivel a témaváltásokon kívül, cím és alcím híján, a szövegrészek elkülönítését csakis a papíron közöttük elhelyezett ürok érzékeltetik, melyek a befogadás aktusában szünetekként, csendekként funkcionálnak.

A Bodor-kritikában már olvashattuk, hogy nagyobb részeken kívül a kisebbek is visszatérnek. Erre egy szemléletes példa a vers elejéről:

„Egy hosszú nap Egy hosszú nap előtt / minden nap egyre hosszabb lesz mögötte / a délután Egy hosszú nap előjön / Egy hosszú nap előtt a délutánban / jön emlék jön elő a hosszú árnyék / a hosszú fájdalom a testbe zárta / most jön elő / Egy hosszú hosszú nap / a hallgatás után Egy hosszú nappal / a hosszú hallgatás után a csend / előtt maradt Egy hosszú nap elő...” (Borbély 1993. 10.).

Ez a szekvencia a kötet egészében háromszor tér vissza, szorosan kapcsolódva a mű fő témájához és mondanivalójához. Első olvasásra is látszik talán, hogy a szövegrész a várakozásról szól, hiszen a „hosszú” szó 12-szer jelenik meg a szövegben, utalva a visszamaradt időmennyiség méretére és magára a „Hosszú nap”-ra mint ünnepre. Emellett figyelemre méltó a nagybetűvel kezdődő „Egy” névelő, amely a „hosszú nap”-ok előtt helyezkedik el. Ezek megtorpantják az olvasót, és azon kívül, hogy a mondatkezdéssel hangsúlyossá teszik az utána következő szavakat, vagyis a „hosszú nap”-ot, lezárt jelentést tulajdonítanak az előtte olvasott részeknek, és így értelmezési aktusra sarkallják a befogadót. Az első három szó után egybetűs szó, vagyis kis szünet következik, így a témajelölés jóval határozottabbá válik: „Egy hosszú nap”. Feltűnő helyen van „a délután” a harmadik sorban, amely caesura kezdőként egyébként is hangsúlyt kapna, de az őt követő „Egy” miatt duplán központba (szünetek közé) kerül.

Értelmezésem szerint ez a versszak a várakozáson túl a már említett „elhallgatásról” szól, reprezentálva a jom kippurra utaltakat. Láthatjuk, hogy az eddigi „hallgatás után”, „hosszú hallgatás után” a megbánást és reflektálást közvetítő ima szavai most különösen nehezek. Az egzisztenciális és transzcendens csend elnyerése itt a tét, amelyhez az ember minden évben ilyenkor juthat el. Utalhatunk erre a határozatlan névelők ismétlései is. De még mielőtt ide eljutnánk, a jelen nehézségeit a már elismételt és fokozott, végül pedig kétszeresen is sulykolt „hosszú hosszú nap” jelöli.

A mű zenei értelmezése

Egy mű értelmezésének előnyére válik, ha több aspektusból is szemügyre veszik. Interpretációmban a zeneelmélet néhány, a Borbély-szöveghez releváns elméletét is felhasználom az irodalmi vizsgáldások⁵ mellett, azoknak értelmezési megközelítési módjait figyelembe véve. Úgy gondolom, Borbély szövegénél, amelynek meghatározó jelentésteremtő összetevői a különböző nyelvi szintekhez tartozó iteratív elemek, az ezekből képződő mintázatok, és a részben ehhez, részben pedig retorikai sajátosságokhoz tartozó csendek, egy, az ilyenfajta médiumok megfigyelésére épült értelmezési módszer segítheti az interpretációt.

Northrop Frye *Sound and Poetry* [*Hang és költészet*]⁶ című tanulmánykötetében az irodalmi mű zenei, „harmonikus” és „szépen hangzó”. Ez persze félrevezető, mivel a zene nem ebben az értelemben harmonikus. „A zene, természetéből fakadóan, nem a hang szépségével, hanem a hang megszervezésével foglalkozik, s a szépség magában a formai elrendezésben rejlik” (Frye 1967. xi–xii.).⁷

5 Az irodalom és zene, az irodalomtudomány és zenetudomány elkülönítése és/vagy összehasonlítása ezen dolgozat keretei között nem lehetséges.

6 Saját fordítás.

7 „Music, of course, is concerned not with beauty of sound but with organization of sound,

Hasonlóan vélekedik Ujfalussy József a *Zenéről, Esztétikáról* című kötetében: „a valóság totalitását nem a tárgyi oldalról, hanem a viszonyulások oldaláról veszi birtokba, mégpedig a viszonyulások összességét is főként a folyamatos összefüggések felől” (1980. 154.). Arra is kitér könyvében, hogy még az abszolút zenében is „[...] a tárgy a zene hangszeres műformáiból mint formálási mozzanat sem tűnik el nyomtalanul, hanem általánosabb formában megőrződik: magukba olvasztják és megőrzik a formálás többi, főként műfaji és szerkezeti mozzanatai [...]. A zenei szerkezet így meghatározóbb szerephez jut, kötöttebb skémákban jegecesedik ki, látszólag autonom, »abszolút« jelentőségre tesz szert” (Ujfalussy 1980. 174–175.). Vagyis ha sikerül a műnek bizonyos formai komponenseit zenei alakzatokkal párhuzamba hozni, akkor a szerkezet által generált jelentésrétegek hangsúlyosabbá válhatnak.

Az iteráció mintázatai egy zeneműhöz hasonló összefüggési és viszonyulási rendszer hatását keltik.⁸ Ezáltal a forma úgy jelent, mint a zene (hasonlóan képezve az értelmezési lehetőségeket). Ugyanakkor a két művészet jelentésteremtő alakzatai, ha csak a közvetítő médiumra gondolunk is, szignifikánsan eltérnek. A kötethez kapcsolódó olvasási tapasztalatomhoz viszont illik az Aaron Ridley nevéhez fűzött értelmezési koncepció, miszerint a zenét hallgató befogadó először érzelmeket él át, és ezek segítségével, iránymutatásával lesz képes a mű mondandóit, illetve az ezeket megidéző mintákat észrevenni: „Ha a hozzáértő hallgató figyelmet szentel azoknak az érzelmeknek, amelyeket egy zenedarab figyelmes hallgatása közben átél, ez hozzásegítheti annak megértéséhez, mit is fejez ki a mű [...], a zene által kiváltott érzelmek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a hallgató jobban megértse a darab tisztán strukturális vonatkozásait is”⁹ (Robinson 2019. 589.). Ez kulcsfontosságú, mivel a kötet számomra a retorikai váza által olyan jelentésmintákat alkot, amelyek aktívan, diskurzusban állnak a szemantikai, és így kulturális és társadalmi térbe beidézett zsidó ünneppel és shakespeare-i verseléssel.

A fuga-szerkezet

A kritikusok közül egyedül Schein utal a mű témaszavainak és képi szekvenciáinak szabályszerű visszatérései nyomán konkrét zenei szerkesztésmódra: „[A] *Hosszú nap el* nagyszerkezete a fuga polifón struktúráját idézi. Az egyes témaszavak lényegében ütemeknek felelnek meg, amelyek szünet nélkül kergetik egymást, míg a képi szekvenciák és a „nem kell félni”-szekvencia kontrapunkt-

and beauty has to do with the form of organization” (Frye 1967. xi–xii.). (saját fordítás)

8 Hangzását keltik (magunkban és hangosan olvasva is) – a vers prozódiaját a későbbiekben részletesen szeretném tanulmányozni.

9 „[i]f the qualified listener pays attention to the emotions that he or she experiences in listening carefully to a piece of music, that can help the listener to reach an understanding of what the music expresses [...] the emotions a piece of music evokes can help listeners understand the more purely *structural* aspects of the piece” (Robinson 2019. 589.).

ként gazdagítja a kompozíciót... A *Hosszú nap* elnek a fúgához hasonlóan tartama van, amelyen belül a jól elkülöníthető témák és kontrapunktjaik elvileg végtelen sorban követhetik egymást. A szerkezet a témák permutatív repetíciójának és a variációinak végtelenségéből keletkezik, amelyek a harmóniák rendjében egyaránt beteljesítik a befogadó természetes harmóniaigényéből fakadó várakozásait és a teljes monotóniát megtörő váratlanság iránti igényt” (Schein 2024. 32.).

Ekképp illeszkedik a *Hosszú nap* el szerkezete egy általános fúga kompozíciójához. Egy ennél részletesebb vizsgálathoz azonban az összehasonlítás módjának alaposabb meghatározása szükséges. Tehát először arra térek ki a fejezet további részében, hogy milyen keretek között lehetséges a szöveg formájára fúgaként tekinteni, majd pedig, ha ezt a párhuzamot megalkottuk, hogy ez milyen további interpretációs mezőket nyit meg.

Bármely típusú irodalmi szöveg képtelen teljességében fúgakompozíciót reprodukálni. Az irodalmi mű lehetséges variációi nem egyeznek meg a zeneműben előforduló lehetséges variációkkal.¹⁰ Az ezt megkísérlő szövegek csupán közelíteni tudnak hozzá. Alex Englund a *Still Songs. Music in and around the Poetry of Paul Celan* [Mozdulatlan Énekek. Zene Paul Celan költészetében és a körül] (2012) című könyvében a *Halál-fúga* elemzésénél tér ki az irodalmi forma zenei elemzésének módszerére. Bemutatja Paul Ricoeur metaforafogalmát, miszerint: „[...] a metafora [...] egyfajta disszonanciahely, amely az azonosság és különbség dinamikájára épül, mivel ez a dinamika a metafora által egymáshoz rendelt fogalmak között megy végbe, és éppen ez az, ami mozgásba hozza annak nagy hozamú szemantikai potenciálját [...]. Amikor egy mű – legyen az vers vagy zenei kompozíció – felidézi a »zene« és »költészet« fogalmait, kettejük között mintegy kimondatlanul megjelenik egy *van*. Ricoeur nyomán azonban tudjuk, hogy amikor a *van* metaforikus kötőszóként (copulaként) működik, az mindig azt is jelenti: *nem az*” (Englund 2012. 15.).¹¹ Ricoeurnél tehát a metafora új értelmi teret nyit meg, hiszen a tökéletes helyettesítés nem lehetséges. Amikor Englund azt állítja, hogy az adott vers fúga, akkor egyszerre fennáll annak is a lehetősége, hogy nem az. Vagyis tulajdonképpen a vers olyan, mint egy fúga.¹² Így tehát nem szükséges egyértelmű megfigyeléseket találni a zene és irodalom között.

10 Ez alatt először is a két médium és így a variációk elkészítésének módját értem. Míg a zenei motívum gyorsulhat, lassulhat, hangszínt válthat stb., addig az irodalomban témának nevezett szövegegség lehetőségeit a nyelv korlátozza.

11 „...metaphor is... a site of dissonance, dependent upon a dynamic of identity and difference, which takes place between the concepts that it brings together and which triggers its high-yielding semantic potential... As the notions of ‘music’ and ‘poetry’ are evoked by a work involving both of them – be it a poem or a composition – an ‘is’ implicitly emerges between them. However, as Ricoeur has argued, when an ‘is’ has the role of a metaphorical copula, it always also signifies ‘is not’...” (Englund 2012. 15.).

12 Itt csupán Englund Ricoeur metaforaértelmezését és annak használatát mutatom be. Ricoeur munkásságának ismertetése, az ezzel való szembeállítás, esetleg kiegészítések felvetése egy másik tanulmány lehetséges témája.

Ezzel szemben szintén a *Halálfügát* elemző Bonyhai Gábor nem tartja szükségesnek, hogy metaforaként tekintsünk a zenei formára. Ő azt mondja *Egy festészeti és egy zenei forma imitációja Celan Halálfügájának struktúrájában* című cikkében: „Nyilván arról van itt szó, hogy fenomenológiai szinten nem a zenei forma speciális mozzanatai, hanem a speciális mozzanatok által betöltött általánosabb műalkotásonológiai, esztétikai és pszichológiai funkciók a lényegesek: a hasonlóság, a különbség, az alárendeltség, a fölérendeltség, az ismétlés, a visszatérés, a fokozás stb. *mint olyan* a lényeges, nem pedig az, hogy pl. a különbség mint olyan két hangnem különbségében realizálódik”¹³ (Bonyhai 1968. 538.).

A *Hosszú nap el* többféleképpen is azonosítható a fuga formájával. Ahogyan Schein (2024) is megállapítja, a témaszavak iterációját figyelve a fügyszerű forma adott (téma: félelem, fájdalom, délután, hosszú nap, este – ellentéma: meleg, puha, nem kell félni, epizódok...).

A témának a kötet elején található „Csak estje lenne...” és az „Egy hosszú nap előtt” kezdetű részek tűnhetnek, ám ezek csupán a kötet közepéig fordulnak elő (3-3-szor). Ezen kívül közöttük megjelennek különböző epizódok is, mint például: „A ház, az utca...” (14., 22–23.), „A kék A kék A kékebb” (16–17., 21–22., 26–27.), „A kinti benti lenti fenti semmi” (27–28.) kezdetűek. És ellentémák is: „meleg puhát szerettem volna csak, egy jó...” (17., 24.), „Egy hosszú nap Egy hosszú nap elő”¹⁴ kezdetű részek. A mű közepén tehát vagy egy témaváltás következik be (akkor kettős fűgáról beszélünk), vagy pedig el kell fogadnunk ennek variációjaként jelentősebb eltéréseket is,¹⁵ hiszen ahogyan korábban már volt róla szó, a két médium közti eltérés megengedheti, hogy az irodalmi műben visszatérő témák ne csak hangzás alapján kapcsolódjanak,¹⁶ hanem például metaforákat, szinonimákat vagy a mű szemantikai aspektusának más változatát felhasználva kergetőzzenek a szövegen át. A szöveg második részében is a délutánhoz, estéhez, a fájdalomhoz, a várakozáshoz kapcsolódó, tartalmilag kötődő versszakok vannak, azonban ezek más szempontból szólalnak meg. Az „A bűnt, amelyet és A bűnt...” (17., 24., 27.), az „És majd e test elfelejt mindent...” (19–20., 28–29.), a „Ki volna most, Ki volna most...” (23.; 24., 40–41.) és a „Mert nem tudom Mert nem tudom, miért...” (34., 38–39.) kezdetű szekvenciák a könyv első felében megteremtett világ ágenséhez tartozó monológok.¹⁷

13 A két értelmezés terjedelme, kontextusa, kiindulópontja és tétje egészen más, így itt kénytelen vagyok elmulasztani az összevetésüket.

14 A releváns sorok: „Egy hosszú nap elő / tűnik a fáradt délutánban remény / kedik még hátha lesz még hát előtte / talán még lesz Egy hosszú délután / nem félni annyi félni annyira...”

15 Az eddig említett szövegrészek változatai csupán néhány szó és hozzáadott vagy elvett sorok által különböztek.

16 A „csak” itt az irodalomban felmerülő lehetséges alternatívák számára utal, mikor azt összevetjük a zenében előfordulókkal.

17 Ennek a megszólalásnak a módját nehéz megragadni. Az ismétlődő szavak és szövegegységek, ezek ritmikája, rímei dallamos monotóniát idéznek elő. A tartalom és a zeneiség is imamondáshoz közelítik a beszédmodot. – Az *Olvasói véleményekben* Mészöly (1993) említi a „ráolvasás” és a „jaktálás” szavakat, és Bodor tanulmányában (1994) is olvasható

Egy másik lehetséges felosztás, ha a legtöbbször visszatérő „A lomb között A lombok közt A szél / ágak között lakik, közöttük egy kis / madár Az zörgeti A szél Az ágat...” (9., 12–13., 18–19., 30–31., 44.) kezdetű versszakokat fogadjuk el a témának. Ennek a résznek a variációi talán a leginkább hasonlatosak a fűgáéhoz, mivel a legtöbb változat csakis annyira különbözik a többitől, hogy bizonyos „A” névelők „Ha” kötőszóra cserélődnek le.¹⁸ A versrészlet központi eleme a kismadár, amely „úgy bújna”, „úgy szeretne el”, „csak elrepülni vágyik innen” (9.). Ez a menekülni, elbújni vágyó madár allegorikusan azonosítható a hosszú nap végét váró, majd pedig agonizáló ágenssel, amelyek ebben az értelmezésben ennek a versszaknak variációiként jelennek meg. A fűga szó menekülést, kergetést jelent, ami tovább tágítja az értelmezői dimenziókat. Ebenezer Prout a *Fugue* című könyvének bevezetőjében tér ki a szó etimológiájára: „A fűga elnevezése a latin *fuga* (menekülés) szóból ered, abból a gondolatból kiindulva, hogy egy rész önállóan indul útnak, a többi pedig később lép be, mintegy üldözve azt” (1891. 1.).¹⁹

Egri Péter a *Value and form: comparative literature, painting and music* [Érték és forma: Összehasonlító irodalom, festészet és zene] (1993) című művében a fűga formájában található viszonyokat és összefüggéseket így értelmezi: „A fűga rendkívüli feszültsége [...] abból a szerkezeti mintázatból ered, amely hallhatóvá teszi az ellentétekben rejlő azonosságot és az azonosságból kibomló ellentéteket. A téma ismételése az azonosság elvét hordozza, de ez az ismételés minden alkalommal más időben, más hangmagasságon, más szólamokban tér vissza, és mindig eltérő ellentémák ellenpontozzák, melyek a kontraszt elvét képviselik. A fűga formájában minden eltérés fokozatosan oppozícióvá élesedik. Mégis, a legerőteljesebb ellentétnek is kell bizonyos fokú hasonlóságot mutatnia [...] a főtéma irányába, különben a hangzás disszonánssá válna” (1993. 18.).²⁰

Ahogy a nevének jelentése is mutatja, a fűga folyamatosan mozgásban van, a zene médiumát maximálisan kihasználva a hangok által alkotott harmóniát és diszharmóniát és ezek viszonyait úgy hasznosítja, hogy a feszültség egy pillanatra sem hagy alább. Ugyanígy folyamatos feszültségben van a *Hosszú nap alatt* könyv ágense, aki bűnt követ el, majd azt megbánja s most szembesül, és aki évről

a „motyogás” kifejezés. Ehhez hozzáadódik a bűneit megbánt ember halk, a megbocsátani képes entitás felé fordulása – tehát nem nekünk mondja, nem hangosan, éppen csak annyira hallatszik, hogy saját maga is megtapasztalja, formát adott a gondolatainak.

18 Itt annyival bonyolódna a helyzet, hogy az előzőhöz képest három különböző szinten térnek vissza a válaszok: a szekvencia variációi („Statement/Re-Statement) és a többi allegorikusan kapcsolódó versszak (tonal-, real-answer).

19 „the name is derived from the Latin word fuga, a flight, from the idea that one part starts on its course alone, and that those which enter later are pursuing it” (Prout 1891. 1.).

20 „The extraordinary tension of the fugue... is derived from a pattern which realizes and makes audible the highest degree of identity in contrast and contrast in identity. The repetition of the subject represents the principle of identity; but the repeated subject appears at different times, at different pitches, in different voices, and is counterpointed by different counter-subjects embodying the contrast. In the fugue form all differences develop into oppositions or contrasts. Even the utmost contrast of the counterpoint, however, must bear some similarity... to the original main subject not to be out of tune...” (Egri 1993. 18.).

évre megtapasztalja ugyanezt, mindig kicsit más variációkban. Minden év ugyan-ezen napján, amikor elérkezik az este, ha elnyeri a megbocsátást, újjászületik, és az egész nap folyamán elhangzó mondandók elhallgatását a csend követi.

Következtetés

Borbély Szilárd költészetében a csend és az elhallgatás felé tartó tendenciát több kritikus is észlelte (pl. Gács 1994; Tarján 1997. 270–283.; Jász 2006; Valastyán 2007. 70–86.), azonban úgy gondolom, ennek a munkának korántsem értünk a végére. A téma további aspektusainak felfedése és a már említettek részleteibe való elmélyedés újabb értékes eredményekhez vezethet.

Ennek megfelelően két irányvonalat emeltem ki tanulmányomban. A mű zeneiségét, amelyről a recenziók többsége szól, a hangsúlyt más-más pontra, de egyértelműen a szöveg retorikáját helyezve a középpontba. Ez egy ilyen mértékű invenciózus és összetett nyelvű szövegnél egyáltalán nem meglepő. Ezzel szemben úgy vélem, a szöveg általam felvázolt oldalai újdonságokkal szolgálnak, hiszen nem csupán nyelvi szinten közeledik a vers az elhallgatáshoz. A fűga-szerkezet említésével az irodalmi és zenei médiumok találkozásánál létrejövő intermediális közeg és a zsidó vallás intertextuális jelenléte, valamint annak tartalmi vonzatai szintén megnyitnak egy-egy új jelentésszintet, ahol megjelenhet egyfajta transzcendens csend és elhallgatásra való törekvés. Ezen értelmezési aspektusok kifejtése azonban további tanulmányok lehetséges témája.

Szakirodalom

BODOR Béla

1994 Istenhez hátráló mondatok. *Holmi* 6. 10. 1538–1545.

BONYHAI Gábor

1968 Egy festészeti és egy zenei forma imitációja Celan Halálfügájának struktúrájában. *Helikon* 14. 3–4.

BORBÉLY Szilárd

1993 *Hosszú nap el*. Pécs, Jelenkor Kiadó.

EGRI Péter

1993 *Value and form: comparative literature, painting and music [Érték és forma: Összehasonlító irodalom, festészet és zene]*. Budapest, Egyetemi tankönyvkiadó.

ENGLUND, Axel

2012 *Still Songs. Music in and around the poetry of Paul Celan* [Mozdulatlan Énekek. Zene Paul Celan költészetében és akörül]. London, Ashgate Publishing.

FRYE, Northrop

1967 Introduction Lexis and Melos [Lexis és Melos bemutatása]. In: FRYE, Northrop (ed.): *Sound and Poetry. English Institute Essays* [Hang és költészet. Angol Intézet esszéi]. New York, Columbia University Press.

GÁCS Anna

1994 A dráma mértéke avagy a mérték drámája. Borbély Szilárd: Hosszú nap el. *Alföld* 45. 7.

GREENBERG, Irving

1988 Irving, *The Jewish Way. Living the Holidays* [A zsidó út. Átélni az ünnepeket]. New York, Simon & Schuster.

JÁSZ Attila

2006 Az alkalom állandósága: út a sikerig és vissza, avagy Borbély Szilárd és a 90-es évek. *Jelenkor* 49. 9.

NÁDAS Péter

1993 Olvasói vélemények (Orbán Ottó, Esterházy Péter, Balassa Péter, Mézőly Miklós). *Alföld* 44. 5. 26–27.

PROUT, Ebenezer

1891 *Fugue* [Fuga]. London, Augener.

ROBINSON, Jenefer

2019 Listening with Emotion: How our Emotions Help us to Understand Music [Az érzelmeinkkel hallgatunk: Hogyan segítenek az érzéseink a zene megértésében]. In: Lamarque, Peter – Olsen, Stein Haugom (eds.): *Aesthetics and the Philosophy of Art. The Analytic Tradition and Anthology*. Oxford, Blackwell Publishing, 583–600.

SCHEIN Gábor

2024 Kettős fuga. Borbély Szilárd: Hosszú nap el. In: Száz Pál (szerk.): *Köriürölások. Tanulmányok Borbély Szilárd életművéről*. Debrecen, Alföld Alapítvány, 21–39.

SONTAG, Susan

1969 The Aesthetics of Silence [A csend esztétikája]. In: Sontag, Susan (ed.): *Styles of Radical Will* [A radikális akarat stílusai]. New York, Dell Publishing Co., 3–35.

TARJÁN Tamás

1997 Egyet mondok, egy se lesz belőle. Az én áttűnései Borbély Szilárd jambusaiban. In: Tarján Tamás: *Tres Faciunt Collegium*. Budapest, Orpheusz Kiadó, 270–283.

UJFALUSSY József

1980 *Zenéről, Esztétikáról. Cikkek, tanulmányok*. Budapest, Zeneműkiadó.

XXX

1929 *Magyar Zsidó Lexikon*, Ujvári Péter (szerk.), Budapest (internetes verzió: Nagy Péter Tibor (szerk.) 2006.), 496. URL: <http://mek.niif.hu/04000/04093/html/0504.html> (25. május 30.)

VALASTYÁN Tamás

2007 „vad séta a kékben”: Borbély Szilárd: Hosszú nap el. In: Valastyán Tamás: *Tűnni és újra-eredni*. Pozsony, Kalligram, 70–86.

VEENA RAJ, Teegala

2024 Beyond words: The Poetics of Silence in Contemporary Poetry [A szavakon túl: A csend poetikája a kortárs költészetben]. *IJIRT* 11. 5. 492–496.

TRANSZCENDENCIA A MODERN FILOZÓFIÁBAN ÉS KÖLTÉSZETBEN¹

Babes–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
szilveszter.laszloszilard@gmail.com

Immanuel Kant filozófiájában a transzcendencia szorosan összefügg a megismerés határaival, a tapasztalaton túli valósággal, „a tiszta ész” számára hozzáférhetetlen területekkel (Kant 2009). Az ész gyakorlati használatában a transzcendens eszmék fontos szerepet kapnak, különösen az erkölcsi törvények megalapozásában, hiszen a szabadság, a halhatatlanság és Isten léte az erkölcsi cselekvés posztulátumaiként jelennek meg (Kant 2004). Szerinte tehát a transzcendens fogalmak nem lehetnek a tudományos megismerés tárgyai, ám mégis kulcsszerepet játszanak az emberi élet értelmezésében. A transzcendentális filozófia célja éppen annak feltárása, hogy milyen feltételek teszik lehetővé a tapasztalati megismerést, miközben sikerül elkerülni a spekulatív metafizika csapdáit.

A 20. századi filozófiában, Karl Jaspers értelmezésében a transzcendencia az emberi lét alapvető kérdéseire adott azon válaszként jelenik meg, amely meghaladja a racionális gondolkodás kereteit. Nézőpontjából az ember csak bizonyos mértékig van alávetve a természet törvényeinek, hiszen teremtettségének tudatosításában felismerheti szabad döntőképességét, mely által megtalálhatja önmagát. Az Istenhez való kapcsolódás egyszerre forrása és mértéke is ennek a szabadságnak: „A szabadság magaslatán, ahol tevékenységünk nem a természeti törvények által elkerülhetetlen események külső kényszere következtében mutatkozik szükségyszerűnek, hanem egy mást-nem-akarás belső belátása következtében, tudatossá válik számunkra, hogy a transzcendens által szabadok vagyunk. Minél inkább szabad az ember, annál bizonyosabb számára az Isten” (Jaspers 1972. 120.). Nézőpontjából Isten abszolút transzcendens a világhoz képest, ugyanakkor rejtőzködő is, hiszen az általánosítás és a teljes megértésre való törekvés gesztusai elől minduntalan kitér, és még nagyobb távolságra kerül a ki-létét erőszakosan felfedni akaró embertől.

A kortárs fenomenológia oldaláról közelítő Jean-Luc Marion a transzcendenciát tapasztalatként értelmezi, amely meghaladja a szubjektum befogadóképességét, és az isteni ajándékozás formájában nyilvánul meg. Az adomány elsőbbsége

1 A tanulmány a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének támogatásával készült.

nála azt jelenti, hogy a lét helyett az adás aktusa kerül középpontba, ebben pedig az én nem autonóm megismerőként, hanem befogadóként van jelen. Marion szerint a transzcendencia nem csupán filozófiai kérdés, hanem egzisztenciális tapasztalat, mely az individuum önátadásában és befogadásában valósul meg. A „telített jelenségek”, mint például a művészet, a szeretet vagy a vallási élmény, olyan intenzitással bírnak, hogy azok túlcsoordulnak a hagyományos megértési kategóriákon. A transzcendencia tehát nem pusztán egy objektum, hanem maga a feltétlen adományszerű megélt isteni jelenlét. Ez a megközelítés végső soron az embert a befogadás/elfogadás aktusában határozza meg, amelyben a transzcendencia nem kívülről érkező ideaként, hanem a létezés alapvető feltételeként mutatkozik. Marion értelmezésében az Isten misztériumára vonatkoztatható következtetések csakis az embernek az isteni intencionalitás felismerésére törekvő tapogatózó viszonyából származhatnak. Ha nem Isten Szelleme, hanem a magunk szelleme szerint próbáljuk megismerni Istent, az csakis tévútra vezethet minket. Pál apostol korinthusi levelét idézi annak az igazolására, hogy a „világ bölcsessége” és „Isten bölcsessége” nem esik egybe egymással, sőt a kettő között konfliktus van, ami az emberi megértésben radikális ellentétekhez vezet (Marion 2016).²

Ezzel a következtetéssel pedig lényegében eljuthatunk addig a kérdésig, hogy vajon a felvilágosodás utáni modern filozófia transzcendenciafogalma nem túl képlékeny-e ahhoz, hogy Isten és ember keresztény hagyomány szerinti kapcsolatára is érvényesnek tekintsük azt? Richard Kearney szavaival: „Vágyakozásaink istenének nevében talán nem veszítünk-e el valamit a szeretet Istenéből, aki megadott időpontokban nagyon határozott neveket, formákat és cselekedeteket vesz fel, a caritas és kenosis Istenéből, aki meggyógyít bizonyos nyomorékokat és konkrét példázatokot mond, aki azért jön, hogy életet hozzon itt és most, és bőségében hozza azt?” Vajon nem tévesztjük-e össze Isten máságát „mindennel és mindenkivel, ami nem Isten, ezáltal kompromittálva Isten egyedülálló transzcendenciáját?” (Kearney 2001. 74.).³

Egy másik nézőpontból a kortárs amerikai filozófus David Bentley-Hart arra hívja fel a figyelmünket, hogy a transzcendens világszemlélet visszatérése a 20–21. században ahhoz a felismeréshez kapcsolható, hogy a valóság nem merül ki az anyagi dimenzióban, hanem egy mélyebb, spirituális jelentés is áthatja. „Minden eddigi civilizáció valamiféle szent kozmikus vízió köré épült, amely lelki környezetet és létfontosságú ösztönzést nyújtott a művészetek, a filozófia, a jog, a köztisztviselők, a különböző kulturális forradalmak számára. Hogy valaha létezhet-e szekuláris civilizáció – nem csupán egy szekuláris társadalom, hanem egy olyan civilizáció, amely teljes mértékben világi elvekre épül –, az még kérdéses. Annyi bizonyos, hogy eddig az emberi értelem és képzelet kétségtelenül

2 Saját fordítás.

3 Saját fordítás.

legfenségesebb vívmányai olyan világokban születtek meg, amelyeket valamiféle transzcendens igazság víziója formált” (Bentley-Hart 2013. 6.).⁴

1. A felvilágosodás utáni filozófia törekvéseit Molnár Tamás a *Filozófusok istene* című, eredetileg angol nyelven megjelent könyvében⁵ a középkori és kora újkori alkimisták, hermetikusok és szabadkőművesek tevékenységeihez hasonlítja, akik az anyagi és szellemi lét összefüggéseinek mágikus feltárásával és megismerésével, a földi és égi, isteni és emberi ellentétének egybeolvasztásával, illetve a valóságra való szimbolikus ráhatás által képesnek ítélték a beavatott szubjektumot arra, hogy a világegyetem működését befolyásolni tudja. Bár látszólag a kétfajta irányultság nagyon eltér egymástól, azáltal, hogy a modern filozófia a különböző eszmei rendszerek, elméleti konstrukciók, valamint az emberi ész nevében az egyéni és társadalmi szemlélet megváltoztatását tűzi ki célként, a történelem alakulását pedig befolyása alá kívánja vonni, szellemi szinten ugyanarra törekszik, mint az alkímia vagy a hermetikus iskolák. Ebben a viszonyban – Molnár meghatározását használva – az ember már nem az úton levő keresztény életzarándok (viator),⁶ hanem a beavatott (comprehensor) szerepébe helyezi magát, aki az isteni tudás birtokában önmaga is teremtővé szeretne válni (Molnár 1996. 60.).

Amennyiben alaposabban megvizsgáljuk a kérdéskört, hasonló törekvések érvényesülésére találhatunk a modern magyar irodalmi, poétikai hagyományban is, a felvilágosodástól kezdődően – Kazinczy, Batsányi vagy Csokonai költészetétől – a romantikus nemzedékek – Vörösmarty, Petőfi, Arany János versein át – a 20. század első feléig. Elég itt talán Batsányi János *A látó*, Csokonai Vitéz Mihály *Marosvásárhelyi gondolatok* című szövegeire vagy Petőfire, a *Nemzeti dal*, a *Föltámadott a tenger*, az *Akasszátok fel a királyokat* szerzőjére gondolnunk. Nyilván a korábbi korszakok költészetében is találhatunk hasonló szemléletre példát, mint ahogy az ókori vagy a középkori filozófia és misztika is tartalmaz a világ mágikus befolyásolására alapozott, agnosztikus vagy az ember iránt közbömbös teremtőre vonatkozó panteisztikus tanításokat. Alapvetően azonban csak a felvilágosodás után születik meg az a fajta alkotói tudatosság, amelyben a költő minden reményét a társadalom radikális és türelmetlen megváltoztatásába helyezi, azzal a hittel, hogy a szubjektumnak nemcsak lehetősége, hanem egyenesen isteni feladata is a fennálló világrend megújítása, a társadalom megváltoztatása, az emberiség megváltása.

A 18. századtól kezdődően tehát az irodalomban jelen van a szó pozitív értelmében vett agitáció és propaganda, amely a világ művészetek általi megújításának lehetőségére mint sajátos eszkatologikus feladatra mutat rá. Ez a nézőpontváltás nem az isteni igazságosság elfogadásán, a Biblia történelemszemléletén

4 Saját fordítás.

5 A mű eredeti címe angolul: *God and the Knowledge of Reality* (1993).

6 Az életzarándok fogalmát, a Krisztusban újjászületett emberre vonatkoztatva Szent Ágoston *De Civitate Dei [Isten városáról]* című könyvében találjuk meg elsőként ebben az értelmében (Ágoston 2006. 265–266.).

vagy a keresztény üdvtörténeten alapul, hanem a filozófia, a társadalomtudományok vagy a természettudományok modern képviselőinek álláspontját, a szekularizált Európa új politikai eszméit, a szocializmus, nacionalizmus, liberalizmus gondolatrendszerét követi. Egy ilyen kontextusban Kantnak, Hegelnek, Nietzscheknek, Humboldtnak, Marxnak, Darwinnak vagy Freudnak az irodalomra, ezen belül pedig a modern magyar költészetre gyakorolt hatását éppoly nehéz lenne figyelmen kívül hagyni, mint a keresztény világszemléletet Balassi Bálint, Rimay János vagy Zrínyi Miklós verseiben.

A 20. században, és különösképpen az első világháború utáni időszakban azonban ez a fajta költői identitás a magyar lírában is mély válsághoz vezet, mely együtt jár a modern individuum elidegenedettségének és egzisztenciális magányának érzésével, valamint a szerző autentikusságába, a költészet erejébe és a nyelvi kifejezhetőségbe vetett bizalom elvesztésével. Az agnosztikus „prófétaszerep” megszűntével párhuzamosan pedig létrejön egy jellegzetesen 20. századi poétikai-filozófiai alkotásforma: a transzcendens kapcsolat újrateremtésére vágyó vagy annak pillanatnyiságát szenvedésként megélő hiányköltészet, az ún. „istenkereső” vers. Ezekben a szövegekben többnyire nincs meg az a hit, bizalom és bizonyosságtudat, amely a felvilágosodás előtti lírában még egyértelműen érvényesült, mint ahogy a kezdeményezés eredményessége, az Istenre való rátalálás élménye is sok esetben elmarad. Annyiban viszont radikális változást jelent, amennyiben az individuum a szakrálishoz való viszonyában a beavatott (comprehensor) helyzetéből visszakerül az úton lévő, zarándok (viator), illetve – Molnár Tamás kategóriáit kibővítve – a bűnbánó, vallomástévő (confessor) szerepkörébe. Van úgy, hogy ugyanazon költői életműben mindkét vagy mindhárom irányultság, a beavatott, a zarándok és a vallomástévő szerepkör egyaránt megjelenik. Példaként elég itt csupán József Attila költészetére gondolnunk, aki az 1924-es *Én dobtam* kezdetű avantgárd vers (ön)ironikus soraitól: „Maholnap Jehovák leszünk, hogy emberré teremtsük magunkat újra” eljut az 1937-es *Tudod, hogy nincs bocsánat*, a *Karóval jöttél*, majd *Az Isten itt állt a hátam mögött* felismerésig (lásd: József 2002. 190., 487., 506., 501.).

2. Az ember szakrális vágyának, a lélek transzcendens törekvéseinek szimbolikus ábrázolása – a horizontális és vertikális dimenziók megkülönböztetésével – több 20. századi gondolkodó munkájában is megjelenik, például Carl Gustav Jung személyiségpszichológiájában (Antalfai 2007), Albert Camus filozófiai és irodalmi szövegeiben (Hankovszky 2005) vagy Paul Ricoeur hermeneutikai értelmezéseiben (Abel 2011).

Camus íásaiban a remény horizontális és vertikális irányultságáról beszél, amely arra vonatkozik, ha az ember „nem élhet hívó szó nélkül”, vagyis nem adja fel a hitet, hogy az életének célja, rendeltetése van. Nézőpontjából a horizontális remény a történelem kiteljesedésébe vetett bizalmat jelenti, annak az illúzióját, hogy a világ, a társadalom alakulása a rend felé halad, vagyis a civilizáció és a kultúra egyre jobban meg tudja teremteni azokat a feltételeket, amelyek

az egyéni és közösségi jóllét, a boldogság, a szabadság vagy az élet méltóságához kapcsolódnak. A vertikális remény ugyanebben a gondolatkörben a vallásos hitre vonatkozik, arra a bizalomra, amely az embert az Istenhez és a kegyelem elfogadásához kapcsolja. Bár a rendezettség iránti természetes sóvárgásból és egy felsőbb célhoz, létezőhöz való kötődés vágyából származik, Camus szerint mindkét irányultság tévútra vezet, hiszen figyelmen kívül hagyja az élet alapvetően kaotikus, abszurd jellegét, és ugyanúgy az illúziókra hagyatkozik, mint az idealista történelemszemlélet. Ebben az értelmezésben tehát mind a vertikális, mind pedig a horizontális remény „filozófiai öngyilkosság”, hiszen az ember bármelyiket is választja a kettő közül, azzal a valóságot tagadja meg, és egy illúzióba kapaszkodva kilép a saját jelenvaló világából.

Hankovszky Tamás szerint azonban ez az álláspont egyrészt azért sarkított, mert mindent alárendel a racionális tapasztalatnak, másrészt pedig mert csak két egymással radikálisan ellentétes létpozíciót ismer: a világban „hívó szó” nélkül élő, léte abszurditását saját belátásában, Sziszüphosz-ként tudatosan vállaló individuumot (vö. Camus 1972), illetve a jelent elutasító, illúziókban élő, reménykedő ember típusát: „Camus azért polemizált a kereszténységgel, mert tévesen úgy vélte, az túl akar lépni azon, ami adott, és egy »másik országra« vágyik ahelyett, hogy hű lenne a Földhöz. Úgy látta (és talán nem csak a saját hibájából), hogy a keresztények a transzcendenciába menekülnek ebből a világból. [...] A keresztény nem ismer rá önmagában az öngyilkosra, aminek Camus a reménykedőt ábrázolja, hiszen örömmel él a Földön, annak ellenére, hogy az örök életben is reménykedik” (Hankovszky 2005. 173–174.).

A modern magyar költészetről szóló rövidebb elemzésében Tornai Szabolcs, Carl Gustav Jung mítoszelmélete alapján a szimbólumok és a transzcendencia kétféle kiterjedéséhez kapcsolódóan két különböző művészetszemléletről beszél. A horizontális irányultság az ego zártságát a művészet által az evilágira való teljes nyitottsággal és kisugárzással bontja meg, ezzel a gesztussal éri el az emberi lét kiteljesítését, míg a vertikális viszony a valóságból való kilépés, vagy legalábbis az erre való törekvés által (Tornai 2018).

A horizontális irányultság az emberi lét időbeli és térbeli kiteljesítéséhez, a világgal létrejövő egyesülés gondolatához köthető. Ugyanakkor a tér és idő személyes korlátait az univerzummal való azonosulásban próbálja meghaladni. A világot annak esztétikai modalitása felől megközelítő – elsősorban Friedrich Nietzsche-hez kapcsolódó – materialista filozófia, illetve a lét értelmét és az emberi élet céljait vizsgáló agnosztikus költészet sorolható ebbe a kategóriába. Nézőpontunkból viszont ide tartoznak mindazok a törekvések, amelyek az önmegváltás gondolatára épülnek, vagy a szakrális iránti sóvárgást a hit és az Istennel való kapcsolat lehetetlenségében élik meg. Jean-Paul Sartre ateista filozófiája ezt a fajta transzcendens irányultságot az egzisztencialista humanizmusban találja meg, vagyis abban az attitűdben, amikor az ember önmagából kilépve, önmagán kívüli céloknak rendeli alá az életét: „Az ember lényegéhez tartozó transzcen-

denciának – nem az isteni transzcendencia, hanem az önmagából való kilépés értelmében véve – és az ember önmagába zártságát cáfoló, de az emberi mindenségben való jelenlétet hangsúlyozó szubjektivitásnak a kapcsolatát nevezzük mi egzisztencialista humanizmusnak” (Sartre 1972. 225.). A transzcendencia ezen formája nem zárja ki sem a racionálisat, sem az ember érzelmi, akarati implikációját, sőt ezek intenzív megvalósulásában teljesedik ki. Példaként a 20. század első felének magyar költészetéből József Attila *A bűn* című versét, Illyés Gyulától pedig az *Éjféli meditáció a legfelső emeleten* sorait idézhetnénk, ahol egyaránt jelen van a távolságtartó ironia, a személyes önreflexió és a tragikum, vagyis a másnaposság állapotában átélt létkételyeket a krisztusi keresztáldozattal azonosító cinikus, profán gesztus, de az őszinte, vallomásos hang, a bűntudat és a megbánás is: „Ez hát, ez az élet. Sőhajtozva fogom, / ölelem itt most az ablak keresztfáját, / nézem imbolyogni a szomszéd tűzfalon / kitárt karjaimnak ijesztő nagy árnyát / s a kapkodó fejét... Oh, hol van a spongya, / az ecet, hogy tikkadt szomjúságom oltsa? / Kétellyel, gyanúval töltözött a testem, / keserűen éget, mit oly vigan nyeltem! / A gúny, mit e verse is fonni akartam, / szivemet hurkolja, fojtja egyre jobban” (Illyés 1993. 323.).

A horizontálissal szemben a vertikális irányultság a lét korlátainak meghaladására törekvést, az Istenhez közelítés reménységét és az örökkévalóság utáni vágyat jelenti. Az ember ebben az állapotában nyitott a szakrális élmény befogadására, de nem sürgeti türelmetlenül annak bekövetkeztét. Nem akarja kierőszakolni a párbeszédet Istennel, hiszen nyilvánvaló számára, hogy elsősorban nem ő a kezdeményező fél. A hitélmény a várakozás, a készenlét során jelenik meg, váratlanul, racionálisan felfoghatatlan paradoxonként, mint a pillanat olyan intenzitású eseménye, amely a végtelenséget hordozza magában, még sincs időbeli, térbeli kiterjedése vagy narratív, leírható szerkezete. A transzcendencia vertikális megnyilvánulása örökre nyomot hagy az ember életében. Hatásában erősen érzelmi telítettségű, ez azonban a megélés, a szakrálissal való találkozás élményének következménye. Nem az egyéni kiteljesedés, sokkal inkább a teljességbe való felemelkedés állapota. Azt is mondhatnánk, hogy a semmisség pozitív élménye, kiüresedettség, amelyet betölt a szakralitás. A művészi alkotásokban ez az élmény általában a kétségek nélküli hit kifejeződéseként jelenik meg. Ady Endrével szólva: „Mikor elhagytak, / Mikor a lelkem roskadozva vittem, / Csöndesen és váratlanul / Átölelt az Isten” (*Az Úr érkezése*), József Attilánál *Az Isten itt állt a hátam mögött* felismerését jelenti, Pilinszky-nél a *Harmadnapon* utolsó két sorának bizonyosságát: „Harmadnapra legyőzte a halált. / Et resurrexit tertia die” (Ady 1965. 188.; József 2002. 501.; Pilinszky 2003. 47.).

A transzcendencia vertikális dimenziójában azonban lehetséges a lefele irányuló mozgás is. Ebben az esetben az isteni bizonyosságának tudata mellett megjelenik a kiüresedettség érzése, amely az adott időpillanatban betöltetlenül marad, e betöltetlenségében pedig a lét végső stádiumának tűnik. A transzcendencia helyét a hiány alakzatai, a reményvesztettség, az önfeladás és a találko-

zás lehetőségéről lemondó vagy ezt elképzelhetetlennek tartó sóvárgás tölti ki. A már egyszer megtalált, de elveszített kegyelem tapasztalata, melynek archetípusa a nagypéntek letragikusabb eseménye, Jézus felkiáltása a kereszten: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?” Poétikai szempontból az egyén lét-élménye az Istentől való elszakadás, a zuhanás, az elveszettség, a kaotikus világ, az elemeire bomló emberi test, a lelki üresség képzeteiben jelenik meg. A felfele tartó vertikális transzcendenciával szemben a lefele tartó vertikális transzcendencia legtöbbször egy konkrétan megnevezett helyszínhez kapcsolódik, mely metaforikusan sokszor az adott életérzés, állapot megnevezésére szolgál. József Attila utolsó verseire hivatkozva: a *Tudod, hogy nincs bocsánat* vagy az „Úr a lel-kem” (*Költőnk és kora*) állapota ez, Pilinszky-nél a *Négysoros* sivársága és néma szenvedése: „Alvó szegek a jéghideg homokban, / Plakátmagányban ázó éjjelek. / Égve hagytad a folyosón a villant. / Ma ontják véretem,” Radnótinál a *Sem emlék sem varázslat* lezárása: „ha megpillantsz, barátom, fordulj el és legyints. / Hol az-előtt egy angyal állt a karddal, – / talán most senki sincs” (József 2002. 482., 498.; Pilinszky 2003. 56.; Radnóti 2003. 221.). A transzcendencia vertikális dimenzióját érintő lírát – akár ennek felfele, akár lefele irányuló mozgásában – a nagyon egyszerű, de égetően erős és egyedi művészi képek teszik hitelessé. Az alkotó ezekben a versekben közel kerül a kimondhatatlanság, a megnevezhetetlenség tapasztalatához, az elhallgathatáshoz.

Szakirodalom

ABEL, Olivier

2011 Előszó. Ford. Bende József. In: Ricoeur, Paul: *Egészen a halálig*. Pannonhalma, Bencés Kiadó, 5–22.

ADY, Endre

1965 *Összes versei I.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

ÁGOSTON, Szent

2006 *Isten városáról*. Ford. Földváry Antal, Budapest, Kairosz Kiadó.

ANTALFAY Mária

2007 Személyiség és archetípusok Jung analitikus pszichológiájában. In: Gyöngyösiné Kiss Enikő – Oláh Attila (szerk.): *Vázlatok a személyiségről*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 166–190.

BENTLEY-HART, David

2013 *The Experience of God: Being, Consciousness, Bliss*. [Isten megtapasztalása: Létezés, Tudatosság, Üdvösség]. New Haven – London, Yale University Press.

CAMUS, Albert

1972 Sziszüphosz mítosza. Ford. Dobossy László. In: Köpeczi Béla (szerk.): *Az egzisztencializmus*. Budapest, Gondolat Kiadó, 340–346.

HANKOVSKY Tamás

2005 A remény elutasítása Albert Camus korai esszéiben és a Szisüphosz mítoszában. *Katekhón* 2. 159–174.

ILLYÉS, Gyula

1993 *Összegyűjtött versei I.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

JASPERS, Karl

1972 Az ember. Ford. Simonovics Istvánné. In: Köpeczi Béla (szerk.): *Az egzisztencializmus*. Budapest, Gondolat Kiadó, 118–122.

JÓZSEF, Attila

2002 *Összes versei*. Budapest, Osiris Kiadó.

KANT, Immanuel

2009 *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kiss János. Budapest, Atlantisz Kiadó.

KANT, Immanuel

2004 *A gyakorlati ész kritikája*. Ford. Papp Zoltán. Budapest, Osiris Kiadó.

KEARNEY, Richard

2001 *The God Who May Be. A Hermeneutics of Religion*. [Az Isten, aki létezhet. Valláshermeneutika]. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press.

MARION, Jean-Luc

2016 *Givenness and Revelation*. [Elrendeltség és reveláció]. Transl. Stephen E. Lewis. Oxford, Oxford University Press.

MOLNÁR, Tamás

1996 *Filozófusok istene*. [God and the Knowledge of Reality]. Ford. Mezei Balázs. Budapest, Európa Kiadó.

PILINSZKY, János

2003 *Összes versei*. Budapest, Osiris Kiadó.

RADNÓTI, Miklós

2003 *Összegyűjtött versei és versfordításai*. Budapest, Osiris Kiadó.

SARTRE, Jean-Paul

1972 Az egzisztencializmus: humanizmus. Ford. Csatlós János. In: Köpeczi Béla (szerk.): *Az egzisztencializmus*. Budapest, Gondolat Kiadó, 218–225.

TORNAI Szabolcs

2018 „Hol a bóbbitád?” *A transzcendencia képzetei a modern magyar költészetben*. Budapest, Gondolat Kiadó.

A MAGYAR MODÁLIS RENDSZER NYELVI KIFEJEZŐI ÉS A KOMMUNIKÁCIÓ KAPCSOLATA

Bukaresti Egyetem, Bukarest
reka.pupp@lls.unibuc.ro

1. Bevezetés

A nyelvhasználat egyik legösszetettebb és legérdekesebb aspektusa a modalitás (Palmer 1986. 7.), amely lehetővé teszi, hogy a beszélő ne csupán információkat közöljön, hanem kifejezze saját viszonyát az állítás igazságtartalmához, szükség-szerűségéhez, lehetőségéhez vagy kívánatosságához. A modalitás nyelvi kifejezése szoros kapcsolatban áll a beszélő szándékaival, a társalgási kontextussal és az adott nyelv grammatikai rendszerével. Ezáltal a modalitás a nyelvi kommunikáció kulcsfontosságú tényezője, hiszen segítségével árnyalhatjuk mondanivalónkat, kétséget, bizonyosságot, engedélyt, kötelezettséget vagy éppen óhajt fejezhetünk ki.

A modalitás fogalma a nyelvészetben több szinten értelmezhető, hiszen a modalitás kifejezésére szolgál minden olyan nyelvi eszköz, amellyel a beszélő saját attitűdjét, értékelését, meggyőződését fejezi ki egy állítással kapcsolatban. A formális megközelítés szerint a modalitás az állítás logikai szerkezetében megjelenő modális operátorok révén írható le, például *lehetséges*, *hogy...*, *muszáj*, *hogy...*, *talán...* E nyelvi megnyilvánulások mögött azonban mindig ott rejlik a kommunikációs cél: a hallgató befolyásolása, az információhoz való viszony közvetítése.

A modális kifejezések tanulmányozása rámutat arra, miként strukturálódik a nyelvi tudás, hogyan működik az emberi gondolkodás nyelvi reprezentációja (Portner 2009. 79.), valamint hogyan alkalmazkodnak a beszélők különböző társadalmi és kulturális kontextusokhoz. A modalitás nem elszigetelten működő nyelvi jelenség, hanem szoros összefüggésben áll a nyelvi interakcióval, a diszkurzus szerveződésével és a beszélői stratégiaformálással.

2. Elméleti megközelítés és gyakorlat

Murvai Olga megállapítása szerint: „...a modális jelentésben mindig több tartalom van, mint amennyi a strukturális vagy szemantikai jelentésben, és ez

a kommunikáció nyeresége” (Murvai 2001. 69.). Ez az állítás a nyelvi modalitás egyik kulcsfontosságú sajátosságára hívja fel a figyelmet: a modális jelentés nem csupán a mondat szerkezetéből vagy hagyományos szemantikai értelméből következik, hanem többletinformációt hordoz, amely a beszélő attitűdjét, szándékát, meggyőződését vagy bizonytalanságát is tükrözheti. A modalitás tehát a nyelvi közlés pragmatikai dimenzióját gazdagítja, és ezzel jelentős mértékben hozzájárul az üzenet árnyaltságához, értelmezhetőségéhez.

A modális elemek, legyenek azok modális segédigék, *kell, lehet, muszáj*, módosítószók, mint a *valószínűleg, talán*, vagy szóbeli szöveg esetén az intonációs eszközök, nem egyszerűen információt közölnek, hanem állást foglalnak az információ igazságértékét, bizonyosságát vagy szükségszerűségét illetően. Ezáltal a modalitás a beszélői szubjektivitás megnyilvánulásának eszköze, amely különösen fontos a diszkurzusban betöltött szerepek, felelőségek és viszonyulások kifejezésében.

Murvai (2001) szerint ez a többlet a kommunikáció *nyeresége*, amely arra utal, hogy a nyelv nemcsak tényszerű állapotok közlésére alkalmas, hanem képes komplex jelentésrétegek hordozására is. A modális jelentés révén válik lehetővé például a diplomatikusan megfogalmazás, a bizonytalanság kifejezése, vagy akár a beszélő saját véleményének finom közvetítése, mindezek elengedhetetlenek a hatékony és együttműködésre épülő emberi kommunikációban.

A nyelvészet különböző területei, így a szemantika, a pragmatika és a diszkurzuselemzés egyaránt foglalkoznak a modalitás kérdéskörével (Murvai 1982). Ezek az elemzések azt mutatják, hogy a modális szerkezetek és formák sokszor kulturálisan és kontextuálisan meghatározottak, vagyis a modális többlet nemcsak nyelvtani, hanem társas és kulturális funkcióval is bír. Ezért a modális jelentés több a pusztán nyelvtani vagy szótári jelentésnél, értelmezési lehetőségeket nyit meg. A nyelvhasználat során tehát nemcsak az a fontos, *mit* mondunk, hanem az is, *hogyan*, milyen módon viszonyulunk az általunk közölt tartalomhoz.

Benő Attila (2002) szerint a modalitás a beszélő viszonyulásának nyelvi kifejeződése a tartalomhoz, és éppen ezért a modalitást szubjektív pragmatikai jelenségnek tekintik, amely kapcsolatban áll a beszélői szándékkal, és mint ilyen dinamikusan alakul a beszédhelyzet, a beszélő szándéka és a hallgatóval való viszony függvényében.

A modalitás a beszélőnek a kijelentés tartalmához való szubjektív viszonyulását fejezi ki. Ez a viszonyulás különböző nyelvi eszközök révén jelenhet meg, például modális igék, módosítószók és módosító partikulák, intonáció vagy éppen diszkurzusjelölők formájában. A modalitás tehát nemcsak az állítás igazságtartalmára vonatkozik, hanem annak kommunikációs hatását is befolyásolja. Így válik lehetővé az, hogy ugyanazt a tartalmat különböző módon, udvariasan, határozottan, bizonytalanul vagy éppen óvatosan fejezzük ki.

Benő (2002) hangsúlyozza, hogy a modalitás folytonos skálaként működik: egy adott kijelentés modális értéke folyamatosan módosulhat a beszédhelyzet,

a kommunikációs cél és a beszélő-hallgató viszony függvényében. Például a *Lehet, hogy eljövök* kijelentés sokkal óvatosabb, mint az *Eljövök* – az előbbi bizonytalanságot, az utóbbi elköteleződést fejez ki.

Ugyanakkor Kugler Nóra szerint a modalitás olyan szemantikai kategória, amelynek területére a nyelv által kifejezett jelentések tartoznak. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a modalitás független a pragmatikától, nem állíthatjuk például, hogy a mondatfajta és a mondatfajtahoz kötött modális jelölők (módjelek, partikulák) függetlenek azoktól az illokúciós aktusoktól, amelyekben ezek a mondatfajták megjelenhetnek, de kezelhetők a szemantikán belül (Kugler 2000. 373–398.).

Ebben a dolgozatban a modalitást elsősorban nyelvészeti fogalomként tárgyaljuk, azon belül a szemantikai vagy jelentéstani aspektusára koncentrálunk, mert abból indulunk ki, hogy a modalitás azokat a nyelvi eszközöket és jelentéseket tartalmazza, amelyek a beszélőnek az állításhoz való viszonyát fejezik ki.

Ehhez elsősorban Kugler elméletét vesszük alapul, aki azt mondja, hogy a mondatban beszélhetünk funkcionális-szemantikai kategóriákról, azaz olyan jelentésekről, amelyeket nyelvi elemek kapcsolata, rendszere valósít meg a mondat szintjén. Ezek közé sorolhatjuk a mondat időviszonyai, a mondatban fellelhető preszuppozíciók, a személy- és helyviszonyok, illetve a mondatban rejlő határozottság-határozatlanság kettősségét jelző kategóriák mellett a modalitást is (Kugler 2000).

Ha azonban a modalitást a továbbiakban csupán mint szemantikai kategóriát értelmeznénk, el kellene választanunk a mondatfajtától, amely egyértelműen szintaktikai kategória, illetve a beszédaktustól, amely pragmatikai fogalom. De természetesen mindez csupán elméletben lehetséges, valójában a mondatfajta, a beszédaktus és a modalitás szorosan összefüggő kategóriák, hiszen a legismeretebb, leghasználatosabb beszédaktusokhoz meghatározott szintaktikai szerkezetek kapcsolódnak, s ezek mondatfajtként rögzülnek. A szemantika szintjén, a konkrét beszédhelyzettől függetlenül is rendelhető a mondathoz olyan beszélői attitűd, amelyet adott mondattal kifejezhetünk (Kugler 2000).

Mégis fontos a fenti három kategória elkülönítését szem előtt tartani, mert közöttük nincs pontos megfeleltethetőség, azaz például nem minden felszólító módú ígét tartalmazó mondat parancs is egyben, mint ahogyan felszólítani valakit valamire nem csupán felszólító mondattal tehetjük meg.

Ezt jól illusztrálja Örkény István *Egy kis nyelvtan* (1996. 133.) című írása, amelyben a beszélő és N., aki „a mai magyar irodalom egyik legjobb stilisztája”, az Írószövetség felé tartanak, amikor váratlanul egy politikai tömegbe keverednek, amely az ÁVH laktanyája előtt tüntet. A tömeg azt ordítja: „Kiadni a foglyokat!” – és ők is csatlakoznak a skandaláshoz. Az elbeszélő azonban nyelvhelyességi megjegyzést tesz, mivel azt nyelvtanilag helytelennek tartja: „a felszólító módot főnévi igenévvel pótolni súlyos hiba”. N. végül elismeri, hogy bár nyelvi-igaza van a narrátornak, a helyes forma most nem működik, marad az eredeti skandalásnál, ami végül eredményes lesz.

A szöveg központi, kissé ironikus feszültsége abból adódik, hogy egy nyelvileg művelt, normatív nyelvi gondolkodásmód összeütközik a nyelv valóságos használatával, amely egy érzelmileg felfokozott helyzetben célravezetőbb. A kifinomult stiliszta és a nyelvi normákon rugózó narrátor egyaránt a tömeg részévé válik, és ez a kettősség jól példázza, hogyan működik a nyelv különböző regiszterekben. A nyelvi megnyilatkozás aktív cselekvésként jelenik meg („Kiadni a foglyokat!”), és a mondat performatív ereje végül a kívánt eredményt hozza („kiengedték... a börtönből”).

3. A modalitás nyelvi kifejezői

Térjünk azonban vissza a modalitáshoz mint a mondat egyik funkcionális-szemantikai kategóriájához. A modalitás szűkebb értelemben véve nem más, mint a beszélői attitűd megjelenése a mondatban. Ez az a művelet, amikor a beszélő egy általa tett állítást nem tényként közöl, hanem saját viszonyulását vetíti rá a mondottakra, és a mondat ezáltal nem valóságábrázolóvá válik.

Az *Anna bevásárol* kijelentő mondat valóságábrázoló is egyben, egyszerű tényt közöl, információt ad át, amelyhez a beszélő semleges viszonyul. Az *Anna biztosan bevásárol* mondat azonban ezzel ellentétben, bár szintaktikai felépítésében azonos az előzővel, egy nem valóságábrázoló mondattá válik, hiszen benne a beszélői attitűd, a beszélőnek a mondottakhoz kötődő véleménye nyilvánul meg. Erre egyértelműen utal a *biztosan* módosítószó.

De a modalitásnak van egy ennél tágabban értelmezhető aspektusa is, hiszen mondhatjuk azt, hogy modális minden mondat vagy megnyilatkozás, amely a világnak valamely lehetséges állapotát mutatja be, és így nem tényt közöl (Kiefer 1990):

Anna bevásárolhatott.

A hegyekbe csak jó felszereléssel szabad menni.

Akarok inni.

A tágabb értelmezés szerint a magyar modális rendszer komplex és jól rendszerezett, és a nyelvi elemek strukturált egymásra építésével elérhetővé tehetjük ennek befogadását a magyart idegen nyelvként tanulók számára is. A magyar modális rendszer elemei:

- az igemód(ok),
- a ható ige képzőinek jelenléte, amelyek valaminek a potencialitását fejezik ki,
- bizonyos módbeli segédigékként működő igék használata a mondatban,
- a beszélői attitűdöt jelölő modális partikulák és módosítószók,
- módosító mondatsozók,
- a logikai modalitáskategóriák, amelyek segítenek a modális értékkel rendelkező alapszófajok elkülönítésében, kategorizálásában.

Mindezeken felül nagy szerepet játszik a modalitás működésének megértésében a mondatfajták egymástól való helyes elhatárolása, hiszen a mondatfajták (Keszler 1989) különböző modális alapértékeket hordozhatnak, amelyek további modális kiegészítőket kaphatnak a fenti rendszer elemei közül.

3.1. Az igemódok

Az igemódok rendszere a magyar nyelvben nem bonyolult, a magyar három alapvető igemódot különböztet meg. A kijelentő mód a cselekvést tényszerűnek állítja be: *Olaszok egy könyvet.* A feltételes mód lehetséges, vágyott vagy feltételhez kötött cselekvést fejez ki, jellegzetes jele a *-na-ne-ná-né*: *Olasznék egy könyvet, ha lenne időm.* Olykor azonban az udvariasság nyelvi kifejezőjévé is válhat: *Adnál egy tollat?* A felszólító mód parancsot, kérést vagy tanácsot jelez: *Olvass egy könyvet!*

Az igemódok azonban csak ritka esetben lesznek önmagukban a modalitás kifejezői, inkább más nyelvi elemekkel együtt, azokkal való kombinációkban fogják betölteni ezt a szerepüket.

3.2. A hatóigeképzők jelenléte

A magyar nyelv modális rendszerében kiemelt szerepet töltenek be a hatóigeképzők, a *-hat/-het*, amelyek az igei jelentéshez olyan modális jelentéskomponenseket adnak, mint a lehetőség, képesség vagy engedély. E képzők produktív szóalakító elemekként viselkednek, és a modalitás grammatikai kifejezésének egyik legfőbb eszközei (Kiefer 2000. 326.).

A *-hat/-het* képző elsődleges funkciója tehát a lehetőség modalitásának kifejezése, amely többféle értelmezést enged meg attól függően, hogy milyen kontextusban és igemóddal együtt fordul elő. A képző három alapvető jelentéstartománya a lehetőség, a valamire való képesség és az engedély:

- *Elmehetsz most.* – a cselekvés végrehajtható, lehetséges
- *Gyorsan futhatok.* – a cselekvő a megfelelő képességgel rendelkezik valamihez
- *Segíthetsz a munkában.* – a beszélő engedélyezi a cselekvést más számára

Fontos megjegyezni, hogy ezek a jelentések gyakran átfedik egymást, és a pontos értelmezést csak a tágabb kontextus alapján lehet meghatározni.

A hatóképző különböző igemódokkal kombinálva eltérő modális jelentésárnyalatokat hoz létre. A következő példák ezt szemléltetik:

- kijelentő mód: *Megnézheted a filmet.* – tényleges lehetőséget kínál fel
- feltételes mód: *Megnézhetnéd a filmet, ha lenne időd.* – feltételes lehetőség, javaslat
- felszólító mód: *Segíthetnél végre!* – indirekt kérés, udvariassági forma

Az igemód tehát módosítja a *-hat/-het* jelentését, és együtt különböző fokú modalitást kölcsönöznek a mondatnak az erőteljesen kötelezőtől a legfinomabb javaslatig. A *-hat/-het* képző gyakran szolgál tehát udvariassági célokat, különösen a feltételes móddal együtt alkalmazva. A magyar nyelvhasználatban ez a modalitás kiválóan alkalmas a direkt beszédaktusok (utasítás, kérés) enyhítésére:

- direkt kérés: *Adj egy tollat!* – parancsoló.
- udvarias kérés: *Adhatnál egy tollat?*
- burkolt, maximálisan udvarias forma: *Esetleg adhatnék egy tollat?*

Ezzel a modalitási rétegződésével a ható ige képzője hozzájárul a társalgási implikációk finomhangolásához és a társadalmi normákhoz való alkalmazkodáshoz.

A *-hat/-het* ige-képző a magyar nyelvben komplex modális jelentéstartományt képvisel, amelynek elemzése nélkülözhetetlen a magyar modális rendszer teljes megértéséhez. Különösen fontos szerepet játszik a lehetőség és engedély modalitásának kifejezésében, valamint az udvarias, közvetett nyelvhasználatban. Az igemódokkal való együttműködése révén a magyar nyelv rendkívül árnyalt módon képes a beszélő szándékait és a kommunikációs helyzeteket közvetíteni.

3.3. Módbeli segédigékként működő igék

A modalitás kifejezésének másik fontos nyelvtani eszköze a számos európai nyelvben ismert módbeli vagy modális segédige (Kálmán et alii 1998). Míg az angolban (*can, must, may*) vagy a németben (*dürfen, müssen, sollen*) a modális jelentések jól elkülöníthető segédigékkel fejezhetők ki, addig a magyar nyelvben ezek a funkciók külön igékkel, esetenként névszói szerkezetekkel és igemóddal együtt fejeződnek ki.

Létezik azonban olyan tanulmány, amely szerint a magyarban is elkülöníthető a módbeli segédigéknek egy csoportja, mert igéinknek egy sora, a *kell* és *kéne*, az *akar*, a *tud*, *bír*, *kíván*, *lehet*, *szabad* stb. így működik, hiszen megszakítják az ige-igekötő sorrendet, és a fogalmi jelentést egy őket kísérő főnévi igenév hordozza. A magyar nyelvben a modális jelentések kifejezésére szolgáló igék ugyanakkor önálló jelentéssel bíró, ragozható igék. A leggyakoribb modális igéink a következők:

- *kell* – szükségszerűség, kötelezettség
- *lehet* – lehetőség, engedély
- *szabad* – engedély, szabadság
- *muszáj* – erős kötelezettség, valami kötelező
- *képes* – képesség, képes valaminek a megtételére
- *illik, érdemes, szükséges* – normatív modalitás, társadalmi elvárás

A magyar modális segédigék különféle modális jelentéseket hordoznak, amelyeket a beszélő szándéka és a kontextus határoz meg. A következő néhány példa mondatba foglaltan igazolja a fentebb elmondottakat:

- szükségszerűség, kényszer: *Be kell fejezned a munkát.*
- engedély, szabályozás alapján megengedett: *Itt szabad parkolni.*
- lehetőség, objektív vagy szubjektív valószínűség: *Holnap lehet, hogy esik.*
- képesség, van rá képessége, hogy megtegye: *Ő tud énekelni.*
- tanács, javaslat, néha erkölcsi elvárás: *Ezt nem lenne szabad megtenned.*

Mindezek a jelentések nemcsak az adott ige jelentéséből, hanem a szórendből, intonációból és igemódból is következtethetők. A magyarban tehát a modalitás nemcsak az igről keresztül fejezhető ki, hanem a mondat szerkezet más elemei is hozzájárulnak a modális jelentés megalkotásához. A következő mondat például attól sajátos, hogy a módbeli segédigét kísérő főnévi igenév ragozott forma, a benne megjelölt egyes szám első személy azonban csupán logikai alanya a mondatnak, a grammatikai alany maga a főnévi igenév: *Muszáj tanulnom.* – a logikai alany (*nekem*) csak implicit jelenik meg.

A szórendi variációk is érdekesek lehetnek ebből a szempontból: A *Tanulnom kell*, illetve a *Kell tanulnom* mondatokban a hangsúlyos elem kiemelése módosítja a fókusz és a modalitást.

A magyar modális igék rendkívül fontos szerepet töltenek be a társalgási jelentésárnyalatok kialakításában. Az udvariasság, a finom javaslatok, a burkolt utasítások, illetve a társadalmi és kulturális elvárások kifejezése gyakran ezen igék alkalmazásán keresztül valósul meg:

- *Menj haza!* – direkt felszólítás
- *Haza kell menned.* – enyhébb utasítás
- *Talán haza kellene menned.* – tanács, javaslat

Az igemód és a modális ige közötti viszony lehetővé teszi, hogy a beszélő pontosan szabályozza a megnyilatkozás erősségét, határozottságát, udvariassági szintjét.

A következő táblázat összképet kíván adni a módbeli segédigék modális hatásáról a kommunikációban:

Modális ige	Modális jelentés	Használat	Példa
<i>kell</i>	szükségszerűség, kötelezettség	külső vagy belső kényszer, elvárás	<i>Holnap korán kell kelnem.</i>
<i>lehet</i>	lehetőség, engedély	lehetőség kifejezése, megengedés, feltételezés	<i>Holnap lehet, hogy esni fog.</i>
<i>szabad</i>	engedély	társadalmilag vagy jogilag megengedett cselekvés	<i>Itt szabad dohányozni?</i>
<i>muszáj</i>	elkerülhetetlenség, kényszer	belső vagy külső, gyakran nyomasztó kényszer	<i>Muszáj elmennem az orvoshoz.</i>
<i>szeret</i>	vágy, kívánság	gyenge modalitás, érzelmi indíttatás	<i>Szeretnék többet olvasni.</i>

Modális ige	Modális jelentés	Használat	Példa
<i>kellene</i>	enyhített kötelezettség, tanács	udvarias, enyhíti a <i>kell</i> kötelezőségét	<i>Többet kellene pihened.</i>
<i>tud</i>	képesség, lehetőség	fizikai vagy mentális képesség, gyakorlati lehetőség	<i>Nem tudok úszni.</i>
<i>akar</i>	szándék, akarat	erős belső motiváció, szándék kifejezése	<i>Haza akarok menni.</i>

A fenti modális igék bemutatásán kívül szükségesnek tartok megemlíteni további három segédigét, amelyek a magyarban az ige modális, aspektuális és pragmatikai segédigéiként lépnek fel, mert ezek is a magyar modális rendszert gazdagítják, kifejezik a beszélőnek a mondottakhoz vagy a beszédpartnerhez való viszonyát. Ilyen segédigéknek tekintjük a szintén főnévi igenév mellett felépő *szokott*, *talál* és *tetszik* szavakat. A fogalmi jelentést a főnévi igenévi alakok hordozzák, míg a grammatikai jelentést a segédigék képviselik.

A *szokott* segédige inkább aspektuális jelentést hordoz, a cselekvés vagy történés időben történő folyamatosságára, gyakoriságára, rendszerességére vonatkozik: *unatkozik az órán – unatkozni szokott az órán.*

A *talál* modális jelentésű segédige, a cselekvés vagy történés véletlen és akaratlan voltára vonatkozik, burkolt fenyegetést is hordoz magában. Ennek az ige-nek teljes személy- és módbeli paradigmája van:

- *Ha el találod veszíteni a kulcsot, nem mehetsz játszani.*
- *Olykor össze találunk kacsintani.*

A *tetszik* mint modális pragmatikai segédige kizárólag olyan beszédhelyzetben fordulhat elő, amelyben a beszélő direkt módon szól a beszédpartnerhez, akit magáz, mert ez a magázódás kifejezésének egyik változata, és éppen ezért csak 3. személyben használatos:

- *Tessék helyet foglalni!*
- Helyet *tetszett* már foglalni?
- Most be *tetszik* menni a szobába.

3.4. Modális partikulák

A modális partikulák a beszélő attitűdjét jelölik, ugyanakkor diskurzusszervezők, és képesek a kommunikációs helyzetre való közvetlen reagálás kifejezésére. Mivel a beszélő valamilyen helyzetre történő szubjektív reagálását fejezik ki, ezek nem valóságábrázoló nyelvi elemek. Két csoportjukat különíthetjük el: a modális alapérték jelölőit és az árnyaló partikulákat.

Az első csoportba tartozó partikulák a beszélői viszony alapvető kategóriáit jelölik a mondatban: *a beszélő tudni szeretné, hogy valami fennáll-e* vagy

sem, a beszélő valaminek a bekövetkeztét kívánja, stb. A funkcióból következően a modális alapérték jelölői csak meghatározott mondatfajtában szerepelhetnek, és hatókörük a mondat rémájára, azaz az új közléselemre terjed ki.

Egy eldöntendő kérdés feltevésekor például a beszélő tudni szeretné valamiről, hogy *igen-e* vagy *sem...* Az eldöntendő kérdés ugyanakkor egy mondatfajta, tehát szintaktikai kategória, amelynek kötelező eleme a kérdő intonáció vagy az *-e* partikula mint a modális alapérték hordozója. Hasonló szerepet tölthetnek be a *vajon* és az *ugye* partikulák.

Az árnyaló partikulák a modális kiegészítő érték jelölői, kifejezhetnek megerősítést vagy éppen enyhítést, több mondatfajtában is szerepelhetnek, de leggyakrabban a felkiáltó, kérdő és óhajtó mondatokban vannak jelen. Hatókörük sokszor az egész mondatra is kiterjed: *Figyelsz te rám egyáltalán?*

3.5. Módosító mondatszók

A módosítósók olyan mondatértékű szavak, amelyek független egységként kapcsolódnak a megnyilatkozás többi részéhez. Konkrét szövegbeli jelentésüket befolyásolják a pragmatikai tényezők, a *tényleg* szó például lehet kifejezetten a kapcsolatfenntartást szolgáló fatikus elem: *Tényleg ilyen fantasztikus volt? A Tényleg megkapták a bérüket* mondatban azonban inkább a beszélő értékelését fejezi ki ugyanaz a szó.

A módosítószó, mivel nem ragozható, elhatárolható a modális igéktől és a segédigéktől. A modális partikulától megkülönbözteti az, hogy önmagában fellel az eldöntendő kérdésre, azaz önmagában egy teljes mondatot reprezentál, míg a partikula semmilyen kérdésre sem felel.

A mondatszók egy másik csoportja, az indulatszók is vihetnek modalitást a mondatba, hiszen erős az érzelmi töltöttségük, és így egyértelműen a beszélőnek a világhoz való viszonyulását fejezik ki. Ezek a szavaink az érzékeléssel és az érzelmekkel kapcsolatos indulathangokból fejlődtek ki, és mivel spontán hangkitörésekből eredeztetjük őket, sok nyelvben ugyanazzal a jelentéssel találhatjuk meg ugyanazt vagy egy nagyon hasonló hangalakot.

Az interakciós mondatszók közül a diskurzusszervező elemek (*lárfári, á, na ne*), valamint az akaratkifejező szavaink (*hohó, sicc, csitt*) szintén visznek modális értéket a mondatba.

3.6. Logikai modalitáskategóriák

A logikai modalitáskategóriák olyan szemantikai típusokat foglalnak magukban, amelyek különböző módon árnyalják az állítások igazságértékét, szükség-szerűségét, lehetőségét vagy kívánatosságát. Ezek a kategóriák fontos szerepet játszanak mind a nyelvtani szerkezetek értelmezésében, mind pedig a kommunikatív szándékok azonosításában. Nyelvészeti szemszögből a modális jelentés-

többlettel rendelkező alapszófajú szavainkat ebben a rendszerben azonosíthatjuk a legkönnyebben.

A legfontosabb logikai modalitáskategóriák a következők:

Az episztemikus modalitás a *biztos-kétes*, *valószínű-kizárt*, *szükségszerű-véletlen*, *lehetséges-lehetetlen* fogalompárokkaal jellemezhető leginkább. Az episztemikus modalitás a beszélő tudásán, vélekedésén vagy következtetésén alapul (Horváth 2013. 35.). Ez a modalitás azt mutatja meg, hogy a beszélő mennyire biztos az állítás igazságában. Mindez kifejezhető módosítószókkal (*valószínűleg*, *biztosan*), igemódokkal (feltételes mód) vagy modális igék segítségével. Ugyanakkor ezekben a megnyilatkozásokban jelen lehetnek a modalitás hordozóiként olyan mellékneveink, mint a *biztos*, *kétes*, *lehetséges* stb.¹

A deontikus modalitás a *kötelező-fakultatív*, *tiltott-megengedett* fogalompárookra épül, így a kötelezettség, engedély és tilalom kifejezésére szolgál. A beszélő valamilyen társadalmi vagy erkölcsi normára hivatkozik, amely a cselekvő viselkedését szabályozza. Ilyen modalitás jelenik meg például a *kell*, *muszáj* vagy *szabad* segédigék használatában: *Be kell fejezned a munkát*. A következő példákban alapszófajok válnak a modális érték hordozóivá:

- *Kötelező* az engedélyt kiváltani. – folyamatos melléknévi igenév
- *Tiltott* a szeszesital-fogyasztás. – befejezett melléknévi igenév

A buletikus vagy akarati modalitás a beszélő vagy a cselekvő vágyát, szándékát, akaratát fejezi ki. Gyakori kifejezőeszközei a *szeretne*, *akar* modális igék, illetve ezek feltételes módú alakjai: *Szeretnék elmenni a koncertre*. Vannak azonban más igéink is, amelyek nem módbeli segédigékként fejezik ki ezt a modális értéket:

- *Remélem*, jól érezték magukat.
- *Kívánom*, hogy szerencsájuk legyen!

A modalitás nyelvészeti vizsgálatában az episztemikus, deontikus és buletikus modalitás mellett egyre nagyobb figyelmet kap az úgynevezett affektív modalitás, amely a beszélő érzelmi viszonyulását tükrözi az adott állításhoz. Míg az episztemikus modalitás a tudás vagy vélekedés fokát fejezi ki, az affektív modalitás elsősorban érzelmi vagy értékelő attitűdöt közvetít. Ezáltal a nyelvi modalitás és a pragmatika határterületén helyezkedik el, és szorosan kapcsolódik a beszélő szubjektivitásának megnyilvánulásaihoz.

Az affektív modalitás a *kedvező-kedvezőtlen* fogalompárral jellemezhető leginkább. A magyar nyelvben például az alábbi kifejezések hordoznak affektív modális jelentést:

1 „Törekvésünknek megfelelően az episztemikus modalitáshoz a következő kommunikációs egyenértékeket rendelhetjük hozzá: hagyományos logikai modalitás: *szükségszerűen igaz*, *faktuálisan igaz*, *lehetségesen igaz*, *nem igaz*. Kommunikációs egyenérték: *preszuppozíciók*, *reális állítás*, *irreális állítás*, *negatív állítás*” (Murvai 2001. 60.).

- *Jó, hogy itt vagy!* – ebben az esetben melléknévvel fejeztük ki a modalitást, azaz a beszélői attitűdöt
- *Szerencsére időben megérkezett.* – ragozott főnév
- *Úristen, de csúnya ez a ház!* – tulajdonnév, amelyet könnyedén cserélhetnénk indulatszóra, bár a mondat veszítene modális intenzitásából

Ezekben a példákban az affektív modalitás nem csupán egy tényállásra vonatkozó információ, hanem érzelmi többlettel ruházza fel az állítást. A *bárcsak* típusú kifejezések ráadásul interjekciós vagy exklamatív jelleget is kölcsönöznek a mondatnak, és fokozzák a beszélő érzelmi implikációját.

A logikai modalitások² gyakran keveredhetnek is egymással, az affektív modalitás gyakran együtt jelenik meg például az episztemikussal, így komplex jelentéstartalom jön létre: *Talán mégsem kellett volna ezt mondanom...* – ebben a mondatban a *talán* episztemikus, a *nem kellett volna* deontikus, az összehatás pedig büntudatot vagy megbánást is kifejezhet, ami az affektív modalitás jele.

Fontos megemlíteni, hogy az affektív modalitás *kulturálisan is meghatározott*, és eltérő módon jelenhet meg különböző nyelvekben vagy diskurzushelyzetekben. A magyar nyelvre jellemző például a gazdag indulatszó- és partikulakészlet, amelyekkel finom affektív árnyalatok fejezhetők ki (*nahát, ejha, jaj, hát igen, ugye, bizony, amde* stb.).

4. Összegzés

E modalitáskategóriák nemcsak a mondatok szemantikai értelmezését befolyásolják, hanem gyakran nyelvtani formákat is meghatároznak. A modális igék, igeképzők, igemódok, mondatzóok és a modális jelentéssel bíró alapszófajú szavaink együttesen járulnak hozzá ahhoz, hogy a beszélő a kívánt modális jelentést minél pontosabban közvetíthesse a hallgató felé.

A modalitás fogalma a nyelvészet³ egyik központi, ugyanakkor rendkívül összetett kérdésköre. A nyelvi modalitás azt fejezi ki, hogy a beszélő hogyan viszonyul az általa megfogalmazott kijelentés tartalmához, mennyire tartja azt igaznak, valószínűnek, szükségesnek, lehetségesnek, kívánatosnak vagy éppen érzelmileg hatásosnak. A nyelvészeink közül, mint láthattuk, többen foglalkoztak már a modalitás kérdésével, és bár részben eltérő megközelítéseik vannak,

2 Murvai tanulmánya a következő modalitáskategóriákat fogja át: „a) aletikus modalitás: ezek az ún. arisztotelészi klasszikus kategóriák: *szükségszerű – esetleges-lehetséges – lehetetlen*; b) deontikus modalitás: *kötelező – megengedett – tilos/tiltott*; c) episztemikus modalitás: *tudom – hiszem – igaz – biztos*; d) buletikus vagy kívánság modalitás: *remélem – kívámon – elvárom – félek*; e) értékelő vagy axiológiai modalitás *_jó – rossz – kívánatos – sajnálatos*; f) idő modalitás: *itt (van, lesz, volt) az ideje (annak, hogy), mindig – néha – soha*” (Murvai 2001. 59.).

3 „A nyelvészeti modalitásfogalmat megfelelő korlátok közé szoríthatjuk, ha a modalitást mint a tények világától (az aktuális világtól) különböző világállapotot (lehetséges világot) tükröző kategóriát fogjuk fel [...]” (Kiefer 1990. 14.).

nézeteik jól kiegészítik egymást, és segítenek a modalitás nyelvhasználatban betöltött szerepének mélyebb megértésében.

Megfigyeléseim szerint a magyar modális rendszer különös nehézséget okoz a nyelvtanulók számára, mivel a modalitás sokszor nem konkrét nyelvtani formákhoz kötődik, hanem implicit módon, a mondat egészének szerkezetéből, a hangsúlyozásból vagy a pragmatikai kontextusból olvasható ki. A magyarban például a modális jelentés gyakran egyetlen igei elemben jelenik meg (*kell mennie, lehet, hogy jön*), míg más nyelvekben összetettebb alárendelő szerkezetek formájában (a románban: *Trebuie să plece*). A modalitás különböző fajtái nem mindig különülnek el élesen a nyelvhasználatban, így ezek az árnyalatok gyakran elkerülnek a tanulók figyelmét.

A modalitás több nyelvi szinten működik egyszerre: morfológiai szinten például az igemódok (kijelentő, feltételes, felszólító), szintaktikai szinten a segédigék és alárendelő szerkezetek, szemantikai szinten pedig a jelentésviszonyok fejezik ki a modális tartalmat. A modalitás tehát egy többdimenziós fogalom, amely nem csupán a nyelv struktúrájában, hanem annak használatában, azaz pragmatikájában is fontos szerepet játszik.

A modalitás ugyanakkor nemcsak nyelvi, hanem kommunikációs és kulturális jelenség is, amely a beszélő szubjektív világát tükrözi. Éppen ezért különösen fontos az affektív modalitás, amely az érzelmi viszonyulást, hangulatot, attitűdöt fejezi ki. Ilyenek például az óhaj (*bárcsak jönne*), a sajnálkozás (*jaj, de kár*), a meglepődés vagy az öröm kifejezése (*de jó, hogy eljöttél!*). Ezek az érzelmi árnyalatok azonban gyakran nem explicit nyelvtani eszközökkel jelennek meg a mondatban, hanem a mondat intonációján, szórendjén, illetve indulatszavakon keresztül jutnak kifejezésre. Az affektív modalitás szoros kapcsolatban áll a beszélői attitűddel és a beszédaktus típusával is, így határterületet képez a nyelvi és a társas kommunikációs jelenségek között.

Biztosan kijelenthetjük, hogy a modalitás nem csupán az elmondott tartalomhoz kötődik, hanem a beszélő személyéhez, a beszédhelyzethez és a kommunikációs szándékhoz is. A modalitás révén válik a nyelv sokkal többé, mint pusztán információközlés eszköze: a beszélő képes árnyalni, bizonytalanná tenni, megerősíteni, óhajtani vagy épp érzelmekkel telíteni a közlést, de alapjában mindezt nyelvi eszközök segítségével teheti meg.

Úgy gondolom, hogy a modalitás vizsgálata bőven kínál kutatási területet a nyelvtudomány számára, és ez hozzájárulhat a kommunikációs helyzetek jobb megértéséhez is. A beszélői attitűdök, a szubjektív jelentések és a nyelvi árnyalatok feltérképezése révén a modalitás kulcsfontosságú eleme annak, ahogyan emberek kapcsolatba lépnek egymással – nyelven keresztül.

Szakirodalom

BENŐ Attila

2002 *A modalitás grammatikája*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

HORVÁTH Katalin

2013 *Epistemische Modalität im Deutschen und Ungarischen*. Budapest, Germanistischen Institut der ELTE.

KÁLMÁN György – KÁLMÁN László – NÁDASDY Ádám – PRÓSZÉKY Gábor

1989 A magyar segédigék rendszere. *ÁNyT.* XVII. Budapest, Akadémiai Kiadó, 53–100.

KESZLER Borbála

1989 Az összetett mondatok modalitása. In: Rácz Endre (szerk.): *Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Budapest, Tankönyvkiadó, 283–305.

KIEFER Ferenc

1990 Modalitás. *Linguistica Ser. C, Relations*, 1. Budapest.

2000 *Jelentéselmélet*. Budapest, Corvina, 306–336.

KUGLER Nóra

2000 A mondattan általános kérdései. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 373–398.

MURVAI Olga

1982 Szempontok a szövegjelentés és a modalitás kapcsolatának vizsgálatához. In: Szabó Zoltán (szerk.): *A szövegvizsgálat új útjai*. Bukarest, Kriterion, 53–83.

2001 Szemantikai és pragmatikai kiegészítések a modalitás vizsgálatához. In: Petőfi S. János – Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *Grammatika – szövegnyelvészet – szövegten*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 59–69.

ÖRKÉNY István

1996 *Levelek egypercben*. Budapest, Pesti Szalon Kiadó, 133.

PALMER, F. R.

1986 *Mood and Modality*. Cambridge, Cambridge University Press.

PORTNER, Paul

2009 *Modality*. Oxford, Oxford University Press.

ZÉKÁNY KRISZTINA

A NYELVÉRINTKEZÉS SAJÁTOSSÁGAI A SOKNEMZETISÉGŰ KÁRPÁTALJÁN

Ungvári Nemzeti Egyetem, Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézet,
Magyar Filológiai Tanszék, Ungvár;
Magyarságkutató Intézet, Budapest
krisztinazekany@gmail.com

Bevezetés

Kárpátalja földrajzilag és kulturálisan is Kelet-Közép-Európa egyik legsokrétebb régiója. Egyedülálló nyelvi és etnikai sokszínűsége évszázadok óta a nyelvérintkezés természetes helyszíne. Több évszázados történelme során különböző birodalmakhoz tartozott, és mindig is többnemzetiségű, többnyelvű térség volt. Ennek köszönhetően a nyelvérintkezés – azaz a különböző nyelvi közösségek egymásra hatása – itt rendkívül gazdag és komplex jelenség. A többnyelvűség nemcsak a társadalmi gyakorlat szintjén jelenik meg, hanem nyelvi szinten is érzékelhető: kódváltás, jövevényszavak, nyelvi interferencia és kétnyelvű diskurzusformák révén.

1. Történelmi háttér és etnikai mozaik

Kárpátalja története során több államalakulathoz tartozott, amelyek mind hatással voltak a térség nyelvi arculatára:

- 895–1920 – a Magyar Királyság része;
- 1920–1938/1939 – Csehszlovákia része;
- 1938/1939–1944 – a Magyar Királyság része;
- 1944–1945 – Csehszlovákia része és szovjet megszállás;
- 1945–1991 – Szovjetunió része (USZSZK);
- 1991-től – a független Ukrajna része.

E különböző hatalmi struktúrák és nyelvpolitikák következtében alakult multinacionális régióvá.

A térség etnikai képe rendkívül sokszínű: különböző nemzetiségek éltek és élnek itt egymás mellett. Az őshonosnak tekinthető etnikai csoportok – mint

a magyarok, románok és szlovákok – az idők során nemzeti közösségekké, illetve egy-egy politikai fordulat után kisebbségekké váltak, ugyanakkor a különböző történelmi korszakok során számos más népcsoport is megtelepedett itt, köztük németek, zsidók, romák, lengyelek, oroszok, fehéroroszkok, grúzok, örmények és mások. A terület ezer éven keresztül a történelmi Magyarország szerves részét képezte, önálló politikai-történelmi fejlődése Kárpátalja néven csupán az első világháborút követően vette kezdetét.

Az itt élő népek történelmi sorsát meghatározó események különösen 1919 tavaszától gyorsultak fel. A 20. század folyamán a térség lakossága mintegy tizenhét különféle impériumváltást, belső politikai átrendeződést, történelmi fordulópontot és katonai megszállást élt át, amelyek jelentős hatást gyakoroltak a régió társadalmi, politikai és nyelvi viszonyaira:

- 1918. november 15-ig Osztrák–Magyar Monarchia;
- 1918. november 16. – 1918. december 20. – Magyar Köztársaság;
- 1918. december 21. – 1919. március 21. – Ruszka Krajna;
- 1918. november 9. – 1919. március 21 – Kőrösmezői Hucul Köztársaság;
- 1919. március 21. – 1919. április 19. – Magyar Tanácsköztársaság;
- 1919. április 10. – 1920. június vége – román megszállás;
- 1919. január 12. – 1920. június 4. – csehszlovák megszállás;
- 1920. június 4. – 1938. október 7. – Csehszlovák Köztársaság;
- 1938. október 26. – 1939. március 15. – Cseh-Szlovák-Kárpátorosz Föderatív Köztársaság;
- 1939. március 15. – néhány órára önálló Kárpát-Ukrán Köztársaság;
- 1939. március 15. – 1944. március 21. – Magyar Királyság;
- 1944. március 21. – 1944. október 23. – A hitleristák által megszállt Magyarország és a nyilasok kora;
- 1944. október 24. – 1944. november 25. – Csehszlovák Köztársaság;
- 1944. november 26. – 1945. június 29. – Kárpátontúli Ukrajna;
- 1945. június 29. – 1991. augusztus 23. – Szovjetunió, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátaljai megyéje;
- 1991. augusztus 23-tól – Ukrajna (Fedinec 2002. 39–40.).

Ez a politikai instabilitás számos esetben családok szétszakadásához vezetett, egyéni tragédiák ezreit eredményezte, és minden történelmi korszak újabb változásokat hozott. A gyakori hatalomváltások mélyreható nyomokat hagytak a térség kulturális, oktatási és vallási életében is, hosszú távon alakítva annak társadalmi struktúráját és identitását.

Minden politikai rezsim új nyelvpolitikai stratégiákat hozott magával. A Monarchia idején a hivatalos kétnyelvűség (német és magyar) mellett a regionális nyelvek is jelen voltak az oktatásban és közigazgatásban. A csehszlovák időszakban a cseh nyelv mellett hangsúlyosabb lett az ukrán és ruszin identitás kérdése. A szovjet időszakban az orosz nyelv dominanciája erőteljesen hatott a nyelvhasználatra és az interetnikus kommunikációra, háttérbe szorítva a kisebbségi

nyelveket, hiszen az orosz nyelv vált dominánssá a hivatalos élet minden szintjén. A nemzetiségi nyelvű oktatásnak viszont nem volt különösebb akadályja.

2020. április 25-én az ukrán parlament elfogadta az új nyelvtörvényt, amely jelentős mértékben korlátozza a nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogait. A jogszabály értelmében a kisebbségekhez tartozó személyek anyanyelvüket kizárólag a magánéletben és a vallási tevékenységek során használhatják szabadon, míg a közélet minden más területén – így az oktatásban, közigazgatásban, médiában és szolgáltatásokban – kizárólag az ukrán nyelv használata engedélyezett. A törvény betartását speciális hivatalnokok, úgynevezett „nyelvi biztosok” vagy „nyelvellenőrök” felügyelik.

Ez a szabályozás egy már eleve instabil politikai és gazdasági helyzetben született, s egyértelműen a legnagyobb lélekszámú nemzeti kisebbség, az orosz ajkú lakosság ellen irányult. Az érintett közösség – Oroszország politikai és anyagi támogatásával – jelentős ellenállást tanúsít a rendelkezéssel szemben. Még a visszafogott becslések szerint is az ország lakosságának mintegy egyharmada orosz nyelvű, így a törvény széles társadalmi rétegeket érint.

A jogszabály különösen hátrányosan érinti azokat a kisebbségi közösségeket, amelyek lélekszáma alacsonyabb, és amelyek kevésbé tudják érdekeiket hatékonyan képviselni az állami intézményrendszeren belül. Különösen súlyosan érinti ez a helyzet a kárpátaljai magyar közösséget, amelynek nyelvi és kulturális jogai az új szabályozás következtében jelentős mértékben beszűkültek.

A Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003-as adatai szerint Kárpátalja területén mintegy 156,6 ezer fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A magyar lakosság aránya csupán a Beregszászi járásban haladta meg az 50%-ot, amelynek következtében ebben a közigazgatási egységben – a legutóbbi időkig – a magyar nyelv az ukránnal párhuzamosan hivatalosan is használható volt a helyi közigazgatásban.

A 2019–2020 folyamán végrehajtott közigazgatási reform keretében azonban jelentősen átszabták a járások területi határait Kárpátalján. Ennek eredményeképpen a magyar nemzetiségűek aránya minden érintett közigazgatási egységben csökkent, ami közvetlen hatással volt a kisebbségi nyelvi és kulturális jogok érvényesülésére. A módosítások következtében a magyar közösség eddigi nyelvi jogai is jelentős csorbát szenvedtek, különösen azokon a területeken, ahol korábban többségi helyzetben voltak.

A magyar nemzetiségűek aránya Kárpátalja közigazgatási egységein belül (2001)

közigazgatási egység	összlakosság	magyarok	magyarok aránya
Ungvár	115 568	7972	6,9
Munkács	81 637	6975	8,5
Beregszász	26 554	12 779	48,1

<i>közigazgatási egység</i>	<i>összlakosság</i>	<i>magyarok</i>	<i>magyarok aránya</i>
Huszt	31 864	1706	5,4
Csap	8870	3496	39,4
Beregszászi járás	54 062	41 163	76,1
Nagyszőlősi járás	117 957	30 874	26,2
Munkácsi járás	101 443	12 871	12,7
Rahói járás	90 945	2929	3,2
Szolyvai járás	54 869	383	0,7
Técsői járás	1 717 850	4991	0,3
Ungvári járás	74 399	24 822	33,4
Husztai járás	96 960	3785	3,9

(Forrás: Csernicskó 2010. 54.)

A korábbi, stabil időszakban a nemzetiségi arányok Kárpátalján érdemben nem változtak. Az utóbbi évek tragikus eseményei azonban jelentős társadalmi és demográfiai átrendeződést eredményeztek. A háborús konfliktus következtében az ország keleti régióiból nagyszámú lakosság hagyta el otthonát, és települt át egyrészt az Oroszországgal határos területekre, másrészt Ukrajna belső és nyugati megyéibe. E migrációs hullám Kárpátalját is elérte: a térség jelentős számú, elsősorban orosz anyanyelvű menekültet fogadott be a keleti megyékből. Ennek pontos hatása a helyi nemzetiségi összetételre várhatóan a soron következő népszámlálás vagy demográfiai felmérés során válik majd láthatóvá. Az orosz ajkú lakosság nyelvi jogait azonban újabb kihívások érték: az orosz nyelvű oktatás gyakorlatilag megszűnt a térségben, miután 2021 szeptemberében az utolsó, orosz tannyelvű középiskolát – az ungvári 3. számú iskolát – átszervezték. Ez a döntés a beérkező szülői kérvények számának jelentős növekedése ellenére is érvényben maradt, így az orosz ajkú menekültek gyermekei már nem részesülhetnek anyanyelvi oktatásban Kárpátalján.

A jelenlegi politikai instabilitás és az ebből fakadó gazdasági visszaesés következtében Kárpátalja lakossága egyre nagyobb mértékben választja az elvándorlást, elsősorban az Európai Unió különböző országaiba. Mára ez a jelenség tömegessé vált, s a térség demográfiai szerkezetére is érzékelhető hatást gyakorol.

A 20. század 1990-es éveitől kezdődően a becslések szerint legalább 12 ezer kárpátaljai magyar települt át véglegesen Magyarországra, míg más – tágabb – források 25–30 ezer főre teszik az áttelepültek számát. Az önkéntes migráció hátterében egyértelműen az ország tartósan kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzete, valamint az instabil politikai viszonyok állnak.

Ezekre a már amúgy is súlyos társadalmi és gazdasági problémákra további nyomást gyakorol a nyelvhasználati törvény, amelyet az ukrán alkotmánybíróság 2021. július 14-én alkotmányosnak nyilvánított. A nyelvi jogszabályok szigoritá-

sa, valamint az anyanyelvi oktatás kérdésének egyre sürgetőbbé válása különösen élesen érinti a kárpátaljai magyar közösséget.

Napjainkra jellemzővé vált, hogy a kárpátaljai magyar diákok egyre gyakrabban szakítják meg helyi tanulmányaikat már az általános vagy középiskola bármely szintjén, hogy Magyarországon – jellemzően bentlakásos iskolákban – folytassák. E döntést elsősorban az motiválja, hogy így lehetőségük nyílik anyanyelvükön tanulni és magyar nyelven érettségizni. Ez a tendencia várhatóan tovább erősödne abban az esetben, ha hatályba lépne az új ukrán oktatási törvény, amelynek rendelkezései szerint középiskolai szinten fokozatosan egyre több tantárgyat kell majd ukrán nyelven oktatni.

A jogszabály értelmében az érettségi előtt álló diákok gyakorlatilag már csak a magyar nyelv és irodalom tantárgyakat tanulhatják anyanyelvükön, ami drasztikusan csökkentheti az anyanyelvi oktatás arányát és minőségét. Mindez nemcsak a tanulói létszámok további csökkenését vetíti előre a magyar tannyelvű iskolákban, hanem a pedagógushiányt is fokozza. Az így kialakuló helyzet számos újabb kihívást teremt az oktatási rendszer, valamint a kárpátaljai magyar közösség számára, különös tekintettel az anyanyelv megőrzésére, az oktatási egyenlőségre és a helyi közösségek hosszú távú fenntarthatóságára.

2. A mai nyelvi helyzet Kárpátalján

A 21. századi Kárpátalja nyelvi térképe igen színes. A legnagyobb lélekszámú csoportok az ukránok és a magyarok. A legutóbbi népszámlálási adatok (2001) szerint a lakosság körülbelül 80%-a ukrán (és/vagy ruszin), 12% magyar, 2,5% román, 0,8% orosz, 0,6% cigány, 0,5% szlovák.

A nyelvi kontaktusok mindennapi jellemzője a kétnyelvűség vagy többnyelvűség: sok kárpátaljai magyar beszéli az ukránt vagy az orosz, és fordítva. A nyelvi kódváltás gyakori, különösen a határ menti térségekben (Csernicskó 2013). Az oktatásban és médiában azonban egyre erősebbek a centralizáló nyelvpolitikai tendenciák, különösen az ukrán nyelv kötelező használatának kiterjesztése (lásd az ukrán oktatási törvény 2017-es és 2019-es módosításait).

3. A nyelvérintkezés formái és jelenségei

A kárpátaljai kétnyelvűség, sőt gyakran háromnyelvűség évszázadok óta természetes és elterjedt jelenség a térségben. Az egymással közvetlen kapcsolatban élő nemzetiségek – magyarok, ukránok (ruszinok), románok és más kisebbségek – kultúrája és nyelve kölcsönösen hatnak egymásra, ami a mindennapi kommunikációt is többnyelvűvé teszi. Ez a nyelvi sokszínűség nem csupán a magyar

közösségre jellemző, hanem a régió valamennyi etnikai csoportjának nyelvhasználatát meghatározza.

A nyelvjárási sajátosságokat vizsgálva megfigyelhető, hogy a kárpátaljai magyar beszédváltozatokban régiók szerint eltérő mértékben jelentkeznek más nyelvekből átvett elemek. Román eredetű kölcsönszavak elsősorban a Técsői és Rahói járások nyelvhasználatában fordulnak elő, míg a szláv – főként ukrán és orosz – hatás (szlavizmusok) erőteljesebben érvényesül a Rahói, Técsői, Nagyszőlősi, Huszti, Beregszászi, Munkácsi és Ungvári járások magyar nyelvjárásaiban.

Történeti források és kutatások alapján a magyarok és a kárpátaljai ukrán/ruszin lakosság közötti gazdasági kapcsolatok már a 12–13. században is szorosak voltak, s ezek a viszonyok a nyelvhasználatra is hatással voltak. A két nyelvi közösség közötti interakciók következtében a kölcsönös nyelvi átvételek hosszú távon beépültek mindkét nyelv szókészletébe (Lizanec 1993. 54–55.).

A történelmi-politikai változások – különösen a második világháború utáni időszak – jelentős mértékben befolyásolták a magyar nyelv funkcionális státuszát Kárpátalján. 1945 után a magyar nyelv használati körei fokozatosan beszűkültek: a hivatalos ügyintézés, az egészségügyi rendszer, a közélet, a munkahelyek, a szakképzés és a felsőoktatás nyelve előbb az orosz, majd a Szovjetunió szétesését követően, az 1990-es évektől kezdődően az ukrán lett. A mindennapi kommunikáció számos területén a beszélők gyakran kényszerülnek az ukrán vagy az orosz nyelv használatára, még akkor is, ha az anyanyelvük a magyar (Kótyuk 1991. 66.).

Kárpátalján számos klasszikus nyelvérrintkezési jelenség figyelhető meg. A nyelvérrintkezés leglátványosabb formái a kétnyelvűség, a kódváltás és a nyelvi interferencia. Az alábbi példák a magyar–ukrán kontaktusból származnak, de hasonló jelenségek megfigyelhetők a román–ukrán vagy ruszin–magyar érintkezésben is.

- **Kódváltás:** a beszélők szituációtól függően váltanak a nyelvek között, különösen a magyar–ukrán és magyar–orosz kontaktusban. A kétnyelvű beszélők gyakran váltanak nyelvet a kommunikáció során. Természetes jelenség az ún. intraszentenciális kódváltás, ahol egy mondaton belül történik a nyelvcsere. Például:

„Befejezem, aztán бор з ним.” („Befejezem, aztán bánja az Isten.”)

- **Kölcsönszavak:** jellemző az ukrán, orosz jövevényszavak nagyszámú használata a helyi magyarok nyelvében. Ennek gazdag szakirodalma is alakult. Kevésbé kutatottak azonban a hungarizmusok, amelyek szintén természetes velejárói a nem magyar beszélők nyelvhasználatának.

A kárpátaljai magyarban számos olyan szót tartunk számon, amely ma már az ukrán, és nem az egykor használt orosz változatában fordul elő, pl.:

„hlib” – kenyér (ukrán „хліб”, nem pedig orosz „хлеб”),

„pidjezd” – lépcsőház (ukrán „під’їзд”, nem az orosz „подъезд”).

- **Nyelvi hibridizáció:** a kontaktusnyelvek hatására új nyelvi formák jönnek létre, különösen a fiatalabb generációk körében: бундашка (bundáská) ’bundáskenyér’, шовгорнія (sovgarénjá) ’sógornő’.

- **Fordítási sémák és interferencia:** a szerkezeti átvételek, nyelvtani interferencia gyakori a kétnyelvű beszélők között. A mondat szerkesztésben is megjelenik a kontaktushatás. Például: „Nekem van 30 év.” – az ukrán „Мені 30 років” tükörfordítása.
- **A hungarizmusok vizsgálatánál alaki és jelentésbeli eltérések is megfigyelhetők.**

Alaki eltérések

a) a magyar szó eredeti alakját nagyon gyakran szláv prefixumokkal és szuffixumokkal toldják:

krumpli – *крумпли* (krumpli), *крумля* (krumplyá), *кру́мпиль* (krumpély) (Halász 2022. 43.), *кру́мпиль* (krumpily) (Halász 2022. 43.), *крó́мпиль* (krompily) (Halász 2022. 43.; Lizanec 1976. 606.; Bárány 2021. 62.). Belőle alakult további toldalékolt variánsok: *кру́мплик* (krumplék) (Halász 2022. 43.), *кру́мпличок* (krumplécsak) (Halász 2022. 43.), *кру́мпилел'ка* (kruplielyká) (Halász 2022. 43.), *кру́мпилька* (krumpélyká) (Halász 2022. 43.).

b) a szóalak változik meg az átvevő nyelvben:

darab – ukr. *дапа́б* (dáráb), *дапа́н* (dáráp) (Hoca 2009. 45.), *дапа́нка* (dárápká) (Hoca 2009. 45.), *дапа́ба* (dárábá) (Hoca 2009. 45.), *дапа́биць* (dárábéc') (Halász 2022. 40.): 1. egy rész a kenyérből: *дапа́б хліба* – 'egy darab kenyér'; *До́брий / ї́ак дапа́биць хлі́ба* (Halász 2022. 40.) – 'Jó, mint egy darabka kenyér'. 2. egyéb élelmiszer része: *кру́мпль і на дапа́нчик* (Hoca 2009. 46.) – 'darabolt krumpli'. 3. általánosabb jelentésben vagy átvitt értelemben is előfordul, pl: *дапа́б ідіо́та* – 'egy darab idióta' frazémában, ahol a szót kiszélesítő emberre, gyerekekre használják.

Az elhallásból eredő szóvégi zöngétlen mássalhangzós változat is gyakori. A szó visszakölcsönzés, mivel a magyar nyelvben szláv, közelebbről valószínűleg szlovén vagy szlovák eredetű (TESz. I. 593–594.; ЕСУМ. II. 129.; Kniezsa, I. 147–148.).

Jelentéstani eltérések

a) Az eredeti magyar formához képest lexikai többletjelentés párosul az ukrán formához:

harapás – *запа́нау* (hárapás) 'egy kis része valaminek' (Káprály 2014. 137.),

kertész – *кертю́ця* (kertécja) 'vakond' (Káprály 2014. 140.).

b) A magyarban többjelentésű szó az átvevő nyelvben jelentéstanilag specializálódik, azaz csak egy bizonyos jelentésben él tovább:

határ – *зама́р* (hátár) 'a falu határa, a falu körüli szántóföldek',

számár – *сома́р* (számár), *сома́ре* (számáre) 'buta'.

A nyelvi variálódás sokrétűségéről

A magyar eredetű kölcsönszavak idővel fokozatosan alkalmazkodtak a kárpátaljai ukrán nyelvjárások fonetikai és morfológiai rendszeréhez. Ennek a nyelvi adaptációnak köszönhetően ugyanazon kölcsönszónak eltérő alakváltozatai is előfordulhatnak különböző járásokban vagy akár egyes falvakban is. A magyar jövevényszavak egyik legmarkánsabb ismertetőjegye a beszélt nyelvben a szóhangsúly helye: hosszú ideig megőrzik az eredeti, magyaros hangsúlyt, azaz a hangsúly az első szótagra esik. Ugyanakkor a hangsúlyozás terén is mutatkozhatnak eltérések az egyes nyelvjárások vagy akár falvak között: **számár** – |*сомаp* vagy *co|map*, **darab** – |*даpaб* vagy *da|paб*, **pohár** – |*погаp* vagy *no|zap*.

Fonetikai különbségeket mutatnak az alábbi példák: **palacsinta** – *пaлaчінтa* / *пaлaчіндa* (pálácsintá / pálácsindá). Ezek elhallásból adódnak, illetve olyan más-salhangzó-változásokat tükröznek, amik a beszédben könnyen végbemehetnek, a magyar nyelvet nem ismerő pedig az ilyen formával találkozik.

Külön csoportot képeznek az olyan átvételek, amelyek már az adott átvevő ukrán nyelvjárás fonetikai sajátosságait is követik: **csikó** – *чїкїв* / *чіков* / *чіку(в)* (csüküv / csikov / csiku(v)).

A szláv ember a beszédében gyakran használ kicsinyítő képzőt. A grammatikai megnevezése is tükrözi a szándékot, hiszen a nyelvtan ezt a típust becéző-kicsinyítő funkciójúnak tartja. A legtöbb magyar szónak is találkozunk a kicsinyítő képzős származékával: **pohár** – *погаpчик* (pohárcsék), **krumpli** – *кpумплїк* (krumplék), *кpумплїчok* (krumplécsok), *кpумплїдькa* (krumpélyká). Esetenként előfordul, hogy a magyar szó magyar kicsinyítő képzőt kap, esetleg azzal együtt jut be az átvevő nyelvbe: **kifli** – *кїфлїчok* (kiflécsok), esetleg többes számú alakban variálódik: *кїфлїкї* (kifléké).

Ha már a sajátjának tartja, nem érzi idegennek az adott kifejezést, akkor a használó elkezdheti a magyar alapszót bátrabban tovább képezni szláv toldalékokkal. Ilyenkor már sokszor nem is érzi az idegen voltát: **serpenyő** – *пaлaчінтoвкa* (palacsintóvka).

A nyelvi kölcsönhatás mértéke természetesen időben és térben egyaránt változó. A korábbi történelmi korszakokban a magyar nyelv hatása különösen erőteljes volt: a közigazgatás, az oktatás és a hivatalos ügyintézés nyelve sok esetben ott is magyar volt, ahol a lakosság többsége nem volt magyar anyanyelvű. E nyelvi elemek hosszú ideig fennmaradtak, és máig jelen vannak az idősebb generáció nyelvi tudatában, akik akár tovább is örökíthetik ezeket a fiatalabb nemzedékek számára. Ennek következtében a mai Kárpátalja olyan területein is számolni kell bizonyos arányú magyar eredetű szókészlet meglétével, ahol már nem él magyar anyanyelvű népesség.

Mind a szórványban, mind a tömbben élő magyar lakosság között élő szláv lakosság ismeri és használja az ún. dubletteket is: pl. szlovák *okno* és *oblok*, orosz *akno*, ukrán *akno* és magyar *ablak* (Zékány 2023. 486–487.).

4. Jövőbeli kilátások és lehetőségek

A nyelvhasználat jövője Kárpátalján több tényezőtől függ:

- **Politikai tényezők:** az ukrán állam nyelvpolitikája egyre inkább az egységes nemzeti nyelvhasználatot támogatja, ami a kisebbségi nyelvek visszaszorulásához vezethet.
- **Demográfiai változások:** a magyar lakosság arányának csökkenése, elvándorlása tovább csökkentheti a magyar nyelv presztízsét.
- **Közösségi kezdeményezések:** a nyelvi revitalizáció és nyelvi jogok védelme érdekében fontos szerepet játszanak a helyi intézmények, civil szervezetek.
- **Digitális technológia és média:** a kisebbségi nyelveken elérhető tartalmak növelhetik a nyelvhasználatot és nyelvi identitást.

A jövőre vonatkozóan többféle forgatókönyv képzelhető el:

- **Asszimilációs irány:** a kisebbségi nyelvek (főként a magyar) visszaszorulnak a magánéletbe, az állami nyelv dominanciája növekszik.
- **Kétnyelvű modell:** az oktatásban és a közigazgatásban kialakulhat egy stabil kétnyelvűség, ahol a kisebbségi nyelvek és az ukrán is érvényesül.

Következtetés

Kárpátalja nyelvi térképe egy komplex kontaktushelyzetet tükröz, amelyben a nyelvek nemcsak egymás mellett léteznek, hanem folyamatosan hatnak is egymásra. A nyelvérintkezés következményei jól megfigyelhetők a beszélt nyelv szintjén: kölcsönszavak, szerkezeti interferenciák, kódváltás, amelyek új nyelvi normák kialakulásához vezethetnek. A jövő nyelvi sokszínűsége nagyban függ a politikai akarat, a közösségi erőfeszítések és az oktatáspolitikai irányától.

Kárpátalja nyelvi sokszínűsége egyszerre jelent kulturális gazdagságot és nyelvpolitikai kihívást. A nyelvérintkezés jelenségei jól mutatják, hogyan alkalmazkodnak a beszélők a változó politikai és társadalmi körülményekhez. A nyelvi sokféleség megőrzése érdekében szükséges a kiegyensúlyozott nyelvpolitika, a nyelvi jogok védelme és az interetnikus párbeszéd elősegítése.

Szakirodalom

BÁRÁNY

2021 Барань Є: Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти [Magyar–ukrán kapcsolatok: nyelvi interferencia és nyelvészeti érintkezések]. In: *Hungaro-Ucrainica*. Наукове видання (монографія). Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II., ЗУІ ім. Ф. Ракоці II – ТОВ «РІК-У» Берегове–Ужгород.

BENKŐ Loránd (főszerk.)

1967–1976 TESz. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Budapest, Akadémiai Kiadó.

CSERNICSKÓ István (szerk.)

2010 *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár, PoliPrint Kft.

CSERNICSKÓ István

2013 *Nyelvhasználat és nyelvpolitika Kárpátalján*. Budapest, Gondolat Kiadó.

FEDINEC Csilla

2002 *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely, Lilium Aurum Könyvkiadó.

HALÁSZ Anna

2022 Галас, Алла Михайлівна: Угорські запозичення в закарпатських народних порівняннях [Magyar jövevényszavak a kárpátaljai népi hasonlatokban]. In: *Україністика в Ужоріщині та поза її межами II*. Матеріали міжн. наук. конференції. Budapest, Printpix nyomda és grafikai stúdió, 47–59.

НОСА Е.

2009 Гоца, Е.: Угорські нашарування серед назв їжі в українських говорах Карпат [Magyar rétegek az ételnevek között a kárpáti ukrán nyelvjárásokban]. In: I. Сабадош – О. Миголинець (упор.) *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. збірник наук. праць. Вип.13. Ужгород, 45–49.

KÁPRÁLY Mihály

2014 Magyar nyelvi elemek az Ungvári járás Nagyláz község lakosainak nyelvhasználatában. In: Bárány Erzsébet – Csernicskó István (szerk.): *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність/Az ukrán-magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene*. Матеріали міжнародної наукової конференції/Nemzetközi tudományos konferencia előadásai. V. Ungvár, Págyak Kiadója, 132–150.

KNIEZSA István

1974 *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I–II. 2. kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.

KÓTYUK István

1991. A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv. In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében*. I. Budapest, Széchenyi Társaság, 66–69.

LIZANEC Péter

1976. Лизанець П.М.: *Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР* [A lexikai magyarizmusok és megfelelőik atlasza az Ukrán SZSZK Kárpátalja területének ukrán nyelvjárásaiban]. Ужгород.

1993. Ukrán, valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 50–56.

ZÉKÁNY Krisztina

2023 Étellel, itallal kapcsolatos magyar lexikai kölcsönzések a kárpátaljai nyelvekben és nyelvjárásokban. Kenyér- és egyéb tésztafélék In: Bíró Csilla – Nagy, Dóra (szerk.): *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2022*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 481–496.

ЕСУМ. *Етимологічний словник української мови* [Az ukrán nyelv etimológiai szótára]. В 7 т. Київ, Наукова думка, 1982–2012.

**KÖZVETÍTÉS INTERDISZCIPLINÁRIS
KERETBEN**

HASONLÓ MOTÍVUMOK A *DEDE KORKUT* KÖNYVÉBEN ÉS A RÉGI MAGYAR JOGI, TÖRTÉNELMI ÉS NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOKBAN

Bukaresti Egyetem, Idegen Nyelvek és Irodalmak Kara, Bukarest
szilard.szilagyi@lls.unibuc.ro

1. *Dede Korkut* könyve

Dede Korkut könyve (a továbbiakban DDk) ősi történetek gyűjteménye az oguz törökök ősi hagyományából. A DDk-nak műfaji hovatartozásáról több vélemény létezik. A magyar kiadásában „eposz és népi elbeszélések” közötti irodalmi alkotásnak nevezik (Adorján–Puskás 2008. 19.). Mondanivalója szerint hasonlít a hősi énekekhez, viszont nagyobbára prózai elbeszélésformája és a benne foglalt történetek hossza miatt a népi elbeszélésekhez áll közelebb (Adorján–Puskás 2008. 19.). Viszont a máig fennmaradt két hiteles változat közül az egyik (a drezdai) mind a 12 történetének címében ott van a „boy” szó, ami hősi éneket jelent (Adorján–Puskás 2008. 19.). Ugyanakkor a mű a vatikáni kézirat címe szerint *oguznâme* is, ami „az oguzok írásba foglalt, dokumentumjellegű történetét” jelenti (Adorján–Puskás 2008. 19.).

A DDk-t az 1500-as évek második felében jegyezték le, de a benne olvasható történetek sokkal korábbi századokba vezetnek vissza, éspedig a szeldzsuk, oszmán és egyéb, a mai Törökország, Azerbajdzsán és a Közel-Kelet különböző országai fölött hosszabb-rövidebb ideig uralkodó, török eredetű dinasztiák (például a karakojunlu, akkojunlu vagy a szafavida stb.) alapnépeességét adó oguz törökök történetének a kezdeti koraiba.

Két hiteles példánya maradt fenn: az előszót és 12 történetet magában foglaló drezdai (Tezcan–Boeschoten 2001. 27–194.) és az előszót és 6 történetet tartalmazó vatikáni példány (Tezcan–Boeschoten 2001. 195–286.). A drezdai példány címlapján olvasható, klasszikus oszmán nyelven írt, arab betűs cím: *Kitāb-ı Dedem Korkud Alā Lisān-ı Tāife-i Oğuzân* (Dede Korkud könyve oguz nyelven), a vatikáni kézirat címe pedig *Hikâyet-i Oğuznâme, Kazan Beğ ve Gayrı* (Oğuznâme történetei, Kazán bég és a többiek). Helyszűke miatt a mű részletes bemutatására nem vállalkozom, ezt a magyar fordítás bevezető része kimerítően megteszi (Adorján–Puskás 2008. 9–25.), csak néhány, a mű témájával kapcsolatos adatra térek ki.

A DDK 12 (vagy 6), első látásra egymástól függetlennek tűnő történetből áll, azonban vannak olyan elemek, amelyek összekötik ezeket, és biztosítják a mű egységét. Minden történet az oguz törzsek szövetségén belül játszódik le, amelyet a legfőbb kán, a kánok kánja, Bajindir Kán vezet. A helyszínt Északkelet-Anatólia, a Kaukázustól délre található örmény és azeri földek, valamint Közép-Ázsia egyes vidékei jelentik (Buldur et al. 2016. 930–933.). Az ismeretlen író által lejegyzett történetek más-más szereplők hősi kalandjait mesélik el, viszont vannak bennük visszatérő szereplők is. Ezek közül a legfontosabb a mű címében is felbukkanó Dede Korkut, az oguzok szellemi vezetője, aki főleg a történetek végén tűnik fel, mély bölcsességet oszt meg velünk, majd imát mond a kán és az oguzok jólétéért. Ezenkívül egyes történetek aktív szereplőjeként is megjelenik, mint az 1. és a 3. történetben, amelyekben nevet ad a hőstettet elkövető fiatalnak, a 8.-ban, amelyben az oguzok nevében egyezkedik Tepegözzel, a 9.-ben, amelyben jó tanácsokat ad, vagy a 10.-ben, amelyben kölcsönadja a kobozát Egreknek. Hozzá hasonlóan az oguzok főkánja, Bajindir kán, Szalur Kazán alkán vagy Bamszi Bejrek is több történetben felbukkan.

A DDK egyik érdekessége, hogy nagy számban vannak a különböző nemzetközi epikus hagyományokkal közös motívumai. Például a 8. történet (*Az Egy szeműt elpusztító Bázsat története*), amely az *Odüsszeia* Polüphemosz történetével mutat nagyfokú hasonlóságot (Naisaritabrizi 2014. 92.). De a 3. (*Kám Büre bég fia, Bamszi Bejrek története*) történetben is találunk mind az *Odüsszeiával*, mind a perzsa *Sáhnáméval* rokon elemeket (Naisaritabrizi 2014. 92–93.); vagy Tepegöznek, Akhilleusznak és a *Sáhnámé* Esztfandijárjának látszólagos sérthetlensége és végül halála is rokon motívumokon alapul (Naisaritabrizi 2014. 92.). Emellett a DDK történeteinek a skandináv–germán epikus hagyományokkal is vannak közös motívumai, mint például a 10. (*Uszun Kodzsa fia Szegrek története*) (Adorján–Puskás 2008. 147.) történetben a hüvelyéből kihúzott kardnak a szerelmesek közé helyezése, valamint Szigurd és Brynhild hasonló története a *Völsunga Sagából* (Bernáth 2015. 82.).

Azonban ami valóban rányomja a bélyegét a DDK-ra, azok az ősi totemisztikus és sámánisztikus hiedelmekből, a török nomád hagyományokból örökölt motívumok és elemek. Annak ellenére, hogy erős iszlám hatás érezhető a történeteken, és az oguzok is imádkozó, hívő és Allah hitét szent háború (gaza) útján terjesztő muszlimokként jelennek meg (lásd Güngör 2016), a *sámánizmus*, sőt a *totemizmus* még ősbibb elemeivel is lépten-nyomon találkozhatunk a műben (lásd Bağdatlı 2014; Tunç 2020). Ilyen archaikus, iszlám előtti hiedelmek a hegyek, a vizek, az ősök (Tunç 2020. 150–151.), a fák (Bağdatlı 2014. 403–406.) és a tűzkultusznak (Tunç 2020. 151–152.) emlékei, a hősök totemállatokkal való gyakori összehasonlítása (Tunç 2020. 152–153.), a halott lovának feláldozása (Tunç 2020. 158.), a gyászoló nők arcának felsebzése¹ (Tunç 2020. 158.) stb., Dede Kor-

1 „Ősz fonatt anyja sirván sirdogált, könnyeit ontotta, keserű körmével fehér arcába vájt, piros orcájába mart, hollőfekete haját tépte, sírva-zokogva tért haza” (Adorján–Puskás 2008. 68.;

kut alakja pedig önmagában ötvözi a sámáni és énekmondó regösi képességeket: mindentudó, a jövőbe lát, sámáni típusú imákat mond,² a hőstetteket végrehajtó fiúknak nevet ad, és kobzán énekelve továbbadja az ősi hagyományokat (Bağdatlı 2014. 395–397.). Ugyanakkor nemcsak az ősi hit emlékeinek a tárháza a DDK, hanem az évezredes nomád hagyományoké, kultúráé, szokásoké (Alsaç 2018) és a legősibb jogszokásoké is (Keskin 2023; Türkmen 2011.).

2. Közös elemek a DDK-ban és a magyar történelmi és népi hagyományokban

Ahogy a magyar fordítás 2008-as második kiadásának előszavában Hoppál Mihály (Adorján–Puskás 2008. 5.) és a bevezetésben a mű magyarra fordítóinak szavaiból (Adorján–Puskás 2008. 23.) is kitűnik, a DDK magyar kiadásának egyik fő, ha nem a legfőbb célja az volt, hogy törökül nem tudó kutatóinknak segítsen ezen, a nomád népek kultúrájának és hiedelmeinek tárházát jelentő középkori mű és a magyar őstörténet, néphit és néphagyományok hasonló vagy közös elemeinek megtalálásában, feltérképezésében.

A művet magyarra fordító Adorján Imre művelődéstörténész és turkológus több írásában rámutatott a DDK és a magyar hagyományok, népköltészet közti hasonló és azonos elemekre, például a műben főleg a szereplők mély érzelmeit, fájalmát, szerelmét, gyászát kifejező gyakori versrészletek, a magyar népdalok, illetve a régi magyar költészet verstani hasonlóságaira, mint a 4+4+4, 4+4, 4+4+3 vagy 4+3 szótagú hangsúlyos verselés, a belső rímek, a rímtoldalékok, a ragrímek, a verssorok végén háromszor-négyszer megismételt ugyanazon szavacska használata (Adorján–Puskás 2008. 20–22.). Ezenkívül rámutat azonos elemekre, motívumokra is, amelyek a DDK-ban és az archaikus magyar néphitben, hagyományokban vagy népköltészetben azonosak, és amelyek aláhúzzák azt, hogy több mint ezer évvel ezelőtt e két kultúrának lehettek közös elemei. Például felhívja a figyelmet Arany János *Toldijának* és Dirse Kán fia, Boğaç Kán (5. fejezet) bikával való küzdelmének (Adorján–Puskás 2008. 43.), vagy a *Szeretet próbája* magyar népballadában a hős keblét szorongató, szívét, máját harapdáló sárga hasú kígyónak és DDK-nak 1. és 4. fejezetében megemlített keblet maró

lásd még 52., 79., 91.). Párhuzamként lásd Attila gyászolását a hunok által: „Ekkor, mint ezen népek szokása, hajuknak egy részét levágták, és idomtalan arcukat tátongó sebekkel eléktelenítették, hogy a nagy harcos ne asszonyi jajgatással és könnyekkel, hanem férfivérrel legyen meggyászolva” (Jordanes 1904. 115.).

2 „Földed sötét hegyei le ne omoljanak! Árnyat adó hatalmas fádat ki ne vágják! Vértként áramló nagyszerű vizeid ki ne száradjanak! Szárnyaid hegyét le ne törjék! Vágta közben fakó-deres hátsod meg ne botoljon! Használatban fekete acél szablyád ki ne csorbuljon! Öklelőzvéen villanó lándzsád szilánkokra ne törjön! Ősz fonatú anyád helye a mennyben legyen! Ősz szakállú apád helye a paradicsomban legyen! Isten gyújtotta lángod folyton égjen! A hatalmas Isten ne tegyen téged földönfutóvá, hej kánom!” (Adorján–Puskás 2008. 43.)

sárga kígyónak (Adorján–Puskás 2008. 44.), a 10. és a 11. fejezetben előforduló sámáni mély álomnak és a magyar táltoshiedelmekben és a *Toldi*-ban is fellelhető *elrejtőzésnek* (Adorján–Puskás 2008. 162.) rokon mivoltára (lásd még Adorján 1998; Adorján 2013).

Azonban egyéb párhuzamokat is találhatunk a DDK és a magyar kultúra, hagyományok és népköltészet között. Ezeket szeretném a továbbiakban röviden bemutatni.

A honfoglalás kori és a népi magyar kultúra három területén találtam néhány, a DDK-ban is felbukkanó hasonló elemet vagy párhuzamot, amelyekre Adorján Imre nem figyelt fel. Az alábbiakban az általam talált közös motívumokat sorolom fel, először említve a DDK ezzel kapcsolatos történetét, majd utána a magyar párhuzamot. Ezeket aszerint csoportosítom, hogy milyen forrásban bukkannak fel a magyar kultúrtörténetben.

1. Középkori írott forrásaink:

a) A vétkes szállásának csoportos kifosztása, feldúlása:

- a DDK 12. története (*A külső-oguzok lázadása a belső-oguzok ellen és Bejrek halálának története*) szerint (Adorján–Puskás 2008. 168.) a lázadó Aruz Kodzsa nevű oguz vezér szállásának feldúlása,
- Oláh Miklós (Makkai 1941. 7.) és Verancsics Antal (Makkai 1941. 12.) szerint az árulók vagy katonai kötelezettségeiket megtagadók házának csoportos feldúlása, lerombolása a székelyeknél;

b) Az ellenség kapujának fegyverrel való betörése:

- a DDK 11. története (*Szalur Kazán fogságba esése és fia, Uruz által történő kiszabadításának története*) szerint (Adorján–Puskás 2008. 159.) az ellenség várkapujának buzogányütésekkel való betörése az oguzok által,
- Konstantinápoly kapujának betörése Botond bárdja által Kézai Simon gesztájában (Császár 1901. 40.), a Képes Krónikában (Geréb 1993. 21.), Thúróczy krónikájában (1978. 120.) stb., vagy buzogánycsapása által egy Benedek Elek által lejegyzett magyar népmonda (2007. 189.) szerint;

2. Archaikus népballadáink:

a) a hősnek hatalmas erőt biztosító hosszú és mély sámáni álom:

- a DDK 10. (*Uszun Kodzsa fia Szegrek története*) (Adorján–Puskás 2008. 148–149.) pusztán a mély álom, és a 11. története (*Uszun Kodzsa fia Szegrek története*) szerint (Adorján–Puskás 2008. 153.) a hét napig tartó „kicsi halál” következtében rendkívüli erőre szert tevés,
- a *Hallottad-e hírt...* ballada (Vargyas 1960. 511–512.) szerint Veres Jóska hét napig tartó „*rejtőzése*, alvása”, majd ennek köszönhetően az ellenség sorai-ban „*ösvény és szekérút*” nyitása;

3. A magyar népmesék:

a) Emberek szörnyeknek való adása a közösség megkíméléséért cserébe:

- a DDK 8. története (*Egyszeműt elpusztító Bászat története*) szerint (Adorján–Puskás 2008. 128.) azért cserébe, hogy az oguzok teljesen ki ne pusztulja-

nak, az emberevő Egyszemű (Tepegöz) elfogadja Dede Korkut ajánlatát, hogy naponta 2 embert és 500 juhot adjanak neki, valamint két szakácsot, hogy ezeket neki megfőzzék,

- a népmesekatalógus AaTh 300-as népmesetípusa szerint (Kálmány 1914. 49.; Kovács 1988. 43–48.) a város a 12 fejű sárkánynak egy-egy lányt ad cserébe azért, hogy az megengedje, hogy a kútból vizet merjenek;
- b) Magától mozgó kard, amelyet csak különleges módon lehet megszelídíteni:
 - a DDK 8. története (*Egyszeműt elpusztító Bászat története*) szerint (Adorján–Puskás 2008. 132.) Egyszemű falon függő, szüntelenül magától vagdalkozó kardja, amelyet csak úgy lehet megszelídíteni, hogy azt a láncot, amelyen függ, ellövik, és ezáltal a kard a földbe fúródik,
 - a népmesekatalógus AaTh 463A^x-as népmesetípusa szerint (Krizsa 1863. 442.; Kovács 1988. 239–242.) egy vitéz kardja, amelyet varázsszóval lehet kiparancsolni a tokjából vagy visszaküldeni oda, és amely magától csapkod és egész hadseregeket irt ki;
- c) Tündér elfogása és szerelemre kényszerítése negatív kimenetellel:
 - a DDK 8. története (*Egyszeműt elpusztító Bászat története*) szerint (Adorján–Puskás 2008. 132.) egy oguz pásztor egy kút felett szálldosó tündért fog el, szerelemre kényszeríti, és ennek következtében megszületik Egyszemű, aki az oguzokat és állataikat eszi,
 - a népmesekatalógus AaTh 400-as népmesetípusa szerint (Dégh 1960. 38.; Kovács 1988. 181–184.) a fiatalember a galamb képében a folyóvízhez szálló, majd abban megfürdő tündér a galambruháját ellopja, és ezzel arra kényszeríti, hogy feleségül menjen hozzá, azonban egy idő múlva a tündér galambruháját visszaszerezve otthagya;
- d) Az uralkodó lánya csak ahhoz megy hozzá, aki legyőzi:
 - a DDK 2. története (*Kám Büre bég fia, Bamszi Bejrek története*) szerint (Adorján–Puskás 2008. 63.) a korábban le nem győzött fejedelemlány (Banicsicsek) kihívja Bamsi Bejreket lóversenyre, nyíllövésre és birkózásra, amelyeket azonban elveszít, és ezért hozzámegy a fiúhoz,
 - a népmesekatalógus AaTh 519-es népmesetípusa szerint (Kazinczy–Toldy 1857. 74–99.; Kovács 1988. 294–296.) a hősnek el kell bírnia az óriáskirály lányának kardját, tarsolyát és puskáját, azzal lőnie kell, majd a lányt lóversenyen le kell győznie, és csak ezután veheti feleségül.

Mint láttuk, a DDK fentebb említett motívumaival rokon elemek a magyaroknál a következő forrásokban találhatók meg: a székelyek ősi közösségi jogait megemlítő 16. századi krónikákban és humanista leírásokban; a magyar népköltészetben megőrzött és később a kutatók által lejegyzett történeti és népi balladákban, valamint magyar népmesékben.

Az alábbiakban röviden bemutatom a DDK fentebb említett motívumait és magyar párhuzamaikat. Azonban a magyar népmesékkal való egyezésekkel nem foglalkozom, mivel a népmesei motívumok egész világon való elterjedése való-

színűleg lehetetlenné tenné azt, hogy ezekből messzemenő következtetéseket lehessen levonni.

2.1. A szállás felprédálása és kifosztása

Az árulók és a közösség jóléte, szabadsága ellen vétkezők, a jogaik megnyirbálását elősegítők és a katonáskodásban való részvétel alól magukat kivonók közösség általi megölésében és házában lerombolásában (és magától értetődően kirablásában) testet öltő székely hagyományához (Makkai 1941. 7., 12.) hasonló szokást látunk a DDk. 12. történetében, ahol az oguzok második vezetője, Szalur Kazán ellen fellázadó és ezzel a törzsszövetség egységét veszélybe sodró, valamint az egyik fontos szereplőt, Bamszi Bejreket meggyilkoló Aruz Kodzsát Szalur Kazán párbajban megöli, majd annak szállását és népét az oguzokkal kifosztatja (Adorján–Puskás 2008. 163–169.). Itt azonban Aruz lázadásának okát is érdemes megemlíteni, amely azért tört ki, mert Szalur Kazán nem hívta meg a külső oguzokat a saját szállásának kifosztására, feldúlására³, csak a törzsszövetség másik felét kitevő belső oguzokat (Adorján–Puskás 2008. 163–165.). Tulajdonképpen ez a történet cselekményének, vagyis a külső oguzok lázadásának elindítója. A lázadást vezető szállásának a kifosztása csak ennek a következménye. Ennek ellenére természetesen ez a cselekedet azt is bizonyítja, hogy mind az oguzoknál, mind a székelyeknél az adott politikai/társadalmi közösség egységét veszélyeztető lázadókat, a törvények ellen tevőket hasonlóan büntették: halállal és a szállásuk csoportos kifosztásával.

Következtetésképpen a DDk-ban megjelenő büntetés és az Oláh Miklós és Verancsics Antal által említett székely ítélet között fontos hasonlóságokról beszélhetünk abban, hogy egyiknél sem egy bizonyos jogi és büntetés-végrehajtó hatóság hajtja végre a büntetést, hanem maga a közösség; mindkettőnél nemcsak a vétkest ölik meg, hanem a házát és szállását is kifosztják (a székelyeknél azt le is rombolják). Ez is mind a székelyek, mind az oguzok közt létező, nomád eredetű ősi közösségi demokráciának egyik bizonyítéka. Szerintünk ez a hasonlóság nem véletlen.

Természetesen ennek kapcsán kérdések is felmerülnek:

1. Mennyire hasonlított a korai középkori oguz társadalom és a korai újkori székely társadalom egymáshoz? Mennyire hasonlított egymáshoz a két társadalom az egyéni szabadság tekintetében? Léteztek-e előjogok (más szóval „szabadabbak voltak-e”) a különböző társadalmi csoportok között az oguzoknál és a székelyeknél? A büntetést és a büntetést maga a közösség, vagy pedig egy felsőbb hatalom (például a kán) szabta ki?

3 Erről az érdekes hagyományról sajnos itt nincs lehetőség bővebben írni, de a későbbiekben tervezek egy részletesebb tanulmányt szentelni ennek és az Aruz Kodzsa megbüntetéséhez való esetleges kapcsolódásának. A káni szállás kifosztása hagyományának részletes elemzéséért lásd Güngör 2023.

2. Eredhetett-e a tárgyalt jogszokás az oguzoknál az iszlám *saríá*, a széke-lyeknél pedig a magyar keresztény királyok által hozott törvényekből? Vagy ezek egy olyan ősi nomád jogszokás maradványai voltak, amely mindkét népnél meg- lehetett? Hasonlítottak-e a nomád népek jogszokásai egymáshoz? Mit tudunk ezekről?

3. Mennyire voltak gyakoriak a csoportosan végrehajtott büntetések a két nép jogszokásaiban? Milyen példák vannak ezekre?

4. Van-e köze Aruz Kodzsa szállása feldúlásához a *kenç liyünek*, *han-ı yağmanak* vagy *yağma toyunak* nevezett türk szokásnak, amely abból állt, hogy a kán a népével időnként feldúlatta a saját szállását? Szerepe volt-e a zsákmány- szerzés és a dúlás nomád szokásának a büntetés meghozatalában?

Ezekkel és hasonló kérdésekkel később egy külön tanulmányban szeretnék részletesen foglalkozni.

2.2. Az ellenség kapujának fegyverrel való betörése

A magyar geszta- és krónikairodalomban Botond Bizánc érckapujához ment, és bárdjával akkora rést vágott azon, hogy a bizánciak utána nem akarták kijaví- tani (Kézai szerint), és egy ötesztendő gyermek ki- és bebújhatott rajta (Képes krónika, Thúróczy szerint) (Császár 1901. 40.; Geréb 1993. 21.; Thúróczy 1978. 120.). A Benedek Elek által gyűjtött szóbeli hagyományban is nagyjából ha- sonló történet jelenik meg előttünk, azzal a különbséggel, hogy Botond bárd he- lyett buzogányával „reccsenti ketté” a kaput (2007. 189.). A DDK 11. történetében a keresztények fogságában lévő Szalur Kazán fia, Uruz parancsára 16 oguz vitéz „pajzsalakzatban” az ellenség kapujához vonult, és egymás után hozzávágta a buzogányait, aminek hatására az betört, és így elfoglalták a várat (Adorján- Puskás 2008. 159.).

Hasonló cselekedetet olvashatunk Krum bolgár-török kánról, aki a kopjá- ját akarta Bizánc kapujába belevágni, ami Fehér Géza szerint a hadüzenet egyik módja volt a lovasnomád népeknél (1940. 9.). Tóth Zoltán egy 1018-as lengyel példát is bemutat, amely szerint besenyő hatást mutathat (1988. 470.).

A *Botond-monda* honfoglalás kori magyar vagy besenyő eredetéről, a cse- lekedet hadüzenet vagy egyéb rendeltetéséről, a kapurontó fegyver mivoltáról, a Botond név buzogánnyal való kapcsolatáról több írás született (Marczali 1916; Fehér 1940; Tóth 1988). Ami számunkra azonban érdekes, hogy a magyar króni- kás, népi hagyomány és a DDK szerint:

- a kapu betörése (legalábbis Benedek Eleknél) buzogánnyal történt, és nem lándzsával, mint a bolgár, vagy karddal, mint a lengyel példákban (Tóth 1988. 470.);
- mindkettőnél a szóban forgó cselekedet nem hadüzenetnek kötődik, mint a bolgár Krum kán esetén, hanem célja a kapu részleges vagy teljes megron- gálása, erőfitogtatás vagy pedig a vár elfoglalása;

Marczali Henrik (1916. 93.) aláhúzza, hogy hiába írja Anonymus és Kézai, hogy Botond a csatabárdjával vágta volna be Bizánc kapuját, ez a fegyver nem okozhatott olyan rést, hogy egy gyerek be- és kimászhatott volna rajta, csakis egy buzogány zúzhatta be ilyen módon, ahogyan ezt a Benedek Elek által elmesélt népmonda is tartja, amelyben már az utóbbi szerepel Botond fegyvereként. És Tóth Zoltán (1988. 470.) szerint maga a Botond név etimológiája is kapcsolatban állhat a buzogánnyal. Tehát sok jel mutat arra, hogy a *Dede Korkut* buzogánnyal való kapubezúzásos jelenete és a *Botond-monda* közti hasonlóság nem a véletlen műve lehetett.

2.3. A hősnek hatalmas erőt biztosító hosszú és mély sámáni álom

A DDK-ban két történetben van szó a mély sámáni típusú álmorról. Az első a 10. történet, amelyben Egrek, amikor háromnapos út után a testvérét fogva tartó keresztények vára közelébe ér, mély álomba merül. Ezt észreveszi az ellenség és csapatot küld ki ellene, de a lova felébreszti őt, és legyőzi őket, majd visszafekszik és tovább alszik. Háromszor ismétlődik meg ugyanez, majd fogoly fivérét küldik ellene, aki úgy ébreszti fel, hogy Dede Korkut a nála levő kobzán kezd játszani és énekelni. Végül megismerik egymást, Allahhoz imádkoznak, majd legyőzik az ellenséget (Adorján–Puskás 2008. 148–149.). A 11. történetben szó van arról, hogy Szalur Kazán elalszik, mert az oguz bégek „hétalvók” voltak (7 napig aludtak), és hogy innen ered az álom „*kicsi halál*” neve. Szalur Kazán olyan mélyen aludt, hogy nem ébredt fel, amikor a keresztények megtalálták, a társait harcban levágták, majd őt megkötözték és szekérre rakták. Csak a szekéren ébredt fel (Adorján–Puskás 2008. 153.).

Adorján Imre felfigyelt arra, hogy ez a motívum megvan a táltosokhoz fűződő magyar néphagyományokban is, és hogy ezt Arany János is megemlíti a *Toldiban*⁴ (Adorján–Puskás 2008. 162.).

Azonban van egy ennél még találóbb példa is a magyar népköltészetben, éspedig a *Hallottad-e hírt...* (Veres Jóska balladája), amellyel még több párhuzam állapítható meg a mély sámáni álom kapcsán (Vargyas 1960. 511–512.). A hős 7 napig iszik, 7 bárányt megeszik, majd következik a 7 napig tartó álom, amitől az ereje, bátorsága álmában 7, ébredése után pedig 77 emberével lesz egyenlő. A tatárok közeledtére a *rejtőző* Veres Jóskát ébreszteni próbálja apja és anyja, de ő, ha egy pillanatig fel is ébred, utána megint álomba, *rejtezésbe* merül. Végül a mátkájának a szavára kel fel, imát mond Istenhez, majd az ellenség soraiban „ösvínyt vág mentibe, / Szekérutat nyitott visszagyövisibe”, és végül hősi halált hal (Vargyas 1960. 511–512.).

Hasonlítsuk össze a DDK fentebb említett két történetében és Veres Jóska balladájában bemutatott mély sámáni álmot, *rejtőzést*. Mind a 11. történetben,

4 „De azért nem hal meg, csak olyaténképen, / Mint midőn az ember elrejtezik mélyen. / És midőn felébred bizonyos időre, / Csodálatos dolgot hallani felőle” (Arany 1948. 19.).

mind a magyar balladában emberfeletti megerőltetés (3 napig tartó, megállás nélküli lovaglás, valamint 7 napig tartó evés-ivás és tánc) után mindkét esetben mély álmom következik. Ennek az álomnak az egyik fő tulajdonsága, hogy 7 napig tart. Figyelemre méltó a mágikus 7-es szám emlegetése (és többszörösének, a 77-esnek is a balladában). A DDK 10. történetében a hős nem tud ellenállni az álomnak: ez ismételten elnyomja; majd mindkét történetben nagyon nehezen ébred fel. Hasonló a helyzet Veres Jóska balladájában is, amelyben a hős csak a harmadik személy ébresztésére ébred fel. Majd ezután, mind a DDK 10. történetében, mind a balladában mindkét hős az iszlám, valamint a kereszténység Istenéhez mond imát, majd egyedül (Egrek esetében a testvérével együtt) nagyszámú pogány ellenséget vágnak le, természetfeletti erőt mutatva.

Tehát leszögezhetjük, hogy a DDK két történetében bemutatott mély sámáni álmom és ennek a hősre gyakorolt hatása a legapróbb részletekig menően megegyezik a Veres Jóska balladájában megtalálható *rejtőzéssel*.

Mindezek után nem mondhatjuk, hogy ezzel a *Dede Korkut* könyvében található történetek minden magyar párhuzamára fény derült, hanem csak azt, hogy ez az *oguznáme* még sok érdekességet tartogathat a magyar kultúrtörténet kutatói számára. Mint láttuk, párhuzamok lehetnek a DDK történetei és a magyar kultúrtörténet között az ősi nomád szokásjog, a szóbeli hősi epikai motívumok, vagy a sámánokról, táltosokról szóló népi hiedelmek tekintetében. Ennek fényében annyit megállapíthatunk, hogy ez a középkori azeri mű a magyar kultúrtörténet számos ágának a keresztény kultúrkörhöz való csatlakozásunk előtti kapcsolatainak a feltárásában nyújthat segítséget, ami mindezen tudományágak szakembereinek az érdeklődését felkeltheti.

Céljaim közé tartozik, hogy a fentebb tárgyalt három párhuzammal a jövőben külön-külön tanulmányokban foglalkozzam.

Szakirodalom

ADORJÁN Imre

1998 *A turul gyermekei. Oguz eredetmondák és a magyar népi kultúra*. Székesfehérvár, Fejér Megyei Pedagógiai Szolgáltató Intézet.

ADORJÁN, Imre

2013 *Dede Korkut Kitabı'nın Macaristan'daki Geçmişi ve Önemi* [A Dede Korkut könyvének magyarországi múltja és fontossága] [online]. Sanalkültür-Kanalkültür. URL: <http://kanalkultur.blogspot.com/2013/07/imre-adorjan-dede-korkut-kitabnn.html> [2025. június 10.]

ADORJÁN Imre (ford.) – PUSKÁS László (ford.)

2008 *Dede Korkut könyve*. Budapest, Európai Folklór Intézet–L'Harmattan Kiadó.

ALSAÇ, Fevziye

2018 Dede Korkut Hikayeleri'nde Kültürel Bellek Bağlamında Gelenekler [Hagyományok a kulturális emlékezet fényében a Dede Korkut történeteiben]. *Journal of Turkish Language and Literature* 4. 1. 17–35.

ARANY János

1948 *Toldi*. Budapest, Kiadja a Vallás és Közoktatásügyi Miniszter.

BAĞDATLI, Özlem

2014 Şamanizm ve Dede Korkut Hikâyelerindeki Şamanizm İzleri [Sámánizmus és ennek nyomai a Dede Korkut történeteiben]. *Kutadgubilig Felsefe–Bilim Araştırmaları Dergisi* 26. Ekim, 375–417.

BANG, W. – ARAT R. R.

1936 *Oğuz Kağan Destanı* [Oguz kagán eposza]. İstanbul, Burhaneddin Basımevi.

BENEDEK Elek

2007 [a létrehozás dátuma.] *Magyar mese- és mondavilág. III. A tűzmadár*. [online]. A MEK honlapja. URL: <https://mek.oszk.hu/04800/04873/04873.pdf> [2025. június 21.]

BERNÁTH István (ford.)

2015 *Völsunga Saga*. Budapest, Corvina Kiadó.

BULDUR, Adnan Doğan – MEYDAN, Ali – GÜNGÖR, Şenay

2016 Dede Korkut Destanlarının Kültür Coğrafyası [A Dede Korkut eposzok kultúrföldrajza]. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 15. 3. 925–947.

CSÁSZÁR Mihály (ford., jegyz., bev.)

1901 *Kézai Simon Magyar krónikája*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása.

DÉGH Linda

1960 *Kakasdi népmesék*. II. Budapest, Akadémiai Kiadó.

FEHÉR Géza

1940 *A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. A bolgár-törökök és a honfoglaló magyarok hatása a keleteurópai művelődés kialakulásában*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

GERÉB László (ford.)

1993 *Képes krónika. A magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról*. Budapest, Magyar Hírlap és Maecenas Kiadó.

GÜNGÖR, Recep Şükrü

2016 Dede Korkut Hikâyelerinde İslâmî Unsurlar [İslâm elemek Dede Korkut történeteiben]. *Hikmet – Akademik Edebiyat Dergisi* 2. Prof. Dr. Mine Mengi Özel Sayısı. 5. 314–335.

GÜNGÖR, Engin

2023 Bozkır Türk Kültüründe Potlaç Benzeri Uygulamalar: Hakimiyet, Güç ve Birliğin Sembolü; Toy (Kenç Liyü) [Potlachhoz hasonló megoldások nomád törökök kultúrájában: a Toy (Kenç Liyü), Şölen, Yuğ mint az uralom, hatalom és egység jelképe]. *VAKANÜVİS– Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches* 8. 2, Güz/Fall. 1532–1565.

JORDANES

1904 *A gótok eredete és tettei*. Latinból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Dr. Bokor János. Brassó, Brassói Lapok nyomdája.

KÁLMÁNY Lajos

1914 *Ipolyi Arnold népmese gyűjteménye*. Budapest, Kiadja a Kisfaludy-Társaság.

KAZINCZY Gábor – TOLDY Ferenc

1857 *Gaál György magyar népmese gyűjteménye*. II. Pest, Pfeifer Ferdinánd sajátja.

KESKİN, Ahmet

2023 Dede Korkut Oğuznamelerinde Savaş ve Savaş Hukuku [Dede Korkut oğuz történeteiben a háború és háború törvénykezés]. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 16. 41. 15–40.

KOVÁCS Ágnes (szerk.)

1988 *Magyar Népmesekatalógus 2. A magyar tündérmesék típusai* (AaTh 300–749). Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.

KRIZA János

1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. I. Kolozsvár, Stein János Erd. Múz. Egyleti Könyvtár Bizománya.

MAKKAI László (szerk.)

1941 *Erdély öröksége I. Erdélyi emlékirók Erdélyről – I. Tündérország 1541–1571*. Budapest, Franklin Társulat.

MARCZALI Henrik

1916 A Botond-monda történeti kapcsolatai. In: *Akadémiai Értesítő. A Magyar Tud. Akadémia megbízásából* 27. 90–100.

NAISARITABRIZI, Rogayye

2014 Common Mythological Characters in World's Epic Masterpieces: Dede Korkut, Shahnameh, and Iliad and Odyssey [Közös mitológiai karakterek a világ epikus remekműveiben: Dede Korkut, Sáhnámé, és az Iliász és az Odüsszeia]. *Bulletin of Environment, Pharmacology and Life Sciences* 3. 1. 90–94.

TEZCAN, Semih – BOESCHOTEN, Hendrik

2000 *Dede Korkut Oğuznameleri [Dede Korkut oğuz történetei]*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

THÚROCZY János

1978 *A magyarok krónikája*. Budapest, Magyar Helikon.

TÓTH Zoltán

1988 A Botond-monda eredete és az anonymusi Botond-hagyomány. *Hadtörténelmi Közlemények* 35. 3. 467–483.

TUNÇ, Zekiye

2020 Dede Korkut Kitabında Şamanik Unsurlar [Sámáni elemek Dede Korkut könyvében]. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8. 25. 142–163.

TÜRKMEN, Fikret

2011 Dede Korkut'ta Halk Hukuku Unsurları [Népi törvénykezés elemei a Dede Korkutban]. *Bilig* 58. Yaz. 245–256.

VARGYAS Lajos

1960 Kutatások a népballada középkori történetében II. A honfoglaláskori hősi epika továbbélése balladáinkban. *Ethnographia* LXXI. 479–523.

AZ ÓKERESZTÉNY EGYHÁZ A ROMÁN NEMZETI ÉBREDÉS KONTINUITÁSNARRATÍVÁJÁBAN

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar
paplevente@uni.sapientia.ro

A magyar királyság területén Erdély mindig különleges státussal bírt, ahol különböző nemzetek éltek együtt a középkortól egészen a 21. századig. Az itt együtt élő népek társadalmi, politikai, vallási szerepe nagyban rányomta bélyegét egy-egy korszakra. Az, hogy éppen melyiknek volt domináns politikai szerepe, a történelmi koroktól függően változott. A középkor kétségkívül legkevésbé privilegizált népcsoportja a románok voltak (Tóth 1944). Ez több területen is megnyilvánult, de a kutatásunk fókuszában lévő terület, a történetírás kettős képet mutat. Míg országalkotó elemként a román közösség nem szerepelt az erdélyi nációk sorában (ezt megerősíti az *unio trium nationum* is (Miskolczi 2018), addig már a magyarországi – igen jelentős – reneszánsz, humanista mozgalom Itáliából érkező (de nem csak) véleményformáló tudós-történészeinek köszönhetően a román közösség a történeti művek elmaradhatatlan szereplőjévé lépett elő (Szabó 2017). Ez mindenképpen köszönhető egyrészt a román nyelv neolatin eredetének (ugyanaz a helyzet az olasszal is – nb. az újabb kutatások alapján az látszik, hogy az észak-itáliai nyelvjárásokkal még szorosabb a kapcsolat, mint azt korábban gondolták), másrészt betudható annak a humanista érdeklődésnek, amelyet a klasszikus antik műveltség irányában tápláltak: ezek a románok éppen abban a provinciában éltek a középkor végén, mint amelyet a római császár Traianus alapított (Ábrahám 2022). Természetesen innen már csak egy lépés a római kontinuitás elmélete.¹ És bár ez az eredettörténet kezdetben román tudós körökben szinte kanonizálódott, a román közösségben ennek lecsapódása minimális volt. Ez igaz azokra a humanistákra is, akik valamilyen világi vagy egyházi pozíciót töltöttek be, hiszen bár ismerték az elméletet, sőt Oláh Miklós külön is foglalkozik ezzel a kérdéssel (lásd Jakó–Kovács 1969; Tonk 1969; Iorga é. n.), nem foglalkoztak annak nemzetformáló lehetőségeivel (Tóth 1938. 30.). Tették ezt egyrészt a korábban említett okokból, másrészt még Európa-szinten nem ért meg az idő a nemzetek formálásának kérdésére (Tóth 1938. 25.).

1 A témát jól összegzik Miskolczi Ambrus (Miskolczi 2005) és Szabó Csaba munkái (Szabó 2022).

A román nemzeti öntudat ébredésében kétségkívül fontos szerepe volt a 16. századtól a térségben jelen levő felekezeti megosztottságnak. A többségében protestáns fejedelmek egyházpolitikájának célkeresztjébe került az ekkor már lélekszámban jelentős román közösség. Ezek protestáns (elsősorban református) hitre való térítése érdekében olyan, a későbbi román műveltség szempontjából rendkívül fontos lépéseket tettek, amelyeknek azonban hosszú távú sikere minimális volt, és ezek is hamar visszafordíthatóak voltak (Lukács 2017). A kulturális szakadék szinte áthidalhatatlan volt a keleti kereszténység és a meglehetősen puritán nyugati kálvinizmus között (L. Nagy 2013). A Lipót-féle Diploma és a tridenti zsinat vívmányai újabb lendületet adtak a törekvésnek, most a katolikus egyház és az Erdélyben nem nagy népszerűségnek örvendő osztrák birodalmi berendezkedés szintén a román közösséget szemelte ki magának: a bécsi udvar bizalmatlan volt az erdélyi nemességgel szemben – akik nem mellesleg a románokat kizárták a politikai jogokból –, joggal remélték, hogy a központosító törekvések támogatóira találnak a román közösségben, különösen, ha jól hangzó ígéretet tesznek (R. Nagy 2003. 155.).

A görögkatolikus egyház 1697-es megalapítása fordulópontot jelentett az erdélyi román közösség számára (Gergely 1991). A Rómával való egyesülés privilégiumokat és mentességeket biztosított a görögkatolikus papság számára, ezenfelül lehetővé tette egy nyugati mintájú oktatási rendszer kialakulását, amely képzetebb papságot és a román közösség társadalmi felemelkedését is eredményezte. A vallási unió elősegítette a latinitás, a római eredet népszerűsítését is, amely a román nemzeti identitás egyik alapkövévé vált.

Tehát politikai és valláspolitikai törekvések találtak egymásra, amelyek mindenképpen hasznosak voltak a nemzeti öntudatra való ébredés szempontjából, ha a beígértékhez képest igencsak minimálisan teljesültek is (Neumann 2013). Ebből a szempontból meghatározó szerepük volt az unitus püspököknek. Pataki görögkatolikus püspök után Inocențiu Micu Klein (Bunea 2012) már nem csak a katolicizmus berkeibe szerette volna bevezetni a román közösséget, hanem mint ekkor már jelentős számú nemzeti egységet, külön entitásként szerette volna meghatározni, és saját hatalmát az egész erdélyi román közösség fölé kiterjeszteni.

Klein minden jelentős politikai lépését az uniós diplomákra alapozta. Mivel az 1699. február 16-án kiadott I. Diploma Leopoldinum nem felelt meg politikai célkitűzéseinek, Klein az 1701-es II. Diploma Leopoldinum ígéreteit igyekezett a román nemzetiség javára fordítani. Noha a diploma tartalma nem volt ismeretlen Pataki előtt sem, ő nem használta politikai fegyverként, mivel nem rendelkezett Kleinhez hasonló nemzetpolitikai célkitűzésekkel (I. Tóth 1998. 77.).

Klein 1729 és 1732 között nyolc kérvényt nyújtott be az uralkodóhoz. Mindeniket a II. Diploma Leopoldinumra alapozta, és azt panaszkolta fel, hogy a diploma 2. és 3. pontját nem hajtották végre megfelelően (I. Tóth 1998. 77.).

Bár a gubernium hivatalból támogatta az unió terjesztését, érzelmileg kezdetben mégsem állt teljes mértékben mögötte. Rendi felfogásuk inkább a földes-

urak álláspontját tükrözte, akik az unióra tért papban egy adófizetővel kevesebbet láttak (I. Tóth 1998. 77.).

1733. február 26-án Szebenben összeült az erdélyi országgyűlés, ahol Klein püspök is megjelent. A rendek és a bizottság számára a románok unió iránti őszintesége és tényleges csatlakozásának mértéke azonban továbbra is kétséges maradt. A korabeli viszonyokat jól érzékelteti az a vélemény, amelyet a gubernium fogalmazott meg: szerintük ezek az emberek alig változtak az elmúlt fél évszázad alatt. Ugyanolyan szakadárak és megbízhatatlanok maradtak, mint amilyenek akkor voltak, amikor még szó sem esett semmiféle vallási unióról. A püspök híveit nem tekintették valódi nemzetnek – legfeljebb népes csoportnak –, de ezt a népcsoportot lenéző szavakkal írták le: műveletlen tömegként jellemezték őket, szolgai sorsúként, akiket a király még katonának sem tartana méltónak. Vándorló, szökésre hajlamos, nyugtalan embereknek tartották őket, akiket félig vagy akár teljesen barbároknak tekintettek, ráadásul a katolikus hit ellenfeleinek és üldözőinek (I. Tóth 1998. 85.).

Ezek után az erdélyi rendek nem voltak a legnagyobb bizalommal a püspök irányában. A püspök hivatalos megszólalásaiban „suo ac totius nationis per Transylvaniam valachicae nomine” szólalt fel, ami csak fokozta a nemesek nemtetszését. Szerintük a „natio valachica” kifejezés jogilag nem létezett (I. Tóth 1998. 87.).

Klein szemléletében a románság nem csupán felekezeti alapon szerveződött, hanem a Traianusig visszavezetett történelmi folytonosság által vált egységes néppé. Bár kezdetben szigorúan katolikus meggyőződésű volt, a dákoromán elmélet hatására túllépett a felekezeti szűklátókörűségen. Püspöksége kezdetén még fegyveres segítséget kért az unió erőszakos terjesztéséhez, később azonban fokozatosan eltávolodott az unitus kizárólagosságtól, sőt egyre közelebb került az ortodoxiához (I. Tóth 1998. 93.).

A római eredet gondolatának elterjedése új irányt adott a román nemzettudat alakulásának.² A kereszténységet és felekezeti hovatartozást meghaladó humanista büszkeség jelent meg, amely a tanult román értelmiségieket mélyen megérintette. Klein felismerte, hogy a római örökség nem csupán vallási kérdés, hanem egy olyan kulturális és történelmi tényező, amely összefoghatja a románokat.

A románok joghelyzete jelentős javulásának hiányában továbbra is beadványokkal kérték a bécsi udvart a helyzet javítására. Így született meg Ignățiu Darabant püspök kezdeményezésére a híres 1791-es Supplex, amelyet II. Lipót császárnak címeztek. A beadvány megszövegezőiként a Școala Ardeleană nemzeti kulturális és önazonossági mozgalom kiemelkedő alakjait tartják számon, akik közül itt hármat említenék: Samuil Micu Klein, Petru Maior és Gheorghe Șincai (Ene 2009. 19.).

A beadvány szövegében a már ismert római eredet mellett új elemként jelenik meg a román közösség korai keresztény kontinuitásának elmélete. Íme a szövegrész:

2 A római eredet kérdésének szövevényes fonalát a történetírásban alaposan elemzi Ioan Chindriș (Micu Samuil 2018. 5–21.).

Est Natio Valachica omnium Transylvaniae hujus aetatis Nationum longe antiquissima, cum a Romanis ipsam coloniis per Imperatorem Trajanum saeculo II. inchoante in Daciam frequenter copiosissimo veteranorum Militum numero ad tutandam Provinciam deductis propaginem suam habere, fide historica, traditione nunquam interrupta, idiomatis, et morum, consuetudinumque similitudine, sit certum, probatumque. Successores Trajani Augusti possederunt Daciam aliquot saeculis, quorum permanente Imperio Fides, etiam Christiana in hac Provincia juxta Ecclesiae orientalis Ritus, opera Episcoporum Protogenis, Gaudentii, Nicetae, et Theotini saeculo praeprimis IV. propagata fuit, prout id ipsum Historia Ecclesiastica universa docet. (Prodan 1998)³

Érvrendszerét a hagyományos római leszármazás felidézésével kezdi, egészen Traianus császár idejétől kezdődően, aki, amint már korábban is utaltunk rá, elfoglalta Daciát, és megszervezte a római provinciát. Az ide érkező római katonák pedig meghonosították a rómaiak nyelvét és kultúráját. A római uralom idején pedig a keresztény hit terjesztése is sorra került a provinciában. Ennek két fogódzópontja van: egyrészt, hogy a keleti rítus szerinti hitet terjesztették, másrészt pedig, hogy név szerint is megemlíti azokat a hittérítőket, akik itt tevékenykedtek ebben a provinciában – vallják a beadvány szerkesztői. Jeles ókori egyházi személyiségeket sorakoztatnak fel bizonyításként: *Protogenész*, *Gaudentius*, *Nicetas* és *Tehothimus*. Mindezek, amint a szerző is megjegyzi, az ókeresztény egyház kiemelkedő személyiségei, és ezt maga az egyháztörténet jegyzi fel.

Vegyük sorra ezeket az egyházi személyiségeket, nézzük, milyen adataink vannak tevékenységükhöz kapcsolódóan.

Potogenész (Stoytcheva 1999) a katolikus hit elkötelezettjeként az ariánus tévtanítás ellen harcoló tábor erősítette a 4. században. Maga is aktív résztvevője volt a Constans és II. Constantius császár által 342-ben összehívott zsinatnak, amelynek az volt a fő célkitűzése, hogy a Római Birodalom vallási békéjét biztosítsa (Zugravu 2008. 187.). Székhelye a Dacia Mediteranea provincia fővárosa, a korábban már említett Sardica, a mai Szófia volt.

Gaudentius szintén Protogenész és Athanasius pártját erősítette a sardicai zsinaton. Életrajzi adatai bizonyos tekintetben elég szegényesek és megbízhatatlanok. Elfogadott nézet szerint székhelye Nausus (vagy Naissus, a mai Niš város Szerbiában) városában volt, de ezt nem minden forrás erősíti meg egyértelműen. Van-

3 „A valach nemzet e korszak Erdélyének nemzetei közül messze a legrégebbről, mivel a történelem, a megszakítatlan hagyomány, valamint a nyelv, erkölcsök és szokások hasonlósága bizonyítja és igazolja, hogy azokból a római kolóniákból származik, amelyeket Traianus császár több alkalommal, igen nagy számban betelepített veterán katonákból hozott létre Dáciában a 2. század folyamán a tartomány védelmére. Traianus császár utódai még évszázadokon át birtokolták Daciát, s uralmuk alatt a keresztény hit is elterjedt e tartományban, az egyház keleti rítusa szerint, főként a 4. században Protogenes, Gaudentius, Nicetas és Theotinus püspökök munkálkodása révén – amint ezt az egyetemes egyháztörténet is tanúsítja.”

nak olyan elméletek is, amelyek szerint Pannonia vagy Dácia egy másik városának püspöke lehetett. Az egyháztörténelemben Gaudentius de Naissus néven ismert.

Nicetas (Kr. u. 335–414, latinul *Nicetas Remesianensis*)⁴ (Burn 1905) nagyobb ismertségre Nolai Szent Paulinusszal való barátságából is szert tehetett, aki megemlíti költeményeiben (*apostolus gentis Dacorum*). Nicetas himnuszalkotóként is tevékenykedett, teológiai műve, a *De symbollo* teológiai és egyháztörténeti szempontból is jelentős. Itt és most elsősorban hittérítő tevékenysége miatt lehet fontos, hiszen az általa vezetett tartományban az első hittérítőként tartja számon a keresztény hagyomány.

Theotimusszal (*Theotimus de Scythia*), az ókori egyházi személyiséggel kapcsolatban igencsak nagy nehézségeink vannak a beazonosítást illetően, hiszen a korai keresztény hagyomány két hasonló nevű, egymástól korban nem nagyon távol eső személyiséget tart számon. Az egyiket a trák melléknévvel, aki nagyjából az 5. században tevékenykedett, a másikat pedig *de Tomis*, vagyis Tomi-beli melléknévvel. Ebben a kontextusban mindkettőnek lenne létjogosultsága a felsorolásban szerepelni. Bár egyszerű lenne ezzel a válasszal lezárni a kérdést, mégis utána kell néznünk, hogy mi lehet ennek a valós alapja, pontosan melyik egyházi személyiségnek lehet megfeleltetni az említett Theotimust. Ehhez az első és legfontosabb kérdés a forrás azonosítása. Az ókori egyházi személyiséggel kapcsolatban a szövegben szerepel egy hivatkozás egy bizonyos egyháztörténetre: *Historia Ecclesiastica* (sic).⁵ Mindez természetesen nem véletlen, hiszen maguk a szerzők egy megbízható egyháztörténeti munkára mint tévedhetetlen bizonyosságra szerettek volna hivatkozni. Talán ezzel nem nagyon egyszerűsödött le a munkánk, hiszen bőven találunk ilyen vagy ehhez hasonló címmel opuszokat a *Supplexet* megelőző időszakban. A gyakorlat és az eddigi tapasztalatok Baronius mérföldkőnek számító művéhez (Baronius 1864) vezetne, ott azonban nem találunk számunkra megnyugtató adatot, hiányoznak a felsorolt egyháztörténeti személyiségek. Ezután a *Supplex* szerzőiként azonosított személyek munkásságát próbáltuk feltérképezni, ott remélve fogódzót a továbbiakhoz. Aki az egyháztörténetben jártas volt, és maga is foglalkozott ilyen jellegű mű megírásával, az Samuel Micu Klein. És bár 1855-ben jelent meg műve Timotei Cipariu gondozásában (Cipariu 1855), annak datálását már a *Supplexet* megelőző időre tesszük. A jelentős műveltséggel rendelkező agilis püspök (Hitchins 1964) a román nemzet és a közösség keresztény eredetével is foglalkozott írói munkásságában (Clain 1855). Nem véletlen tehát, hogy történeti munkásságában (Micu Samuil 2018) éppen egyháztörténeti kérdések foglalnak helyet, amelynek központi témája a román nemzet kereszténnyé válása, de ugyanakkor – nem kis opportunizmussal – kárhoztatja az egyébként több jótéteményt is tevő erdélyi református közösséget is (Baneu 2017).

4 *Remesiana* – Bela Palanka, Szerbia.

5 ...*Historia Ecclesiastica universa docet* (Prodan 1998).

Egyháztörténettel foglalkozó művében több fogódzópontot is találtunk: egyrészt az adott ókori személyiségek megjelennek hasonló kontextusban, másrészt pedig már nem csak egy műcímre találunk hivatkozást, hanem konkrét szerzőre, mégpedig a katolikus történetírás népszerű egyháztörténészére, Fleuryre. Itt már révbe értünk, hiszen Fleury *Historia Ecclesiasticá*jának 20. könyvében találjuk az ominózus helyet (Fleury, é. n.), ahol az áll, hogy Theotimus szkíta származású volt, a szerzetesi életben nevelkedett, és hogy Tomi volt a püspöki székhelye. Hittérítése a környékbeli hunok és szkíták felé irányult, ahol csodás tetteket is végbevitt.⁶ Így a sort rövidre zárva, a 390–407 között püspökként tevékenykedő I. Theotimusról van szó az idézett szövegrészben (Zugravu 2008. 419.).

Amint a *Supplex*ben felsorolt ókeresztény egyházi személyiségek életpályáját röviden végigkövettük, azt láthatjuk, hogy mindenik tevékenysége Daciához köthető, kérdés azonban, hogy melyik Daciához? Jogos e kérdésfelvetés, hiszen az ókori római provincia története igen bonyolult.

Traianus császár hosszú, több mint százéves dák–római konfliktussorozatot zárt le Dacia elfoglalásával (104–106?). A hódítás nem volt könnyű, a dákok erős ellenállása és az ezzel járó veszteségek miatt kezdetben a rómaiak nem is akartak tartományt szervezni. Volt egy átmeneti időszak, amelyben a területet csak katonailag tartották megszállva és ismerkedtek vele. A terület végül provincia lett – az itt fellelhető altalajkincsek komoly szerepet játszhattak ebben a döntésben –, annak ellenére, hogy földrajzi adottságai – például a határvédelmi rendszer kialakításának nehézsége – eltértek a többi római tartományétól. A dák lakosság jelentős részben megsemmisült, amit a rómaiak különböző területekről hozott telepésekkel pótoltak, akik többnyelvű közösséget alkottak: latin, görög, szír elemek is megjelentek. A provincia központja *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* lett, amely hamar városi rangot kapott. Később, a tartomány három részre osztásakor (*Dacia Inferior*, *Dacia Superior*, *Dacia Porolissensis*) további városokat is alapítottak közigazgatási célból. A városalapítás mérsékelt maradt, a katonai szervezet sokkal fejlettebb volt, mint a polgári igazgatás (Makkai–Mócsy 1986. 52–57.).

Septimius Severus (193–211) császár hatalomra jutása kedvezett Daciának, mivel a daciai legiók is támogatták őt. Testvérét helytartónak nevezte ki, és jelentős kiváltságokat adott a tartománynak. Ez gazdasági fellendülést hozott, aminek régészeti nyomai is vannak (pl. szobrászati emlékek, sírkövek). A 3. század közepére azonban a tartomány fejlődése megtorpant. Az aranybányák kimerültek, és a határvédelem továbbra is gyenge pont maradt. A rómaiak számára egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a tartományt nem érdemes megtartani (Makkai–Mócsy 1986. 70–80.).

6 Théotime, évêque de Tomis et successeur de saint Vetranton, était de nation scythe, mais nourri dans la vie monastique. Les Huns des environs du Danube admiraient tellement sa vertu qu'ils l'appelaient le dieu des Romains. Un jour, comme il marchait dans le pays des barbares, il rencontra des gens qui allaient à Tomis par le même chemin – Tomis étant le lieu de sa résidence (Fleury, n. d.).

Aurelianus (270–275) császár uralkodása idején, 271-ben a Római Birodalom kivonult Daciából. A római lakosság vélhetően ekkor elhagyta a térséget. Ezt követően a kivonuló római lakosságot és katonákat délebbre telepítette át, a Duna alsó folyásától délre, Moesia Superior és Moesia Inferior területeire. Itt hozták létre a Dacia Aureliana nevű új provinciát, amely névlegesen a feladott Daciát „pótolta” a birodalom térképén, és próbálta minimalizálni a kiűréssel ejtett csorbát a nagyhatalom imázsán.

A Diocletianus-féle közigazgatási reform idején (285 után) Dacia Aurelianát két külön provinciára osztották: Dacia Ripensisre, amely a Duna déli partvidékén feküdt, illetve Dacia Mediterranea-ra, Serdica fővárossal (Makkai–Mócsy 1986).

Amint ebből a rövid történeti áttekintésből is látható, az adott személyek valóban Daciában tevékenykedtek, csak nem az erdélyi, hanem a Dunától délre kényszerűségből létrehozott későbbi tartományokban.

Utolsó lépésként pedig vessünk egy pillantást az erdélyi Dacia kereszténységének helyzetére.

Tudjuk, hogy az első keresztény közösségek Palesztinában alakultak, majd Kis-Ázsia területén is megjelentek, de mindez még nem jelezte előre a hit széles körű elterjedését a Római Birodalom első évszázadaiban. A statisztikai adatok is szerény növekedést mutatnak, hiszen a harmadik század elején a Római Birodalom lakosságának csupán 2%-a vette fel a kereszténységet. Ez a szám a következő évszázadban 10%-ra emelkedett. A harmadik század közepére Róma lakosságának mindössze 5%-a vallotta magát kereszténynek. Tekintettel a kereszténység viszonylag alacsony előfordulására a Római Birodalom területén a harmadik században, különösen a teljes lakossághoz viszonyítva, nem meglepő, hogy az új vallás hatása korlátozott volt a határ menti tartományokban, így Daciában is. Az első hívők a keleti tartományokból (nem Rómából) származó telepések és katonák voltak, ahonnan a hit fokozatosan terjedt el az egész birodalomban. A városok a keresztény terjedés fókuszpontjai voltak, különösen a szegényebb rétegek körében, míg a vidéki területek sokkal később is megőrizték konzervativizmusukat (Radu 2011).

Septimius Severus uralkodása alatt jelentős urbanizáció zajlott, amely etnikailag és kulturálisan sokszínű, főként keleti eredetű népességet vonzott a birodalom területére, és elősegítette a kereszténység terjedését a római Daciában is. Mindazonáltal a korai kereszténység bizonyítékai a római Daciában szűkösek maradtak mind a hívek alacsony száma, mind a korlátozott régészeti feltárások miatt.

Bár minden valószínűség szerint léteztek keresztény közösségek a római Daciában, meghatározni azok méretét, földrajzi elterjedését akár *Apullumban*, *Porolissumban*, *Napocában* vagy *Romulában*, meggyőző bizonyítékok hiányában továbbra is kihívást jelent (Nemeti 2014; Holobeanu 2018).

Mindezeket egybevetve két végkövetkeztetést vonhatunk le. Egyrészt filológiai alapon, szövegekői kapcsolatok alapján is bizonyítható, hogy a *Supplex* szerzői között joggal tartják számon Samuil Micu Kleint, sőt mi több, most már

pontosabban meg tudjuk határozni azt a szövegrészt, amelyik biztosan tőle származik. Továbbá egy újabb adalékkal szolgáltunk az antik keresztény hagyomány és a kora újkori egyháztörténet-írás recepciótörténetéhez, hiszen valójában a *Supplex* szövegében egy korábbi egyháztörténeti munka köszön vissza, nevezetesen a Fleury *Historia Ecclesiasticája*.

A második szintén ugyanilyen jelentős lehet, hogy a beadvány szövege elsőként fogalmazza meg a nagy nyilvánosság felé (Klein történeti műve jóval később kerül a nagy közönség kezébe) a román nemzet ókeresztény voltát és keresztény kontinuitását. Az viszont egy másik kérdés, hogy az elméleti alap, amire ezt a narratívát építették, amint láthattuk, igencsak ingatag, még jó néhány bizonyosságra szükségünk lenne annak alátámasztására.

Szakirodalom

ÁBRAHÁM Barna

2022 *Az erdélyi és a magyarországi románok*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár.

BANEU, Alexandra

2017 Impostores ceu lupi rapaces. Imaginea reformatilor în De ortu, progressu et conversione Valachorum de Samuil Micu. *Caietele Sextil Pușcariu* 3. 38–47.

BARONIUS, Caesar et al.

1864 *Annales Ecclesiastici*. Augustinus Theiner (szerk.). Paris, Guérin Ludovicus. URL: <https://archive.org/details/annalesecclesias01barouoft/page/n7/mode/2up?view=theater>.

BUNEA, Augustin

2012 *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocentiu Klein (1728–1751)*. Cluj-Napoca, Napoca Star.

BURN, Andrew Ewbank

1905 *Niceta of Remesiana: His Life and Works*. Cambridge, Cambridge University Press. URL: <https://archive.org/details/NicetaOfRemesiana/page/n15/mode/2up>.

CIPARIU, Timotei

1855 *Acte și fragmente latine românești pentru istoria beserecei române, mai ales unite*. Blaj.

CLAIN, Samuel

1855 De ortu progressu conversione valachorum episcopis item archiepiscopis et metropolitibus eorum. In: Timotei Cipariu (ed.): *Acte și fragmente latine romanesce pentru istoria bisericei romane mai ales unite*. Blasiu, 1–20.

ENE, Ana

2009 Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae: aspecte ale modernității discursului retoric. *Revista Transilvania* 11. 18–29.

FLEURY, Claude

é. n. *Histoire ecclésiastique. Tome 1*. Paris, Emery, Saugrain, Pierre Martin.

GERGELY Jenő

1991 Az erdélyi görög katolikus román egyház. *Regio-Kisebbségtudományi Szemle* 2. 3. 106–17. URL: <https://epa.oszk.hu/00000/00036/00007/pdf/06.pdf>.

HITCHINS, Keith

1964 Samuel Clain and the Rumanian Enlightenment in Transylvania. *Slavic Review* 23. 4. 660–675.

HOLLOBEANU, Ionuț

2018 *Organizarea bisericească în Scythia și Moesia Secunda în secolele IV–VII*. București, Basilica.

I. TÓTH Zoltán

1998 *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó. URL: <https://adatbank.ro/cedula.php?kod=468>.

IORGA, Nicolae

é. n. Renegații în trecutul țărilor noastre și al neamului românesc. *Analele Academiei Române. Memoriile Secției de Istorie* 34 2. 1–16.

JAKÓ, Zsigmond – ANDRÁS, Kovács

1969 Diplomele de înnobilare și iconografia lui Nicolaus Olahus. *Revista Muzeelor* 6. 101–110.

LUKÁCS Olga

2017 Az erdélyi románok reformációja napjaink történetírásában. In: *Non Videri Sed Esse. Tanulmányok a 60 éves Buzogány Dezső tiszteletére*. Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 183–193.

MAKKAI László – MÓCSY András (szerk.)

1986 *Erdély története három kötetben*. I. Budapest, Akadémiai Kiadó.

MICU, Samuil

2018 *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*. Ioan Chindriș – Niculina Iacob (szerk.). Cluj-Napoca, Napoca Star.

MISKOLCZY Ambrus

2005 *Románok a történeti magyarországon*. Budapest, Lucidus Kiadó.

2018 A parasztfelkelésektől az unio trium nationum felé. *Magyar Kisebbség* 23. 3–4. 177–190.

NAGY Levente

2013 *Lehetséges küldetés? Hitek és tévhitek a román reformáció körül*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

NAGY Róbert

2003 Egység és partikularizmusok a román nemzetfejlődésben. In: *Nemzeti És Regionális Identitásképzés Közép-Európában*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 150–180.

NEMETI, Sorin

2014 La religione dei daci in età romana. In: Matteo Tauffer (ed.): *Sguardi interdisciplinari sulla religiosità dei geto-daci*. Freiburg, Rombach Verlag, 137–155.

NEUMANN, Victor

2013 Iluminismul transilvan: ecouri europene și aspirații intelectuale locale. *Annalele Banatului S. N. Arheologie-Istorie* 21. 381–388.

PRODAN, David

1998 *Supplex Libellus Valachorum: din istoria formării națiunii române*. București, Editura Enciclopedică.

OTA, Radu

2011 Noi considerații cu privire la apariția paleocrestinismului în Dacia Romană. *Pontica* 46. 197–207.

STOYTCHIEVA, Stanislava

1999 Bishop Protogenes of Serdica: His Life and Theological Views (335–351). *Byzantinoslavica* 60. 2. 308–314.

SZABÓ Csaba

2017 Histories of Archaeology in Transylvania. A Short Overview. In: Csaba Szabó et al. (eds.): *Adalbert Cserni and His Contemporaries the Pioneers of Archaeology in Alba Iulia and Beyond*. Cluj-Napoca, Editura Mega, 373–400.

2022 Az örök Dacia mítosza. A dákoromán kontinuitás metahistóriája a kortárs román régészet- és történettudományban. *Történelmi Szemle* 64. 1. 5–20.

TONK, Sándor

1969 Diplomele de înnobilare ale lui Nicolaus Olahus. Unele probleme privind genealogia familiei Olahus. *Revista Arhivelor* 12. 1. 13–31.

TÓTH András

1938 *Az erdélyi román kérdés a 18. században*. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt.

1944 *Az erdélyi románság története*. Budapest, Magyar Szemle Társaság.

ZUGRAVU, Nelu

2008 *Fontes historiae Daco-Romanae christianitatis/Izvoarele istoriei creștinismului românesc*. Bibliothec. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

A HUMOR A VALLÁSOS SZÖVEGEK NYELVÉBEN

Széchenyi István Egyetem, Nyelvi és Kulturális Központ, Győr
tamara@sze.hu

1. Bevezetés

1.1. A humor a vallás nyelvében. A téma időszerűsége

Ezen tanulmány az eleve kevésbé ismert és kutatott nyelvhasználati szegmens, a vallás nyelvi regiszterének, nyelvhasználatának egy szintén kevésbé ismert és használt ágát, a humornak a vallás nyelvezetében fellelhető jelenlétét mutatja be.

A Pallas Nagy Lexikona meghatározása szerint¹ a humor „az ember testi és szellemi jóléte”, az emberi test és szellem jóléte, „a derűlttség kifejezése”, és azt mondhatjuk, hogy a humor valójában az emberi lét alapvető alkotóeleme.

Séra László (2025) a vallás és a humor kapcsolatát történeti bemutatással, egyben pszichológiai megközelítésben tárja fel; utal az élet ellentmondásaira, amelyekre a humor képes felhívni a figyelmet. Kiemeli, hogy a vallásos szövegekben, egyúttal a kulturális vagy a napi élet területén számos kontraszt: *normális – nem normális, lehetséges – lehetetlen, élet – halál* bukkan fel, és mindezen oppozíciók alakítják a humor létrejöttét. Dolgozata végén Séra (2025) Ferenc pápához hasonlóan idézi Mórús Tamás humort kérő imáját, ezzel rávilágít arra, hogy a vallásos szövegeken belül a humor az imában is jelen van.

A humor nyelvészeti jellegű vizsgálatával (2016) *A humor nagytón keresztül* című tanulmánykötet is foglalkozik. A kötetben szereplő dolgozatok, Boda, Barta T., Litovkina és Barta megállapításai a humor érzelmi vetületeiről, a pszichoterápiában történő alkalmazásáról, nem utolsósorban pedig a humor nyelven belüli megnyilvánulásairól is szólnak.

Jelen dolgozat a vallás témájához kapcsolódó különböző szövegtípusok és a humor közti kapcsolódásra irányuló nyelvészeti vizsgálat, amely írásban publikált szövegeket elemez. A tanulmány több nyelvészeti szempont ötvözésével: lexikoszemantikai, szintaktikai, pragmatikai, stilisztikai tárgyú megállapításokat tesz az elemzett szövegekkel kapcsolatban. A lexikai jellegű megfigyelés az egyes

1 Pallas Nagy Lexikona [2025. szeptember 25.]

korpuszokban szereplő szavakra, szókapcsolatokra, szószerkezetekre irányul; a szintaktikai vizsgálat az egyes mondatrészekre vonatkozik; a pragmatikai elemzés főként a direktív, végrehajtó és a komisszív/promisszív beszédaktusok bemutatására fókuszál, ugyanakkor a parancsok, kérések, ígérek és fenyegetések mellett a konstatívumok is megjelennek. Mindezen beszédtekst az élő, köznapi beszéd jellemzői is, és esetenként hozzájárulnak a humor nyelvi kifejezéséhez. A stilisztikai jegyek a mondanivaló lényegét emelik ki, teszik plasztikusabbá. Tátrai megfogalmazásában a nyelvhasználat „társas megismerő tevékenység” (2011. 26.), ugyanez érvényes a vallással kapcsolatos szövegek nyelvhasználatára, ezen belül a humor megjelenésére is.

1.2. A vallással kapcsolatos szövegek nyelvhasználatára

A vallás nyelvhasználati módjának, regiszterének meghatározásakor mindenekelőtt Crystal (2003. 476–480.) megállapításait kell idéznünk. A vallásos nyelvhasználat magában foglalja elsősorban a bibliafordítók, teológusok, valamint egyházi személyek nyelvi regiszterét és a hitoktatás nyelvét. A vallás nyelvi regisztere egyúttal az istentiszteletek, szentmisék, a vallással kapcsolatban lévő szakrális események nyelve, a liturgia és a pasztorációs cselekmények a szentségek, szentelmények, ünnepi események nyelve, mindezen túl az imával, a hittel kapcsolatos közlemények, párbeszéd nyelve is. Végül, de nem utolsósorban a népi vallásosság kereteiben, nyelvhasználatában is szerepet kap.

Tekinthető-e a vallás nyelve a szakmai nyelvhasználat egy szegmensének? Való igaz, a vallás nyelvhasználatára egy létező szakmai, szaknyelvi regiszter, amely lexikai elemeit főként a köznyelvből, valamint az irodalmi nyelvből meríti, s ahogy erre Kurtán is rámutat (2003. 165–167.), az eredetileg a köznyelvből eredő szavak jelentéstartalma megváltozik, legtöbbször bővebbé válik.² Kiss (2002. 112–124.) szintén szót ejt a vallás nyelvi elemeinek bővüléséről, a vallást gyakorló és nem gyakorló beszélők eltérő nyelvi regiszteréről, az egyes felekezetek nyelvhasználatáról.

Elemzésemet a zsidó és a keresztény vallás két felekezetének területéhez kapcsolódóan végeztem el. Úgy gondolom, hogy az egyes felekezetek nyelvhasználatában megjelenő humor és e felekezetek világlátása között kapcsolat van.

A zsidó vallás jelentősen eltér a keresztény vallásoktól, szokásaiban, ünnepkörében archaikus jellegű. Feltételezhető, hogy a zsidó és keresztény vallásokban felfedezhető eltérések a teológia és a vallásgyakorlat szintjén befolyásolják e felekezetek humorhoz való viszonyát, a zsidó hitvilághoz kapcsolódó szövegekben megjelenő humor eltér a keresztény vallások szövegeiben, illetve az azt gyakorló hívek nyelvhasználatában megjelenő humortól akár lexikoszemantikai, akár pragmatikai szinten. Az egyes felekezetek nyelvhasználatának egyes lexikai ele-

2 Például a *bűn, út, kegyelem, ország, szegény, apa* szavak esetében megfigyelhető a jelentésbővülés.

mei, illetve maga a humor jelentése, jelentéstartalma a más felekezetű beszélők számára nem vagy kevésbé érthető. Papp Richárd (2020) egy nem túl régi tanulmányában a zsidó humor felől nézve mutat rá a zsidó hit, liturgia gyakorlásának jellegére, az ember világban betöltött szerepére, s végül a humor valláson belüli jelenlétére egyaránt, így a vallásos szövegek, valamint a liturgia nyelvhasználatára is. Papp (2020) szerint „a humor evidens és rutinszerű része a zsidó közösségi-kulturális hatásnak és identitásnak”.

1.3. A felhasználók köre

A vallás nyelvének felhasználói köre, társadalmi közege mind a kor, mind a földrajzi elhelyezkedés, mind pedig a kulturális, társadalmi szint szempontjából rendkívül heterogén, sokrétű. A nyelvhasználók viszonya hierarchikus; az egyházi vezető, lelki vezető, hittanár, teológus ad közléseket a vele kapcsolatban álló tanulókkal, hívekkel vagy az egyszerű érdeklődőkkel.

2. A humor a vallás nyelvében

2.1. Az egyházi üzenetek megfogalmazói, közlői

A sajátos egyházi hierarchiába szerveződő vallási vezetők, rabbik, lelkipásztorok, papok, lelkészek, teológiai tanárok vagy akár püspökök, bíborosok azok, akik a hívő közösségek, hitoktatásban részesülők vagy akár a vallási eseményeken jelen lévők felé üzenetet közvetítenek. A hírközlő eszközök révén azonban akár a Szentszék, a katolikus egyház legfelsőbb intézményének közleményei is elérhetőek bárki számára.

Az egyházfői kommunikáció külön vizsgálandó terület. Egy egyházi vezető, pap, pápa, bármelyik lelkész egy adott közösség lelki vezetője, amelyhez üzenetekkel fordul, utasításokat ad, programot fogalmaz meg. Ahogy Mihalovics (2006. 65.; 2010. 309., 314.) is rámutat, az egyházi vezetők politikai szereplőként tűnnek fel, a különféle közéleti események során véleményt fogalmaznak meg.

Az egyházfői üzenetek azonban nem kizárólag a közvetlen hallgatósághoz, olvasókhoz szólnak, hanem a távolabbi hívő vagy nem hívő embertársakhoz is, egyénekhez és közösségekhez, a tágabb világhoz. Az üzenetek tartalma mindenki számára szólhat, a közlő felelőssége vitathatatlan.

2.2. A humor az egyházi közleményekben

Joggal merülhet fel a kérdés, létezik-e a hivatalos vallási nyelvhasználatban humor. Van-e helye a humornak a vallási vezetők által megfogalmazott üzenetek-

ben, a vallási történesekben, a hitoktatás, a hit átadásának nyelvében? A vizsgálódást nehezíti, hogy kevés a humor és a vallás közti kapcsolatot feltáró irodalom.

A humor nyelven belüli jelenléte ezen a területen nyelvészeti és teológiai szempontból is vizsgálható, újszerű vizsgálódási lehetőséget is adhat. A humor a vallás nyelvhasználatának különféle területein jelenhet meg, a pasztorális teológia, a bibliai ismeretek vagy akár a szentírási források terén egyaránt.³ A vallással kapcsolatos köznapi szövegek humorral töltött szegmensei a társas műfajban, például a viccben vagy anekdotában jelennek meg, több szereplőt, akár közösségeket is érintenek, helyenként bizonyos sztereotípiákra, jellegzetességekre is rámutatnak. Gazdagítják az adott felekezetnek, közösségnek más felekezeti közösségekhez kapcsolódó nyelvi és tárgyi ismereteit, elősegítik az egyes emberek, közösségek, felekezetek közti párbeszédet, tanulási, ismeretszerzési folyamatokat indíthatnak el; akár a hívő – nem hívő együttműködésben is segíthetnek.

A humor és a vallásos tematikájú, különböző felekezeteket megjelenítő szövegek nyelvhasználati módjai közti kapcsolatot vizsgálva az alábbi hipotézisek fogalmazhatók meg:

1. A humor több vallás és felekezet nyelvhasználatában jelen van, mind a szóbeli, mind az írott nyelvhasználatban, így a többszintű nyelvészeti vizsgálódás indokolt.

2. A különféle zsidó, illetve keresztény vallási szövegek nyelvhasználatában fellelhető humor tartalmazza a vallásgyakorláshoz, a hittel teli élethez, valamint az egyes szokások ismertetéséhez kapcsolódó lexikai egységeket, ugyanakkor bizonyos előítéleteket szemléltető nyelvi elemeket is. Bizonyos teológiai, hitbéli alapismeretek a vallási humor értelmezéséhez, illetve vizsgálatához szükségesek.

2.3. „Istennek van humora...” Teológusok, hitoktatók elgondolása a humorról⁴

Futó Katalin (2023) református újságíró egy református lapban fogalmazza meg, hogy a humor a hitéletben is fellelhető. Futó a humor *tanító* jellegét hangsúlyozza. Gyökössy Endre (2025) egy, a *boldogságról* írt cikkében a humor deszignátumát, jelentéstartalmát a boldogsággal rokonítja: „Boldogok, akik nevetni tudnak önmagukon, mert nem lesz vége szórakozásuknak.” Conrad M. Siegers a *Segítség a házasságra készülőknek* című lapban úgy vélekedik, hogy a humor „a kapcsolat építőeleme”.

A humor kapcsán idézhető Ferenc pápa egy 2022-ben elhangzott imája: „Il sorriso fa bene allo spirito e al corpo.”⁵ Ferenc pápa előszeretettel hivatkozik Mo-

3 Szentírási források terén a humor megnyilvánulásának példái a Bálám szamara vagy a Bábel tornya történet.

4 A tanulmányban szereplő olasz, illetve spanyol nyelvű idézeteket a szerző fordította magyarra.

5 „A nevetés a léleknek is, a testnek is jót tesz.”

rus Tamás imájára, amely egyúttal pragmatikai szempontból is jelentős; az ima formájában megfogalmazott kérés, könyörgés végrehajtó beszédaktusként jelenik meg: “Signore, dammi buon umore!”⁶⁷

Ferenc pápa ugyanebben az imában ugyanígy indokolja Morus Tamás imáját: “Il senso dell’umorismo è una medicina e ti fa relativizzare le cose: ti rende gioioso, ti fa tanto bene. Da quarant’anni prego ogni giorno con la Preghiera del Buonumore di Thomas More.”⁸

2.4. A pragmatika jelentősége

Ahogy már említésre került, a pragmatika tudományának lényege a nyelv társas úton történő megismerése és vizsgálata, a nyelvhasználók közti interperszonális kapcsolatok megfigyelése (Tátrai 2011. 25–45.). A vallásos szövegek társas jellegűek, kettő vagy több beszélő között folynak. Az ígéhirdetésekből, köszöntésekből, egyúttal imádságokban a beszélő, a közlő felől az udvariasság, a figyelem, az együttérzés a kommunikációban szereplő másik fél, egyén vagy csoport felé megfigyelhető, ahogy tapasztalható a kérés, az ígéret vagy a fenyegetés is. Miként Salvatore Attardo (2017) egy tanulmányában utal rá: “The most obvious function of humor is to create solidarity among the participants.”⁹

Nemesi Attila (2022) könyvének ismertetőjében Palágyi László (2022) említi, hogy mivel a humor működése több személy közti diskurzusban valósul meg, kutatása alapvetően pragmatikai tárgyú feladat. Az egyes beszédaktusok (kommisszívumok, promisszívumok, performatívumok, rogatívumok, direktívumok) feltételeinek teljesülése vagy az egyes feltételek hiánya okozhatja a humor létrejöttét.

Röviden meghatározom a fenti beszédaktusokat, ezek jelenlétére és a humor megvalósulásában betöltött szerepükre is figyelek a kiválasztott szövegek elemzése során.

A kommisszívum olyan beszédaktus, melyben a beszélő kötelezettséget vállal egy jövőbeli cselekvésre; az illokúciós erő a beszélőn „marad”. Idetartozik pl. az ígéret, felajánlás, garancia, fenyegetés. A promisszívum a kommisszívum ígéret típusú alcsoportja: a beszélő a címzett javára vállal kötelezettséget (ígéret, felajánlás, fogadalom). Nem minden kommisszívum promisszívum (pl. a fenye-

6 „Uram, adj nekem humorérzéklet!”

7 Famiglia Cristiana 2022. 02. 06. “*Signore, donami una buona digestione*” La preghiera di Tommaso Moro. Meg kell jegyeznünk, hogy a Morus Tamás imájaként elhíresült ima valójában Morus-apokrif, a filológiai kutatás kiderítette, hogy valójában Thomas Henry Basil Webb angol nyelvű imája. Lásd: Hikota (2017. 64.). URL: <https://www.theway.org.uk/websubs/562.pdf>.

8 „A humorérzék egy gyógyszer, könnyebbé teszi a dolgokat, örömet ad, jót tesz. Negyven éve minden nap elmondom Morus Tamás imáját.” Természetesen Ferenc pápa nem járt utána az ima autentikusságának, így ő – és sokan mások – Morusnak tulajdonítva hivatkoznak rá.

9 Saját fordításban: A humor szolidaritást teremt a diskurzusban részt vevők között. Salvatore Attardo (2017).

getés nem az). A performatívum olyan megnyilatkozás, amelynek kimondásával a beszélő cselekvést hajt végre (nem leír, hanem létrehoz valamit). Tipikus alakja 1. személy, jelen idő, performatív igével: „Ígérem...”, „Kijelentem...”, „Felmentem...”, érvényessége a megfelelő körülményektől („felicítás-feltételek”) függ. Lehet explicit („Ígérem, hogy...”) vagy implicit (performatív ige nélkül, pl. „Holnap ott leszek.” – ígéretként értelmezve). A direktívum olyan beszédaktus, melyben a beszélő a címzettet cselekvésre készíti; a cél, hogy a másik tegyen valamit (parancs, kérés, felszólítás, tanács). A direktívum lehet közvetlen vagy udvarias/indirekt. A rogatívum egy kérdező beszédaktus: a beszélő információt kér, és a címzettől választ vár. Gyakran a direktívumok körébe sorolják, mert válaszadásra „mozgatja” a címzettet.

Összességében leszögezhető, hogy a humor az egyházi nyelvhasználatban és a vallásokhoz, felekezetekhez kapcsolódó különféle szövegtípusokban is a személyek közötti kommunikációban nyilvánul meg, így a pragmatika mint a társas nyelvhasználat vizsgálati eszköze a vallásos vagy vallásokhoz, felekezetekhez kapcsolódó különböző típusú szövegek esetében is indokolt megközelítési eszköz.

3. A humor az egyes felekezetek nyelvén

3.1. Az „idősebb testvér” humora

A zsidóság és a kereszténység testvéri kapcsolata számos forrásban említésre kerül, ami a kultúrák együttes szerepét, illetve a kulturális és vallási kapcsolatok jelentőségét emeli ki. Ahogy Don Curzio Nitoglia (2023) egy írásában rámutatott, II. János Pál pápa 1986 áprilisában és ugyanezen év decemberében a zsidóságot „fratelli maggiore dei cristiani nella fede di Abramo” [„Ábrahám hitén belül a keresztények idősebb testvérének”] nevezte. Erdő Péter (2019) esztergomi érsek, bíboros *Minden forrásom belőled fakad* című dolgozatában¹⁰ szintén több alkalommal tesz utalást a keresztény Európa zsidósághoz kapcsolódó viszonyára, a Teremtő lényére, valamint az európai népek zsidó örökségére. Erdő (2019) felszólalásának írott változata a *Magyar Kurír* katolikus lapban olvasható.¹¹ Az előadásban több alkalommal előfordul „az idősebb testvér” szószerkezet, amely a zsidó népre irányuló megnevezés, ezzel együtt a „fiatalabb testvér” ellentétpár is megtalálható. Mindez a két felekezet közti kapcsolódásra, testvéri viszonyra utal.

A zsidó, illetve a keresztény hit közt lévő testvériségre már II. János Pál pápa is rámutatott, erre a *3 perc bocsánat – 3 minutes apologetics* című internetes lap

10 Az előadás a Keresztény–Zsidó Tanács, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola konferenciáján hangzott el 2019. november 14-én. Erdő Péter előadása az „Európa zsidó-keresztény gyökerei” témakörben kapott helyet.

11 Erdő Péter: A zsidóság, az idősebb testvér elismerése élő kapcsolat saját gyökereinkkel. *Magyar Kurír*: 2019. 11. 14. URL: <https://www.magyarkurir.hu/hirek> [2025. szeptember 25.].

is rávilágít *Why did Pope John Paul II call Jews our “elder brothers and sisters in the faith”?* – [Miért nevezte II. János Pál pápa a zsidókat „idősebb testvéreinknek?”] című írásában.¹²

A dolgozat következő része a zsidó témájú, humorral átítatott szövegek többszintű nyelvészeti bemutatására vállalkozik. A bemutatott humoros történetek, tréfák a hitelhez és magához a zsidó hithez kötődnek, amelyek csattanója akár Papp Richárd (2015) könyve alcímének egy része is lehetne: *Így nevet egy pesti zsinagóga!* – azaz a budapesti zsidó hitélet kultikus terein is van helye a humornak, a tréfálkozásnak; azonban egyes történetek inkább világi témájúak. Ehhez mindenképp Papp Richárd: *Bezzeg a mi rabbink! Így nevet egy pesti zsinagóga* címmel írt, a zsidó gondolkodást, továbbá hitvilágot bemutató könyve nyújt segítséget, de más, a világhálón fellelhető történetek is megjelennek.

A zsidó humorban megjelennek bizonyos, a zsidó felekezethez és gondolatvilághoz kapcsolható előítéletek. A tréfás történetek szereplői állandósult szereplők, általában tipikus névvel: *Kohn, Grün, Rebeka*. A rabbi nem csupán a közösséget támogató lelki vezető, aki prédikál, lelkigondozást végez, kommunikál, hanem a zsidó viccek állandó szereplője is. Véleménye számít, érvel, vitatkozik, programot ad még a viccekben is. Az izraelita viccek ismerik a keresztény, katolikus hitet, liturgiát, pasztorációs tevékenységeket, jellemző rájuk az önirónia, egyben az önismeret és a változtatás igénye.

3.2. Humor a házasodásról szóló történetben

A következőkben bemutatott viccek a mai hazai zsidóság, valamint az egyes protestáns közösség szóban terjedt nyelvhasználatának részei.

A zsidó történetek/viccek Papp Richárd *Bezzeg a mi rabbink! Így nevet egy pesti zsinagóga* című könyvében olvashatók (Papp 2015). Ezekhez a szerző rövid, nem nyelvészeti, hanem inkább kulturális tárgyú magyarázatot fűz, hiszen a zsidóság homogén közösség, vallása nem térítő, egyes események, magatartásformák, kommunikációs színterek a közösségen kívül lévők számára nem érthetők.

Papp a zsidó humort a házasság témája felől is megközelíti. A humor nyelvészeti forrását a hiányos megállapítások és felszólítások jelentik. Kohn vitában szeretne jó döntést hozni. A hiányos válaszok, a visszakérdezés a benne lévő kételyt, bizonytalanságot tükrözik. A katolikus pap lesz az a személy, aki ezekkel a kételyekkel teli kérdésekre válaszol majd.

Kohn a rabbihoz megy panaszkodni:

- Rabbi, elvegyem Rebekát feleségül?
- Vedd el bátran!

12 Az írás itt a zsidóság és a keresztény világ közti történelmi, valamint a két hitvilág között teológiai kötelekekre helyezi a hangsúlyt. *3 Minute Apologetics: Why did Pope John Paul II call Jews our “elder brothers and sisters in the faith”?* [2025. szeptember 25.]

- De nagyon ronda!
 - Akkor ne vedd el!
 - De nagy a hozománya és nagyon rendes!
 - Akkor vedd el!
 - De nem szeretem!
 - Tudod mit, Kohn? Keresztelkedj meg!
 - De miért?
 - Mert akkor a katolikus papot fogod fárasztani a hülye kérdéseiddel!
- (Papp 2015. 41.)

Az előbbieken elemzett tréfás történet egy párbeszéd, amelynek bizonyos lexikai elemei a zsidó vallás jellemző szavai. A *rabbi* héber szó az Idegen szavak online változatában *tanítót, mestert, urat* jelent, Jézust is szólították így tanítványai, kortársai. A *Rebeka*, *Kohn* szintén a zsidóság körében használt, a zsidó identitásra emlékeztető nevek.

A viccben előforduló kérdő, felszólító mondatok a beszélt nyelvre jellemzően esetenként hiányosak. Pragmatikai tekintetben a párbeszédben végrehajtó, illetve komisszív/promisszív beszédaktusok váltakoznak. A direktívumok, azaz a végrehajtó beszédettek közvetlen vagy közvetett módon kérést, parancsot sugallnak: „*Akkor vedd el (Rebekát)!*”

A kérdések is a direktív, azon belül pedig a rogatív beszédettekhez sorolhatók: „Rabbi, mondd meg (felszólítás, kérdés), elvegyem Rebekát feleségül?” A felszólítások egyetlen esetben sem tartalmaznak performatív igét, a kérés, parancs perlokúciós léte azonban nyilvánvaló.

A vicc csattanója: „... akkor a katolikus papot fogod fárasztani a hülye kérdéseiddel” egy ígéret, pontosabban egy fenyegetés jövő idejű grammatikai formában, szintén performatívum nélkül. A fenyegetett személy azonban nem a házasságot fontolgató, bizonytalan Kohn vagy a szegény, csúnyácska menyasszony, hanem a még ismeretlen katolikus pap, aki majd az áttért zsidó fiatalember lelki gondozását végzi; a perlokúciós hatás a más vallású egyházi vezetőre, a papra hárul, aki a fenyegetés elszenvedője, a „hülye kérdésekkel való fárasztást” viszont Kohn végzi majd.

Stilisztikai szempontból a hiányos mondatok, a kérdések, felkiáltások, valamint egyes gyakran ismétlődő szavak teszik plasztikusabbá a tréfás párbeszédet.

3.3. Rogatív, egyúttal végrehajtó beszédettek, kérdés a kérdésre

Ahogy egyes zsidó írott anyagok, például a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének egy honlapja is rámutat,¹³ a zsidó vallási és profán nyelvhasz-

13 „Miért van az, hogy a zsidók egy kérdésre kérdéssel felelnek?” *MAZSIHISZ Hírek*. 2020. 04. 27. eRabbi: Te Grün, miért van az, hogy a zsidók egy kérdésre kérdéssel felelnek? | Mazsihisz [2025. szeptember 25.]

nálatban gyakoriak a kérdések, a kérdésekre gyakran kérdés a válasz. A zsidó közösség válaszában a kérdés a tanítás, a tanulás egyik fő összetevője, a visszakerdezésben rejlő kétely a megértést, a tanulást segíti. Mindezt illusztrálják az alábbi viccek:

- Te Grün, miért van az, hogy a zsidók egy kérdésre kérdéssel felelnek?
- Már miért lenne így, Kohn?

Ebben a viccben nyomon követhető mind a kérdező Kohn, mind pedig a válasz helyett kérdéssel felelő Grün kételye, kíváncsisága. A felelet gyanánt kérdéssel visszakerdező Grün valójában időt és saját identitásában való megerősítést akar nyerni.

A *Hétszeres boldogság* című dialógus egy honlapról származó anekdota:¹⁴

- Boldogan mosolyogva meséli a rabbi egyik barátjának:
- Képzeld, ma hét embert tettem boldoggá!
- Hogyan? – kérdezi a barát.
- Összeadtam három jegyespárt!
- Az nem csak hat embert jelent?
- Miért, mit gondolsz, ingyen tettem?

Az idézett történet egy rabbi és az ő barátja között folyik. A rabbi tehát belülről, saját közössége és hite felől értelmezi az eseményt; egy napon hat embert adott össze. A viccben a *boldogság* nyelvi elem alatt két jelentéstartalom található: a jegyespárokat a *szerelem* teszi boldoggá, az esketést, a liturgikus feladatot végző rabbit pedig a *pénz*. Mindezt a visszakerdezés segítségével közli, a *pénz* szó használata nélkül. A kérdést követő kérdés elgondolkodtat, kritikai éllel bír.

A történet önironikus, a zsidó viccmesélő rámutat a saját népével kapcsolatos sztereotípiára, ami az anyagiasság. Az önirónia útján, ahogy Papp (2020) is hangsúlyozza, a viccben a saját közösségükhöz, kultúrájukhoz való tartozás is kifejeződik.

Az *Egy kiló sonka* címmel írt történet egy látszólag köznapi eseményt jelenít meg.¹⁵ A vicc itt is kérdéssel zárul.

- Bemegy a zsidó a húsboltba, és megkérdi az eladót:
- Mennyibe kerül egy kiló sonka?
- Erre kint hatalmas vihar támad. A közeli fába belevág egy villám. A zsidó felnéz az égbe, majd kifakad:
- De Uram! Már kérdezni sem szabad?

¹⁴ Zsidó viccek (2. oldal) [2025. október 3.]

¹⁵ Uo.

A történetben a zsidó kérdést tesz fel a Mindenhatóhoz, sajátos módon vitatkozni próbál. A vicc és a vicc végén olvasható kérdés, felkiáltás az egyszerű ember kiszolgáltatottságát, alkalmazkodóképességét jeleníti meg.

A kérdéssel záruló történetek tehát kifejezhetnek öniróniát, értékválasztást, kiszolgáltatott helyzetet, kételkedést, legfőképp pedig a megismerés fontosságát.

3.4. Önirónia a zsidó vallási humorban

Az alábbi vicc ironikus hangvétellű, a mesélő vagy mesélők a zsidókra jellemző sztereotípiákat, például az anyagiasságot, a pénznek tulajdonított jelentőséget mutatják be ironikusan.

A Mindenható eljut a zsidókhoz. Kérdik tőle:

– Mennyibe kerül egy parancsolat?

– Hát ingyen van – szól az Örökkévaló.

– Akkor tízet kérünk! – felelnek a zsidók. (Papp 2015. 59.)

A történet szintén egy párbeszéd Isten és a hívő nép, jelen esetben a zsidó hívek között. Isten neve nem kimondott; itt is a *Mindenható*, *Örökkévaló*, *Adonáj* megnevezések szerepelnek.

A történet párbeszéd formájában jelenik meg, amely egyúttal vita, a gondolatmenetet a kérdések viszik előre. A kérdéseken túl a felszólító mondat szerepe ismét jelentős, a vicc poénját adja. A párbeszédben helyet kapó kérdés, illetve válasz: „Mennyibe kerül? – Ingyen van.”, a *pénz* és az anyagi *haszon* ebben a történetben sem olvasható lexikai egységek túlzott fontossága hangsúlyossá válik, az Örökkévalóval párbeszédben lévők leleményességét hangsúlyozza: valójában ez a történet jelentéstartalma, deszignátuma.

A viccekben lévő kérések, kérdések felszólítás-végrehajtó beszédaktusokként értelmezhetők, szintén performatív igék nélkül. A hiányosan megjelenő mondatok az élő, beszélt nyelv, a vita jellemzőjeként foghatók fel.

3.5. Az ima ereje

Az alábbi történet a zsidó vallású emberek imádkozási szokásairól szól. Megértéséhez előzetes ismeretek szükségesek. A *Zsidó fogalomtár* című oldal¹⁶ elmagyarázza, hogy az imádkozás végzéséhez tíz felnőtt férfi együttes jelenléte szükséges; a zsidó hitvilágban ez a *minjen*, ennek a szónak az eredeti jelentése szám. Papp megfogalmazása értelmében (2015. 97.) a nem zsidó érdeklődők feltehetik a kérdést: hol lehet imádkozni, miért kevés a kilenc imádkozó, netalántán

16 <https://zsido.com/fejezetek/m-2/> [2025. október 4.]

mi a *minjen* főnév jelentése? Mikor játszódhatott a történet, amikor még csak „felugrottak” egymáshoz az ismerősök?

Kohn otthon imádkozik. Egy nap csak kilencen jönnek össze. Várnak, nem jön senki. Kohn szól a feleségének:

– Sára, szólj ki az ablakon, hogy jöjjön föl valaki a minjenbe.

Kohn felesége kinéz az ablakon, meglátja Grünt. Szól neki:

– Grün, feljön tizediknek?

– Tizediknek? Magához még elsőnek sem – válaszol Grün. (Papp. 2015. 97.)

A viccben szereplő *Kohn*, *Sára*, *Grün* nevek, valamint a *minjen* megnevezés szintén a zsidó nyelvhasználat tipikus nevei. A történet kijelentő, kérdő és felkiáltó mondatokat tartalmaz. Bár a felszólítások indirekt formában, kijelentő vagy kérdő mondatban fordulnak elő, a kérések konkrétak.

A feleség kérése udvarias, indirekt felszólítás Grün felé. A kérdést részéről kérdés követi. Grün további válasza – „még elsőnek sem” hiányosan megfogalmazott komisszívum, negatív ígéret, valójában fenyegetés, ő sosem fog imádkozóként jelen lenni Kohn családjában. Vélhetően Kohn és az ő családja ellenszenves Grün számára, sértettségét egy visszakérdezéssel és egy hiányos mondatban kifejezett negatív ígérettel fogalmazza meg.

3.6. A zsidó humor összefoglalása

A zsidó humor szókincsét tekintve, egyedi, a zsidó hitre jellemző szókinccsel rendelkezik. Mind a tulajdonnevek, mind a köznevek között találni jellegzetes lexikai elemeket. Mondattani szempontból a zsidó történetek bőven tartalmaznak kérdő, felkiáltó, illetve felszólító mondatokat. Pragmatikai nézőpontból jelentős a direkt és indirekt végrehajtó, továbbá az ígéretet és a fenyegetést kifejező promisszív/komisszív beszédcselekmények jelenléte, leginkább performatívok nélkül. Stilisztikai szempontból a felkiáltások, a kérdésre válaszolt kérdések, a hiányos mondatok, indulatszavak, a kötőelemek (*de*) használata gazdagabbá teszik a bemutatott történeteket.

4. A humor a keresztény gondolkodásban

4.1. Házasodás és humor a protestáns hitben

Gáncs Péter evangélikus püspök Boda Zsuzsanna evangélikus anekdotagyűjteményben megjelent véleménye szerint „[a] humorérzék Isten áldása, amely igen mély teológiai forrásból fakad”¹⁷ (2022. 5–6.).

Felvetődik a kérdés, létezik-e specifikusan evangélikus humor. Boda Zsuzsa az *Evangélikus Élet* című lapban¹⁸ feltételezi, hogy az evangélikus lelkészek által összegyűjtött tréfás történetek tartalmazzák a lutheri derű egyes szegmenseit.

Az alábbi anekdota az elsőként elemzett zsidó történethez hasonlóan a házasodás, illetve a férfi-nő kapcsolat problémakörét mutatja be, ezúttal evangélikus keretek között.

Az esküvőn a liturgia szerint a lelkész megkérdezte a vőlegényt:

- Szereted a melletted álló Katalint?
- Nem szeretem – jött a válasz.
- Nem baj, fiam, majd megszereted.

A történetben szereplő, a liturgikus cselekményt végző személy nem *rabbi*, nem *pap*, hanem *lelkész*. A menyasszonyt nem *Rebekának*, hanem *Katalinnak* hívják. A vőlegény nem *Kohn*, hanem a lelkész szempontjából a *fiam*. Ez a megszólítás a gyülekezeti tagságot, a lelki vezető – tanítvány közti kapcsolatot foglalja magában.

A viccben az eldöntendő *szereted-e* kérdés *igen* választ vár. Rendhagyó módon a vőlegény *nemmel* válaszol. A lelkész felháborodás helyett nyugalommal jósol. A kérdés igazából egy rogatív beszéd tett, a lelki vezető és a hallgatóság performatívum nélkül kéri a megszólított vőlegényt a válaszadásra a kérés erejével. A megszólított válasza után a lelkész szintén választ ad egy komisszív/promisszív beszédaktus, ígéret használatával. A lelkészi ígéret hiányos mondatban megfogalmazott, jövő idejű utalás a megszólított javára, amelyet egy röviden megfogalmazott *nem baj* konstatívum, megállapítás előz meg.

Bár csupán egyetlen evangélikus tréfa került bemutatásra, állítható, hogy a protestáns humor szókinccse eltér a zsidó viccek nyelvi elemeitől. Ugyanúgy tartalmaz többnyire indirekt és valamilyen mértékben direkt felszólításokat, valamint ígéreteket, él a hiányos mondatok, felkiáltások eszközével.

17 Boda Zsuzsa: *Adj, Uram, humorérzék* című kötete egyfajta egyházi anekdotagyűjtemény. A kötet előszavában a szerző utal arra, hogy „humor nélkül lehet élni, de nem érdemes” (Boda 2022).

18 Adj, Uram, humorérzék. *Evangélikus Élet*, 2022.

4.2. A humor a katolikus meghatározásban

A már említett *Segítség a házasságra való felkészüléshez* című internetes katolikus kiadvány (2010) a következő módokon határozza meg a humor jelentését:

„A humor (...) a semmiből megteremthető, Istentől kapott ajándék, (...) nem dogma”.

„A humor elfogadja a másikat.”

„A humor mindenek felett van.”

„A humor (...) mindenki örömére nevet.”

Az idézett meghatározások többféle jelentéstartalommal ruházzák fel a *humor* lexikai elem lényegét. A humor ajándék Istentől, a transzcendens világ része, az elfogadás eszköze, mindenki számára örömet ad. Az írásban a tanácsokon, meghatározásokon kívül a *humor* szó kérdésekben is felbukkan: „Miért van szükség humorra?” – az idézett definíciók erre választ adnak.

4.3. XXIII. János pápa humora

A Szentszéken belül ismert volt XXIII. János pápa humora, erről Török Csaba is említést tesz a *Magyar Kurír* hasábjain. Angelo Roncalli, a „jó pápa”, 1958 és 1963 között volt Róma püspöke. Története a mindennapi élet területeit, valamint a hitéletet is érintik.

Az Országos Lelkipásztori Intézet honlapja több történetet őriz XXIII. János pápa humoráról. Az elemzés kedvéért álljon itt néhány.

Egy vatikáni tisztségviselő azt mondta a pápának: „[...] teljességgel lehetetlen, hogy 1963-ban megnyissák a II. vatikáni zsinatot.” „Jó, akkor 1962-ben fogjuk megnyitni” – felelte a pápa. És meg is nyitotta.

A bemutatott történet egy promisszívum, ígéret, indirekt, jövő idejű alakban. Grammatikai formáját tekintve a többes szám, első személyű alak együttes, mindenkit érintő felszólítás a cselekvés fontosságát emeli ki. Az együttes felszólítás az egyház, valamint a hit által képviselt egyetemes értékeket fejez ki.

Egyszer apácák látogatását fogadta, akik Szent József nővéreiként mutatkoztak be neki. A pápa elismerően biccentett: „Ahhoz képest egész jól tartják magukat.”

A vicc valós vagy vélt félreértésből ered, a *suora* – *sorella* szavak közti értelmezési hiba eredményezi a történet tréfás jellegét. Az olasz nyelvben a *suora* főnév eredeti jelentése *nővér*; azonban a *sorella* szó használt a *lánytestvér* kife-

jezésére, míg a *suora* megnevezés a szerzetesnővérekre utal. A két jelölő jeltárgya, denotátuma: *apáca* – *leánytestvér* közt létezik némi kapcsolat. A történetben a pápa nem a látogatóba érkezett apácákat sérti a korukkal (ha Szent József nővérei, akkor nagyjából kétezer évesek lehetnek), hanem szándékosan értelmezi tévesen a *suora* szót; a humor forrása a szándékosan félreértelmezett időbeli eltérés, valamint a *suora* – *sorella* főnevek alaki hasonlósága.

4.4. Ferenc pápa humora

Ferenc pápa 2024 novemberében spanyol zarándokokat fogadott az Ágoston-rendi apácák rendházából, Valencia környékéről. Az egyházfői köszöntőben az egyházfő utasításokat ad a *humor* megőrzésére.

“[...] la recomendaciòn de no perder nunca el buen humor”¹⁹

A spanyol nyelvű utasítás személytelen szerkezetben, főnévi igenévi formában olvasható. Az *el buen humor* lexikai egység a magyarban a *jókedv* jelentéstartalmát jeleníti meg.

“Tengan siempre el corazòn las necesidades de los demás.”²⁰

A megszólítás a spanyol nyelvben önöző alakban, kötőmód formájában jelenik meg; a magyar fordítás viszont direkt felszólító alakú, tegező formában. A felszólítás spanyolban és magyarban egyaránt direktívum, amelynek megszólítottjai nem csupán a spanyolországi szerzetesek és szerzetesnők, hanem hívő embertársak.

Ferenc pápa önéletrajzi visszaemlékezéseiben (Remény 2025. 54–55.) említést tesz az Európából, az akkori szegénységből és kilátástalanságból Amerikába menekült honfitársairól. Az alábbi rövid párbeszéd mindezt a humor élével adja vissza:

- Mit eszel?
- Kenyeret.
- És mit teszel bele?
- A képzeletemet, Uram.

A párbeszédben Isten neve az *Uram* megszólítással jelenik meg. A dialógus Isten és a nincstelenségbe sodródott kíváncsiak között folyik kérdés-felelet formájában. A mondatok hiányosak. A kérdések rogatív, direktív beszédtek.

19 „Soha ne veszítétek el jókedveteket.”

20 „Legyetek jókedvűek és gondolatok a szűkölködőkre!”

Látható, hogy a derűs szemlélet a hívó embert még a kilátástalan helyzetekben sem hagyja el, a humor jelentős mértékben jelenik meg kötőelemként, a közlések és párbeszédnek velejárójaként.

4.5. Miért nem értjük meg egymást?

Végezetül egy, a vallás mögött lévő jelentéstartalmakat, valamint azok értelmezését különféleképpen bemutató történet igazolja a humor létjogosultságát a vallás nyelvében. Az idézett vicc valójában egy zsidó–katolikus párbeszéd. A történetben szereplő jelölők és azok jeltárgyai, tehát a fizikailag megfogható dolgok, valamint jelöltjei, azaz a jelölők mögötti valódi jelentéstartalom teszik nyilvánvalóvá az egyes vallások közt lévő különbségeket és azok értelmezési nehézségeit.

Rómában a pápa (katolikus egyházfő) és a rabbi (a zsidó közösség vezetője) egymással beszélgetnek. Papp Richárd (2015. 91.) könyvében a vita témája, hogy el kell-e a zsidóknak hagyniuk Rómát.

A pápa felemeli három ujját.
A rabbi felmutatja egy ujját.
A pápa egy kört rajzol a levegőbe.
A rabbi a földre mutat.
A pápa elővesz egy ostyát és egy pohár bort.
A rabbi elővesz egy almát. (Papp. 2015. 91.)

A történetben szereplő jelölőket és azok jelöltjeit, továbbá jelentéstartalmait másképp értelmezi a zsidó és másképp a katolikus keresztény hit.

A vicc jelölői a felemelt ujjak, a rajzolt kör, az ostya, a bor, végül pedig az alma. A katolikus hit értelmezése alapján a három felemelt ujj jelentéstartalma a Szentháromság, az egyetlen ujjé az egyetlen Isten. A kör és a földre mutató jelenti azt, hogy Isten mindenütt velünk van. Az ostya és a bor az Eucharisziát jelenti, az alma pedig az eredendő bűnre és a bűn alóli feloldozásra emlékeztet. A történetben szereplő jelölők jelentéstartalma tehát a keresztény hit alapjait követi, a jelentéstartalmak a transzcendens világ, a hit felé mutatnak.

A zsidó értelmezés mindezt eltérő módon interpretálja, valójában ez a fajta értelmezés adja a vicc csattanóját. A felemelt ujjak alapján a zsidóknak három napjuk van elhagyni a várost, azonban egyetlen zsidó sem fog elmenni. Mindez egy ígéret a zsidó közösség javára.

A kör és a földre mutató a zsidó értelmezésben az, hogy a rómaiak az egész városból elüldöznék a zsidókat, akik viszont Rómában maradnak. Ez ismét egy, a zsidóság felé tett ígéret.

A zsidó rabbi értelmezésében a vita végén mindenki elővette a maga ebédjét. A bor, az ostya és az alma szakrális jelentése helyett a köznapi jelentés, a fizikai valóság kap figyelmet. A zsidó értelmezésben nem a transzcendens világ vagy

a teológiai tartalom, hanem a túlélés, a mindennapi teendők kerülnek előtérbe; hogyan éljen a zsidó kisebbség egy masszív keresztény tömbben, erre a humor is megfelelő választ ad.

Nyilvánvaló, hogy a felekezetek, a hitvallások közti különbségek eltérő módon értelmezhetők. A cél az egyes felekezetek közti párbeszéd, egymás megismerésének és elfogadásának célzatával.

5. Összegzés, zárógondolatok

A tanulmány igazolja, hogy a vallás nyelvhasználatában szerepet kap a humor. A humor társas műfaj, mindenképpen egyházi vezető és hívek vagy felekezetek közti párbeszédre irányul. A humorral átszőtt vallási témájú szövegekben folyó párbeszéd rámutathat bizonyos vallási ismerethiányra, emberi hibákra, gyarlóságokra, értelmezési gondokra, azonban mindenképp előremutató, így mind a nyelvészeti, mind a teológiai kutatásokat gazdagíthatja.

A tanulmányban felsorolt hipotézisek igazolódtak: a humor jelen van a vallás nyelvhasználati módjában, az egyes felekezetekben, viszont a különböző vallások nemcsak hitben, teológiai ismeretekben, hanem nyelvhasználatban és a humor értelmezésében is különböznek. Az egyes vallási közlemények, lelkipásztori megnyilvánulások többszintű elemzése segíthet mind a hitélet elmélyítésében, mind egymás megismerésében és a felekezetek közti együttműködésben. A humor mint stilisztikai, pragmatikai és lexikoszemantikai eszköz megjelenítése és bemutatása az alkalmazott nyelvészeti kutatásokat is színesebbé, közzérthetőbbé teszi.

Szakirodalom

ATTARDO, Salvatore

2017 Humor in Language. In: *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. Oxford University Press. URL: <https://tinyurl.com/m8v42fp> [2025. október 4.]

BUDA-UJKAKY Judit – BARTA Zsuzsanna – T. LITOVKINA Anna – BARTA Péter (szerk.)

2016 *A humor nagytón keresztül*. Budapest–Révkomárom, Tinta Könyvkiadó – Selye János Egyetem – ELTE Bölcsészettudományi Kar.

BODA Zsuzsa

2022 *Adj, Uram, humorérzék*. Budapest, Luther Kiadó.

CRYSTAL, D.

2003 *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, Osiris Kiadó.

ERDŐ Péter

2019 A zsidóság, az idősebb testvér elismerése élő kapcsolat gyökereinkkel. *Magyar Kurír. Katolikus Hírportál*. 2019. november 14. URL: <https://www.magyardurir.hu/hirek> [2025. szeptember 25.]

FERENC Pápa

2025 *Remény. Önéletrajz*. Szerk. Winter Angéla, ford. Mester Yvonne. Budapest, Kossuth Kiadó.

HIKOTA, Riyako Cecilia

2017 A Charism Inseparable from Catholic Faith. Hans Urs Von Balthasar on Humour. *THE WAY a review of Christian spirituality published by the British Jesuits* 56. 2. URL: <https://www.theway.org.uk/websubs/562.pdf> [2025. október 4.]

KISS Jenő

2002 *Társadalom és nyelv*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

KURTÁN Zsuzsa

2003 *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

MIHALOVICS Árpád

2006 *Politikai és diplomáciai nyelvhasználat. Tanulmánygyűjtemény*. Veszprém, Pannon Egyetemi Kiadó.

2010 Diplomácia és nyelvhasználat. In: Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc–Budapest, Miskolci Egyetemi Kiadó – Tinta Könyvkiadó.

NEMESI Attila László

2022 *A humor pragmatikai mechanizmusai*. Budapest, Loisir Könyvkiadó.

PALÁGYI László

2022 Előszó. In: Nemesi Attila László: *A humor pragmatikai mechanizmusai megtekintése* [2025. október 4.]

NITOGLIA, Don Curzio

2023 Fratelli maggiori o peggiori? – Idősebb vagy rosszabb testvérek? Articolo di Don Curzio Nitoglia [2025. szeptember 25.]

PAPP Richárd

2015 *Bezzeg a mi rabbink. Így nevet egy pesti zsinagóga*. Budapest, Libri Kiadó.

2020 *Anyá, nem akarok a zsinagógába menni*. URL: https://epa.oszk.hu/02900/02936/00048/pdf/EPA02936_kultura_es_kozosseg_2020_05_079-088.pdf [2025. október 3.]

SÉRA László

2025 „Szívünk vígság, alfabéft” – Humor és vallás pszichológiai megközelítésben. In: *Régi és új médiumok a vallásos világgép kifejeződésein*. https://kjnt.ro/szovegtar/pdf/2019_TV-PL_szerk_Magia_32_SeraL_ [2025. október 4.]

TÁTRAI Szilárd

2011 *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.

TÖRÖK Csaba

2014 XXIII. János pápa – Egy ember, aki engedte, hogy az Úr vezesse. *Magyar Kurír. Katolikus Hírportál.* 2014. április 25. URL: www.magyarkurir.hu [2025. június 8.]

Internetes források

Famiglia Cristiana 06 02 2022 „Signore, donami una buona digestione ...” la Preghiera del buon umore di Thomas More che piace a papa Francesco. *Famiglia Cristiana* [2025. március 19.]

Rabbi szó jelentése, in: *Idegen szavak szótára* [2025. június 3.]

Isten, a humor és az egyház. *Reformatus.hu* 2023. január 30. [2025. június 2.]

„Miért van az, hogy a zsidók egy kérdésre kérdéssel felelnek?”. *MAZSIHISZ Hírek.* eRabbi [2025. szeptember 25.]

XXX Preghiera del buonumore. Preghiera del buonumore, san Tommaso Moro. Preghiamo.org Preghiera, adorazione e dottrina. Mobile! [2025. március 19.]

Segítség házasságra való felkészüléshez. XXIII. Humor Microsoft Word – 23humor_20100801 [2025. június 2.]

Tudatosság és Mosoly: Boldogságmondások 2013. november 24. [2025. június 2.]

Vidám perceket szerez az egyházi anekdotagyűjtemény. Adj, Uram, humorérzéket. *Evangélikus Élet* 2022. június 1. [2025. június 7.]

XXIII. János pápa humora. Országos Lelkipásztori Intézet [2025. június 8.]

Zsidó fogalomtár 1. rész. ZSBLOG [2025. szeptember 25.]

3 minutes apologetics. Catholic Apologetics by an amateur apologist. Why did Pope John Paul II call Jews our „elder brothers and sisters in the faith”? [2025. szeptember]

TRANSZNACIONALITÁS ÉS KULTÚRAKÖZVETÍTÉS A BERLINBEN ÉLŐ MAGYAROK EGY INFORMÁLIS KÖZÖSSÉGÉBEN

Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Debrecen
torok.eszter@econ.unideb.hu

Bevezetés

Jelen tanulmányban bemutatott vizsgálat célcsoportja a Berlini Szalon informális közössége. A kutatás, melynek egyes kérdésfelvetéseit körvonalazza ez a tanulmány, a Berlini Szalon közönségének és közösségének értékrendjét, kulturális jelenségeit, kapcsolati hálóját, a többségi társadalomba történő integrációját vizsgálja. A vizsgálat egyrészt a közösség szintjén a csoport kulturális emlékezetének feltárását tűzte ki célul, nagyobb történeti kontextusba helyezve a Berlini Szalont, és dokumentálva ezen informális csoport történetének meghatározó eseményeit. A vizsgálat górcső alá veszi a Berlini Szalon szerepét, helyét és funkcióját a berlini magyar diaszpórában, a közösségépítés kérdését és a Berlini Szalon rendezvényeinek jelentőségét a kulturális identitás ápolásában és erősítésében. A Berlini Szalon egy olyan informális közösség, amely ötvenéves múltra tekint vissza, és ezzel olyan kulturális értékkeremtő folyamatot mutathatunk be a Szalon tevékenységén keresztül, amely mindenképpen megérett a dokumentálásra, és követendő példa lehet más magyar diaszpórák közösségeik értelmiségi tagjainak körében, mert hasonló intézmények létrehozásával és fenntartásával hozzájárulhatnak saját közösségük megtartásához, kulturális gyökereik ápolásához. Ezért a kutatás fontos feladata egyrészt a Szalon tevékenységének feltárása történeti perspektívából, másrészt a pillanatnyi helyzetkép bemutatása, mely egy kérdőíves felmérés eredményeinek elemzéséből és értékeléséből rajzolódik ki a vizsgálatban.

Elméleti háttér

Az együttélési viszonyok leírására használt analitikus kategória a *hibriditás* fogalma. A hibriditás a hibrid identitások, vagyis többszörös, állandó átalakulásban lévő kötődések kialakulását jelenti. A hibriditás elméletét a posztkolonialista

kutatások kiemelkedő egyénisége, Homi K. Bhabha vezeti be. A kulturális identitást nem mint egységes, egy gyökérből eredeztethető identitást értelmezi. Ezzel a multikulturalizmus elméletét kritizálja, amely a különböző kultúrákat egységes identitásként fogja fel, melyek egymással interakcióba kerülnek. Bhabha (1994) kérdésfelvetése az identitás kolonialista diskurzusban történő átalakulására vonatkozik. Megállapítása szerint a kolonialista viszonyok legfőbb jellemzője az identitás ambivalenciája. Identitás a történelmi, nyilvános vagy az egyének közötti diskurzusban jön létre, melynek eredményeképpen sztereotípiák születnek, amelyek elfedik a valódi identitást. A sztereotípiák az idegenséget kategorizálják, és ezzel látszólag érthetővé és megfoghatóvá teszik. A hibridizáció folyamatában különböző identitások keverednek, és eltérő kultúrák egymás befolyása alá kerülnek.

Bhabha (2012) elszakad attól az elképzeléstől, hogy a nyelvet, a kultúrát vagy a kulturális identitást egy meghatározott, zárt térhez kösse. Megalkotja egy *harmadik tér* lehetőségét, amely átmenetet jelent a különböző identitáskonstrukciók között. Ebben a térben a jelentéseket és a kulturális szimbólumokat újraértelmezik. Az egyén az identitását folyamatosan újraalkothatja, az identitást meghatározó hatások és tényezők között választva az identitását ebben a köztes térben lokalizálja. A harmadik teret nem konkrét térbeliséggel azonosítja, ez a kritika zónája, amely megkérdőjelezi a merev, hierarchikus identitáskonstrukciókat, az egyoldalú hatalmi viszonyokat, és ezzel a posztkolonialista társadalmi viszonyok ambivalenciájára mutat rá. A harmadik tér a gondolkodás tere, melyet Bhabha (2007) a *híd* vagy *lépcsőház* metaforával szemléltet. Ebben a *lépcsőházban* a bináris gondolkodási sémák és a polaritás elmosódnak, és lehetővé válik a *hibrid identifikáció*. Itt lehetőség nyílik a különbözőségekre, átvett hierarchiák nélkül. Bhabha a kultúrák közötti határterületre helyezi a hangsúlyt, ebben a köztes térben gondolkodik az identitás konstruálásáról. Elszakad a kötött, homogén kultúrák gondolatától, és a kultúrát állandóan változó, kiszámíthatatlan és hibrid jelenséggé írja le (Dietrich 2016. 21.).

A hibriditás az intenzív kulturális érintkezésből alakul ki a transzkulturális összefonódás eredményeképpen. Bhabha abból a feltevésből indul ki, hogy minden kulturális rendszer a harmadik térben és a folyamatos hibriditás állapotában van. Az identitás ezzel elszakad az egyértelmű meghatározottságtól, és folyamatosan átalakulóban van. A harmadik tér nemcsak egy küszöbállapotot szimbolizál, de lehetőséget is jelent a résztvevőknek a változásra. Ez a köztes állapot nyitja meg a lehetőséget arra, hogy a merev polaritás dinamikussá váljon, hogy elszakadjunk a homogén kultúráktól, és állandóan változó kultúrákban gondolkodjunk. A köztesség az, ami identitást teremt és kulturális jelentést kap. Bhabha felfogásában a kultúra a konfliktusok és tárgyalások köré szerveződik.

Bhabha teljes gondolkodásmódját, módszereit és elméletének fogalomrendszerét az irodalom határozza meg. A kulturális hibridizációra utalva vezeti be a *kulturális fordítás* fogalmát Walter Benjamin gondolataira visszacsatolva, aki szerint a pontos fordítás nem lehetséges. A fordítás során az eredeti mondanivaló

és jelentés elvész, a lefordított szöveg érintkezésben van az eredetivel, de a fordításban egy új jelentés keletkezik (Dietrich 2016. 8.). Bhabha (2012) felfogása szerint az idő múlásával az eredeti jelentés elvész, és egy új jön létre. A kulturális fordítás folyamatszerű fogalmát a migránsok élettapasztalataira vonatkoztatja. A migránsok tapasztalatainak liminalitása, határhelyzeti állapota éppen úgy átmeneti folyamat, mint a fordítás. A migráció hibrid társadalmak létrejöttéhez vezet, ezért a berlini etnikai viszonyok jobb megértéséhez és leírásához mindenképpen érdemes elméleti keretként segítségül hívni a hibriditás fogalmát is.

A posztmodern világban az identitás nem statikus konstrukció, sokkal inkább az egyénre ható folyamatok és befolyások kombinációja. A globalizált világban a migráció az új identitások konstruálásának példája. A globalizációs folyamatok és a migráció az egyén decentralizációjához vezetnek, és az identitás a migránsok esetében életre szóló problémává válik.

Stuart Hall a kulturális identitás meghatározásában két felfogást különböztet meg. Az egyik a hagyományos út, amely az identitást autentikus, stabil, kollektív referenciaként értelmezi. Ez a felfogás történelmileg meghatározott, és a közös származásra épül. A másik, Hall (1994) által bevezetett felfogás szerint az identitás nem egy végérvényesen meghatározható fogalom, hanem egy folyton újrakonstruálódó jelentés, amelyet különbségek és törésvonalak szönek át, és amely az önreflexió folyamatában tudatosodik. Az identitás nyelviileg, történelmileg és kulturálisan másoktól differenciálva alakul át. Hall elméletének kiindulópontja, hogy a kulturális identitás egy nem lezárt folyamat.

Hall megközelítésében alapvetően újszerű a felfogás, hogy az identitás egy pozíció a szociális térben, amit történelmi, kulturális és politikai folyamatok befolyásolnak, ezért állandó átalakulásban van. Mindannyian egy bizonyos kontextusból, tapasztalatból, történetből beszélünk.

A 2000-es években írott tanulmányaiban Hall a diaszpóra kultúrájával foglalkozik, és ennek jellemzésére ő is a „hibriditás” fogalmát használja. A diaszpórában nem egyszerűen alkalmazkodásról vagy kulturális értékek elsajátításáról van szó, hanem egy olyan folyamatról, amelyben a diaszpórában élők a saját referenciarendszerüket revideálják az eddig megszokott értékek és normák újraértékelésével.

A posztkoloniális Hall (2010. 70–71.) megfogalmazásában egy „kulturális nagyáruház” különböző identitási választásokat kínál nekünk, melyek közül szabadon azonosulhatunk az elvárásainknak pillanatnyilag megfelelővel. Ez a kulturális homogenizáció jelensége. Az identitás így kiszakad a történelmi, nemzeti, hagyományok által meghatározott keretek közül. Korunk jellemző fogyasztói magatartását az identitások közötti választásra vetíti ki. A globális hatások mellett azonban az etnicitás újjáéledése is megfigyelhető bizonyos nemzeti kisebbségek esetében. Ezen túl a lokális identitás is egyre inkább a figyelem fókuszába kerül. A globális mellett tehát helyi azonosulások is kialakulóban vannak.

A Berlinben élő magyarok körében végzett kvalitatív kutatásom interjúiban igyekeztem az identitás kérkörét is feltárni, és ezzel újabb példát bemutatni a hibriditás kultúrájának identitáskonstrukciójára.

Az asszimiláció és identifikációs integráció lineáris fogalmaival ellentétben napjaink tudományos diskurzusaiban egyre gyakrabban előforduló fogalom a *transznacionalitás*. A transznacionalitás fogalma mögött egészen más kötődések és térhasználat rejtőzik, mint a korábban használt identitásnarratívákban. A transznacionalitás egyének és csoportok nemzetállami határokon átívelő kapcsolatrendszere, mely mind a kibocsátó, mind a befogadó országokra, valamint magára a migrációra hatással van. A koncepció arra épül, hogy a migráció és integráció nem lineárisan végbemenő folyamatok, hanem elképzelhető a migrációs háttérrel rendelkezők többszörös ingázása, valamint a források és emberek többirányú áramlása nemzetállamok között. A transzmigránsok jellemző vonása, hogy bizonyos gyakorisággal határokon átívelő aktivitást mutatnak. Ez lehet gyakori lakóhely-változtatás nem csak egy irányba, rendszeres pénztranszfer a származási országra, gyakori mobilitás, részvétel különböző rendszerek politikai aktivitásában.

Összefoglalva, a transznacionalitás alternatívát és kritikát kínál, a bevándorlók reprezentációjáról és befogadásáról, valamint a deterritorializációról szól. A bevándorlók a transznacionális és a globális világban egynél több állam nemzetépítésében vesznek részt; így a nemzeti identitások nemcsak elmosódnak, hanem újratárgyalják vagy -konstruálják őket. Az antropológusok a transznacionális folyamatokat egyének és családok életében, elsősorban a személyes, gazdasági és társadalmi kapcsolatokban vizsgálják. A migrációkutatás középpontjában ezek a társadalmi szerveződések és a társadalmi hálózatok állnak. A transznacionalizmus és a hálózatkutatás a vizsgálat fókuszát a migráns egyénekről a migráns háztartásokra irányította. A háztartások és a szociális háló közvetíti a kapcsolatot a migránsok és a környező világ között, ezért ez a megközelítés a migránsok helyzetének proaktívabb elemzését teszi lehetővé, mint a történelmi-strukturalista keretrendszer (Brettel–Hollifield 2015. 158–160.).

Emocionális transznacionalitás alatt az egyének vagy csoportok nemzetállami határokon túlmutató érzelmi érintettségének és kapcsolódásainak mértékét értjük. Ez nem feltétlenül kapcsolódik határokon átlépő aktivitáshoz. Ilyen például, amikor a szülők vagy nagyszülők a gyerekeknek a származási országról mesélnek, és ezzel alakítanak ki az utódok generációjában érzelmi kötődéseket. Egy másik példa az otthonról származó tárgyakhoz kötődés, azok megérintése, amely különleges érzelmi reakciókat vált ki.

A migrációs háttérrel rendelkező emberek párkapcsolatai, házasságai, gyermekvállalása, barátságai, ismeretségei által a migrációs élmények túlmutatnak az érintetteken, és érzelmileg hatással vannak a lakosság egyéb részeire is. A migrációs háttérrel rendelkező és nem rendelkező egyének kapcsolatrendszere így egyre inkább egymásba szövődik, és a lakosság egyre nagyobb része válik érzelmileg érintetté a folyamatban. Másrészt az intenzív transznacionális inte-

rakció az otthon maradt családtagokkal a modern kommunikációs csatornáknak (Skype, Facebook, Whatsapp) köszönhetően lehetővé teszi az érzelmek közvetítését kép és hang segítségével. Az érzelmi közelség kiépítésének már nem feltétele a térbeli kapcsolat. Az emocionális transznacionalitás fogalma ellentétben áll az asszimiláció és integráció lineáris felfogásával, és azt bizonyítja, hogy a migrációs folyamatok olyan új érzelmi tereket konstruálnak, melyekben összetett és sokrétű érzelmi érintettség alakul ki (Albrecht 2019). Váradi Mónika, a *Migráció alulnézetből* című tanulmánykötet (2018. 16.) szerkesztője a kötet bevezető tanulmányában így jellemzi a transznacionális tereket: „A transznacionális tereket nem csak a migránsok és azok közösségei népesítik be, az otthon maradottak is működtetők a kapcsolatoknak, részesei a migrációs döntéseknek, morálisan, érzelmileg támogatják külföldön dolgozó, tanuló, élő családtagjaikat.”¹ Ilyen transznacionális terek tárulnak fel, és többnyire ilyen terekben mozognak a Berlinben élő magyarok is. A berlini terepkutatás során készített interjúk anyagának elemzése igazolta az idézetben leírt térkonceptiók létezését.

A Berlini Szalon közössége

Megítélésem szerint a Berlini Szalon létezése és a szaloneseményekhez való kötődés az emocionális transznacionalitás példája. A Berlini Szalon egy informális közösség, melynek tagjait a közös kulturális gyökerek, hasonló érdeklődési kör, személyes ismeretségek kötik össze. A Berlini Szalon egy olyan közösségi tereket biztosít a berlini magyar diaszpóra egyes rétegeinek, amely a többségi közösség keretein belül lehetőséget nyújt a rendezvényeken részt vevőknek kulturális identitásuk ápolására és a kapcsolatépítésre. A kezdeti intenció, kapcsolattartás a magyar kultúra meghatározó személyiségeivel, művészekkel, írókkal, és a magyar vonatkozású témák, kérdések megvitatása a Berlinbe kitelepült magyarok körében ma is meghatározza a vizsgált kulturális közösség arculatát, de az első rendezvények óta eltelt időben bővült és színesebbé vált a kulturális paletta (Valnerné Török 2022a. 63–64.).

A Berlini Szalon gyökerei a '70-es évek elejéig nyúlnak vissza. 1965-ben került Németországba dr. Balla Bálint szociológus, aki jó barátságot ápolt Kányádi Sándor költővel és Sütő András íróval. 1971-ben meghívta őket Berlinbe egy irodalmi estre, amelyen Berlinben élő értelmiségi magyar barátai és ismerősei vettek részt. Ebből az irodalmi estből született meg a ma már ötvenéves múltra visszatekintő Berlini Szalon.

A Berlini Szalon közösségében végzett kvalitatív kutatással arra a kérdésre is kerestem a választ a narratívákban, hogy ennek az informális csoportnak a berlini magyar diaszpórában van-e identitáserősítő szerepe. Egyrészt milyen hatással

1 A tanulmánykötet a *Magyarországról külföldre irányuló migráció és hatásai vidéki társadalmakra* című kutatás eredményeiből nyújt áttekintést.

vannak a Szalon magyar nyelvű programjai a szalonlátogatók etnikai identitására, másrészt mennyiben határozza meg a szociális identitásukat ez a közösség. Milyen erős a csoporthoz tartozás érzése? Mi a Szalon identitáserősítő funkciója, és hogyan tükröződik ez a közönség véleményében?

Az interjúk elemzése során vizsgáljuk, hogy a Berlieni Szalont rendszeresen látogató berlini magyarok identitását hogyan formálják a szalonestek élményei, az ott folytatott interakció és a közösségbe történő beágyazottság mélysége. A „mi” kifejezi egy csoport önazonosságát, azt a képet, amit egy csoport önmagáról alkot, kollektív identitásnak nevezzük. A kollektív identitás feltételezi a csoport tagjainak azonosulását ezzel a képpel, mert ez az azonosulás a kollektív identitás táptalaja (Assman 1999. 130–131.). A Szalon identitáserősítő szerepének elemzése során meg kell vizsgálni, hogy beszélhetünk-e kollektív identitásról ebben az informális csoportban.

A Berlieni Szalont látogató közönségről azt a véleményt fogalmazta meg a Szalon háziasszonya a vele készült strukturált interjúban, hogy a Szalon közösségének tagjai sikeresen integrálódtak a többségi társadalomba, de nem asszimilálódtak, és arra törekednek, hogy őrizzék az anyanyelvüket és kapcsolatukat a származási ország kultúrájával. „Ezek az eredetükhöz szervesen és értelmesen ragaszkodó, ugyanakkor a befogadó kultúrkörben sikeresen beilleszkedett emberek. Nem asszimiláltak, hiszen nem adták fel a sajátjukat, az eredetit, de messzemenően integrálódtak, ellenkező esetben nem jutottak volna olyan kenyérkereső foglalkozáshoz, ami lehetővé tette volna számukra mindazt, amit itt elértek.”² Az erős interakciónak köszönhetően a közösség tagjainak esetében végbement a strukturális integráció, beépültek a többségi társadalom formális csoportjaiba, de megőrizték kulturális gyökereiket. A Berlieni Szalon szervezője fontosnak tartja, hogy a magyar migráció itt élő tagjai megtalálják a helyüket a többségi társadalomban, és integrált emberként ápolhassák kulturális gyökereiket (Valnerné 2022b. 151.). A sikeres strukturális integráció kulcsa a többségi társadalom nyelvének elsajátítása, ahogy ezt Jiobu (1988) az amerikai társadalom kisebbségi csoportjairól szóló tanulmányában is megállapítja. Ez a Berlieni Szalon látogatóinak többségére jellemző.

Az interjúk kiértékeléséből megállapítható, hogy az adatközlők közül sokan egyedül ebben a körben ápolják Berlinben magyar kulturális hagyományaikat. „Szerintem nagyon igényesek a programok, és egyébként tényleg nem sok ilyen van. Most a CHB-ban vannak programok, oda tényleg nem nagyon jutottam el az elmúlt időben, úgyhogy alapvetően ez az egyetlen kapcsolódási pont, ha nem mondjuk egy budapesti látogatás alkalmával színházba sikerül elmenni, meg hogy itthon olvasunk magyar írókat. De én pl. magyar sajtót egyáltalán nem olvasok, szóval így a szépirodalomhoz vagy a kultúrához ez tényleg egy meghatározó kötődési pont, azt gondolom, akármilyen sporadikus vagy alkalmoszerű is.”³ Az ebben az idézetben megfogalmazott érzelmi kötődés és ennek tudatos kifeje-

2 Saját gyűjtés: Pompéry Judit, 2021. 05. 16.

3 Saját gyűjtés: T. K. 39 éves nő, 2023. 05. 10.

zódése a rendszeres szalonlátogatáson keresztül az etnikai identitás egyértelmű megnyilvánulása.

Fredrik Barth (1996) értelmezésében az etnicitás vizsgálatakor nem a kulturális jellemzőket kell önmagukban vizsgálni, hanem a társadalmi folyamatokat, amelyek ezek megjelenéséhez vezetnek, mivel ez egy folyamatosan változó, képlékeny kategória. Az egyén szintjén vizsgálva a folyamatot, azt állapíthatjuk meg, hogy a Berliini Szalon magyar estjeinek kontextusában az etnicitás, a kulturális különbözőség tudatos felismerése hangsúlyossá válik.

A magyar nyelvű kulturális tartalmak fogyasztása, az anyanyelv használatának lehetősége is megjelenik az interjúkban adott válaszokban motivációs faktorként. „Szóval nagyon kellemes, és általában magyar nyelven folyik a dolog, ami még egy kicsit simogatja a lelkünket.”⁴ Az identifikáció és a közösségformálás a Berliini Szalonban a közös nyelv, a magyar nyelv által jön létre. Eriksen (2008) hangsúlyozza, hogy az etnicitás és az identitás viszonylagos és erősen szituációfüggő fogalmak. Mindig az adott helyzettől függ, hogy az etnikai identitás mikor válik hangsúlyossá. A magyar nyelv használata a szalonesteken felerősíti az etnikai identitást a közösség tagjaiban. „Ahhoz, hogy az etnikai hovatartozás fontos legyen az egyén számára, kínálnia kell valamit, amit az egyén értékesnek tart” (Eriksen 2008. 52.).

Az anyanyelv ápolása mellett a magyar kultúra őrzése, a kapcsolódás a kibocsátó ország kultúrájához a másik fontos motívum. „Maga a ház is nagyon érdekes, nagyon látványos és nagyon impozáns, és hát ennek megfelelően az egésznek nagyon jó légköre van. Tehát a ház is, meg a légkör is nagyon megfelelő volt számomra. Az emberek pedig érdeklődőek, szóval nagyon megható is, hogy azok az emberek, akik nyugodtan elengedhetnék a magyar kultúrát, nem engedik el, hanem tartják, és odafigyelnek rá. Szóval általában is szívesen vagyok nem Magyarországon élő magyarok között, mert nagyon kíváncsi vagyok, hogy mit tudnak kezdeni a magyar kultúrával, és mindig kellemes csalódás nekem, hogy igenis meg lehet tartani ezt a dolgot.”⁵

Összegzés

A Berliini Szalon estjei olyan értéket kínálnak a szalonlátogatóknak, ami az etnikai identitásuk része, és ami az etnikai identitás egyik határkijelölő eleme, a közös nyelv használatával válik számukra elérhetővé.

A Berliini Szalon a Berlinben élő magyarok meghatározó kulturális emlékezeti helye, és ötven évre visszatekintő múltjával és hagyományával a berliini magyar kulturális örökség része. A Berliini Szalon kollektív emlékezetének hordozói jelenleg a rendszerváltás idején Berlinbe települt magyarok, akik több évtizedre

4 Saját gyűjtés: W. T. 62 éves férfi, 2023. 04. 05.

5 Saját gyűjtés: Kukorelly Endre író, 2023. 04. 03.

visszanyúló emlékeket őriznek a Szalon kulturális örökségéből. Ez az a generáció, amelyik a saját emlékeit még el tudja mesélni, és él benne az identifikáció a csoporttal kapcsolatban. Ennek a generációnak a tagjaiban sokkal erősebb az identifikáció a Szalon közösségével, tehát a szalonesteknek van identitás erősítő szerepe.

A Berlinben élő magyarok identitását a Bhabha által konstruált „harmadik térben” elhelyezve, a Berliini Szalon eseményei olyan alkalmakat teremtenek, amikor az identitást meghatározó hatások közül a magyar kultúrához kötődés válik hangsúlyossá, így a szalonesteknek etnikai identitást erősítő és identitás-megtartó hatása van. A szalonesemények kontextusában a Berlinben élő magyar diaszpóra tagjai közösségi szinten élhetik meg identitásukat.

Szakirodalom

ALBRECHT, Yvonne

2019 Emotionale Transnationalität. Vom Affizieren und Affiziert-Werden im Kontext von (Post-) Migrationsprozessen. *Komplexe Dynamiken globaler und lokaler Entwicklungen. Verhandlungen des 39. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Göttingen 2018.*

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.

BARTH, Fredrik

1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 7. 1. 2–25.

BHABHA, Homi K.

1994 *The Location of Culture.* London – New York. Routledge Classics.

2007 *Die Verortung der Kultur* (dt. Übersetzung Original: *The location of culture*). Tübingen, Stauffenburg.

2012 *Über kulturelle Hybridität. Tradition und Übersetzung.* Wien–Berlin. Verlag Turia + Kant.

BRETTEL, Caroline B. – HOLLIFIELD, James F.

2015 *Migration Theory. Talking across Disciplines.* New York, Routledge.

DIETRICH, Nathalie

2016 *HOMI K. BHABHA'S KULTURTHEORIE: Die Bedeutung des Terrordiskurses im 21. Jahrhundert für die westliche Identitätskonstruktion.* URL: https://www.academia.edu/32614338/HOMI_K_BHABHAS_KULTURTHEORIE_Die_Bedeutung_des_Terrordiskurses_im_21_Jahrhundert_f%C3%BCr_die_westliche_Identit%C3%A4tskonstruktion [2024. december 20.]

ERIKSEN, Thomas Hylland

2008 *Etnicitás és nacionalizmus*. Antropológiai megközelítések. Budapest–Pécs, Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

HALL, Stuart

1994 Die Frage der kulturellen Identität. In: Hall, Stuart (ed.): *Rassismus und kulturelle Identität. Ausgewählte Schriften 2*. Berlin–Hamburg, Argument Verlag, 180–222.

2010 A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest, Osiris, 54–77.

JOBU, Robert M.

1988 *Ethnicity and Assimilation*. Albany, State University of New York Press.

VALNERNÉ TÖRÖK Eszter

2022a Modern szalonok virágzása Berlinben. A Berliini Szalon, az etnikus közösség-szervezés új mechanizmusai. *Néprajzi Látóhatár* 31. 1–4. 53–71.

2022b Kulturális identitás ápolása Berlinben – a Berliini Szalon tevékenysége. In: Simon Szabolcs – Brdar-Szabó Rita – Tóthné Litovkina Anna: *14th International Conference of J. Selye University. Language and Literacy Sections. Conference Proceedings*. Komárno, Selye János Egyetem, 143–154.

VÁRADI Mónika Mária (szerk.)

2018 *Migráció alulnézetből*. Budapest, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete – Argumentum.

BEFOGADÓ ÉS SOKSZÍNŰ MŰVÉSZET – INKLUZÍV MEGKÖZELÍTÉS A MŰVÉSZETKÖZVETÍTÉSBEN

MNM KK Iparművészeti Múzeum, Budapest
joo.julianna@imm.hu

A 21. században a múzeumok jelentős paradigmaváltáson mentek keresztül. Míg korábban elsősorban a gyűjtemény őrzése, kiállítása, bemutatása volt a feladatuk, és a tudományos kutatás helyszínei voltak, addig napjainkra ezek kiegészültek a társadalmi szerepvállalás, az interaktivitás, a hozzáférhetőség, az inklúzió és a digitalizáció területével. A múzeumi intézmények funkcióváltása főként társadalmi, technológiai és kulturális változásokhoz köthető. Az ICOM (International Council of Museums, azaz a Múzeumok Nemzetközi Tanácsa) legújabb, 2022-es definíciója alapján érzékelhető, hogy az intézmények szerepfelfogásában jelentős változások történtek. Az új meghatározás értelmezésében: „A múzeum a társadalom szolgálatában álló nem profitorientált, állandó intézmény, amely kutatja, gyűjti, megőrzi, értelmezi és kiállítja a tárgyi és szellemi örökséget. A múzeum a nyilvánosság számára „nyitott, hozzáférhető és befogadó”, elősegíti a „sokszínűséget és a fenntarthatóságot”. Etikusan, szakszerűen és „a közösségek részvételével” működik és kommunikál, változatos tapasztalatot nyújtva az oktatás, a szórakozás, a reflektív gondolkodás és a tudásmegosztás terén” (Sári 2022). A paradigmaváltás értelmében a múzeumok számára egyre fontosabb az *inkluzivitás*, amely a társadalom egészére kiterjed, azaz arra irányul, hogy a múzeumok mindenki számára elérhetővé tegyék a kulturális örökséget. Az inkluzív múzeum lényege, hogy a kiállításokat a sokszínűség jegyében mindenki számára befogadhatóvá tegye. Véleményem szerint múzeumi és társadalmi szinten a törekvés a hozzáférhető tartalomgyártásra a hazai múzeumokban is elindult, és egyre hangsúlyosabb: erről tanúskodnak a tapintható tárlatok, a könnyen érthető kommunikációs eszközök és tartalmak (továbbiakban KÉK), a fizikai és szellemi akadálymentesítésre fókuszáló projektek, valamint a különböző típusú, inkluzivitásra épülő múzeumpedagógiai programok és képzések.

Az inkluzív múzeumpedagógia szerepe

A múzeumi inklúzió a látogatóval kapcsolatos újfajta, megváltozott viszonyrendszert tükrözi, ahol mind az intézmény, mind pedig a látogató aktívan részt vesz

a befogadás és a megértés elősegítésében (Gönczi 2023. 16.). Ez az új megközelítés magában hordozza azt is, hogy megismerjük, elfogadjuk és megértjük a jelenlét diverzitását, a látogatói csoportok különbözőségét, egyedi igényeit, és a múzeumpedagógiai programokat ezen szempontok mentén alakítjuk ki (Gönczi 2023. 12–17.).

„Az inklúzió egyet jelent a múzeumok teljes körű hozzáféréseivel” (Gönczi 2023. 16.). Ebben az értelmezésben a hozzáférés nemcsak fizikailag értendő, hanem biztosítani kell a megértés szempontjából az egyén fejlődésének lehetőségét is. Így a hozzáférhetőséget segítheti a múzeumpedagógiai foglalkozásokon túl az is, ha a kiállításokat mindenki számára érthetővé, befogadhatóvá tesszük. Fontos megemlíteni azt is, hogy a külső helyszínek, a múzeumok, a nem megszokott környezet nem várt és nem remélt változásokat tud hozni a megértési nehézséggel élők számára (Farkas 2018. 125.). Ezek a jelenségek a megértési nehézséggel élők fejlődését is szolgálhatják.

Az Iparművészeti Múzeum Múzeumpedagógiai Osztályának is a kezdetek óta fontos célkitűzése, hogy minden látogató számára elérhetővé tegye a sokszínű iparművészeti tárgyak világát. Ennek köszönhetően már 2008-ban, a múzeumpedagógusok törekvése nyomán, az Iparművészeti Múzeum történetében először készült szemléltetősarok, vagyis *hands-on* tárlat vakok és gyengénlátók számára a *Beatrix hozománya – Az itáliai majolikaművészet és Mátyás király udvara* című időszaki kiállításhoz. A szemléltetőfolyosó a majolikakiállítással összefüggő technikai kérdésekbe engedett játékos betekintést, a hagyományos eszközök mellett a legmodernebb technikával. A majolikakészítés technikai fázisait nagy méretű molinók illusztrálták, Cipriano Piccolpasso 16. századi traktátusa nyomán. Az onnan származó rajzokat a gyerekek számára készült színezőlapok tették átláthatóvá. A folyosón bemutattuk még a majolika anyagát (anyagtapogató ládában), a majolikaleletek régészeti kontextusát (régészládában), valamint táblók szemléltették ez egyik kiemelkedő majolikatárgy, a tintatartó restaurálását és az ún. Leonardo-csempéket.

Ez irányú törekvésünket folytattuk 2018-ban a Ráth György-villában, amikor megnyitottuk *A mi szecesszióink* című kiállítást. Ezen a tárlaton a magyar szecessziós művészeket és az art nouveau főbb nemzetközi (brit, osztrák, francia) áramlatait mutatjuk be. Itt már törekedtünk arra, hogy ne elkülönített szigetként jelenjen meg a tapintható tárlat, hanem a kiállítótérbe integrálva a Látványtárban helyeztük el a hands-on asztalt. A hands-on asztal tárgyait a vakok és gyengénlátók is megfoghatják, így többek között korabeli parfümös üveget, legyezőt, bársonyos borítású könyvet, zsebórát, kistáskát is kézbe vehetnek. Nagy népszerűségnek örvendenek a szecessziós öltözőszobában elhelyezett jelmezeink és kellékeink is, amelyek a 19. és 20. század fordulójának világát hozzák közelebb a látogatókhoz. Ezt azért is tartjuk fontosnak, mert a haptikus módszerrel könnyebben feldolgozható a kiállítás, és mindenki számára élményszerűvé tehetjük a kiállított anyagot, hiszen így az ismereteket nem mi közöljük a látogatóval, hanem hagyjuk, hogy az információkat ő gyűjtse össze.

Számos hazai és külföldi múzeumban találhatunk jó példákat az inklúzióra, és konkrét szervezetek is foglalkoznak ezzel a témával. Az inklúzió elősegítésére irányul többek között a The Inclusive Museum Research Network [Inkluzív Múzeumok Kutatóhálózatának¹] munkája, amely az International Institute for the Inclusive Museum² [Inkluzív Múzeumok Nemzetközi Intézete³] egyik kutatóhálózataként jött létre 2008-ban az Egyesült Államokban. Említése azért fontos, mert megalakulása óta globálisan foglalkozik online kutatási és tanulási platformok fejlesztésével, konferenciákon, nemzetközi publikációkban segíti a közös kommunikációt.

Továbbá a német múzeumokban már húsz évvel ezelőtt fontos célkitűzés volt, hogy mindenki számára hozzáférhetővé váljanak a tartalmaik, különös hangsúllyal a migránsokra és a fogyatékkal élőkre. A német oktatási minisztérium célul tűzte ki, hogy a kulturális örökség bemutatása a legszélesebb körű közönség számára is elérhető legyen. Számos jó példa valósult meg: a karlsruhei Badisches Landesmuseum munkatársai már a kiállítás tervezése során törekedtek arra, hogy a vakok számára is hozzáférhető legyen az állandó kiállításuk. Fontos célkitűzés volt a gyengénlátó közönség fogadásának minőségi javítása. Ennek érdekében kifejlesztették a gyengénlátók által használt segédleteket – több helyen találhatóak Braille-felirattáblák, megfogható tárgyak –, az előcsarnokban pedig domború térképet és földön futó vezetősávot helyeztek el. Kiemelendő és egyedi példa, hogy kiválasztottak néhány kiállított műtárgyat, amelyek bizonyos feltételek mellett tapinthatók. De ugyanígy tartanak külön foglalkozásokat demenseknek, migránsoknak és fogyatékkal élő látogatóknak a Staatliche Museen zu Berlin [berlini állami múzeumok⁴] intézményeiben is.

A magyar múzeumok közül jelentős a Ludwig Múzeum inkluzivitásra irányuló tevékenysége. Jó példa erre az értelmi akadállyal élő gyerekek számára szervezett hétvégi *Integrált Családi délelőtt* című programsorozat. Farkas Rita, a Ludwig Múzeum múzeumpedagógusa 2010-től hívta életre az integrált családi napot, azzal a célkitűzéssel, hogy legyen a megértési nehézségekkel élő gyermekes családok számára is olyan kulturális színtér, ahol nincsenek elkülönítve a társadalom „ép” tagjaitól. Ez az integrált családi program a sok éve működő, ép gyerekeknek szóló *Családi Délelőtt* programját, formáját, módszertanát vette át (Farkas 2018. 133.). Ez a rendezvény a kiállítótérben és a műhelyben zajlik, és elsősorban érzékszervekre ható módszert, illetve drámapedagógiát használnak. A családi napok fontos része az alkotótevékenység is.

1 Saját fordítás.

2 The Inclusive Museum Research Network: <https://onmuseums.com/2025-conference> [2025. május 3.]

3 Saját fordítás.

4 Saját fordítás.

Esélyegyenlőség a művészetközvetítésben – ukrán gyerekek számára szervezett múzeumpedagógiai projekt bemutatása

Az esélyegyenlőség, az egyenlő hozzáférés jegyében a háború miatt jelenleg hazánkban élő ukrán gyerekeknek szóló múzeumpedagógiai programot dolgozott ki az Iparművészeti Múzeum Múzeumpedagógiai Osztálya (Borsa Dóra, Joó Julianna, Péterfy Melinda) 2024-ben. Az *Érték – Alkotás* című projekt közvetett célja az volt, hogy a kultúra segítségével, tanórán kívüli múzeumpedagógiai foglalkoztatás keretében támogassa az ukrán tanulók integrációját. A múzeumpedagógiai program legfőbb célja, hogy a szociális elszigeteltséget az alkotás közös nyelvén, a művészetten keresztül feloldja. A projekt további célja volt, hogy múzeumi környezetben a magyar kultúra kiemelkedő alkotóin, a századforduló művészetén keresztül, családi napok keretében, kreatív tevékenységgel segítse a tanulók integrációját.

Az ukrán gyerekeknek szóló projekt ötlete egyrészt onnan eredeztethető, hogy a múzeumpedagógus feladatköre folyamatosan bővül, a múzeumok is paradigmaváltásban vannak, szükséges az aktuális helyzetre reflektálni. Másrészt a gyakorlatból következik, hiszen a múzeumpedagógiai foglalkozásainkra számos esetben érkeztek ukrán menekült diákokból álló osztályok, akik nyelvi nehézségek miatt nem tudtak részt venni a programon, vagy csak tolmáccsal tudtuk bevonni őket. Ezen a szomorú helyzeten szerettünk volna változtatni, és elhatároztuk, hogy ukrán gyerekeknek szervezünk ingyenes múzeumi programokat, ahol a magyar kultúrával is megismerkednek. Meglepően nehezen sikerült olyan nemzetközi alapítványt (zusa) találni, amely kifejezetten az ukrán gyerekek integrációjára fókuszál. Az Iparművészeti Múzeum Múzeumpedagógiai Osztálya a nemzetközi *Culture Helps* elnevezésű projekt támogatásában részesült, a több száz beadott pályázatból bekerült a 12 nyertes pályázó körébe. Ezt követően fogtunk neki a pályázat megvalósításához: együttműködtünk a Julianna Református Iskolával, és beszereztük a szükséges eszközöket.

Az ukrán gyerekeket és családjaikat megszólító művészeti tevékenységek a Ráth György-villa *A mi szecessziónk* című állandó kiállításában és műhelyében valósultak meg. Ennek köszönhetően a műalkotásokkal való közvetlen találkozás, majd az azt követő kreatív alkotás oldott, családias légköre enyhítette a közösségbe lépés nehézségeit. A villa az intézmény első főigazgatója, a neves műgyűjtő Ráth György (1828–1905) tulajdona volt. A 2018-ban megnyílt *A mi szecessziónk* című állandó kiállítás kurátorának, dr. Horváth Hildának az volt az elsődleges célja, hogy az Iparművészeti Múzeum gyűjteményének egyik legnagyobb értékű együttesét, a szecessziós műtárgyakat mutassa be. A múzeum új megközelítéssel, a 21. századi látogató szemszögéből prezentálja a szecessziót, érzékeltetve az intézmény viszonyulását az utolsó egyetemes (élet)stílushoz (Horváth 2018). A látogató vendégségbe érkezik a Ráth György-villába: a gyönyörű enteriőrökben és

a látványtárban a múzeum szecessziós gyűjteményét fedezheti fel, továbbá Ráth György egykori otthonának képtárát és historizáló ebédlőjét is megcsodálhatja. Ezen a tárlaton a magyar szecessziós művészeket mutatjuk be, és az art nouveau főbb nemzetközi áramlatait.

Elsősorban a századforduló híres családjaival, életmódjával és akkori hazai tárgykultúrával, valamint különböző kézműves technikákkal ismerkedhettek meg az ukrán gyerekek. A program során a Gödöllői Művésztelep női alkotói is bemutatásra kerültek, akik a századforduló meghatározó szövőműhelyében dolgoztak. Ennek kapcsán beszéltünk a nők helyzetéről és a gyereknevelésről is. Toroczkai Wigand Ede bútorain keresztül szemléltettük a magyar berendezési tárgyakat és ezek díszzeit. Ezeket a régi tárgyakat összehasonlítottuk a mai tárgykultúrával, és beszélgetést kezdeményeztünk a jelenlegi környezetünkről. Ezeken a családi rendezvényeken a magyar szecessziós művészek életét is megismerhették a családok, és így lehetőséget teremtettünk egymás elfogadására és megértésére. A sokszínűséget figyelembe vevő gyakorlatok és módszerek segítették az integrációt a családok számára. Az ukrán gyerekek számára a háborús traumák feldolgozása és a befogadó közösség megteremtése hosszú folyamat, így az is célunk volt, hogy a rendszeresen visszatérő alkalmakon közösségek jöjjenek létre, ismeretségek születhessenek.

Ez a projekt olyan Magyarországon élő, regisztrált, ukrán menekült családokat szólított meg, akik egy vagy több 14 év alatti gyermeket nevelnek, nyitottak az együttműködésre a múzeummal, és érdeklődnek a művészetek, a kultúra és a kreatív alkotás iránt. Elsődleges célcsoportunk maguk a menekült gyermekek, a programok nekik száltak, de a meghirdetett alkalmakra, a kreatív múzeumi napokra természetesen a családok együttesen is jöhettek. Véleményünk szerint ez a művészeti közeg, a múzeumi környezet, a korabeli otthon légköre segítette az ukrán családok társadalmi beilleszkedését, az intimitás megteremtését.

Ez az ukrán projekt az esélyegyenlőség, az egyenlő hozzáférés, a befogadás és a méltányosság előmozdítására törekedett a művészeti technikák, kreatív tevékenységek bevonásával. Az alkalmak alatt, a sikeres alkotás által az ukrán gyerekek önbizalma is megerősödött. A sokszínűséget figyelembe vevő alkotói módszer segítette az integrációt a családok számára. A projekt során különböző kézműves eszközöket és technikákat is kipróbálhattak a gyerekek, az alkotó művészeket is megismerhették, ami egy új perspektívát adhatott nekik, és az alkotás öröme, a hétköznapiakból kizökkenve, egy új lehetőséget mutatott számukra. A kiállításban tartott játékos vezetés és a hozzá kapcsolódó alkotói tevékenység összefüggött, hiszen az egyes művészre jellemző technikák, motívumok, témák megjelentek a műhelymunka során. Ez a projekt segítette a gyerekeket a pályaválasztásban és az iparművészeti tárgyak megismerésében is.

Az esélyegyenlőség jegyében a programok többnyelvűségével a nyelvi korlátokat is feloldottuk. A nyelvi megértést minden alkalommal anyanyelvi tolmács segítette, de tapasztalataink szerint a gyerekek is többször próbálkoztak a magyar

nyelvvel. Az átéltek elmesélése a trauma feldolgozását is elősegítette, ráadásul a menekült gyermekek középpontba helyezésével egy olyan csoport kapott szót, amelynek a hangja ritkán hallható.

Az affektív módszer szerepe az inkluzív múzeumpedagógiában

Az ukrán projekt során, a családi rendezvényeken különböző, a magyar kultúrára irányuló tematikák mentén mindig más-más alkotót, a századforduló életmódját, tárgykultúráját és viselettörténetét ismerték meg a gyerekek az érzékszervre ható módszerekkel. Az *affektív módszer*hez tartoznak a különböző érzékszervekre ható – a tapintással, szaglással, hallással vagy ízleléssel kapcsolatos – tevékenységek. „Az affektív funkciók olyan érzelmi alapú jelenségek, mint az emocionális reakciók (pl. öröm egy látvány miatt vagy lelkifurdalás egy emlék kapcsán), a szubjektív érzetek (pl. egy étel szeretete vagy egy szag miatti undor), a hangulatok (pl. egész nap tartó vidámság vagy lehangolt állapot), az attitűdök (pl. rajongás egy zenekarért vagy gyűlölet egy politikai párt iránt) vagy a temperamentum (pl. derűlátó életszemlélet vagy agresszív hajlam).”⁵ Az érzelem egyfajta beállítódás, megfelelően reagálás a világból érkező impulzusokra. A tudat részvétele nélkül nem tudunk érezni, ezért az érzelem feltétele a tudat. Az érzelem esztétikai vonatkozásai szempontjából különbséget kell tenni a művészet és a természeti esztétika területe között. Arisztotelész mondja a művészetekkel kapcsolatos érzelmről: „olyan érzések, melyek úgy megváltoztathatják az embert, hogy az már ítéletét is befolyásolni tudja, s melyeket fájdalom vagy öröm kísér” (Hörcher 1999. o. n.). A filozófus hozzáteszi, hogy az érzelem akkor tud kiteljesedni, ha cselekvésre buzdít és gondolatot ébreszt. A pszichologizáló felfogás szerint a műalkotás és az érzelem között van valamiféle viszony. Például a zene nagyon kifejező, érzelmeket vált ki, de a külső valóságból nem tükröz semmit sem, mégis a legkifejezőbb művészi ágként tartjuk számon. A műalkotással való szembesülés révén a befogadó érzelmi világa érettebbé, gazdagabbá válik. Az ember a beleérző képessége révén azonosul a műalkotás teremtett világával, alakjaival, és sorsuk alakulása tanulságot hordoz a saját élete számára (Hörcher 1999).

Visszatérve az érzékszervekre ható módszerekre: amikor nem a műalkotás értelmén van a hangsúly, sokkal inkább érzelmileg kerülhet közelebb a befogadó az alkotáshoz, így több érzékszervvel észleli a tárgyat. Véleményem szerint egy korszerű múzeumnak nem elég pusztán műtárgyakat elhelyeznie a kiállítóterbe és passzívan várni a látogatókat, hanem fel kell vennie a versenyt a többi kulturális intézménnyel és az elektronikus médiával, multimédiás eszközökkel is. A műtárgy helyett a műélvezőt, azaz önmagunk helyett a látogatót kell kö-

5 <https://esem.hu/szotar/affektiv/> [2025. április 27.]

zép pontba állítani. Ezért is tartottuk fontosnak, hogy a látáson kívül különböző érzékszerveket is bekapcsoljunk. Az természetesen nem vitás, hogy a képzőművészeti alkotások, az iparművészeti tárgyak elsődleges felfogószerve a szem, így a katarzis bekövetkezhet csupán a látás által is. Közismert tény azonban, hogy minél több érzékszervre hat a befogadás, annál átfogóbb lehet az élmény, hiszen a több érzékszerven át befogadott tapasztalatokra hosszabb ideig és pontosabban emlékszünk, mint azokra, amelyek csak egy érzékszervet vonnak be. Kutatások azt is kimutatták, hogy az ilyen tapasztalatokat könnyebben elő is tudjuk hívni. Már az 1900-as években, a híres amerikai reformpedagógus, John Dewey elméletében is hangsúlyos volt a tapasztalatra építő oktatási elv, aki a gyermek aktív cselekvésére fókuszált, és akinek véleménye szerint a gyerekeket az életre kell felkészíteni (Mészáros–Németh–Pukánszky 2006. 212.). A nevelés céljának a hasznos ismeretekre építő tudást és az önmagát megvalósító emberideál kiművelését tartotta (Németh 1998). Dewey művészetoktatással kapcsolatos megállapításai máig érvényesek a múzeumpedagógiában is. Hiszen amikor Dewey úgy fogalmaz, hogy „minden művészetnek szüksége van a fizikai szervekre, a szemre, a kézre, a fülre, a beszélő szervekre” (1912. 221.), akkor a múzeumpedagógia egyik legfontosabb összetevőjének, a többoldalú, a művészeti alkotással való személyes találkozáson alapuló megismerés szükségességét, valamint a gyermekek önálló alkotófolyamatának fontosságát hangsúlyozza. Dewey rendszerében a megismerés nem passzív, hanem aktív. A probléma- és projektorientált tanulás alatt az ismeretek gyakorlati úton történő megszerzését érti. Dewey a múzeumot – mint a művészeti oktatás gyakorlati helyszínét – az iskolában helyezte el, illetve a tanulási folyamat középontjába a gyakorlati tevékenységet és ismeretszerzést állította. Ez a teória a mai napig a múzeumpedagógia legfontosabb vezérelve, ahol a tárgyakon keresztül történő tanulás, az interaktivitás és a cselekvésen keresztüli tanulás képezi a múzeumi tanulás lényeges formáit. Koltai Zsuzsa Dewey nyomdokain maradván kiemeli, hogy az aktivitással járó tanulási folyamat sokkal hatékonyabb, mint a pusztán verbális, közlésen alapuló tanítási-tanulási forma. „Aktivitás alatt nem csupán a motoros aktivitást értjük, hanem a múzeumi programban résztvevők bármilyen módon vagy eszközzel való aktivizálását, legyen az jól irányított kérdések feltétele vagy kognitív úton megvalósuló aktivitás” (Koltai 2011. 51.). Koltai szerint „[a] tanulás három különböző területe, a kognitív, az affektív és motoros tanulás közül az affektív és a motoros tanulásnak van kiemelkedő jelentősége a múzeumban. A múzeumi tanulás jóval több, mint pusztán ismeretátadás, hiszen részét képezi az értékek, értékrendszerek kialakítása, valamint azok belső, jellemképző erővé alakítása” (Koltai 2011. 51.). Benjamin Bloom, a múzeumi tanulás egyik szakértője is az *affektív tanulás* emeli ki, megállapítása szerint az ismeretátadás mellett az érzelemre történő hatás is fontos, hiszen a kiállítások többféle érzékszervre képesek hatni (Vásárhelyi–Sinkó 1999. 85–89.).

Az érzékszervi fogyatékkal rendelkezőknél és a megértési nehézséggel élők-nél is az egyik legjobb módszertani eszköz az információ, tudás, élmény több ér-

zékszerv bevonásával történő átadása. Az egyes érzékszervek információt felfogó hiányosságait így egy másik érzékszerv információfelfogása egészítheti ki.

Az ukrán gyerekeknek tartott foglalkozások során előtérbe helyeztük az affektív módszer alkalmazását, így a *tapintást bevonó tevékenységek* rendkívül hangsúlyosak voltak. Egyre népszerűbbek a hazai múzeumokban is a hands-on asztalok – a kézbe vehető, megfogható tárgyak –, melyek a kiállítások befogadását segítik. A *mi szecessziónk* című állandó kiállításban a Múzeumpedagógiai Osztály vezetője (a tanulmány szerzője) által kitalált és létrehozott, eredeti tárgyakból összeállított hands-on asztal (zsebóra, legyező, emlékkönyv, tintatartó, kesztyű, női táska, parfümös üveg) gazdagítja a kiállítási élményt. Az Iparművészeti Múzeum történetében ez mérőföldkőnek számít, hiszen ez az első olyan „tapintható” asztal, amely teljes mértékben beépült a kiállítótérbe, és nem önálló szigetként működik. A hands-on asztalon elhelyezett tárgyak minden korosztály számára kipróbálhatók, kézbe vehetők, és szinte mindegyik múzeumpedagógiai foglalkozáson náljuk őket. Az asztalon elhelyezett tárgyak érdekessége, hogy eredetiek. Az 1900-as évekből származó Guerlain parfümösüveg mellé kitettünk egy mai üveget is, hiszen ez a parfüm még a mai napig kapható. Szokatlannak mondható az illat kipróbálása a kiállítótérben, általában nehezen megvalósítható és a fenntartása is bonyolult, de a látogatói élményt erősíti és az emlékezés arányát fokozza.

A tapintáson kívül *szaglásra irányuló* tevékenységeket is alkalmaztunk. Szaglásra irányuló tevékenységeket viszonylag ritkán alkalmaznak múzeumpedagógiai foglalkozásokon, és a közoktatásban sem jellemző. Ám a szaglás bevonásával a műalkotások észlelése és értelmezése jobban működik, és az emlékezetben is sokkal jobban rögzülnek, mint azon tevékenységek által, amelyek csak a hallásra alapoznak. Az illatokat bevonó feladatoknál a műalkotások könnyen előhívhatók, és előfordulhat, hogy egész életünk során emlékezni fogunk az „illatos” műalkotásra. A szaglást bevonó tevékenységek felkeltik az érdeklődést a műalkotások iránt, érzelmek felébresztésére is képesek, és koncentrációs készségek fejlesztésére is alkalmasak. Erre jó példa a Rippl-Rónai József híres *Vörösruhás nő* című falikárpitjához kapcsolódó illatos játék. Andrassy Tivadar kérte fel 1896-ban Rippl-Rónait, hogy tervezzen a budai palotájába ebédlőt; ez volt Magyarország első szecessziós ebédlője, és ennek a legszebb textíliája az említett kárpit volt. Mielőtt a múzeumpedagógus beszélne a kárpitról, egy rózsaiólatot tartalmazó tégelyt ad körbe, amelyről a gyerekeknek kell kitalálniuk, hogy milyen illatot áraszt; ezt követi a kiállításban a „nyomozás” egy olyan tárgy után, amelyen rózsák jelennek meg. A magyar szecesszió fő motívuma a rózsa volt, így számos műalkotáson megfigyelhető. A gyerekek, miután megtalálták a kárpitot, amelyen Zichy Eleonóra grófné látható a tőketerebesi Andrassy-kastély rózsákkal teli kertjében, megpróbálják leutánozni a grófnő mozdulatát.

Összegzősképpen megállapítható, hogy a múzeumpedagógiában alkalmazott affektív módszer hozzájárulhat a – pszichológia területéről is ismert – pozitív érzelmi állapot létrejöttéhez, amely kedvezően hat a figyelemre, a memóriára

és a motivációra, így segítheti az elmélyült tanulást, illetve hozzájárulhat a foglalkozáson való aktív részvételhez.

Összegzés – tervek

Mindezekből érzékelhető, hogy az ukrán családok számára kialakított múzeumpedagógiai foglalkozás célja nem elsősorban az ismeretátadás és nem a gyógypedagógiai értelemben vett fejlesztés, hanem sokkal inkább a *szocializáció*; az egyéni készséget és képességet fejlesztő indirekt módon, a *társadalomba való beilleszkedés*. Az ukrán gyerekek számára a háborús traumák feldolgozása és a befogadó közösség megteremtése egy hosszú folyamat, így az is célunk volt, hogy a rendszeresen visszatérő alkalmakon közösségek jöjjenek létre, ismeretségek születhessenek. Az esélyegyenlőség jegyében a programok többnyelvűségével a nyelvi korlátokat is feloldottuk.

A projekt során, a családi rendezvényeken különböző művészeti eszközöket és technikákat is kipróbálhattak a gyerekek. A különleges és egyedi technikai eszközökkel támogatott kreatív program a projekt előrehaladtával egyértelműen hozzájárult a szociális készség fejlődéséhez és pozitív élmények szerzéséhez. Továbbá segítette a gyerekeket a társadalmi integrációban és az önbizalom erősítésében. Másrészt ingyenes, érdekes, kreatív elfoglaltságra invitáltuk őket a múzeumi családi napokon, ami segítette a kapcsolódást, a rekreációt, és enyhítette az izoláltságot, mivel sorstársaikkal is találkozhattak.

A projekt újszerű és könnyen adaptálható. Emellett érzékenyít, új perspektívát ad, segíti a megértést, befogadást, feldolgozást. Célunk, hogy folytassuk az inkluzív múzeumi törekvéseinket, és további programokat szervezzünk hátrányos helyzetű gyerekek számára.

Szakirodalom

CSESZNÁK Éva

2009 Értelmi fogyatékosok múzeumi látogatása – foglalkozási lehetőségek. In: Bereczki Ibolya, Dr. – Sági Ilona (szerk.): *„Érted?! – Értem!” Hogyan fogadjuk fogyatékos embertársainkat múzeumainkban?* MúzeumIskola 4. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Képzési Központ.

DABI-FARKAS Rita (szerk.)

2018 *Esélyt a múzeumnal! Hátrányos helyzetűek felzárkóztatása a múzeumpedagógia eszközeivel*. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 125–133.

DEWEY John

1912 *Az iskola és a társadalom*. Budapest, Lampel, 221.

FARKASNÉ GÖNCZI Rita

2023 Inkluzív múzeum. In: *Inklúzió a Múzeumban*. Budapest, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 12–17.

HORVÁTH Hilda et alii (szerk.)

2018 *A mi szecesszióink*. Budapest, Iparművészeti Múzeum.

HÖRCHER Ferenc (szerk.)

1999 *Propedeutika I*. David E. Cooper 1993 *A Companion to Aesthetics* [Az esztétika kézikönyve⁶]. Blackwell, Oxford alapján fordította és átdolgozta Hörcher Ferenc. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

KOLTAI Zsuzsa

2011 *A múzeumi kultúráközvetítés változó világa: a múzeumi kultúráközvetítés pedagógiai és andragógiai szempontú vizsgálata*. Veszprém, Iskolakultúra-könyvek, 41. 51.

MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla (szerk.)

2006 *Neveléstörténet szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó, 212.

NÉMETH András

1998 *A reformpedagógia múltja és jelene*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

SÁRI Zsolt

2022 [2022. 09. 05]: *Az ICOM új múzeum definíciója* [online]. URL: <https://www.icomhungary.hu/hu/node/85> [2025. április 20.]

VÁSÁRHELYI Tamás – SINKÓ István

2004 *Múzeum az iskolatáskában*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 85–89.

Internetes források

<https://esem.hu/szotar/affektiv/> [2025. április 27.]

<https://www.icomhungary.hu/hu/node/85> [2025. április 20.]

<https://mokk.skanden.hu/akadalymentesen.html> [2025. május 5.]

<https://onmuseums.com/2025-conference> [2025. május 3.]

SZÖRNYEK TÁNCA – A *THRILLER* ÖRÖKSÉGE

Szegedi Tudományegyetem BTK, Szeged
milianro@yahoo.com

Bevezetés: a videóklip meghatározása és a *Thriller* közvetlen ipari kontextusai

A videóklipet olyan, jellemzően a lemezkiadó által finanszírozott audiovizuális termékként határozhatjuk meg, amelyben a videókliphez képest előzetesen létező könnyűzenei dalhoz mozgóképsorokat társítanak a dal eladása és az előadó imázsának népszerűsítése, ritkább esetben társadalmi problémákra való figyelmeltetés vagy jótékonyági célok propagálása érdekében.

A videóklip mint zenés kisfilmes forma története az attrakció mozijának (Gunning 2004) századfordulós időszakáig, elsősorban Léon Gaumont népszerű slágerek műtermi előadásait filmre rögzítő phonoscène-jeiig vezethető vissza. Az 1920-as években Vitaphone-technológiával, az 1930-as évektől pedig szinkronhangos filmtechnikával készült, mozikban és audiovizuális zenegépekben játszott *soundie*-k, illetve az 1950-es évek végétől élénk Technicolor színezésű Scopitone-kisfilmek biztosítottak lehetőséget arra, hogy a vonatkozó időszakok könnyűzenei előadói és dalaik mozgóképes felvételeken is fennmaradjanak. A hatvanas években, a televízió tömegmédiummá válásával megjelentek az első könnyűzenei tévéműsorok, amelyekbe a stúdióban történő szereplést (például külföldi turnék vagy stúdiózenekarrá alakulás miatt) nem vállaló zenészek – mint például a Who vagy a Beatles – a tévéműsorban történő zenei előadást helyettesítő promóciós kisfilmeket küldtek be. A hatvanas–hetvenes évek fordulóján Európában már annyira elterjedt volt a videóklip készítése, hogy a hetvenes évek közepén Nyugat-Európában és Ausztráliában létrejöttek az első, videóklip leadására szakosodott tévéműsorok (Strøm 2007. 58–59.).¹

Azonban ahhoz, hogy a videóklip a globális könnyűzeneipar univerzálisan elterjedt, alapvető marketingeszközeivé, illetve az ifjúsági kultúra meghatározó kulturális tényezőjévé váljanak, létre kellett jönnie, üzletileg sikeresé kellett válnia, és társcsatornáin révén globális elérésűvé kellett válnia az amerikai Music Television (MTV) könnyűzenére, őskorában – az 1980-as évek első felé-

1 A videóklip történetéről lásd részletesebben: Milián 2016.

ben – kifejezetten a videóklipekre specializálódó televíziós zenecsatornának. Az 1981. augusztus 1-jén induló tévécsatorna több okból is jelentős mérföldkövet jelent a kliptörténelemben: a könnyűzene terjesztését illetően fősodorbelivé és a zenészek ismertsége vagy a lemezvásárlás szempontjából döntő jelentőségűvé tette a videóklipes formát; a könnyűzenei érvényesülés és piachódítás, a sztárrá válás nélkülözhetetlen részévé tette a tévénezők figyelmét megragadó mozgóképes imázs megalkotását; továbbá az online videómegosztó platformok megjelenéséig, azaz körülbelül két és fél évtizeden keresztül uralta a videóklip-pek disztribúciójának területét.

Andrew Goodwin szerint az MTV első, 1981–1983 közti szakaszában elsősorban new wave és rockzenei dalokhoz készült klipeket sugárzott, és szinte kizárólag fehér zenészeket szerepeltetett (Goodwin 1993. 41.), emiatt ebben az időszakban olykor rasszistának bélyegezték a tévécsatornát. Szórakoztatóipari bennfentesek visszaemlékezései alapján Michael Jackson első, a *Thriller* című nagylemezhez készült videóklipjének, a *Billie Jean*nek (Steve Barron 1983) a sugárzását is visszautasította az MTV, arra hivatkozva, hogy nem az általuk felkarolt rockzenei stílust képviseli. Végül Walter Yetnikoff, a CBS lemezcég akkori vezérigazgatója zsarolással érte el, hogy mégis műsorra tűzzék az afroamerikai előadó videóklipjét: megfenyegette a tévécsatornát, hogy ellenkező esetben a továbbiakban nem adhatják le a CBS által képviselt zenészek videóklipjeit (Prato 2010. 145–149.).

A *Billie Jean* MTV-s elutasítása annak ellenére történt meg, hogy Jackson ekkorra már befutott popsztárnak minősült, habár globális (el)ismertségre csak a *Thriller* című albummal tett szert. A gyakran „a pop királyaként” emlegetett Michael Jackson (1958–2009) ötéves korától fogva az amerikai szórakoztatóiparban dolgozott, a családtagjaiból álló formáció, a Jackson 5 kiemelkedő énekese volt. Szólókarrierjét 1979-ben, az *Off the Wall* című nagylemezzel indította el, amelyet az 1982. november 29-én megjelent *Thriller* című, kilenc dalt tartalmazó album követett. Jackson tudatosan arra törekedett, hogy a *Thriller* nagylemezzel minél szélesebb közönséget szólítson meg, és ennek érdekében vegyítette az albumon a különböző könnyűzenei műfajokat (pop, rock, soul, funk, rhythm and blues, disco), valamint a nagylemez reklámozása és szólóimázsának megerősítése céljából igényes, figyelemkeltő videóklip-pek készítésére vállalkozott. Jackson *Billie Jean*, majd *Beat It* (Bob Giraldis 1983) című, a *Thriller* nagylemezen szereplő dalaihoz készült videóklipjei nagy népszerűségnek örvendtek; Kelvin C. Bias szerint „a videóklip-pek hatására a *Thriller* album eladási számai az egekbe szöktek. Előfordult, hogy a fiatal rajongók könyörögtek a szüleiknek, hogy fizessenek elő a kábeltévére csak azért, hogy Michael Jackson videóklipjeit láthassák az MTV-n” (Bias 2022. 88.). A sikert látva az MTV exkluzív jogokat szerzett a *Thriller* című dal videóklipjének (John Landis 1983) sugárzásához, és a klip 1983. december 2-án debütált az MTV-n. A *Thriller* nagylemezhez forgatott három videóklip (*Billie Jean*, *Beat It*, *Thriller*) az afroamerikai előadók áttörését érte el az MTV-n,

ugyanis ezek voltak az első afroamerikai előadót szerepeltető klipek, amelyeket erős rotációval, vagyis rendkívül gyakran játszott az MTV.

A *Thriller* nagylemezhez készült videóklipke mindegyike narratív klip – azaz egy-egy mikrotörténetet mesél el –, látványos speciális effektusokat és vizuális elemeket, valamint emlékezetes koreográfiákat alkalmaz, amelyek során Jackson színre vihette sztárperszónájának legelismertebb alkotóelemét, virtuóz tánctudását. Mint Lisa Patti megjegyzi, habár Jackson *Thriller* utáni zenei teljesítménye egyenetlen, a bulvársajtóban megszéllőztetett magánélete pedig botrányokkal teli volt, de „számos nekrológ Jackson táncát nevezi meg előadóművészi és magánemberi életútjának támadhatatlan elemeként” (Patti 2010. 246.). Táncstílusa, amely többek közt Fred Astaire és Bob Fosse mozdulatait, illetve a modern jazz-ballettet és a hip-hopot ötvözte, nyolcvanas évekbeli zenei perszónájának védjegyei (boka felett végződő nadrág, rövid kabátka, fél pár flitteres kesztyű, vizes hatású frizura, a soul-tradícióból merítő, az énekbe épített sikolyok és sóhajok), valamint a nagylemez műfajilag hibrid zenei anyaga egytől egyig hozzájárult ahhoz, hogy a *Thriller* album az Egyesült Államokban harmincnégyszeres platinalемеzzé, illetve a világ legnagyobb, körülbelül hatvanhét milliós példányszámban eladott nagylemezévé váljon.²

A *Thriller* dala és videóklipje

Kobena Mercer szerint „a nagylemez már eleve iszonyú nagy kereskedelmi sikert aratott [...], így a *Thriller* videóklipje nem a lemezeladás fellendítését célozza, hanem a nagylemez sikerét ünnepli” (1993. 83.). Valóban, a nagylemez pénzügyi sikerét tapasztalva az Epic Records, az album amerikai kiadója, fölöslegesnek tartotta egy harmadik videóklip gyártását, Jackson viszont ragaszkodott ahhoz, hogy a Rod Temperton által írt *Thriller* című dalhoz is készüljön klip. Ez a videóklip Jackson saját esztétikai ambícióinak megvalósítását célozta, vagyis elsődlegesen nem marketingcélokat szolgált. Jackson elégedetlen volt a korabeli videóklipke „primitív és gyenge” (Bias 2022. 88.) mivoltával, és a *Thriller* elkészítésével – melynek társproducere, társ-forgatókönyvírója és társkoreográfusa is volt – a videóklipgyártást színvonalasabbá, a nagyjátékfilmes esztétikához jobban közelítővé és ezáltal kulturálisan komolyabb presztízzsel bíróvá szeretne volna formálni. Antoinette F. Winstead szerint „a *Thriller* úttörő volt. A zenét és a filmes történetmesélést kombinálta 13:43 percben, előállítási költsége pedig (forrástól függően) 500 000 és 1,2 millió dollár között volt, ami egy korabeli átlagos klip költségvetésének legalább tízszeresét jelentette” (2014. 269.).

A klip alapötlete szintén Jacksontól származott, ihletadója pedig az *Egy amerikai farkasember Londonban* (*An American Werewolf in London*. John Landis,

² Vö. a britannica.com szócikkével. URL: <https://www.britannica.com/topic/Thriller-recording-by-Jackson> [2025. május 28.]. Ezt a rekordot a mai napig tartja a nagylemez.

1981) című brit–amerikai horror-vígjáték volt, amely a veszélyes kívülálló figuráját egyesíti a szörnyűséges, természetfeletti Másik két alakváltozatával, a farkasemberrel és a zombival, akik pusztító káoszt okoznak a világban. A nagyjátékfilm cselekménye szerint két amerikai egyetemista, David Kessler (David Naughton) és Jack Goodman (Griffin Dunne) a nagy-britanniai Yorkshire-be érkezik, ahol egy kocsmában a barátságtalan helyi lakosok a lápvidekre irányítják őket. A baljóslatú pusztaságban, a telihold fényénél a két fiatalembert megtámadja egy farkasember, megöli Jacket, és megtámadja Davidet is, de a helyiek lelövik, mielőtt szétmarcangolná őt. Davidet egy londoni kórházba szállítják, ahol rémálmok kezdik gyötörni, amelyekben a zombivá lett Jacktól megtudja, hogy farkasember-ré fog változni. Jack könnyörogve kéri őt, hogy vessen véget saját életének, ezáltal mindkettőjüket megszabadítva a valószínűleg végtelen szenvedéstől. Teliholdkor David valóban farkasemberré változik, és gyanútlan járókelőkre támad a nagyvárosi utcákon és aluljárókban, végül ámokfutása egy döntő leszámolásban csúcsosodik ki, amelynek során lelövik a rendőrök.

A *Thriller* dala mind a hangkulissza, mind pedig a dalszöveg szempontjából elegyíti egymással a borzongató horrorisztikus dal és az érzéki szerelmes dal trópusait. A dalban kezdettől fogva baljóslatú és félelemkeltő hangeffektusok (például ajtónyikorgás, kopogó léptek, farkasüvöltés) hangzanak fel és vegyülnek a melódiába, míg a dalszöveg az első négy versszakában az éjszakában ólálkodó, a refrén másodszori ismétlésében megemlített lányt megtámadó természetfeletti lényekről (élőhalottakról, démonokról és egyéb szörnyekről) ejt szót. A dalszöveg cselekménye éjfél tájt, holdsütésben játszódik, és a sötét atmoszférájú, „gyilkos, borzongató éjszakában” [*killer, thriller night*] már-már teljesen körülveszik a gonosz lények a női áldozatot, ám a negyedik versszak végén drámai fordulat következik be: egyrészt a dal maszkulin lírai alanya lovagias megmentőként, a lány védelmezőjeként tűnik fel, másrészt kiderül, hogy a borzalmak nem valóságosak, hanem filmes fikció részei.³ A dalszöveg a továbbiakban a „borzongást” és „izgalmat” is jelentő „thrill” szó poliszémijára játszik rá, hiszen a feszültségteli hangulatot továbbra is fenntartva a rémület helyett az érzéki, szexuális izgalmat állítja előtérbe: „te lány, jobban izgalomba tudlak hozni, mint bármelyik kísértet, ami meg merné próbálni ezt” [*girl I can thrill you more than any ghoul would ever dare try*]; „ma este izgalomba hozlak majd” [*I'm gonna thrill you tonight*]. A dalszöveg zárata Vincent Price rapelésével újabb fordulatot alkalmaz, ezúttal visszakanyarodva a lopakodó, támadó rémségek által jelentett halálos fenyegetéshez, ezzel és a záró, a dallam befejeződése után felcsengő gonosz kacajjal arra utalva, hogy a dal emberi szereplői végső soron nem fognak megmenekülni a szörnyektől.

A dalszöveg horror környezetbe ágyazott heteronormatív romantikus cselekményt jelenít meg, amelyben az inkább csak utalásszerűen körvonalazott szörnyek

3 Vö. a dalszöveggel: „Now is the time for you and I to cuddle close together, yeah. / All through the night, I'll save you from the terror on the screen [...]” [Itt az ideje, hogy te és én összebújjunk, igen / Egész éjjel meg foglak védeni a vásznon megjelenő rémségtől].

nőként szexualizált célpontja a védtelen, gyenge nő sztereotípiáját viszi színre, míg a férfi hős a fizikailag erős, lovagias, ám szexuálisan is izgató maszkulinitás képviselője (aki azonban a záró nevetés felől nézve végül feltehetően mégiscsak alulmarad a nem humán erőkhöz képest). A *Thriller* videóklipje – amelynek rendezésére Jackson az *Egy amerikai farkasember Londonban* című nagyjátékfilm rendezőjét, John Landist kérte fel – lényegében véve a dalszövegben is benne rejlő műfaji sémák és motívumok mentén bővíti tovább a cselekményt, miközben a szörnyek alakjait Landis filmjéből merítve konkretizálja farkasemberként és zombikként. A videóklip narratívája egy ötvenes évek ihlette farkasember-film-mel indul, amelynek főszereplőit Jackson és Ola Ray színésznő alakítják. Egy középiskolás párt játszanak, akiknek a randevúja erőszakba torkollik, amikor a férfi farkasemberré változik és megtámadja a lányt. A videóklip ezután a diegetikus valóság egy másik szintjére vált, amelyben Jackson és Ray nézőket alakít, akik az előbbi tinihorrot nézik a mozis randevújukon. A lány nem képes végignézni a szörny támadásának brutális jelenetét, otthagyja a nézőteret, majd a filmet láthatóan nagy tetszéssel néző Jackson követi őt, és heccelni kezdi gyengesége miatt. Hazafelé tartva a pár egy temető mellett sétál el – a 13:43 perces videóklipben ekkor hallhatjuk Price rapszólóját –, ahonnan feltámadó élőhalottak bukkannak elő, akik Jackson köré gyűlnek, aki maga is zombivá változik. Egy hosszabb, zombikkal közös táncjelenet után Jackson és az élőhalottak üldözik és már-már körberkerítik az elhagyatott házba menekült Rayt, de ekkor ő hirtelen felébred látszólagos rémálmából, és Jackson felajánlja, hogy hazakíséri őt. A lányt megnyugtatóan átölelve és kifelé kísérve Jackson hátrafordul és a kamerába néz, a mozis randin látott farkasemberére hajazó sárga szemei pedig azt vetítik előre, hogy szörnnyé fog változni (ezt támasztja alá Price felcsendülő gonosz nevetése is).

Mint látható, a videóklip összetett narratív szerkezettel rendelkezik, amelyet a „film a filmben a rémálomban, amelyet újabb horrorfilmes fordulat követ” kijelentésben összegezhethetünk. Miközben egyaránt támaszkodik a romantikus filmek, a horrorfilmek, valamint a tinihorror-paródiák elemkészletére, a videóklip elbeszélése újabb és újabb beágyazott narratív szintekként jeleníti meg a diegézis különböző rétegeit, keretelbeszélésének, vagyis a záró fordulatnak a narratív szintjén pedig a szerelmi/romantikus diegetikus valóságot ismét a félelmetes fantasztikummal vegyíti, hiszen a záró snitt Jackson karakterét fenyegető, nem humán, potenciálisan farkasemberré alakuló szereplőként ábrázolja.

A *Thriller* videóklipje forradalmasította a nyolcvanas évekbeli klipesztétikát, mivel a disco-funk dalhoz fordulatokban gazdag, szórakoztató, játékos és izgalmas történet társult,⁴ de a nagy költségvetésnek köszönhető látványos, viszonylag nagy létszámú csoportos táncoreográfiával és speciális effektekkel is klip-történelmet írt. Közel 14 perces változata megteremtette a nagy költségvetésű,

4 A korabeli és a korábban készült videóklippek meghatározóan előadás-alapú és konceptuális klipek voltak.

hosszú formátumú, igényes narratív videóklip formáját,⁵ kultúrtörténeti jelentőségét pedig jól jelzi, hogy 2009-ben bekerült az amerikai Nemzeti Filmarchívumba [National Film Registry]; érdemes megjegyezni, hogy a *Thriller* volt a legelső videóklip, amelyet megőrzésre érdemesnek ítélték.

A *Thriller* hatása és öröksége

A *Thriller* videóklipse egyértelműen fellendítette a színvonalas narratív videóklip gyártását (lásd például a nyolcvanas évekből Madonna *Material Girl* [Mary Lambert 1985] vagy az A-ha *Take on Me* [Steve Barron 1985] klipjeit), és előmozdította a horroremotívumok videóklipes alkalmazását is (lásd például a 21. századi telihold- és metamorfózis-elemeket Shakira *She Wolf* című videóklipjében [Jake Nava 2009], vagy a Speed nevű K-pop együttes a *Thriller* előtt zombitánc-koreográfiával és Vincent Price nevetésének imitálásával fejet hajtó *Zombie Party* [Sejun 2014] című videóklipjét, illetve a Jackson sztárperszónáját szatirikus fénybe állító The Yeah Yeah Yeahs zenekar *Heads Will Roll* [Richard Ayoade 2009] című videóklipjét).

A *Thriller* videóklipjének immár negyvenkét éves utóélete rendkívül szer-teágazó; tulajdonképpen a globális populáris kultúra minden online és offline működő szférájában megtalálhatjuk a nyomait, jóllehet terjedelmi okokból itt csak néhány példa rövid megemlítésére fogok szorítkozni. A fentiekben említett, a *Thriller* hatásából mindössze apró kóistolót nyújtó videóklippek mellett a világszerte szervezett flashmobok, a filmes intertextusok⁶, a prosumerek által készített webkettes tánc-remake videók és vírusvideók alapján megállapítható, hogy a *Thriller* videóklipjének legnagyobb hatású, leggyakrabban újrahasznosított és újra előadott alkotóeleme a kétperces zombitánc-koreográfia, amelyet Jackson Michael Petersszel közösen alkotott meg, arra törekedve, hogy a zombik darabos, szögletes mozgása inkább meglepő és ijesztő, mintsem komikus hatást keltsen, hiszen ezzel is fenn kívánták tartani a videóklip horroratmoszféráját. A zombitánc-koreográfiát mérhetetlen hatása miatt Harmony Bench „virális koreográfiának” nevezi, kijelentve, hogy már az online vírusvideók megjelenése előtt is virusszerűen terjedt, napjainkban pedig „nevezetes vállrángatós, csípőrázós táncszekvenciájának számos online és offline előadása által újra a kulturális köztudat homlokterébe került” (Bench 2010. 202.).

5 Az MTV rotációs gyakorlatához igazodva egy rövidebb, mintegy három és fél perces klipváltozatot is készítettek.

6 A filmes idézetek és remake-ek sorából itt két animációs rövidfilmet emelek ki, mégpedig a *Shrek: Thriller Night* (Sean Bishop, Gary Trousdale 2011) és az *Énekelj! Thriller* (Sing: Thriller. Garth Jennings 2024) című alkotásokat, amelyek parodisztikus hommázzsal viszonyulnak a *Thriller* videóklipjéhez. A leghangsúlyosabb újraértelmező gesztusuk a nőreprezentáció átalakításában érhető tetten, hiszen mindkét kisfilm szakít a női áldozat, illetve a rémült nő nemi sztereotípiáival, és ehelyett a férfikaraktereket, Shreket és Buster Moont ábrázolják ijedősként.

A *Thriller* zombitánca, illetve Jackson zenei és táncos öröksége individuális szinten is tovább él; az egyéni produkciók egy része a közösségi médiában, YouTube- vagy TikTok-videók formájában is napvilágot lát. Ahogyan Ole Obermann, 2019–2025 közt a TikTok zenei vezérigazgatója a *Thriller 40* című dokumentumfilmben (Nelson George 2023) elmondja, Jackson dalait 2020 augusztusában tették elérhetővé a TikTok-on, és a dokumentumfilm készítésének idejéig tízmillió, Jackson zenéjén alapuló TikTok-videó született, amelyek összesen tizenhét milliárdos nézettséget és kétmilliárdnyi tetszikelést értek el. Habár a Jackson életművére reagáló TikTok-videók, csakúgy, mint más videómegosztó platformok, így a YouTube felhasználói gyártású videói összességükben áttekinthetetlen mennyiségűek, az általam megtekintett, egyénileg előadott TikTok-os zombitáncok jól mutatják, hogy a Spotify-nemzedéknek is nevezett Z és alfa generáció tagjait is megmozgatja, táncra és a táncelőadás mozgóképi rögzítésére ösztönzi a *Thriller* videóklipje.

Ami a zombitánc kollektív performanszait illeti, a zombitánc előadása köré szervezett flashmobokra rendszerint mindenszentekkor vagy Michael Jackson születésnapján kerül sor; ezek tetemes részét Jackson rajongói szervezik, akik a *Thriller* csoportosan előadott zombitáncával tisztelegnek az énekes előtt, és ápolják kulturális örökségét. Ilyen rendezvényekre a világ minden táján sor került már, a *Thriller* kollektív előadásának Guinness-világrekordját pedig 2009. augusztus 29-én állították fel Mexikóvárosban, 13 597 táncos részvételével.⁷ A zombitáncot minden évben százak táncolják el a New York-i Greenwich Village Halloween Parade felvonuláson, illetve egy rajongói közösség évente megszervezi a *Thrill the World* eseményt, amelynek lényege, hogy a világ minden táján azonos időben csoportosan előadják a zombitáncot; az eseményt rendszerint különféle jótékonyági célokkal kapcsolják össze.⁸ Szintúgy csoportos *Thriller*-előadást jelenített meg a YouTube-on 2007-ben közzétett, jelenleg 59 milliós megtekintésnél járó egyik legelső vírusvideó, amelyet a Fülöp-szigeteki Cebu börtön akkori igazgatója, Byron F. Garcia töltött fel a videómegosztó portálra (állítólag a filmen szereplők megkérdezése nélkül): a kisfilmen 1500 fogoly adja elő a zombitáncot, amelyet az igazgató börtönterápiaként alkalmazott.⁹

A zombitánc imitatív előadását bemutató táncos remake-videók, a (gyakran szintén mozgóképen is rögzített, majd online közzétett) flashmobok és más közös offline események egytől egyig tisztelegnek Michael Jackson emléke előtt, és a zombi mint rémséges Másik megjelenítése helyett jóval inkább a szerepjátszás és a tánc élvezetét viszik színre. Ugyanakkor a zombitánc-koreográfiát tüntetésekben is többször alkalmazták már, ahol a protestáló közösségek nemcsak újabb fel-

7 Vö. a Guinness Rekordok Könyvében szereplő adattal: <https://www.guinnessworldrecords.com/world-records/largest-thriller-dance> [2025. június 14.].

8 Lásd a *Thrill the World* rendezvény honlapját: <https://thrilltheworld.com/> [2025. június 14.].

9 A videó készülésének és utóéletének visszásságairól, így például arról, hogy a börtönből turistalátványosságot formáltak, lásd részletesen Mangaoang 2013. A videót lásd itt: https://www.youtube.com/watch?v=hMnk7lh9M3o&list=RDhMnk7lh9M3o&start_radio=1 [2025. június 15.].

használási móddal bővítették a videóklipes zombitánc körül szövődő egyéni és közösségi kulturális gyakorlatokat, a politikai aktivizmus részévé téve és a társadalmi ellenállást, illetve társadalomkritikát kifejező mozdulatsorként értelmezve újra azt, hanem újabb jelentésekkel is gazdagították a *Thriller* élőhalottjait. Így például a chilei Santiagóban 2011 júniusában felsőoktatási reformokért és jobb oktatásért tüntető egyetemi hallgatók a szimbólummá formált táncoló zombi alakjával kívánták kifejezni, hogy a chilei felsőoktatás „rothadt” és „halott”, illetve „zombikat”, azaz agyhalottakat termel (XXX 2011). A klímaaktivistákat tömörítő Extinction Rebellion mozgalom tagjai 2024 októberében a Glasgow-ban és Sydney-ben szervezett tüntetéseiken adták elő a zombitáncot, amelynek során a klímakatasztrófára, a „zombiapokalipszis” által a haldokló bolygóra igyekeztek felhívni a figyelmet (Gaspar–Clark–Blackburn 2024).

A jelen alfejezetben tárgyalt 21. századi egyéni vagy csoportos remedializációk nemcsak arról tanúskodnak, hogy a videóklippek múltjának kiemelkedő darabjai a közönség újabb generációit is képesek meghódítani (ily módon pedig jobban [szervesen] fennmaradnak), hanem a kreatív, online és offline történő újraelőadások és újragondolások eredményeként újabb és újabb értelmezésekkel és jelentésekkel gazdagodnak, miközben használatuk és kulturális funkcióik köre is folyamatosan bővül.

Szakirodalom

BENCH, Harmony

2010 Screendance 2.0: Social Dance-Media [Képernyőtánc 2.0: közösségi tánc-média]. *Participations. Journal of Audience & Reception Studies* 7. 2. 183–214.

BIAS, Kelvin C.

2022 *Michael Jackson's Thriller* [Michael Jackson Thrillere]. Egyesült Államok, A360 Media.

XXX

2011 Chile 'Thriller' Protest: Students Stage Michael Jackson Dance For Education Rally [Chilei Thriller tüntetés: diákok adják elő a Michael Jackson-táncot egy oktatási demonstráción]. [www.huffpost.com](https://www.huffpost.com/entry/chile-thriller-protest-students-michael-jackson-dance_n_884531), URL: https://www.huffpost.com/entry/chile-thriller-protest-students-michael-jackson-dance_n_884531 [2025. június 15.]

GASPAR, Filipa – CLARK, John-Paul – BLACKBURN, Jonathan

2024 Glasgow 'zombie' protesters dance 'Thriller' in climate demonstration [Glasgow-i 'zombi' tüntetők eltáncolják a Thrillert a klímátüntetésen]. [www.glasgowlive.co.uk](https://www.glasgowlive.co.uk/news/glasgow-news/glasgow-zombie-protesters-dance-thriller-30258029). URL: <https://www.glasgowlive.co.uk/news/glasgow-news/glasgow-zombie-protesters-dance-thriller-30258029> [2025. június 15.]

GOODWIN, Andrew

1993 Fatal Distractions: MTV Meets Postmodern Theory [Végzetes eltérések: az MTV és a posztmodern elmélet]. In: Frith, Simon – Goodwin, Andrew – Grossberg, Lawrence (eds.): *Sound and Vision. The Music Video Reader*. London–New York, Routledge, 37–56.

GUNNING, Tom

2004 Az attrakció mozija: a korai film, nézője és az avantgárd. In: Vajdovich Györgyi (szerk.): *A kortárs filmelmélet útjai. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Palatinus, 292–303.

MANGAOANG, Aine

2013 Dancing to Distraction: Mediating ‘Docile Bodies’ in ‘Philippine Thriller Video’ [Tánc és figyelemelterelés: az „engedelmes testek” közvetítése a Fülöp-szigeteki Thriller videóban]. *Torture* 23. 2. 44–54.

MERCER, Kobena

1993 Monster Metaphors: Notes on Michael Jackson’s Thriller [Szörnymetaforák: jegyzetek Michael Jackson Thrilleréhez]. In: Frith, Simon – Goodwin, Andrew – Grossberg, Lawrence (szerk.): *Sound and Vision. The Music Video Reader*. London–New York, Routledge, 80–93.

MILIÁN Orsolya

2016 Videoklip-történetek és a webkettes „pop-promó”. *Apertúra* 11. 3. URL: <https://www.apertura.hu/2016/tavasz/milian-videoklip-tortenetek-es-a-webkettes-pop-promo/> [2025. május 20.]

PATTI, Lisa

2010 Thrilling [Thrillerkedés]. *Celebrity Studies* 1. 2. 245–247.

PRATO, Greg

2010 *MTV Ruled the World. The Early Years of Music Video* [Az MTV uralta a világot. A videoklipek korai éve]. New York, Greg Prato.

STRØM, Gunnar

2007 The Two Golden Ages of Animated Music Video [Az animációs videoklipek két aranykora]. *Animation Studies* 2. 56–67.

WINSTEAD, Antoinette F.

2014 Thriller. In: Pulliam, June Michele – Fonseca, Anthony J. (szerk.): *Encyclopedia of the Zombie. The Walking Dead in Popular Culture and Myth*. [Zombi-enciklopédia. A járóhalottak a populáris kultúrában és a mítoszokban]. Wesport, Greenwood Publishing, 269.

TRANSFER ÎN LITERATURĂ ȘI FILOSOFIE

OCHII MONEI – ROMANUL INIȚIERII ȘI MODELUL EXEMPLAR AL TRANSMITERII CULTURII

Universitatea „Sapientia”, Miercurea-Ciuc
tapodizsuzsa@uni.sapientia.ro

Cel de-al doilea roman al autorului francez Thomas Schlessier, *Les yeux de Mona*, a apărut în 2024, a fost tradus în aproape 20 de limbi și a devenit cea mai citită carte a anului. Scriitorul este istoric al artei și profesor, iar aceste îndeletniciri își pun amprenta asupra operei care este pe drept numită pe coperta cărții „o călătorie către frumos și viață”. Traducerea în limba română, apărută tot în 2024, îi aparține lui Daniel Nicolescu.

Romanul *Ochii Monei* conține o povestire în ramă. Acțiunea din povestea-cadru prezintă un an din viața eroinei, o fetiță de zece ani, pe care, în ciuda vâzului ei perfect, o pândește pericolul orbirii. Părțile intercalate sunt 52 de eseuri inedite despre opere de artă din trei muzee pariziene, Luvru, Orsay și Beaubourg. Volumul de o dimensiune remarcabilă, de 485 de pagini conține reproducerile unor capodopere, picturi și sculpturi, contemplate și studiate săptămânal de Mona în compania bunicului ei, Henry Vuillemin, care – în loc de pedopsihiatru – își tratează nepoata apelând la forța esteticului. Acest om erudit și înțelept o ajută să descopere esențialul celor 52 de opere, frumusețea și conținutul lor cultural, etic și filosofic.

Tablourile lui Leonardo da Vinci, Sandro Botticelli, Johannes Vermeer, Frans Hals, Francisco Goya, Jaques-Luis David, Caspar David Friedrich, William Turner, Gustave Courbet, Claude Monet, Frida Kahlo sau Jean-Michel Basquiat, statuile lui Michelangelo, Constantin Brâncuși, Marina Abramovici sau Louise Bourgeois apar în carte sub formă de reproduceri și sunt prezentate în roman atât prin *ekphrasis*, cât și prin dialogul celor doi.

Experiența dobândită o face pe mica eroină să-și însușească atât noțiuni de teoria artei, cât și să înțeleagă mai bine lumea în care trăiește zărind totodată și traiectoria valorilor estetice de la frumosul pur sau idilic la urât, obiect sau grotesc, descoperind rolul fiecăruia în procesul artistic.

Simboluri

Ochii constituie simbolul-cheie al textului, principalul organ al însușirii lumii, oglinda sufletului, deoarece prin ochi se pot dezvălui sentimentele omului. Importanța văzului, a ochilor în percepția și înțelegerea lumii, în comportamentul uman, este atestată de numeroase expresii și locuțiuni populare: „*pe ochii mei*”, „*a i-o spune verde-n ochi*”, „*a închide (a deschide) ochii*”, „*ochi pentru ochi*”, „*a scoate (cuiva) ochii (pentru ceva)*”, „*ochi rău*”, „*a arunca praf în ochii (cuiva)*”, „*ochii care nu se văd se uită*” etc. Traducerea în limba maghiară poartă titlul *Mona tekintete (Privirea Monei)* accentuând rolul observației în procesul însușirii lumii, sugerând o activitate voită. În *Poetica* lui Aristotel filosoful grec afirmă:

[n]e place să privim imaginea executată cu cea mai deplină exactitate a unor ființe al căror original ne scîrbește vederea; de pildă, formele animalelor celor mai dezgustătoare și ale cadavrelor. O altă explicație a acestui fapt este că a învăța e o plăcere, nu numai pentru filozofi, dar și pentru ceilalți oameni; atîta doar că aceștia o gustă prea puțin. Ne place vederea imaginilor, pentru că, privindu-le, învățăm și ne dăm seama de ceea ce reprezintă fiecare lucru, de pildă că această figură este cutare. Dacă n-am văzut mai dinainte obiectul înfățișat, lucrarea nu ne va plăcea ca imitație, ci din pricina execuției, a culorii sau a unei alte cauze de acest fel. (1957.19)

În povestirea-cadru pericolul orbirii și necesitatea de a acumula cât mai multe cunoștințe despre lume și artă înainte de declanșarea dezastrului o duc pe Mona să formuleze dorința de a conserva cele însușite și interiorizate: „Dacă o să orbesc, sper că paradisul culorilor va rămâne în capul meu” (Schlessler 2024. 353). Al doilea cuvânt din titlu, *Mona*, numele fetei, face trimitere la pictura lui Leonardo da Vinci, *Mona Lisa*, simbol al misterului artei și al serenității. Tabloul face trimitere ascunsă tot la problema percepției, numită *efectul Mona Lisa*: portretul Giocondei te urmărește cu privirea, femeia din pictură se uită tot timpul la receptorul operei. Privirea, în sens abstract, înseamnă ceva ce îmi influențează soarta *Mă privește/Nu mă privește*.

Cercurile hermeneutice

Conform hermeneuticii, înțelegerea se produce printr-un proces complex, dinamic și iterativ de interpretare a textului sau a unui fenomen. Hermeneutica, o disciplină filosofică dezvoltată de gânditori precum Friedrich Schleiermacher și Hans-Georg Gadamer, subliniază importanța contextului istoric, cultural și lingvistic în care se desfășoară actul de interpretare. Procesul de înțelegere implică mai multe etape. Primul ar fi cel al prejudecăților și preconcepțiilor. Cel

care interpretează vine cu un set de cunoștințe și preconcepții care influențează modul în care abordează textul sau fenomenul de înțeles. Fuziunea orizonturilor este procesul prin care interpretul își pune în legătură propriul orizont de așteptare cu cel al textului, sau fenomenului studiat realizând o contopire a celor două perspective. Procesul de înțelegere se desfășoară într-un cerc, în care cel care interpretează trece de la părți la întreg și invers, de la întreg la detalii, ajustându-și constant perspectiva. Limbajul joacă un rol esențial în hermeneutică, deoarece acesta nu este doar un instrument de comunicare, ci și un mediu care configurează și influențează înțelegerea. Hermeneutica implică interacțiunea dintre interpret, text sau fenomen și context, și își propune să surprindă sensurile și semnificațiile profunde care emerg din această interacțiune.

Interpretarea unui tablou poate fi un proces subiectiv și creativ, dar pe parcursul înțelegerii sunt de nelipsit anumiți pași. Primul ar fi descrierea în detalii a ceea ce se vede în tablou: figuri, obiecte sau elemente naturale, culori și texturi, compoziția, aranjarea acestora. Cunoașterea contextului în care a fost creată opera de artă respectivă presupune evocarea evenimentelor istorice-sociale și culturale, a mișcărilor și curentelor artistice din timpul creației. Se încearcă pe urmă descifrarea simbolurilor și a metaforelor: ce pot reprezenta ele, cum se relaționează cu tema și mesajul operei. Emoțiile și atmosfera transmise de operă pot fi verbalizate prin denumirea sentimentelor care se degajă în timpul interpretării. Cunoașterea părerilor criticilor de artă poate aprofunda și mai mult înțelegerea tabloului și a mesajului său artistic.

Ritualul vizitelor de miercuri după-masa începe cu procesul introducerii, în această fază pregătitoare bunicul Henry și Mona ajung la muzeu. Primul pas este contemplarea tăcută a operei, intrarea în dialog cu arta care îi adresează întrebări privitorului precum în poezia *Torsul arhaic al lui Apollo* de Rainer Maria Rilke: „Căci orice loc al ei / te vede. Trebuie să-ți schimbi viața.” Fetița este capabilă de o atenție și empatie ieșite din comun, astfel ea aproape că devine parte a operei de artă cu care intră în contact ocular, cum se întâmplă în fața portretului Monei Lisa.

„Mona avea noroc; fiind scundă și firavă, nimeni din mulțimea care se îmbulzea n-a îndrăznit să se-nghesuie în ea. Ceea ce a captivat publicul, la fel de mult, ca însăși *Gioconda*, a fost mai cu seamă puterea de concentrare de care dădea dovadă, dreptă în fața capodoperei pe care o parcurgea răbdător cu ochii ei vioi. Într-atât, încât turiștii au ajuns s-o fotografie discret pe fetiță din spate, pe axa capodoperei și topindu-se în ea. (Schlesser 2024. 41)

Următorul pas în calea înțelegerii îl constituie formularea observațiilor, impresiilor Monei, acestea exprimând perspectiva receptorului neavizat, care observă cu o viziune proaspătă, neatinată de cunoștințele substratului cultural al operei. Delectarea ei este dată în primul rând de recunoașterea obiectului sau

persoanei din operă – conform celor evidențiate în *Poetica* lui Aristotel. Această fază este urmată de explicațiile bunicului, schițarea contextul istoric, filosofic și cultural – deci perspectiva receptorului avizat. Prin îmbinarea acestor cercuri se produce înțelegerea în profunzime a mesajului operei. Henry formulează axioma esteticii receptării: „Privitorii sunt cei care fac tablourile” (Schlesser 2024. 341). Cei doi vizitatori vor trage de fiecare dată câte-o concluzie referitoare la experiența dobândită. Titlurile capitolelor conțin numele artiștilor ale căror opere sunt prezentate în partea respectivă, iar subtitlurile formulează câte un îndemn. În fața tabloului lui Tițian, Henry rostește cuvinte poetice elogiind fantezia creatoare.

[c]ele două femei, una cu fluierul, cealaltă cu șipul, sunt niște alegorii ale creației și ale reveriei poetice. Concertul în sânul naturii acționează ca un declanșator al imaginației, care produce ea însăși motive imaginare. Fiindcă imaginația cheamă întotdeauna și mai multă imaginație, pentru că aleargă de-a lungul unei spirale care se hrănește din propria ei mișcare. Tabloul acesta ne povestește exaltarea miraculoasă pe care o trăiești închipuindu-ți lucrurile din ce în ce mai profund, și ne pofteste să avem încredere în această fenomenală facultate, mulțumită căreia invizibilul devine vizibil și improbabilul posibil. (Schlesser 2024. 58)

Cel ce tinde să fie avizat în domeniul culturii și al artei e însuși cititorul. Ca exemplu al acestei proceduri ar fi episodul în care Henry o ferește pe Mona de a o expune la brutalitatea istoriei din contextul operei. Povestind despre Viena de la cumpăna secolelor XIX-XX, naratorul la persoana a III-a adaugă: „În epoca lui Klimt, orașul este nu doar plin de baluri nesfârșite și de concerte, dar adăpostește foarte mari artiști, savanți, personalități care vor schimba istoria umanității. În bine, dar și în rău. Mona nu a înțeles aluzia. Iar Henry nu a dorit s-o lămurească. A trecut sub tăcere numele lui Adolf Hitler” (Schlesser 2024. 304.). În explicațiile bunicului apar interpretări care depășesc cu mult nivelul de percepere și de interes al unei copile de 10 ani: „Și asta l-a scutit pe bătrân să-i mai explice că viziunile Georgiei O' Keeffe erau faimoase pentru aluziile la organele genitale feminine” (Schlesser 2024. 357).; „Fără să mai insiste, pentru că nu voia s-o deruteze, Henry s-a gândit la Merleau-Ponty, filosoful fenomenologiei. El e cel care vorbea despre «carnea lumii»” (Schlesser 2024. 358). Câteodată naratorul chiar face trimitere la bibliografie: analizând tabloul lui Poussin, de exemplu, „Henry se gândea la numeroasele ipostaze de interpretare, unele mai savante ca altele, pe care le citise pe tema acestei capodopere, și în special la cele ale lui Erwin Panofsky” (Schlesser 2024. 98).

Romanul operează cu o tehnică narativă balzaciană: pornind din exterior spre interior. Vizitele celor doi încep cu descrierea exterioară a muzeelor Luvru și Orsay, al Centrului George Pompidou. „Descoperind clădirea împreună cu bunicul ei, Mona a fost impresionată profund: culorile vii și uriașele rețele tubulare

i-a lăsat impresia că se află în fața unei imense jucării, îi venea greu să creadă că un muzeu poate să aibă o înfățișare atât de puțin serioasă. Arhitectura răspândea în aerul lunii iulie o atmosferă ludică” (Schlesser 2024. 331). Apoi urmează prezentarea unor săli de expoziții, chiar și a unei magazii sau descrierea atelierului de restaurare. Aici, prin intervenția unei angajate a instituției, cei doi vor putea admira *Gara Saint-Lazare* de Monet.

Următorul pas este prezentarea operei. „Ekphrasis” este o figură retorică și poetică care înseamnă descrierea minuțioasă prin cuvinte a unui obiect vizual, a unei opere de artă studiate. Este o metodă provenită din literatura antică, „o figură parazită” (Kibédi-Varga 1997. 139). În textul romanului această descriere făcută cu micală – care ar corespunde momentului contemplării tăcute a fetei – este tipărit cu italice.

Formularea mesajului universal și al celui particular adresat micuței spectatoare de către operele văzute începând cu renașcentiștii și terminând cu autorii contemporani este expusă chiar în subtitlurile capitolelor. În operele studiate la Muzeul Luvru acestea sună astfel: Botticelli *Învață să primești*; Leonardo da Vinci *Zâmbește-i vieții*; Rafael *Cultivă detașarea*; Tițian *Încrede-te în imaginație*; Michelangelo *Eliberează-te de materie*; Frans Hals *Respectă-i pe oamenii de rând*; Rembrandt *Cunoaște-te pe tine însuși*; Johannes Vermeer *Infinitul mic este infinit de mare*; Nicolas Poussin *Nimic să nu te facă să tremuri*; Philippe de Champaigne *Nu înceta să crezi în miracole*; Antoine Watteau *În orice sărbătoare mocnește o înfrângere*; Antonio Canaletto *Oprește lumea în loc*; Thomas Gainsborough *Dă glas sentimentelor*; Marguerite Gérard *Nu există sex slab*; Jacques-Louis David *Antichitatea să-ți slujească de viitor!*; Marie-Guillemine Benoist *Desființează orice formă de segregare*; Francisco Goya *Monștrii se ascund peste tot*; Caspar David Friedrich *Închide-ți ochiul corpului*; William Turner *Totul e doar o pulbere*.

În Muzeul Orsay operele stau la îndemână spre a contempla frumusețea și armonia formelor și culorilor, dar și aspectul lor etic rămâne foarte accentuat în roman: Gustave Courbet *Strigă tare și mergi drept*; Henri Fantin-Latour *Morții sunt printre cei vii*; Rosa Bonheur *Animalele sunt semenii tăi*; James Whistler *Nimic nu e mai sfânt pe lume ca o mamă*; Julia Margaret Cameron *În lucrurile voalate dă năvală viața*; Édouard Manet *Less is more*; Claude Monet *Totul curge, nimic nu rămâne neschimbat*; Edgar Degas *Trebuie să-ți dansezi viața*; Paul Cézanne *Vino, luptă-te și stăruie*; Edward Burne-Jones *Iubește melancolia*; Vincent van Gogh *Privește-ți țintă vertijurile*; Camille Claudel *Iubirea e dorință, și dorința e lipsă*; Gustav Klimt *Trăiască pulsionile de moarte*; Vilhelm Hammershøi *Lasă-ți suflul să vorbească*; Piet Mondrian *Simplifică*.

În Centrul Pompidou, numit de localnici Beaubourg, operele expuse ale autorilor de la începutul secolului trecut până la cei contemporani necesită mai multă explicație. Wassily Kandinsky *Găsește spiritul în fiecare lucru*; Marcel Duchamp *Să iscăm debandadă peste tot*; Kazimir Malevici *Fii autonom*; Georgia O’Keeffe *Lumea e carne și sânge*; René Magritte *Ascultă-ți inconștientul*; Constan-

tin Brâncuși *Ridică-ți privirea*; Hannah Höch *Construiește-ți ființa*; Frida Kahlo *Ce nu te omoară te face mai puternic*; Pablo Picasso *Trebuie să fărâșăm totul*; Jackson Pollock *Intră în transă*; Niki de Saint Phalle *Viitorul omului este femeia*; Hans Hartung *Mișcă-te ca fulgerul*; Anna-Eva Bergman *Ia-o mereu de la zero*; Jean-Michel Basquiat *Ieși din umbră*; Louise Bourgeois *Învață să spui „nu”*; Marina Abramovici *Despărțirea e o oportunitate*; Christian Boltanski *Arhivează-te*, Pierre Saulage *Negrul este o culoare*.

O splendidă călătorie în istoria culturii și a artelor

Micuța va întâlni și își va însuși în cadrul acestor vizite o serie de noțiuni ale istoriei artei (alegorie, scenă de gen, efigie, iconografie, natură moartă, clarobscur, aeriplan, performance; tehnici: pointilism, ready-made; curente: renaștere, rococo, baroc, clasicism, romantism, realism, impresionism, Art Nouveau, preraphaeliți, expresionism, futurism, dadaism etc.). Sunt notate în caietul ei secret concepte ale istoriei culturii (pantha rei, carpe diem, subconștient, francmasonerie, less is more etc.). Literatura, filosofia și mitologia antică sunt invocate continuu de către bunicul erudit. „Poetul Ovidiu descria momentul în care conștiința adoarme ca pe o intrare într-o grotă imensă care adăpostește pe zeul Somnului, moleșit și nepăsător. Închipuia o peșteră inaccesibilă lui Phoebus, stăpânul soarelui. Mona aflase de la bunicul ei că nu exista, la scară umană, o călătorie mai constantă decât drumul spre acele tărâmurii tainice și schimbătoare” (Schlesser 2024.15).

Contextul cultural schițat de Henry este întărit de multe ori prin paralelisme cu celelalte arte (Van Gogh și poezia lui Rimbaud; Kandinsky și muzica lui Wagner; René Magritte și filmele lui Friedrich Murnau, Miyazaki sau Hitchcock; Apollinaire și Picasso sau Hannah Höch). Sensibilitatea autorului față de operele lirice – precum mărturisea într-un interviu – datează din copilărie.¹⁰ Istoricul literar Mihály Szegedy-Maszák (2007) aduce sute de exemple pentru prezența operelor celorlalte ramuri artistice în texte literare ca dovadă că spiritualitatea unei epoci se manifestă în ele paralel, în forme diferite.

Vizitele celor doi protagoniști reconfigurează traiectoria valorilor estetice de la frumosul pur, idilic, majestuos, patetic, sublim, ludic la urât, abject, grotesc, de la realist la abstract. Zicala preferată a bunicului, „Jur pe tot ce-i mai frumos pe lume” ar sugera că cea mai importantă valoare estetică pentru el e frumosul, dar Henry este la fel de încântat și atras și de celelalte manifestări estetice. „Când abordăm naiv istoria artei, credem că orice creație tinde să elaboreze doar lucruri frumoase. E însă fals: pictura, sculptura, fotografia, literatura, muzica sau teatrul zgâlțâie straturile cele mai adânci ale ființei noastre, inclusiv angoasele și le ex-

10 Vezi interviul: <https://uk.video.search.yahoo.com/search/video?fr=gecs&ei=UTF-8&p=Juan+Ortiz+Los+ojos+de+Mona#id=2&vid=df00598436ab5b61d8220577ddb1008b&action=click>

acerbează” (Schlesser 2024. 362.) – spune el. Acest drum inițiativ o conduce pe Mona de la plăcerea senzuală la cea intelectuală, de la frumusețea încântătoare a nuanțelor la descoperirea finală: *Negrul este o culoare*.

Fig. 1. Kazimir Malevich: *Cruce neagră*, 1915

Astfel, simbolic, primul artist introduce fetița în lumea dăruirii și acceptării, „Sandro Botticelli. *Învăț să primești*” (Schlesser 2024. 29), iar ultimul concludă astfel: „Pierre Soulage. *Negrul este o culoare*” (Schlesser 2024. 461).

Valorile etice însușite pe parcursul vizitelor o vor ajuta pe Mona să se descurce în problemele vieții. Fiecare operă studiată, în afară de conținutul ei artistic, este purtătoarea și al unui mesaj etic. Detașarea observată pe tabloul lui Rafael inspiră o atitudine stoică.

E mai degrabă o calitate care înseamnă să nu fii sclavul propriilor emoții și să știi să le ții la o distanță respectabilă. Vezi tu, deși era prinț între prinți, Rafael se detașă de faima lui, rămânând simplu, cald, plăcut. Tablourile lui cereau o muncă istovitoare, dar, cu toate astea, au o frumusețe care dă sentimentul unei ușurințe insolente. Tot așa, în fața celui mai cumplit destin – moartea unui copil pe o cruce, în care dimensiunea glorioasă și cea terifiantă nu pot fi dissociate – prevalează ceea ce italienii numeau atunci *sprezzatura*. *Sprezzatura* este dezinvoltura curtenilor, acea dezinvoltură care, în societate, înseamnă să nu te arăți afectat cu nici un prilej, fie el bun sau rău. (Schlesser 2024. 51)

Sublimul sau tragicul sorții autorilor care au creat mari valori artistice în ciuda suferinței sau tragediilor trăite de ei este un exemplu de comportament demn. Despre Monet, fetița află că „a ajuns aproape orb la bătrânețe” (Schlesser 2024. 132), iar despre Van Gogh „că distanța uriașă între scânteierea pânzelor lui și necazurile vieții sale de zi cu zi a devenit legendară” (Schlesser 2024. 288). Soarta nefastă a multor artiști care – în ciuda peripețiilor trăite – au lăsat în urmă niște opere inedite emanatoare de frumusețe, consolare și energie vitală poate fi exemplul de urmat pentru Mona. „În timp ce mergea spre Luvru împreună cu nepoata lui, Henry se gândea la acei artiști cărora handicapul le sporise înzestrările; îi spusese deja Monei despre mâna tremurătoare a lui Poussin. Poate că, într-o zi, avea să-i

povestească despre Goya și despre surzenia lui. Sau despre Toulouse-Lautrec, cu betesugurile și alcoolismul lui. Sau despre Hans Hartung, pictorul abstract care și-a pierdut un picior în luptă și care, în consecință, și-a reinventat tehnica și gestualitatea” (Schlesser 2024. 132). Printre artiștii damnați a căror atitudine putea fi un sprijin moral pentru fetiță se remarcă acei autori a căror percepție oculară se încețoșase mergând chiar până la orbire, cum ar fi cazul lui Rodolph Töpffer sau Claude Monet. Henry „[a] vrut s-o conducă pe Mona în fața unei lucrări a Rosalbei Carriera, artista venețiană contemporană cu Watteau și Canaletto, care mânua tehnicile pastelului ca nimeni altcineva din epocă și care, printr-o întorsătură nefericită a destinului, și-a încheiat viața în întuneric total, după o operație riscantă și dureroasă de cataractă. în 1749...” (Schlesser 2024. 133).

Didascalială însușită, morala: exemplul atitudinii demn de urmat, mesajul operelor e formulat câteodată chiar de fetiță. Despre tabloul lui Kandinsky ea va spune: „Călărețul albastru e o alegorie a spiritului nostru care poate să meargă oriunde ar vrea” (Schlesser 2024. 335). Soarta tragică a lui Camille Claudel va accentua tragismul perceput în contemplarea grupului statuar *Vârsta de mijloc*. „Părăsită de toți, inclusiv de Paul, fratele ei poet și ambasador, a sfârșit prin a fi înhumată într-o groapă comună în 1943. Ah! Cât de sublim era încrustat acest destin înlăcrimat în acea naufragiată, cu genunchii în țărână, cerșind zadarnic iubire!” (Schlesser 2024. 297).

Figura 2. Camille Claudel: *Vârsta de mijloc*, 1913

Învățămintele esențiale ale romanului-parabolă

Pierderile sunt indispensabile, este foarte important să știm cum să trecem peste obstacole (trauma pierderii bunicii, trauma pierderii vederii). Textul accentuează rolul vindecător al iubirii și al artei în viața omului. Motto-ul cărții este un omagiu adus acestei legături dintre generații, volumul fiind dedicat antecesorilor: „Pentru toți bunicii din lume.” Acest Bildungsroman prezintă, paralel cu maturizarea personajului din titlu, și schimbarea membrilor familiei. „Henry a fost uluit de istețimea Monei. Așadar, nepoata lui înțelesese foarte exact mecanica acestor ședințe în fața capodoperelor. De acum era în stare să anticipeze esența lor morală sau filosofică. Cu propriile ei cuvinte, dubla deducție pe care o făcuse în urma lecției din ziua aceea cristaliza două concepții din istoria artei” (Schlesser 2024. 228). Henry se schimbă la rândul său, face și el noi descoperiri datorită nepoatei lui: „Își dădea seama dintr-odată că perioada când fusese executat acest desen coincidea cu data de naștere a aeronauticii” (Schlesser 2024. 334).

Romanul *Ochii Monei* este o parabolă: prezintă în mod exemplar cum se transmite, cum se însușește și se interiorizează cultura. Parabola este o specie eminent hermeneutică. Cultura se transmite treptat, cu pasiune, răbdare, atenție la micile detalii și – în primul rând – cu iubire.

Bibliografie

ARISTOTEL

1957 *Poetica*, trad. C. BALMUȘ, București, Editura Științifică.

KIBÉDI VARGA Áron

1997 *A realizmus alakzatai Zeuxisztól Warholig* [*Figurile realismului de la Zeuxis la Warhol*] in: Thomka Beáta ed. *Az irodalom elméletei IV. [Teoriile literaturii IV.]* Pécs, Ed. Jelenkor, 137-142.

SCHLESSER, Thomas

2024 *Ochii Monei*, trad. Daniel NICOLESCU, București, Humanitas.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály

2007 *Szó, kép, zene. A művészetek összehasonlító vizsgálata.* [Cuvânt, tablou, muzică. *Studiul comparativ al artelor*]. Pozsony, Ed. Kalligram.

Surse on-line

GADAMER, Hans-Georg

2018 La hermenéutica y los procesos de comprensión [Hermeneutica și procesele înțelegerii. *Utopía y Praxis Latinoamericana*, vol. 23, 3. URL: <https://www.redalyc.org/journal/279/27957771020/27957771020.pdf#:~:text=En%20la%20obra%20de%20Gadamer%20confluyen%20>

los%20aportes,a%20la%20configuraci%C3%B3n%20del%20pensamien-
to%20en%20la%20cultura [accesat în 20 martie 2025].

GARAS, Jérémy

2024 *Interviu cu autorul Thomas Schlessler*

URL: <https://uk.video.search.yahoo.com/search/video?fr=gecs&ei=UTF-8&p=Les+yeux+de+Mona#id=3&vid=979b29fd8b9ae9f18ec4bdbdc05c2ba8&action=click> [accesat în 20 martie 2025].

MIDAL, Fabrice

2024 *Ce qui peut sauver une vie*. Dialogue avec Thomas Schlessler. [*Ceea ce poate salva o viață. În dialog cu Thomas Schlessler*]. URL: <https://uk.video.search.yahoo.com/search/video?fr=gecs&ei=UTF-8&p=Les+yeux+de+Mona#id=2&vid=f767fee97710f0297a35fd7e528e8348&action=view> [accesat în 20 martie 2025].

RILKE, Rainer Maria

Torsul arhaic al lui Apollo. URL: <https://www.versuri.ro/versuri/rainer-maria-rilke-torsul-arhaic-al-lui-apollo/> [accesat în 20 martie 2025].

METAMORFOZE POETICE SUB SPECTRUL DIGITAL

Universitatea de Vest din Timișoara, Timișoara
carina.josan@e-uvt.ro

Discursul poetic este predispus celor mai radicale forme de schimbare, în afara cărora subzistența actului poetic ar deveni neverosimilă. Scriind într-un articol despre specificul și natura poeziei românești contemporane, denumită *extrem-contemporană*, Alex Ciorogar o asocia uneia dintre ramificațiile postmodernismului, anume *metamodernismului* – care se conturează drept o categorie estetic-culturală echilibrată (sau *incluzivă*), spre deosebire de cea a revalorificării esteticii premoderniste, respectiv cea a depășirii totale a paradigmei postmoderne. Metamodernismul presupune, de fapt, o integrare în mod egal, nediscriminatoriu într-un discurs literar a categoriilor menționate anterior; metamodernismul reprezintă și cadrul de manifestare al poeziei românești *extrem-contemporane*, situată între tendința înspre ironie și practica activă a *exercițiului* sincerității. Mai mult decât atât, această categorie estetică pare să reconcilieze mai multe ramificații ale postmodernismului care, aparent, se plasează în contradicție una față de cealaltă. Pe scurt, poezia românească contemporană poate fi percepută drept o expresie a metamodernismului, mai exact a unei ipostaze estetice ambigue, dialectice, dar și oarecum nedeterminate cu privire la o miză sau structură estetică. Astfel, tema aleasă caută să analizeze felul în care poezia contemporană preia, internalizează sau este definită de elementele de factură digitală sau aparținătoare domeniului online, aspecte identificate în cadrul curenților metamodernismului sau postumanismului. Volumele alese pentru această scurtă incursiune exemplificatoare în poezia românească contemporană sunt *Dezintegrare* și *Sutta* ale lui Florentin Popa, *Dmitri:INTJ* și *Extincție* ale lui Dmitri Miticov, *Apelofo_b* al lui C. Șuteu și *Mai ales că totul se poate dizolva în orice clipă* de Bogdan Tiutiu.

Revenind la premisa lucrării de față și la semnificația termenilor abordați, *metamorfoza* se referă la o transformare care preschimbă total forma inițială a unui obiect sau fapt, transformare care este ireversibilă. O metamorfoză poetică se referă la transformările pe care le suferă (ar trebui să le sufere) poezia în raport cu monopolul digital, fapt care, ulterior, ridică dileme atât privitoare la structură și stilistică, cât și la tematică. Pe lângă aceste detalii generale despre dinamica corpusului poetic, metamorfoza poetică presupune și o nouă formă de raportare a individului

la text, implicând aici intervenția cititorului/spectatorului în text; mai exact, textul angajează atât autorul, cât și cititorul într-un proces de (auto)descoperire. Un alt termen care poate fi asociat sensibilității poetice contemporane este cel de *digimodernism*, o prelungire a postmodernismului, care atestă computerizarea drept o formă de metamorfozare a textului în sine. Spectrul digital se referă la totalitatea instrumentelor/mediilor de natură digitală în cadrul cărora se desfășoară activitățile culturale contemporane; mai exact, *spectru* desemnează caracterul insidios al spațiului/caracterului digital, ale cărui trăsături par să se infiltreze în sfera (așa-zis) inefabilă a literaturii, dar face referire și la imposibilitatea evadării din această sferă de influență. Folosirea termenilor cu valențe ale ambiguității este în concordanță cu poziția incertă (încă nedeterminată) a poeziei *extra-moderne*, denumită și *noua sensibilitate*. Diversele fluctuații cu privire la terminologia potrivită pentru *noua poezie* atestă și fragmentaritatea fenomenului ca atare, plasat în siajul două-miismului, respectiv al postmodernismului.

Noua sensibilitate sau *noua poezie nouă* a fost integrată curentului postumanist caracterizat prin accentuarea conștiinței identitare, descentralizarea/democratizarea discursului poetic, conștientizarea ideologică sau concretizarea eului poetic. Este demn de menționat faptul că postumanismul, fiind perceput drept cadrul *ideologic* de manifestare al fenomenului în cauză, presupune îndepărtarea de categoriile a căror centralitate este reprezentată de ideea de Om. Prin postumanism este vizată o perspectivă pluralistă, a alterității, în opoziție cu cea *umanistă*, abstractizantă, esențialistă și singulară. Mai exact, postumanismul implică depășirea celorlalte tipologii *umaniste*, cum ar fi umanismul ca atare, transumanismul, metaumanismul sau antiumanismul, presupunând perspectiva integrării individului în circuitul existențial care îl conține, fără idealizarea izolării individului din cadrul de referință. Dimensiunea postumanistă identificată în poezia românească contemporană este reprezentată, în termeni generali, de *democratizarea* discursului poetic și integrarea elementului digital drept aspect definitor al identității personale.

Etosul contemporan al poeziei românești, cuprinzând aici intervalul a două generații, a fost caracterizat în următoarea manieră:

Curentul metamodernist pare să cuprindă azi nu mai puțin de două generații biologice extrem de bine conturate în cercetarea sociologică recentă: Generația Y (între aproximativ 24 și 35+ de ani) și Generația Z (între aproximativ 16 și 23 de ani). Această ultimă promoție lirică e compusă din absolvenți/absolvente de Litere, complet alfabetizați/alfabetizate digital, având acces la orice tip de (re)surse (autohtone ori de aiurea) și cunoscători/cunoscătoare, așadar, a câtorva limbi străine, pentru care experiențele liberalizatoare (sex, arte, droguri) nu mai constituie o noutate, iar direcțiile gândirii poststructuraliste nu mai par ceva spectaculos. Contracultura nu mai șochează nici ea și nu mai produce adevărată emulație. Pentru ei,

avangarda e istorie și tendință, la fel cum manierismul nu mai reprezintă un pericol, iar stângismul e prelucrat ca accesoriu, într-un climat în care audiovizualul domină logica compozițională. Dinamica și formele literaturii extrem-contemporane sunt, așadar, rezultatele acestor conflicte și a colaborării între tradiție și noua cultură digitală. (Ciorogar 2021)

Procesul democratizării discursului poetic implică și manifestarea unei subiectivități profund hibridizate prin intermediul referințelor la subculturile sau identitățile create în mediul online. Raportul subiectului creator cu literatură conturează mai degrabă spațiul propice propriei manifestări a identității digitale, eliminând asumptiile unei expresivități literare transgresive. În aceeași ordine de idei, Alex Ciorogar continuă argumentul cu următoarele observații:

Într-o literatură fără frontiere, poezia nu se mai raportează, cum o făcea până nu demult, doar la un alt text literar, ci și la un serial TV, un joc video, un album sau, iată, la cele mai întunecate colțuri ale Internetului. Astfel, una dintre caracteristicile principale ale metamodernismului poetic românesc îl reprezintă raportul complet naturalizat pe care poezia îl subîntinde atât cu modelele canonice, cât și cu cele marginale ori chiar subculturale, dacă vreți. [...]. Or, caracteristic este în acest sens modul în care, problematizând fragilitatea noilor condiții social-tehnologice, ei reușesc să valorifice cu mult rafinament relativismul, dar și rezervele de productivitate ale unor diverse formule retorice. (Ciorogar 2021)

Dincolo de nuanțele de diferențiere identificate în poezia douămiiștilor și cea a postdouămiiștilor, procesul metamorfozării perpetue a discursului și a corpusului poetic este determinat de conștientizarea tot mai accentuată a necesității preluării și reconfigurării elementelor digitale. Mai exact, se poate afirma faptul că un aspect definitor al metamorfozei perpetue a poeziei românești contemporane este caracterizată de integrarea perpetuă a elementelor media/online din spațiul digital; în concordanță cu această idee este și următorul fragment: „Proliferarea culturii media este, probabil, cel mai important factor al importului de teorie și al aclimatizării viziunii postumaniste în spațiul românesc. Aceasta nu doar că a schimbat iremediabil regimurile contemporaneității, dar a schimbat structural poezia contemporană, deopotrivă la nivel formal și tematic” (Lupașcu 2022. 46).

Primul volum selectat, *Dezintegrare* al lui Florentin Popa, publicat în 2021, este un volum care subscrie etosului metamodernist. Acest volum este caracterizat prin reluarea structurii sonetului, introducerea codurilor QR, inserția termenilor specifici culturii media etc. Din punct de vedere tematic, volumul explorează tema blazării, a melancoliei intimității domestice, a nostalgiei subzistenței postcomuniste, iar stilistic, volumul se caracterizează prin împletirea limbajului frust, colocvial cu secvențe lirice, sugerându-se, astfel, deschiderea înspre citi-

torii din diverse comunități online. Un fragment evocator atât pentru atmosfera volumului ca atare, cât și pentru direcția/estetica metamodernistă se regăsește în poemul cu titlul *faza e că*: „sunt nopți în care nu pot dormi, și scrollez până / la capătul internetului, cu capul ei pe piept / cu tâmpla ei sub mână – și nopți în care fete / împinse de vântul suicidal al nopții – cu miros / de iarbă și hașis mucegăit – îmi scriu așa, deodată / și-atunci ce fac? Îi strâng tot trupul de femeie – / aproape – față și o cuprind mai tare” (Popa 2021. 14).

În acest volum poate fi identificat cadrul familial/familiar, plasat într-o perspectivă post-apocaliptică, care reprezintă, de fapt, o interogație de natură existențială a omului sub spectrul digital. Cu toate acestea, referințele din/la conținutul online/digital coagulează discursul poetic în jurul dilemelor legate de coerența sinelui prin intermediul instrumentelor multimedia; aceste frecvente referințe la seriale, materiale video, albume muzicale ajung să definească individul, fiind de remarcat aici secvențe precum următoarea: „vinovat că uneori îmi e dor să mă simt ca / o copertă de blackgaze” (Popa 2021. 15). Titlurile poemelor sunt construite în aceeași manieră, fiind asemănătoare frânturilor de conversație și par atașate corpusului de poezie pe baza atmosferei pe care o sugerează: *nimic nu e cu adevărat greșit, momente ok, faza e că etc.*

În cazul *Dezintegrării* putem afirma faptul că dimensiunea impersonală (impersonalistă) este determinată de uniformitatea experienței și de neputința evadării din prezent; în aceeași ordine de idei, sinele/eul din cadrul poeziei digitalizan(n)te este un colaj de referințe culturale, fără asumții esențialiste. Astfel, abordând formele vechi ale poeziei este încercată o recontextualizare a experienței individuale în baza unor structuri (pre)stabilite a căror acțiune concomitentă este de definire și anulare a individului într-un proces de descoperire.

Următorul volum semnat de Florentin Popa, publicat în 2024, *Sutta*, abordează forma sonetului pentru întregul corpus, construind o structură mai rigidă față de volumul anterior. Titlul *Sutta* provine din dialectul pali, iar termenul este o variantă a cuvântului *sutra*, denumind un gen specific al literaturii religioase și filosofice indiene, reprezentând grupări de aforisme, adunate sub forma unui manual. Acest volum reflectă tendința de reactualizare a formelor vechi ale poeziei și adaptarea acestora la conținutul digitaliza(n)t al contemporaneității, în timp ce, din punct de vedere tematic, spațiul intim devine o continuare a spațiului digital, iar inaccesibilitatea textuală poate fi interpretată drept o reacție la accesul facil la informație. Dificultatea înțelegerii volumului presupune, de fapt, o reconfigurare a valențelor poeziei prin abordarea structurilor poetice vechi, dar, în același timp, sugerează angrenarea poetului contemporan într-un curs istoric concret, precum și ușurința readaptării acestor forme într-un discurs digital. Cu toate acestea, dincolo de spectrul digital care guvernează limbajul poetic, se poate observa întoarcerea la un sentiment al naturii, iar cadrul restrâns al poeziei pare să irupă la fiecare vers; sunt de remarcat secvențe precum următoarele: „un râu care a obosit să-și sape văi – / atât mai vreau: să aflu câtă pace / poate simți o

inimă între băți” (Popa 2024. 30), „visăm cu toții la asta: lumea să se sfârșească / cu libelule-drone plutind peste ruine / lacuri ultramarine – fără să aibă cine / să-și știe chipu-n ele când o să se oglindească” (Popa 2024. 92).

În final, cazul *Sutta* împinge granițele experimentului până la asumția potrivit căreia se poate experimenta chiar și în interiorul rigid al structurii/formei. În *Sutta*, *spectrul digital* este complet *internalizat* limbajului poetic, motiv pentru care se resimte o intensă prezență a naturii, fapt care accentuează ideea de impersonalism.

Următorul volum de poezie, *Dmitri: INTJ*, semnat de Dmitri Miticov este un acronim din limba engleză care provine din domeniul psihologiei, de la termenii *introverted*, *intuitive*, *thinking*, *judging* (ro.: *introvertit*, *intuitiv*, *rațional*, *critic*) și care, prin inserarea propriului prenume, propune o încercare de decodificare a sinelui prin intermediul poeziei; inserarea de instrumente psihanalitice sau de *pop psychology* este o altă practică des întâlnită în poezia românească contemporană. În ceea ce privește structura volumului, aceasta este una atipică, fiind structurat într-un format A4, *landscape*, cu textul așezat în pagină pe coloane; coloanele au diferite scopuri, una este destinată descrierii analitice a profilului psihologic, în alta sunt dispuse grafice/ilustrații/fotografii/capturi de ecran, iar într-alta apar formule și calcule matematice al căror scop ar fi tocmai acela al elucidării dimensiunii inefabile a subiectivității. Un detaliu demn de menționat este acela că autorul apelează în demersul său poetic tocmai la elementele care, aparent, anulează (sau alienează) obiectul căutărilor sale. *Dmitri: INTJ* este un experiment care urmărește analiza cât mai distantă a eului fără angrenarea în emotivitate, mai exact, acest volum poate fi perceput și drept un experiment de factură analitică al cărui scop este sondarea interiorității, construit pe dihotomia rațiune-emoție.

Din punct de vedere tematic, în *Dmitri: INTJ* este abordată tema nostalgiei față de trecerea timpului, memoria, idealizarea copilăriei, criza vârstei de mijloc sau subzistența familială și cotidiană. Următorul pasaj este sugestiv pentru atmosfera generală a volumului:

Ești o stație de materie, adică masă și energie, într-o vibrație continuă de câmp potențial. Atunci când vibrația ajunge la o valoare fixă de energie, se spune că s-a intrat în câmpul concret al evenimentului numit și eveniment sigur. Stai în fața calculatorului de la birou, izolat printr-o carență de afecțiune de celelalte ființe sau în ședințe, modelând dune de indolență. În esență, însă, adevărul e că nu ești aici. Ești permanent în mișcare, într-o structură infinită de ipoteze distincte din timp și din spațiu, vie în minți sau în ficțiune, numită megastructură, amestecând, cum altfel, aduceri aminte și teorii imaginare. Nu mai știu cine ar fi zis, în acest punct, dorințe. Tot ce se întâmplă cu tine este o valoare fixă de energie care te conține. (Miticov 2023. 27)

Despre *INTJ* se poate spune că este, concomitent, un exercițiu poetic experimental, dar și o depășire a experimentalismului istoric. Includerea formulelor matematice, a graficelor, a simbolurilor digitale, codului Morse, alfabetului Braille, notațiilor grafice în *mise en abyme* etc. implică tocmai intenția adâncirii perspectivei asupra subiectivității prin îndepărtarea de tehnicile poetice tradiționale. *Dmitri: INTJ* este, de fapt, construit pe baza dihotomiei rațiune-emoție, mizând pe perspectiva detașării de alte elemente exterioare care ar perturba acuratețea observațiilor. Cu toate acestea, caracterul experimental al volumului are o direcție circulară, motiv pentru care concluziile la care ajunge eul-liric se autojustifică.

În contrast cu *Dmitri: INTJ* apare următorul volum al lui Dmitri Miticov, *Extincție*, care este un *B-Side* al celui dintâi, este versiunea umană a explorărilor anterioare ale lui Miticov; termenul *B-side* provine din cultura pop și se referă la partea a doua a unui disc/single de muzică, considerată mai puțin importantă. Despre acest volum autorul însuși a spus următoarele într-o *explicație* prefațieră a volumului: „[...] nu pot privi această carte altfel decât ca pe o anexă a volumului anterior” (Miticov 2024. 6). În acest volum se reia sfera tematică din volumul anterior, dar maniera de redare este, de data aceasta, una detașată, personală, chiar accesibilă, aspect care este anticipat încă din titlu. Mai mult decât atât, acest volum poate fi perceput și asemenea unei *translatări* a volumului *INTJ*, un detaliu comun rămânând doar formatul atipic A4, *landscape*. Similar cu volumul *Dezintegrare*, în *Extincție* integrarea elementului digital constituie o interogație de natură existențială. Este remarcat fragmentul dintr-un poem intitulat *Madrigal doi dacă e să mă laud*: „Mai există vreo șansă pentru mine să compensez, să repar? Dacă da, cum faci, găsești informații / pe wikipedia sau vine cineva și-ți dă instrucțiuni? / Dacă nu, cum se procedează, se face media? Ține cineva contabilitatea împrejurărilor ratate? / Mai există pentru noi, demonizații, și alte opțiuni?” (Miticov 2024. 19).

Această direcție existențialistă capătă, pe alocuri, și o dimensiune intimistă: „Când ești mai tânăr pare de neconceput să nu mai simți că duci cu tine lupta - și n-o mai / simți, odată ce ai acceptat că ai pierdut” (Miticov 2024. 31).

Așadar, spre deosebire de volumul anterior, *Extincție* vorbește despre o formă de renunțare și blazare în fața spectrului digitaliza(n)t care ajunge să definească subzistența individului contemporan, renunțarea devine o formă de împăcare cu inevitabilitatea *extincției*.

Următorul volum se numește *apelofo_b* și este volumul de debut al lui Cătălin Șuteu, apărut în 2023. Acesta este probabil cel mai experimental volum dintre cele abordate, putând fi considerat un *volum experimental de exerciții poetice*, fiind alcătuit din trei secțiuni distincte atribuite unor identități de proveniență digitală/online, anume *norhaos x human1 x lowHPjunko*. Prima secțiune este construită prin suprapunerea aleatorie a cuvintelor, în structuri aleatorii, asemănătoare unor generări standardizate de cuvinte, astfel încât, descifrarea însăși a mesajului poetic este aleatorie, lăsată hazardului, cititorul fiind invitat să participe la decodarea unui *puzzle textual*. Ultimele două secțiuni încearcă să recu-

pereze structura sonetului, în *tradiția* deja menționată a lui Florentin Popa, și să îl adapteze conținutului specific comunităților online. Caracterul experimental devine aproape o manieră/manierism, o formulă (pre)stabilită de generare de mesaj/cuvinte/structuri/expresii/sensuri. Când vine vorba de titlul volumului, acesta are o semnificație incertă, putând face referire la fobia de *a apela* sau de *a fi apelat*, în timp ce inserția simbolului *underline* poate fi o altă indicație a apartenenței la o anumită generație și la etosul specific; mai mult decât atât, *apelul* la folosirea unui nickname reprezintă, în sine, o formă de interpretare culturală și socială. Fragmente precum următoarele se aseamănă cu generările automatizate de texte din mediul digital: „mască de gaz asortată la voal de mireasă / //////////we're such a waste of population ////////// Married to the in-game settings” (Șuteu 2023. 15); sau „viața socială e să stau cu capul în sobă / sap cealaltă extremă a ieșirii din vitro, în neuniformă n-am mai fumat ore-n șir / Ai spart geamuri liniștindu-mă volumul ăsta n-are mesaj scui pă-l / Las bacșiș un cuțit în plexus și cearcăne pe tavă” (Șuteu 2023.19).

Apelofo_b este o *formă* a experimentului care încearcă depășirea elementului digital prin angrenarea acestuia într-o experiență de tipul post mediu online. Sinele este, astfel, un colaj de elemente auto-generate, care, tocmai prin acțiunea aleatorie reușește să genereze un monolit inefabil; următorul vers este sugestiv în acest sens: „utopii unde durerea e o disciplină istorică de schit” (Șuteu 2023. 13).

Ultimul volum abordat în această lucrare este *Mai ales că totul se poate dizolva în orice clipă* al lui Bogdan Tiutiu, apărut în 2023. Spre deosebire de celelalte volume abordate, acesta este unul intimist, personal, de o *încrâncenată* subiectivitate, în cadrul căruia sunt reluate tema intimității, mundaneității, a relației de cuplu, a izolării pandemice. Este de remarcat structura discursivă a volumului, pe alocuri fragmentară, completată de capturi de ecran/*screenshots* cu conversațiile personale de pe canale de comunicare; inserțiile de tipul *screenshot* sunt complementare sau explicative pentru diferite secvențe poetice. Ceea ce diferențiază acest volum de cele anterioare este faptul că încearcă cartografierea unor *insule* de intimitate și de umanitate prin raportarea oarecum detașată față de elementul digital. Poate cel mai sugestiv fragment al volumului este următorul: „Și dacă tot universul e informație / viețile noastre plutind în spirale de biți / peste mii de ani se vor mai auzi încă / vocile noastre modulate, / proiecții ale timpului primit / și nu a fost niciodată suprasaturație / întotdeauna atât de frumos / și de infinit” (Tiutiu 2023. 106).

În concluzie, volumele de poezie abordate se caracterizează prin diferite forme de raportare și internalizare a elementelor de factură digitală/online și maniera în care acestea se reflectă la nivel individual. Se poate observa în toate cazurile o tendință înspre impersonalism, formalism și înspre colaj, subiectivitatea devenind un cluster de referințe virtuale. Cu toate acestea, *renunțarea* (în termenii lui Miticov) poate implica o formă de acțiune, tocmai prin imposibilitatea ignorării acestor metamorfoze discursive.

Bibliografie

CIOROGAR, Alex

2021 Poezia românească extrem-contemporană. *Dilema Veche*. 2-8 Septembrie. <https://dilemaveche.ro/sectiune/la-zi-in-cultura/carte/poezia-romaneasca-extrem-contemporana-633239.html>. [accesat în 15 iunie 2025].

LUPAȘCU, Emanuel

2022. Postumanismul și poezia română contemporană. *Transilvania*. 6-7. 44-57.

MITICOV, Dmitri

2023 *Dmitri: INTJ*. Alba Iulia, Editura OMG.

2024 *Extincție*. Alba Iulia, Editura OMG.

POPA, Florentin

2021 *Dezintegrare*. Alba Iulia, Editura OMG.

2024 *Sutta*. Alba Iulia, Editura OMG.

ȘUTEU, Cătălin

2023 *apelofo_b*. Alba Iulia, Editura OMG.

TIUTIU, Bogdan

2023 *Mai ales că totul se poate dizolva în orice clipă*. Alba Iulia, Editura OMG.

PROXIMITĂȚI STRATEGICE: „PROFIT DE L'APPROPRIATION” ȘI RECONFIGURAREA TRADIȚIEI INTELECTUALE

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
poenariusenida@yahoo.com

Preliminarii

Pentru a înțelege tranziția și evoluția curentelor teoretice, nașterea și moartea *Teoriei literare (Theory)*, respectiv a (post)structuralismului, Galin Tihanov insistă nu doar asupra importanței *teoriei călătore* (Said 1983), respectiv asupra modului în care traversează granițele *teoriile* și *ideile*, ci, chiar asupra modului în care sursele acelor teorii – actanții umani iau calea exilului. Tihanov subliniază relevanța *mobilității transnaționale*, a *cosmopolitismului* cultural și a *înstrăinării* în procesul gândirii teoretice, deoarece „aproprierea teoretică a literaturii presupune capacitatea de a transcende ancorarea națională a acesteia (și a propriei persoane), alegând să te plasezi – printr-o călătorie în și printre limbi, dacă nu neapărat în spațiu – în postura unui outsider care contemplă legile ei abstracte”¹ (2019. 15).

Implicațiile proceselor inter/intra-literare devin mult mai complexe și mai complicate atunci când au loc „transferuri culturale” (Espagne 2013) într-un sistem literar închis, într-o țară din Lumea a Doua (Sauvy 1952). Ne putem gândi, desigur, la prezența *structuralismului* în România anilor 1960 și, apoi, la cea a *postmodernismului* anilor 1980. Din interiorul granițelor, relevantă este, pentru studiul de față, proximitatea pe care și-a revendicat-o Toma Pavel, reprezentant al generației „șaziciste”, cu structuralismul, înainte și după plecarea din România, și, în același timp, modul prin care generația 80, mai precis latura ei lunedistă, și-a legitimat și validat poetica, pe de-o parte, și și-a exprimat subversiunea pe de alta, prin proximitatea, respectiv revendicarea unui spațiu cultural și literar până atunci neexplorat, și anume (post)modernismul american, respectiv *Beat Generation*.

Cum despre relațiile dintre generația poetică optzecistă și importul de modele culturale am discutat deja pe larg în alte contexte², îmi propun aici să observ fe-

1 Traducerea citatelor din limba engleză aparțin autoarei studiului.

2 *Reverii Vestului* Brașov, Ed. Universității Transilvania din Brașov (2022); Longing for the West: The literary utopia of consumption in communist Romania, în *Journal of Consumer*

nomenul din anii 1960, mai precis din perspectiva mobilităților Est-Vest, cu mențiunea că această comunicare se prezintă mai degrabă ca o introducere în subiect. Așadar, îmi doresc să urmăresc evoluția *afilierilor* românului Toma Pavel înainte de a părăsi țara, și, pe de altă parte, a altor două personalități teoretice care au părăsit Estul pentru Franța, și anume bulgarii Tzvetan Todorov și Julia Kristeva.

Așadar, fără a avea pretenția reproducerii gândirii teoretice a acestor trei (post)structuraliști, mi-am propus să decelez strategiile transferurilor culturale angajate de cercetătorul din Europa de Est fie în locul de proveniență, cum este cazul lui Toma Pavel înainte de a pleca din România, fie în cel de adopție, Franța lui Tzvetan Todorov și a Juliei Kristeva. Cu alte cuvinte, la ce alianțe intelectuale apelează acești expatriați, la începutul carierei lor, pentru a câștiga „capital simbolic”, în cuvintele lui Bourdieu. Am ales să mă limitez la perioada din țară în cazul lui Toma Pavel deoarece, dacă-i comparăm activitatea pe plan local sau național cu cea a Juliei Kristeva și a lui Tzvetan Todorov, sesizăm că Pavel a depus cel mai semnificativ efort de integrare culturală națională.

Ca o observație generală, revenind la situația din România, ține deja de domeniul evidenței că atât structuralismul din anii 1960, cât și postmodernismul, în anii 1980, au fost importate în spațiul autohton în mod depolitizat (Botez 2016. 26), probând o atitudine tipică intelectualilor est-europeni – un reflex social rezultat din ordinea comunistă, aplicată de această dată unui transfer cultural, structuralismul fiind perceput aproape exclusiv ca o „critică stilistică” (Matei 2018).

Așa cum deja s-a afirmat în mod repetat, atât de așa-ziii practicanți ai structuralismului (Virgil Nemoianu, Sorin Alexandrescu, Toma Pavel), cât și de criticii care s-au ocupat de problema structuralismului, în cuvintele lui Alex Goldiș de această dată, „pentru cercetătorul din Europa Centrală și de Est, studiile de stil și naratologie au fost un mijloc de a evita agenda culturală a stalinismului” (Goldiș 2015. 50; Stan 2017; Martin 2018; Bambulea 2018; Eichel 2020 ș.a.). Tzvetan Todorov însuși mărturisea:

Dar cum să vorbești despre literatură fără să te supui exigențelor ideologiei dominante? Eu m-am angajat pe una dintre puținele căi care îți permitau să scapi de înregimentarea generală. Ea consta în a te ocupa de subiecte fără conținut ideologic, deci, în operele literare, de ceea ce atingea materialitatea însăși a textului: formele sale lingvistice. Nu eram singurul tentat de această soluție: începând cu anii '20 ai secolului XX, formalistii ruși deschiseseră deja calea, urmată apoi și de alții. La universitate, profesorul nostru cel mai interesant era, pe bună dreptate, un specialist în versificație. Am ales, deci, să-mi scriu lucrarea comparând două versiuni ale unei lungi nuvele [...]: verbele tranzitive înlocuiau intranzitivele, perfectivul

Culture (2023); When it Comes to Freedom, America Delivers: The Archaeologies of Cosmoscapes in the 1980s Poetry in late Communist Romania, in *Studies in East European Thought* (2025).

devenea mai frecvent decât imperfectul etc. Comentariile mele scăpau astfel oricărei cenzuri! Procedând astfel, nu riscam să încalc tabuurile ideologice ale partidului. (Todorov 2011. 9-10)

Traducere, apropiere și profit

Știm deja de la Said (1983) că procesul traducerii, al circulației ideilor și teoriilor dintr-un mediu geografic (cultural, social, politic) în altul necesită un proces de reprezentare și instituționalizare diferit de cel din punctul de origine, chestiune care complică transferul și circulația, dar și că dispersia geografică, respectiv versiunile ulterioare ale teoriei își pierd din forța inițială care-și avea sursele și motivațiile într-un context socio-politic dat. Așadar, pentru că vizăm „apartenența în cel mai profund și mai interesant sens al cuvântului”(Said 2003. 452), nu vom trece cu vederea cele patru stagii recurente identificate de Edward W. Said în *Traveling Theory* (1983. 226-227): punctul de origine; distanța, respectiv contextele multiple pe care teoriile sau ideile le traversează; condițiile acceptării sau ale rezistenței; și, în cele din urmă, acomodarea, încorporarea și transformarea ideii inițiale care primește noi conotații care uneori pot trăda sau modifica semnificativ formatul și motivațiile sale inițiale.

În *Les conditions sociales de la circulation internationale des idées* (2002), Pierre Bourdieu insistă asupra importanței contextului originar și, totodată, asupra riscurilor care apar atunci când ideile circulă fără *câmpul de producție*. Pe de altă parte, la rândul lor, *sensul* și *funcția* unor opere străine sunt determinate nu doar de câmpul din care provin, ci și de cel în care sunt integrate. De regulă, ne spune Bourdieu, sensul și funcția inițiale sunt total ignorate, autorii străini fiind adaptați unor cauze care nu corespund intențiilor lor. Transferul are loc prin operațiuni sociale precum *selecția* (ce se traduce/ce se publică/cine traduce/cine publică), *marcarea* (opera este introdusă pe piață printr-un editor, o colecție, un traducător, un prefațator care o prezintă, dar o și revendică pentru propriul câmp de referință; de asemenea prefața și editura sunt foarte importante, prefațatorul nu doar că se identifică, într-o oarecare măsură, cu autorul, ci își și însușește capitalul simbolic al acestuia) și *lectura* (publicul aplică asupra operei categoriile de percepție și cadrele de interpretare specifice propriului său context). Dincolo de alte raționamente mai generoase sau de simple afinități și manifestări ale gustului personal, avem, și „interese”, „profit simbolic”, „profit de apropiere”, „consolidarea unei poziții dominante”. Aceasta ar fi o strategie folosită în mod special de figurile marginale în câmp care preiau teorii puternice, dintr-un context exterior, pentru a-și întări poziția. Sau, un autor străin este *folosit* pentru a submina prestigiul unor intelectuali naționali, cum este cazul Sartre-Heidegger în Franța anilor 1950.

Tzvetan Todorov la Paris

Câteva evenimente din primii ani ai *devenirii* tânărului Tzvetan Todorov se vor dovedi esențiale nu doar pentru cariera internațională a acestuia, ci și pentru dezvoltarea curentului structuralist. Mai mult decât atât, cum regăsim un caz exemplar al profitului de apropiere, îl vom reda în continuare sintetizând atât din mărturisirile sale din *Literatura în pericol* (2011), precum și din istoria structuralismului realizată de François Dosse (1991; 1997) sau din studiul Magdei Jeanrenaud (1999).

În 1963, Todorov sosește la Paris și solicită o întrevedere cu decanul Facultății de Litere din cadrul universității Sorbona, istoricul André Aymard, căruia îi expune aria sa de interes: studiul stilului, al limbajului și, în sens mai larg, al teoriei literare. Răspunsul primit este însă descurajator – Aymard îi comunică faptul că, în cadrul instituției pe care o conduce, teoria literară nu este predată și nu se preconizează introducerea acesteia în curriculum. Todorov își îndreaptă atenția apoi către stilistică, însă demersul se lovește din nou de neînțelegere instituțională. Este întrebat explicit „la ce stilistică se referă – a cărei limbi?”. Todorov se referea, desigur, la stilistica generală, nu la cea aplicată. Recomandarea condescendentă a decanului a fost să studieze literatura bulgară. În cele din urmă, printr-o cunoștință, află de altă persoană care se interesa „de aceste probleme oarecum neobișnuite”, un asistent la Sorbona, pe numele lui Gérard Genette: „Ne-am întâlnit într-un gang întunecos de pe strada Serpente, unde se aflau câteva săli de curs; s-a născut o mare simpatie între noi. Mi-a explicat, printre altele, ca exista un profesor care ține seminarii la École des hautes études, unde va fi ușor de întâlnit; numele său (nu-l mai auzisem niciodată) era Roland Barthes” (Todorov 2011. 12).

Pe fondul acestui spațiu gol, Genette are o idee extraordinară, care-l va propulsa pe tânărul bulgar pe scena intelectuală franceză: o culegere cu texte din formalistii ruși – în traducerea și prezentarea lui Tzvetan Todorov și prefațată de Roman Jakobson. Genette îi prezintă manuscrisul lui Sollers care nu știe ce decizie să ia și îi cere sfatul lui Barthes. Acesta din urmă este la rândul lui circumspect: De ce? Pentru că, cităm din Magda Jeanrenaud, „comparativ cu mitul ce se țesuse deja în jurul grupului formalist, spunea el, antologia va decepționa atât prin confuzia și lipsa de strălucire a conținutului textelor, cât și prin teoriile, depășite, pe care le dezvoltă. Pe scurt, publicarea cărții nu putea fi decât un eșec” (1999. 8). Apare, totuși, colecția intitulată, deloc întâmplător, *Théorie de la Littérature. Textes des Formalistes russes* (1965) și se dovedește a fi un mare succes, „într-atât încât structuralismul francez se va declara, prin câteva dintre vocile sale cele mai avizate, drept «moștenitorul» metodologiei formaliste” (Jeanrenaud 1999. 8). Că această recuperare a formalismului era deja depășită când a fost adoptată cu atâta entuziasm este o chestiune care nu ne interesează în studiul de față, retardul gândirii și culturii franceze din acei ani făcând subiectul

studiilor despre structuralism, *Mirajul lingvistic* (1988; traducere 1993) lui Toma Pavel fiind unul dintre acestea.

Așa cum era de așteptat, aflăm din prezentarea pe care o semnează Todorov în deschiderea antologiei că, deși ideile formaliştilor ruși erau deja prezente în gândirea științifică, fiind traduse în lingvistica modernă, textele lor nu reușiseră să traverseze multiplele frontiere dincolo de erorile și excesele gândirii lor. Todorov nu ezită să le enunțe în prefața antologiei, le remarcă și calitatea formaliştilor de a încorpora în scrieri nu doar rezultatul final, ci și procesul de elaborare – amprenta efortului. Opera lor astfel concepută nu este doar un *produs finit*, ci și un *act*, purtând în interior imaginea propriei deveniri.

Astfel „tehnica de legitimare prin asumarea moștenirii metodologice a formalismului rus s-a dovedit a fi o strategie deosebit de fructuoasă pentru Todorov, și nu altfel avea să procedeze Kristeva pentru a se impune pe piața bunurilor simbolice” (Jeanrenaud 1999. 161).

Care este, așadar, rețetarul? Am putea rezuma activitatea lui Todorov între 1965 și 1972 în felul următor: importi o seamă de teoreticieni și teorii noi – formalistii ruși –, construiești simbiotic apoi un domeniu de cercetare, o *știință* a literaturii cu tot instrumentarul și metodologia aferente, și apoi îi testezi validitatea prin ceea ce ar constitui „proba clasicilor” – mă refer, desigur, la *Poetica*, apărută inițial în volumul colectiv *Qu'est-ce que le structuralisme?* (1968) și la *Gramatica Decameronului* (1969), ambele studii utilizând contribuțiile formalismului pentru a construi categorii ale narațiunii literare într-un cadru care nu mai viza studiul literaturii ca atare, ci analiza literarității – explorare a posibilităților și specificităților discursului literar ca singurul mod în care studiile literare puteau deveni o știință a literaturii.

După ce își pierde interesul sau *gustul* pentru categoriile constitutive ale discursului literar, respectiv pentru etanșeitatea textului literar, și se găsește în situația de a fi nevoit să-și (re)asigure poziția (nouă) în câmpul intelectual, printr-o „co-titură radicală” (Janrenaud 1999. 98), Todorov folosește aceeași strategie a „profitul prin apropiere”. Pentru a se detașa de structuralism apelează la Bahtin, introdus în mediul francez de compatrioata sa, Julia Kristeva. *Via* Bahtin, Todorov optează pentru o (nouă) *critică dialogică* – prin volumul din 1981, *Mikhail Bakhtin: Le principe dialogique*, precum și în studiul considerat a fi momentul rupturii de structuralism, *Critique de la critique* (1984), depășind perspectiva asupra literaturii ca fenomen exclusiv structural prin revalorizarea dimensiunii etice și cognitive a textului literar (apar concepte precum „idei”, „istorie”, „adevăr” și „morală”). Dosse, dublat de Jeanrenaud, plasează sub influența lui Bahtin *reconversia* lui Todorov, al *doilea Todorov*, cel care începe să studieze diversitatea culturală, alteritatea și unitatea umană (Dosse 1997. 325). Pentru al doilea Todorov, receptarea literaturii nu mai presupune, așadar, doar o analiză structurală³, ci și o implicare hermene-

3 Deși trebuie menționat că Todorov, alături de Genette, au susținut încă din primele momente nu exclusivitatea metodelor formale, ci complementaritatea acestora.

utică, în care actul lecturii generează semnificații în mod dinamic, contextual și istoric. Opera (re)devine, în acest sens, un loc de întâlnire între obiectul studiat – textul, cu ideile și formele sale – și lector, al cărui orizont de așteptare, valori și sensibilitate participă activ la construcția sensului, astfel că „influențat de Bahtin, Todorov s-a reorientat către conținutul mesajului și asupra modul în care acesta este receptat de cititor” (Dosse 1997. 324-325).

„Un buldozer pe straturile de flori ale structuralismului...”⁴

Annum mirabile, anul 1966 sau *anul structuralismului*, cum îl numește Dosse, se dovedește a fi anul Juliei Kristeva, „Egeria structuralismului” (Dosse 1991. 343) – ajunsă la Paris în 1965. Galin Tihanov (2019. 126-128), la rândul lui, scrie despre impactul extraordinar pe care l-a avut *introducerea* pe scena intelectuală occidentală a lui Bahtin, necunoscut până atunci, de Julia Kristeva în *Le mot, le dialogue et le roman* (1966), care reformulează conceptul de *dialogism* în cel de *intertextualitate*. Pentru Toril Moi acest prim text este relevant nu doar pentru că îl prezintă pe marele teoretician rus, ci și pentru că, de fapt, cercetarea (psihol)lingvistică a Juliei Kristeva de la sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970 poate fi înțeleasă ca rezultatul unui dialog activ cu textele lui Bahtin (Moi 1986. 34).

Revenind la Tihanov, acesta descrie cum în lectura propusă de Julia Kristeva, dialogul socratic – pe care Mihail Bahtin îl identifică drept un prototip fundamental al romanului – este reinterpretat ca o formă discursivă anonimă ce marchează anularea identității personale în cadrul interacțiunii dialogice. Din această perspectivă, nu surprinde faptul că interesul autoarei se extinde și asupra carnavalului – inaccesibil interpretării bazate pe categoriile tradiționale ale substanței, cauzalității și identității. În concepția kristeviană, carnavalul se definește printr-un caracter anti-teleologic: nu aspiră la revelarea unei esențe stabile sau la împlinirea unui scop ultim, ci operează prin dizolvarea subiectului, făcând vizibile forțele inconștiente, primare, asociate sexualității și morții.

Tihanov subliniază că lectura kristeviană a lui Bahtin a fost, în mod conștient, marcată de o distorsiune metodologică, după cum însăși autoarea recunoaște. În acest sens, interpretarea ei nu este fidelă în sens istoric, ci strategică, menită să pună în valoare convergențele dintre dialogismul bahtinian și principiile emergente ale teoriei post-structuraliste, în special în raport cu psihanaliza și disoluția subiectului modern.

Pentru Dosse, primele demersuri teoretice ale Juliei Kristeva, folosindu-se de Bahtin, au fost de fapt încercări de a „injecta o dimensiune istorică în abordarea structuralistă” (Dosse 1997. 54) și totodată o mascată încercare de a reintegra subiectul în discursul teoretic.

⁴ Bréhal (a se citi Roland Barthes) despre prestația Olgăi (a se citi Julia Kristeva și textul ei *Le mot, le dialogue et le roman*), în romanul autobiografic al Juliei Kristeva, *Samurail*.

Prin opera lui Bahtin, Kristeva devine rapid o adevărată vedetă, precum și o mediatoare culturală și o deschizătoare de noi drumuri – „breșa post-structuralistă”, cum o numește, Jeanrenaud (1999. 98), ea fiind, de fapt, și sursa „convertirii” lui Roland Barthes, celui de-al *doilea Barthes*, eveniment cărui Dosse îi dedică un capitol în volumul al II-lea al istoriei sale.

Ca și Todorov, Kristeva a continuat *marcarea* lui Bahtin și a formalismului rus prin prefațare, traducere etc.

„Un foarte tânăr lingvist...”

Nu putem să nu menționăm și „lupta homerică” (Dosse 1991. 223) din 1965 dintre Roland Barthes – figură marginală din punct de vedere instituțional, promotor al modernității și al Noii Critici franceze – și Raymond Picard, exponent al tradiției critice consacrate de la Sorbona, practicant al pozitivismului filologic. Cum evenimentul este cât se poate de cunoscut, nu este necesar să insistăm asupra detaliilor. Acest moment se va dovedi a fi unul definitoriu în reconfigurarea peisajului critic francez, marcând tranziția de la critica literară tradițională către paradigmele (post)structuraliste și semiotice emergente. Confruntarea se va încheia cu victoria Noii Critici.

Ce se întâmpla în România în aceeași perioadă? Aveam și noi gâlceava noastră, apărută în contextul unei relative liberalizări politice, între *călinescieni* și *anticălinescieni*, descrisă pe larg de Alex Goldiș în studiile sale (Goldiș 2011; Goldiș 2024), „a cărei miză constă în discutarea posibilităților și a căilor de evoluție ale criticii românești” (Goldiș 2024. 184), un moment esențial pentru specializarea metodologică a discursului critic, dar ratat. Călinescienii se revendică de la maestrul George Călinescu, strategie confortabilă, ne subliniază Goldiș, cum Călinescu era atât acceptat de regim, cât și susținător al autonomiei esteticului, această descendență asumată fiind, în datele ei, un caz exemplar al apropierii prin proximitate.

„Critica creatoare” pentru care militează aceștia (Eugen Simion, Lucian Raicu, Valeriu Cristea și, reprezentantul cel mai de seamă, Nicolae Manolescu), prin celebra formulă manolesciană a „lecturilor infidele” proclamă libertatea totală a criticului de a interpreta (subiectiv) opera fără constrângeri metodologice sau teoretice, respingând orice abordare extrinsecă (istorică, sociologică, psihologică” (Goldiș 2024. 185).

A doua grupare, cea a așa-zişilor *anticălinescieni*, formată din tinerii care aparțineau Cercului de Poetică și Stilistică al lui Tudor Vianu (V. Nemoianu, S. Alexandrescu și T. Pavel), în opoziție cu gruparea neocălinesciană care absolutiza valoarea estetică, promovau o critică științifică, bazată pe reflecție lingvistică și instrumente din sfera formalismului și structuralismului. Dacă în a două jumătate a anilor 1960, critica românească își caută, dincolo de „simpatiile secrete” și „afinitățile deschise”, teoreticieni și critici occidentali „capabili de a răspunde unor obsesii românești ale perioadei” (Goldiș 2011. 174), „adevărata opoziție la

realismul socialist nu era, în viziunea criticilor lingviști, un nou impresionism, ci o specializare a teoriilor și a limbajelor critice” (Goldiș 2011. 168).

Aproape de metoda lui Said, Adriana Stan este criticul cel mai atent la evoluția și transfigurările pe care le-au suferit formalismele și structuralismul în călătoria lor europeană, dar și transatlantică. Reținem, alături de Mircea Martin, concluziile sale din impresionantul studiu *Bastionul lingvistic. O istorie comparată a structuralismului în România*: „structuralismul și semiotica au jucat în cultura română a anilor '60-'70 un rol dublu: pe de-o parte, unul dislocator în raport cu practicile critice tradiționale, pe de altă parte, unul conservator în raport cu presiunile și intruziunile ideologiei oficiale” (Martin în Stan 2017. 11). În lunga tradiție francofilă a țării noastre, ne spune Adriana Stan, cercetarea din anii '60 a fost tributară modelului structuralist francez, însă, spre deosebire de subversiunea (marxistă) a acestuia la adresa centralității literaturii și a *mandarinilor*, respectiv a *establishmentu-ului* intelectual, „structuralismul nu a subminat, ci dimpotrivă, a fortificat literarocentrismul culturii românești postbelice” (Martin în Stan 2017. 17), sensul acestuia fiind mai degrabă conservator din acest punct de vedere.

Dacă facem o mică trecere în revistă a subiectelor abordate de Pavel în perioada 1962-1968, fără nicio pretenție de exhaustivitate, vedem cu ușurință că ele depășesc semnificativ cadrele structuralismului de „strictă disciplină”, unde îi plasează Adrian Marino în 1966, în textul său *Structură și Valoare* din „Gazeta literară”, pe Sorin Alexandrescu, Toma Pavel și Virgil Nemoianu. Ba chiar se poate afirma că frapează prin diversitatea subiectelor. Avem, așadar, texte despre *Dicționarul Limbii poetice a lui Eminescu* (coord. Tudor Vianu) – unde remarcă noile direcții din critica și istoria literară de „înțelegere foarte exactă” a textului literar, menționându-i pe I.A. Richards, P. Guiraud sau G. Matoré; teatrul lui Jean Giraudoux; Ricarda Hugh și neo-romantismul german; *Istoria versificației românești* a lui László Gáldi; grotesc și realism; T.S. Eliot, traducerea literaturii române, Paul Claudel, Ion Oarcășanu, A. Rosetti (*Studii de stilistică și poetică*), (procesul) Macedonski, paradoxul uman în opera lui G.K. Chesterton, controversa Picard-Barthes ș.a. Activitatea sa de cronicar literar (chiar cronicar de teatru), respectiv critic literar la reviste precum „Luceafărul”, „Contemporanul”, „Secolul XX”, „Tomis” sau „Gazeta literară” este ignorată (încă) de comentatorii operelor sale probabil din concepția că crochiurile, recenzile de carte și articolașele atât de diferite prin altitudinea discursului, stil, și prin direcția critică, nu sunt suficient de importante pentru cariera viitoare a acestuia.

Este cât se poate de limpede că, departe de a se izola în laboratorul de lingvistică, cu o voce deloc concesivă, pe care o vom regăsi mulți ani mai târziu, odată cu *Mirajul lingvistic* și „spectaculoasa reconversie metodologică” (Terian 2013. 212), Toma Pavel a încercat să-și câștige un loc între criticii literari tineri, militând, alături de Al. Rosetti, pentru colaborarea dintre cele două „metode” cu țel comun, critica literară și stilistică – văzută ca o evoluție înspre „rigoarea științelor exacte” și, astfel, plasată de Pavel sub cupola generoasă a lingvisticii

structurale. Dacă opera literară este o formă de comunicare verbală, iar poezia o artă *verbală*, atunci „investigația lingvistică e autorizată și chiar datoare să se exercite și în domeniul creației literare” (Pavel 1966. 3).

În dialogul despre „problemele actuale ale criticii literare” cu Cornel Regman din „Gazeta literară” (1966), *Efigie și revers*, Pavel descrie noua generație de critici care confundă fidelitatea față de *litera* maestrului cu cea față de *spiritul* acestuia⁵:

Spiritul călinescian înseamnă spontaneitate, umor, o anume atitudine liberă față de reputațiile constituite. Litera călinesciană îngheață în schimb într-o serie de formule stilistice caracteristice, într-o falsă seriozitate opinată, într-o ierarhie precisă de valori. Există tineri critici excelenți al căror scris seamănă **perfect** cu scrisul maestrului, începând cu construcția în «néglige» a articolelor și terminând cu preferința pentru anumite sufixe substantive. Partea ciudată la acest mimetism este că el nu se manifestă la critici incapabili, pentru care îndemânarea imitației să ascundă nimicnicia puterilor proprii, ci, dimpotrivă, călinescianismul «literal» se observă la o seamă dintre cei mai buni. Și, reciproc, cu cât sunt mai călinesceni, cu atât pentru unii sunt mai buni. (Pavel 1966. 1)

Înțelegem că adorarea maestrului național, tradusă prin mimetism, devenise o formă eficientă de consolidare a unei poziții în câmpul intelectual românesc. Pe cale de consecință, nu mai era necesar un transfer cultural, iar Pavel nu ezită să ridice acest pericol al „dogmatismului” călinescian: „oprindu-se la sinteza lui G. Călinescu, nu riscă oare critica tânără să devină nereceptivă la alte orientări și curente din critica secolului nostru? Și, dacă ar fi să punem problema filiației în cultura românească, nu greșește entuziasmul lui Călinescu renunțând prea pripit la alte valori exemplare ale criticii noastre din trecut?” (Pavel 1966. 1). Sau, ca în cazul lui Nicolae Manolescu și a *lecturilor sale infidele*, creează asocieri, respectiv preluări bizare: „Iată cum se întâlnește croceanismul moderat cu structuralismul extremist!” (Pavel 1966. 9).

Cât despre propria sa afiliere, menționând *alte valori naționale*, Pavel îl vizează direct pe Tudor Vianu, tocmai de aceea, în acest context, structuralismul s-a prezentat și ca o continuare a tradiției vianiene (Stan 2015; Bambulea 2018).

Cât despre despărțirea lui Toma Pavel de structuralism, în ultimii ani s-a pus foarte mult accent pe relevanța volumul de debut, *Fragmente despre cuvinte* (1968). Acesta apare ca o ruptură profundă (Stan 2017) și/sau ca nucleu al

5 Menționați fiind, în principal, Al. Piru, Adrian Marino și Nicolae Manolescu, reacția lui Marino din articolul *În jurul criticii actuale* fiind cunoscută – îl expediază pe Pavel din discuție pe motiv de „calificare”, un „tânăr, chiar foarte tânăr lingvist” care nu a publicat nici un studiu de critică sau istorie literară „cât de cât citabil, care să dovedească pregătire și orientare specializată în acest domeniu” (Marino 1966. 7).

interesului pentru ontologiile narative (Mihai Zamfir, Mircea Martin, Monica Spiridon, Adriana Stan, Roxana Eichel), o „revenire” și nu o „devenire”, cum afirma Luigi Bambulea (2018. 27). În mod surprinzător, critica literară românească a ratat o chestiune esențială – traducerea volumului *Fragmente despre cuvinte* în limba franceză cu titlul *Inflections de Voix* în anul 1976. Această omisiune s-ar putea datora și faptului că Pavel nu își prezintă volumul ca pe o traducere, ci drept un studiu de sine stătător. Așadar, am putea spune că debutul occidental al lui Thomas Pavel demonstrează, dacă mai era cazul, ambiguitatea poziționărilor, și aceasta deoarece, în același an publică *La Syntaxe narrative des tragédies de Corneille*. Avem pe de-o parte o declarație de renunțare la crezul structuralist din *Inflections de voix* și, pe de altă parte, cu *La Syntaxe narrative des tragédies de Corneille*, chiar dacă adoptă modele mai „flexibile” (Stan 2017), în care postulatele semantice ale lui Carnap devin postulate narative, și chiar dacă Pavel introduce și categorii extratextuale, dacă urmărim perspectiva lui Pierre Ronzeaud, lucrarea rămâne totuși o analiză „agresiv structuralistă” (Ronzeaud 1998. 28), care ratează tocmai noțiunea de „adekvare textuală” (Troitt *apud* Goldiș 2015).

Concluzie

Deși nu se poate nega că opțiunea pentru structuralism, în cazul lui Toma Pavel și a lui Tzvetan Todorov a fost și una, cel puțin în primă instanță – adică în anii studenției, cu „semnificații grave, existențiale” (Martin în Stan 2017. 8), motivată de respingerea ideologiei – structuralismul fiind pentru Europa de Est un „teritoriu de exil” (Bambulea 2018. 27), au existat, cu siguranță, și raționamente de ordin strategic atât înainte, cât și după expatriere (Matei 2018). Mai ales că, ne-am aștepta ca, luând calea expatrierii, aceștia să renunțe la „deprinderea de-a repera elementele operelor ce scăpau ideologiei: stil, compoziție, forme narative, pe scurt tehnica literară” (Todorov 2011. 10). Doar că, lucrurile stau fix pe dos. Cum unii dintre cei mai „formalizați teoreticieni ai structuralismului” provin din estul Europei, probabil că Adriana Stan are dreptate când afirmă că „obstinația scientistă a operei lor” provine dintr-o „traumă ideologică” (Stan 2017. 48).

Ca o notă suplimentară, ca și în alte țări din cadrul blocului totalitar, „turnura lingvistică” nu a fost doar o consecință a modernizării, ci și o reorientare dirijată de sistem, o reorientare tehnică după model sovietic a umanioarelor (Stan 2017. 40).

Mai mult decât atât, ca o observație generală, probabil că și Alex Matei are dreptate când, studiind distorsiunile structuralismului, afirmă că „în ceea ce privește studiile literare, nu conta ce însemna cu adevărat structuralismul, atâta timp cât părea o opțiune de a citi literatura eliberată de lanțurile Universității (în Franța); în România: de lanțurile Cerberilor ideologici ai anilor '50” (Matei 2018. 77). Nu credem că greșim când afirmăm, alături de Bourdieu, că circulația

teoriilor literare nu este un simplu proces de „dialog” cultural, ci și un teren de luptă pentru recunoaștere, legitimitate și putere simbolică. Cazurile lui Toma Pavel, Tzvetan Todorov și Julia Kristeva demonstrează că teoria nu călătorește pur și simplu: ea este tradusă, instrumentalizată, negociată și uneori deturnată, în funcție de interesele și nevoile contextului de adopție.

Acknowledgement

"This work was funded by the EU's NextGenerationEU instrument through the National Recovery and Resilience Plan of Romania – Pillar III-C9-I8, managed by the Ministry of Research, Innovation and Digitalization, within the project entitled *Theorizing (Sub)peripheries: Strategies of Synchronization in Southeast European Literary and Cultural Criticism (STRASYN)*, contract no. 760247/28.12.2023, code CF 141/31.07.2023."

Bibliografie

BAMBULEA, Luigi

2018 *Amurgul structuralismului. Secvență Reflexivă din istoria umanioarelor. Verso* 12-13. 20-35.

BOTEZ, Mihai

2016 *Intellectualii din Europa de est. Un punct de vedere românesc*. București, Litera.

BOURDIEU, Pierre

2002 *Les conditions sociales de la circulation internationale des idées. Actes de la recherche en sciences sociales* 145. 3-8.

DOSSE, François

1991 *History of Structuralism I: The Rising Sign, 1945-1966*. Minneapolis-London, University of Minnesota Press.

1997 *History of Structuralism II: The sign sets, 1967-present*. Minneapolis-London, University of Minnesota Press.

EICHEL, Roxana

2022 *Critica regăsirii. Matei Călinescu, Virgil Nemoianu și Toma Pavel – Dialogul contextelor românești și transnaționale*. București, Humanitas (ebook).

ESPAGNE, Michel

2013 *La notion de transfert culturel. Revue Sciences / Lettres*. URL: <http://journals.openedition.org/ysl/219> [accesat în 10 ianuarie 2025].

GOLDIȘ, Alex

2011 *Critica în tranșee. De la realismul socialist la autonomia esteticului*. București, Cartea Românească.

- 2015 *From the linguistic turn to the referential turn: the metamorphoses of theory in Thomas G. Pavel's and Lubomir Doležel's criticism*. World literature studies 7. 49-59.
- 2024 „Cancerul semnificațiilor”: fobia metodei în critica românească post-belică. In: Goldiș, Alex–Moraru, Christian–Terian, Andrei (coord.): *Pentru o nouă cultură critică românească*. Cluj-Napoca, Tact.
- JEANRENAUD, Magda
- 1999 *Tzvetan Todorov. De la hegemonia modelului lingvistic la orizontul etic*. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- KRISTEVA, Julia
- 1969 *Sēmeiotikē; recherches pour une sémanalyse*. Paris, Seuil.
- 1980 *Desire in language: a semiotic approach to literature and art*. Oxford, Blackwell.
- 1997 *Samurii*. București, Rao.
- MARINO, Adrian
- 1966 *În jurul criticii actuale*. *Gazeta literară* 13. 46. 7.
- MARTIN, Mircea
- 2018 *Cuvânt înainte*. *Verso* 12-13. 14-15.
- MATEI, Alexandru
- 2018 *Roland Barthes and the Reception of French Structuralism in Socialist Romania*. *EKPHRASIS* 1. 66-80.
- MOI, Toril (ed.)
- 1986 *The Kristeva Reader*. New York, Columbia University Press.
- OLIVER, Kelly (ed.)
- 2002 *The portable Kristeva*. New York, Columbia University Press.
- PAVEL, Toma
- 1968 *Fragmente despre cuvinte*. București, Editura pentru Literatură.
- 1975 *La Syntaxe narrative des tragédies de Corneille*. Paris, Librairie C. Klincksieck.
- 1993 *Mirajul lingvistic*. București, Univers.
- PAVEL, Toma – REGMAN, Cornel
- 1966 *Efigie și revers*. *Gazeta literară* 13. 43. 5-9.
- PAVEL, Toma – ROSETTI, Alexandru
- 1966 *Interviu cu Acad. Prof. Alexandru Rosetti despre volumul „Studii de stilistică și poetică”*. *Gazeta literară* 13. 13. 3
- RONZEAUD, Pierre
- 1998 *Corneille dans tous ses états critiques. Pour une lecture plurielle de Rodogune*. *Littératures classiques* 32. 7-40.
- SAID, Edward W.
- 1983 *The World, the Text and the Critic*. Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press.

2003 *Reflections on Exile and Other Essays*. Cambridge–Massachusetts, Harvard University Press.

SAUVY, Alfred

1952 *Trois mondes, une planète*. *L'Observateur* 118. 14.

STAN, Adriana

2015 *Posteritatea lui Tudor Vianu. Alternativele criticii românești postbelice*. București, Editura Muzeul Literaturii Române (ebook)

2017 *Bastionul lingvistic. O istorie comparată a structuralismului românesc*. București, Editura Muzeul Literaturii Române.

TERIAN, Andrei

2013 *Critica de export*. București, Editura Muzeul Literaturii Române.

TIHANOV, Galin

2019 *The birth and death of Literary Theory. Regimes of Relevance in Russia and beyond*. Stanford, Stanford University Press.

TODOROV, Tzvetan

1965 *Théorie de la Littérature. Textes des formalistes russes*. Paris, Seuil.

1968 *Qu'est-ce que le structuralisme?* Paris, Seuil.

1975 *Poetica. Gramatica Decameronului*. București, Univers.

1984 *Mikhail Bakhtin: The Dialogical Principle*. Minneapolis, University of Minnesota Press.

1984 *Critique de la critique. Un roman d'apprentissage*. Paris, Seuil.

2011 *Literatura în pericol*. București, Art.

ONTOLOGII ALE LIMBAJULUI ȘI *QUÊTES* LINGVISTICE ÎN TRATATUL DANTESC *DE VULGARI ELOQUENTIA*

Universitatea de Arte din Târgu Mureș
andreiczamfirescu@gmail.com

Zorii ante-moderni ai proceselor civilizaționale care au condus înspre coagularea metodologiilor și epistemelor științifice vest-europene continuă să circumscrie o tranșă temporală pe cât de acaparantă în eferescența sa plurivalentă, pe atât de (comparativ) rudimentar împământenită, actualmente, în conștiința celor minimal familiarizați cu scrierile (fie ele specializate ori de popularizare) preocupate cu reconstituirea istoriografiei exhaustive a științei. Această istoriografie, divizată în ramificații pluri-direcționale care se intersectează cu virtualmente toate domeniile de activitate gnoseologică sistematizată apare, astăzi, sintetizată în mentalul colectiv occidental sub forma unui reper conceptual simplificat, grație celor mai explicit-proteice exponate ale sale: anume, științele naturale. Fazele de re-emergență paideumatică, în axiologia Europei apusene medievale, a tehnicilor și principiilor de investigație proto-raționaliste ori empirice care și-au cunoscut germinația originară în culturile mediteraneene pre-creștine și musulmane, rămân inextricabil legate de activitatea neobosită a unor figuri aulice, cu preponderență asociate micro-universurilor claustrale ale comunităților monastice, precum William de Ockham, Roger Bacon sau Albert cel Mare. În sferele umaniste, încă atașate ombilical de axiomele teologiei, această febrilitate generativă a Evului Mediu intermediar nu s-a manifestat cu un aplomb mai puțin redutabil: astfel, de pildă, morfismele timpurii ale lingvisticii au cunoscut, la rândul lor, în epocă, o serie de puseuri plasticizante.

Deloc neglijabile în plan istoriografic, respectivele palpații vor fi contribuit la articularea unui eșafodaj operațional ce va rămâne impregnat până și în formele mature, de secol XIX, ale disciplinei. Lingvistica medievală – sau, pentru a fi mai preciși, studierea sistematică a limbilor întreprinsă de medievali – se va fi diferențiat de excrescențele tardive ale științei în primul rând prin racordarea sa apodictică la o constelație de rudimente cosmologice îndrituite imaginarului religios creștin și, mai mult sau mai puțin indirect, principiilor de geometrizare a filosofiei naturale greco-romane. Dintre scrierile autorilor creștini, enciclopedicele *Etimologii* ale lui Isidor din Sevilla, descinse filogenetic din opere sapi-

ențiale antecesoare precum nu mai puțin monumentalele tratate ale lui Plinius cel Bătrân despre universul (supra-)natural, vor fi reprezentat una dintre bornele majore la care se vor referi, habitual, alți școlști aspiranți atrași de enigmele evolutive ale limbajului. Un Dante Alighieri încă neajuns la plenitudinea forțelor sale creatoare și, deopotrivă, tușat de flagelul personal al exilului se va ivi, în primii ani ai secolului al XIV-lea, ca o astfel de personalitate imersată, deloc incidental, în preocupările clasificărilor lingvistice și lexicale. Opera singulară care circumscrie eforturile de proto-lingvist ale lui Dante este lapidarul tratat *De vulgari eloquentia*, conservat astăzi, din nefericire, într-o formă lacunară, însă suficient de intactă pentru a putea oferi exegeților moderni o viziune comprehensivă asupra mizelor și tehnicilor de cercetare implementate de poetul florentin în travaliile sale. În ce privește parametrii mai amplii ai climatului civilizațional care a prefigurat și modulat concepția tratatului, Maurice Olender oferă o succintă și grăitoare radiografie, în care apar evidențiate trepidațiile crescânde de scepticism intelectual raportate, în epocă, la hegemonia artistică, religioasă și metafizică de necontestat a latinei ecleziastice:

În alte locuri, în Europa, un creștinism încă plin de frământări descoperirea, încet dar sigur, că deși latina (laolaltă cu ebraica și greaca) era privită ca o limbă sacră, acest fapt nu justifică declarația că limbile vernaculare s-ar afla dincolo de granițele culturii [...]. Într-un asemenea context, la începutul secolului al XIV-lea, Dante [...] a dedicat un tratat *Elocinței Vulgare*, ridiculizându-i pe aceia care, în provinciile înapoiate ale umanității, credeau că posedă secretele limbajului Paradisului și că vorbesc în limba divină a lui Adam [...].¹ (1997. 55)

Abordând cu o conștiinciozitate caracteristică problema căutării ori confirmării metafizice ca atare a așa-numitei „limbi adamice”, Dante va fi oferit, în *De vulgari*... un răspuns în egală măsură aliniat autorității normative a paradigmei creștine (un *datum* spiritual care nu doar îi subîntindea, ci îi și sanctifica demersul) și congruent cu propriile sale teze de factură cvasi-empiristă legate de mutabilitatea limbajului. Dincolo de mizele de reconstrucție istoriografică sacră ale tratatului, preocuparea nodală a investigațiilor lui Dante va fi rămas, finalmente, una poetico-etnografică. Justificarea ultimă a demersurilor de catalogare și ierarhizare a dialectelor peninsulei italice va fi constat, pentru scriitor,

1 În lb. ed. originale: „Elsewhere in Europe, an uneasy Christianity was slowly but surely discovering that, even if Latin, in addition to Hebrew and Greek, was regarded as a sacred language, this was no reason to declare vernacular tongues as beyond the pale of culture [...]. It was in just such a context, at the dawn of the fourteenth century, that Dante [...] dedicated a treatise to *Vulgar Eloquence*, ridiculing those who, in the backwoods of humanity, believed themselves to possess the secrets of the language of Paradise and speak in the divine tongue of Adam [...]” Toate traducerile din limba engleză în limba română a fragmentelor de articole și opere citate în prezentul studiu îmi aparțin.

într-o ostensibilă decriptare programatică a gradațiilor lor inerente de superioritate estetică. Această dorință de a descoperi iterația cea mai ilustră a unui grai vernacular, conform unor idealuri de frumusețe subdivizate în noțiuni ambigue precum noblețea lirică, sintaxa armonică sau muzicalitatea lexicului, va fi fost alimentată de ceea ce, retroactiv, a fost apreciată de unii dantologi drept o poziție patriotică germinativă, cultivată de poetul florentin în consonanță cu o nostalgie a unității italice, conservate, în Antichitate, sub auspiciile autorității plenipotente a statului roman. Astfel, teleologia tratatului *De vulgari...* se va fi amplasat sub semnul intențional al unei dihotomii acute: pe de o parte, pledoaria lui Dante va fi închinată unei însărcinări de conformație metafizică și mitosemantică (anume, cea de a valida preceptele veterotestamentare ale primatului limbii ebraice ca limbă adamică), iar pe de altă parte, unei cauze eminamente condiționate istoric, național și cultural (mai exact, cea de a descoperi și, implicit, de a promova un substitut viabil, organic și autohton al latinei, depreciate ca aflându-se deja într-o dramatică fază de calcifiere și decădere în inactualitate).

Departate de a reprezenta o exhortație cu pretenții neechivoce de obiectivitate, travaliul poetului va apărea investit cu numinozitatea difuză a unei veritabile *questa* tocmai în lumina disponibilității acestuia de a apela, fără rezerve, la o panoplie de repere deopotrivă istorice și mitologice, grefate ulterior în proporție egală pe fundamentul unui deziderat pe cât de intim, pe atât de universal la nivelul orizontului său speculativ. Departajările estetice dintre dialectele analizate vor fi făcute în conformitate cu o metodă de clasificare hibridă, părând a fi inspirată când din postulerile muzicologice ale lui Boethius, când din mai-cunoscutele tratate artistotelice centrate pe subiectul validării estetice a artelor. Originalitatea acestei abordări heterodoxe va fi recunoscută de exegeți actuali ai textului care, precum Paolo Scartoni, nu vor ezita să elogieze temeritatea cu care Dante a putut deplasa centrul de greutate al hermeneuticii limbajului dinspre aspectul său grafologic înspre cel acustic:

[...] el adoptă, de asemenea, o metodologie muzicală originală pentru a evalua și selecta cuvintele vernaculare care sunt demne de a fi folosite în poezie – o abordare fără precedent, care îi diferențiază tratatul de altele ce încercau, la rândul lor, să teoretizeze asupra limbilor și poeziei vernaculare. În vreme ce studiul gramatical al cuvintelor gravita, în mare măsură, în jurul formei (morfologiei) lor, Dante e mai interesat de felul în care cuvintele sună și nu de cel în care arată. El e surprinzător de specific în ce privește oferirea cititorilor săi a unor reguli clare, apte de a fi folosite pentru a face o selecție adecvată, alimentată de judecata acustică.² (2022. 201)

2 În lb. ed. originale: „[...] he also adopts an original musical methodology to assess and select vernacular words that are worth using in poetry, an unprecedented approach that sets his treatise apart from others attempting to theorize the vernacular and vernacular poetry. Whereas the grammatical study of words mostly revolved around their form (morphology),

Pentru Dante, tiparele arborescente de proliferare care acompaniază traiectoriile eteroclite de „ființare” ale limbilor apar divorțate de un oarecare principiu axiomatic al egalității ontice. Cu alte cuvinte, subiectivismul poetului florentin va fi predispus înspre formularea unei ierarhizări valorice prea puțin flexibile a dialectelor decorticate, în tandem (și în relație de simetrie) cu organizarea lor din punct de vedere estetic. Dialectele declarate ca fiind neconcordante cu standardele de armonie impuse de Dante, de pildă, vor fi repudiate, *tale quale*, ca exponente inferioare, abrutizate ori degenerate ale unor dialecte înrudite din care ar fi derivat sau față de care se află în proximitate regională și taxonomică. La fel de adevărat, însă, este faptul că metodologiei lui Dante îi va rămâne caracteristic un exoterism atipic, care nu va omite să sublinieze potențialitatea lirică (fie ea chiar și deficitară) a majorității dialectelor autohtone în comparație cu monoliticul eșantion al limbii latine. Or, după cum punctează și Joseph Zampetti, această atitudine ar fi putut fi augmentată inclusiv ca urmare a dezrădăcinării culturale experimentate de Dante în siajul exilării sale din urbea natală:

Impactul exilului a influențat, fără îndoială, percepția lui Dante asupra dialectelor eteroclite răspândite pe întreg teritoriul Italiei. Pe măsură ce a observat și studiat diferitele stiluri de comunicare, Dante a început să aprecieze frumusețea și importanța dialectelor vernaculare. Înainte, Dante apreciasse doar limba latină, întrucât era limba nobililor, clericilor și a scoaștilor. Acum, în schimb, Dante avea să perceapă italiana vernaculară ca fiind ceva „ilustru, cardinal, curtenesc și curial”.³ (2017. 7.)

Trauma exilului, asimilabilă unei deconectări subite de la *gestalt*-ul social care îi condiționase maturizarea intelectuală, a marcat un punct de cotitură în biografia și devenirea artistică ale lui Dante. Deturnarea drastică pe care evenimentul o va fi imprimat asupra traiectoriei ulterioare de ființare a poetului va semnala ocazionale distanțări ale sale față de normele scolastice ori intelectuale ale contemporaneității lui. Semnalmentele respectivei atitudini, când refractare, când de-a dreptul antagonice în raport cu canoanele vremii, vor pigmenta operele sale mediane și tardive, intrând în coliziune cu preceptele dogmatice (religioase, scolastice ori estetice) de sub a căror umbră Dante nu va fi izbutit (ori, într-adevăr, dorit) să se sustragă complet. În *De vulgari...*, aceste irizații de

Dante is more interested in the way words sound rather than appear. He is surprisingly specific in providing his readers with clear rules to make an appropriate selection informed by acoustic judgment.”

3 În lb. ed. originale: „The impact of exile had no doubt influenced Dante's perception of the different dialects throughout Italy. As he observed and studied the different communication styles, Dante began to appreciate the beauty and importance of the vernacular. Before, Dante had only appreciated Latin because it was the language of noblemen, the clergy, and scholars. Now, however, Dante saw the vernacular Italian as something «illustrious, cardinal, courtly, and curial».”

auto-contradicție paradigmatică se vor ivi cu preponderență în pasajele dedicate clasificării diferitelor tipuri existente de limbaj în consonanță cu partiția valorică tipic-creștină a straturilor Universului, conform celor trei mari regnuri ontologice ce i-ar fi segmentat, ierarhic, geometria: cel zoologic, cel uman, respectiv cel supranatural. Vocea lui Dante din *De vulgari...* se va pronunța în mod neechivoc cu privire la statutul ontic inferior al animalelor, neatribuindu-le, în ultimă instanță, decât o palidă imitație a unui limbaj autentic. Graiul bestiiilor este descris ca fiind mânat de instincte oarbe, lipsit de orice volițiune rațională și compatibil, din punct de vedere analogic, cu statutul de ființă neînsuflețită (ori de ființă dotată cu un pseudo-suflet pieritor) conferit, în literatura ecleziastică medievală, întregului regn animal. După cum Dante însuși detaliază:

Cât despre animalele inferioare, deoarece acestea sunt ghidate doar de instinctul lor natural, nu a fost necesar ca lor să li se dea puterea vorbirii. Asta deoarece toate animalele care aparțin aceleiași specii sunt identice în acțiune și simțire; și astfel, ele pot cunoaște acțiunile și simțirile altora cunoscându-le pe ale lor. Pe de altă parte, între creaturile de specii diferite, vorbirea nu este doar nenecesară, ci ar fi fost de-a dreptul dăunătoare, deoarece nu ar fi existat vreun schimb prietenos între ele.⁴ (Alighieri 1996. Cartea II, cap. 2, parag. 5)

Trecând peste exagerările reduționiste ale unor asemenea postulări, ceea ce rămâne fascinant în schematizarea propusă de Dante este acea prefigurare lacunară a relației de interdependență dintre conceptul de ‘semnificat’ și cel de ‘semnificant’. Este, desigur, impropriu să echivalăm tripartiția lingvistică articulată de Dante (anume, cea dintre limbajul animalelor, al omului, respectiv al ființelor cerești) cu o anticipare bine-închegată a celebrei diade conceptuale saussuriene. Și totuși, după cum exegeza tratatului dantesc a indicat-o în suficiente cazuri, este imposibil să nu detectăm cel puțin o sincronie intuitivă între segmentările taxonomice descrise în *De vulgari...* și argumentele acelor ramuri ale filosofiei moderne a limbajului, emerse la turnanta secolelor XIX și XX, pentru care unicitatea limbajului uman se arăta ca o evidență defensibilă întocmai în lumina abilității sale de a opera, axiomatic, atât cu semnificați, cât și cu semnificanți. Animalele, în viziunea lui Dante, se vor fi bucurat de privilegiul modest al posedării unui pseudo-limbaj din cauza neracordării lor metafizice la o lume interioară a reprezentărilor simbolice. Cu alte cuvinte, animalele, după Dante (și, concomitent, după scolastica medievală tradițională), nu ar cunoaște decât o

4 În lb. ed. originale: „As for the lower animals, since they are guided only by their natural instinct, it was not necessary for them to be given the power of speech. For all animals that belong to the same species are identical in respect of action and feeling; and thus they can know the actions and feelings of others by knowing their own. Between creatures of different species, on the other hand, not only was speech unnecessary, but it would have been injurious, since there could have been no friendly exchange between them.”

limbă a semnificanților. În consecință, ele nu ar ființa decât într-o lume perceptibilă, fiindu-le interzise topografiile „nobile” ale universului inteligibil, simbolic ori imaginar. Ceea ce putem desemna drept „biasarea anti-zoologică” a lui Dante va fi concordat cu preceptele regăsite și în izvoarele sale teoretice principale, de la scrierile exhaustive ale lui Isidor din Sevilla, până la tratatele enciclopedice mai arhaice ale lui Plinius cel Bătrân. Astfel, spre exemplu, nu este surprinzător să descoperim, consultând respectivele izvoare, că:

Pentru Pliniu, regnul animal ocupa cinci din cele 37 cărți ale lucrării sale *Historia Naturalis* [...], în timp ce pentru Isidor două din cele douăzeci de cărți ale *Etimologiilor* [...] acoperă un teren similar. Pentru ambii scriitori, animalul uman posedă o relație specială cu divinitatea creatoare, aceasta fiind, în cazul lui Plinius, natura stoică, și în cel al lui Isidor Dumnezeuul creator creștin.⁵ (Beagon 2016. 57)

Această disponibilitate a celor doi scriitori de a celebra unicitatea apodictică a omului va veni, desigur, acompaniată de o curioasă tendință de a izola ființa umană din punct de vedere taxonomic într-o categorie ontică proprie doar ei. Racordarea omului la sferile inteligibile ori corporale (și, prin urmare, inerent superioare în accepțiunile lui Plinius și Isidor) ale existenței, precum și, cel mai important, la niște coordonate ultime înspre care ar tinde, finalmente, toate traiectoriile sale individuale și colective de auto-totalizare, va primi terenul pentru instaurarea graduală a unei viziuni mito-semantice radical-antropocentristă. În acest context, animalele, deconectate în totalitatea lor de la liantul endemic care face posibilă comunicarea și comuniunea dintre om și Transcendență, s-au găsit „alungate” din zonele sacrosancte ale Creației și definite strictamente sub auspiciile utilității pe care ar fi comportat-o în relație cu stăpânitorul lor natural, omul. După cum rezumă și exegetul Joyce Salisbury, liniamentele de raționare care au ghidat gândirea teologică medievală înspre astfel de concluzii se prezintă în felul următor:

Prima întrebare care i-a măcinat pe gânditori a fost legată de ce anume ar face animalele în Ceruri. Gânditorii medievali nu credeau că animalele ar fi avut vreun scop, independent de serviciile pe care le aduceau oamenilor. Astfel, animalele serveau drept mâncare, îmbrăcăminte și unelte de muncă pentru stăpânii lor umani. Toma d'Aquino a decis că deoarece oamenii nu ar mai avea nevoie de îmbrăcăminte sau de mâncare în Ceruri

5 În lb. ed. originale: „The animal kingdom for Pliny occupies five out of 37 books of his *Historia Naturalis* [...], while for Isidore two of the twenty books of the *Etimologies* [...] cover similar ground. In both writers, the human animal has a special relationship with the creative divinity, in Pliny's case Stoic nature and in Isidore's the Christian creator God.”

și nici nu ar mai trebui să muncească, nu ar fi nevoie nici de animale în Rai, așa că ele au fost excluse.⁶ (2014. 83)

Pentru Dante, ca și pentru Toma d'Aquino, Isidor sau Plinius, membrilor regnului animal le va fi negată până și modesta virtute a individualității. Perfect izomorfi unii față de alții, în *habitus*, instinct și temperament înnăscut, reprezentanții singulari ai oricărei specii vor figura în imaginarul pan-medieval creștin drept entități intersanjabile, preocupate doar de *telos*-urile groșiere ale supraviețuirii și reproducerii. În contrapartidă, miza existenței umane se găsea elevată până la cotele ameteitoare ale unui travaliu cosmic perpetuu. Așadar, dacă necuvântătoarelor le era proprie o deficiență crasă de semnificație ontologică, omul era înscăunat în epicentrul unei existențe saturate până la sațietate cu valențe semantice. În paideuma creștină, finalitățile soteriologice inerente acestor sistematizări teologale vor fi proliferat, în încarnările lor cele mai acutizate, prin vasele comunicante ale comunităților monastice, aspirația cardinală a acestora fiind girată înspre accederea la o gemelară redempțiune metafizică, concomitent personală și universală. După cum detaliază și teoreticiană Mary Helms, descriind ramificațiile ulterioare care au venit să mărunteze respectivele substraturi de idee soteriologică:

În urmărirea acestor țeluri, călugării medievali timpurii au dat glas idealului cosmologiei și teologiei caracteristice epocii lor, care, în esență, pune accentul pe o preocupare acaparantă cu principii prime absolute, așa cum apăreau exprimate în recunoașterea unui univers etern, creat de Dumnezeu, structurat ierarhic, ordonat și neschimbător, în care semnificația întregii realități era racordată în mod direct la începuturi sacre, mai degrabă decât la istoria umană.⁷ (2002. 437)

Subordonarea omului unui Principiu Absolut, precum și unei axiologii cosmologice inexorabile, presupunea, așadar, o dublă constrângere existențială: pe de o parte, facultățile liberului arbitru, ale conștiinței morale ori ale rațiunii eliberau omul de condiția larvară inerentă tuturor celorlalte „*automata*” zoologice. Pe de altă parte, posedarea aceluiași atribut îl „priponea” pe agentul uman de le-

6 În lb. ed. originale: „The first question that plagued thinkers was what animals would do in heaven. Medieval thinkers did not believe animals had any purpose independent of their service to humans. Thus, animals served as food, clothing, and labor for their human masters. Aquinas decided that since humans in heaven would need not clothing, food, nor would they work, there was no need for animals in heaven, so they were excluded.”

7 În lb. ed. originale: „In pursuing these goals, early medieval monks expressed the ideal of the cosmology and theology characteristic of their age which, in essence, emphasized an engrossing preoccupation with absolute first principles as expressed in recognition of an eternal, God-created, hierarchically-structured, ordered, and unchanging universe in which the significance of all reality was directly referred to sacred beginnings more than to human history.”

gitățile stricte încrustate în ordinea divină a Naturii încă din momentul Genezei. Responsabilizarea extremă a omului va fi comportat și pentru scriitorii creștini (precum Sfântul Isidor), și pentru autori păgâni (precum Plinius) o „condamnare la libertate” sub patronajul imuabil al unui Principiu Absolut. Una dintre pecețile acestui statut metafizic adeseori reconfortant și uneori deconcertant îl va constitui, în ultimă instanță, limbajul hibridizat propriu omului. Readucând în discuție pendulările ideatice ale lui Dante între dogmatism și originalitate heterodoxă, merită precizat că, în vreme ce *datum*-ul antropocentric de mai sus se va găsi respectat, mai mult sau mai puțin constant, în *De vulgari eloquentia*, volumele *Divinei Comedii* se vor încumeta, nu o dată, să arboreze concepții mult mai îndrăznețe din punct de vedere lingvistic și filosofic. Astfel, referitor la originea ebraică ca „limbă adamică”, precum și cu referire la statutul lui Adam însuși ca prim utilizator al ei, exegeza amintește că:

În vreme ce în tratatul său, *De vulgari eloquentia*, Dante susținuse că ebraica a fost limba sacră originală, creată concomitent cu Adam și care a fost limba universală până la episodul Babel, precum și limba grației până în momentul diasporei [...], în cartea a XXVI-a a *Paradisului* el îl înfățișează pe Adam nu doar ca pe utilizatorul, ci și ca pe artizanul limbii sale [...]. Adam explică faptul că în vreme ce abilitatea vorbirii este o lucrare a naturii, limba, încă din momentul concepției sale, a reprezentat un sistem maleabil [...].⁸ (Lombardi 2017. 76)

O asemenea poziționare, aptă de a glisa înspre terenul nesigur al heterodoxiei, nu trebuie, în ultimă instanță, să surprindă. Limba ebraică, precum și limbile de circulație curială pan-continentală ca latina sau greaca veche cunoscuseră deja o tradiție milenară a reaproprierilor mito-semantice justificatorii. Apărând statutul sacrosanct al ebraicii, însă continuându-și fără descurajare tradițiile de descoperire a celui mai „pur” dialect vernacular italian, Dante își denudează, din nou, ambivalența teleologică, partizană atât universalismului creștin, cât și etnocentrismului italic. Hermeneuți precum Rubin Milka au venit să precizeze că fermentația civilizațională care a animat, în veacurile de ascensiune ale creștinismului primitiv, articularea în registru „naționalist” a narațiunilor legendare și mitice din câmpul imaginar al religiei a presupus o ipostaziere a acestora ca istoriografii sacre, superioare și – mai important –, adevărate, în comparație cu izvoarele scripturale ale unor populații păgâne adiacente. Prin urmare, trebuie amintit că, încă cu douăsprezece secole înainte de apariția tratatului lui Dante:

8 În lb. ed. originale: „While in his *De vulgari eloquentia* Dante had claimed that Hebrew was the original sacred language co-created with Adam, which had been the universal language until Babel, and the language of grace until the diaspora [...], in *Paradiso* xxvi he features Adam as not only the user, but also the maker of his language [...]. Adam explains that while the faculty of speech is a work of nature, language, since its inception, has been a mutable system [...]”

Deja existase, în răsăritul elenist, o competiție cu caracter „naționalist” între diferitele grupuri etnice și culturale care își rescriau istoriile, remodelându-și astfel identitățile „naționale” pentru a le dovedi vechimea și superioritatea. [...] existența unor polemici vii axate pe subiectul limbii primordiale dovedește că această competiție nu s-a estompat. De fapt, ea a fost reaprinsă mai târziu cu o înflăcărare și mai agresivă, în momentul în care identitățile culturale erau, din nou, redefinite, modelate și integrate într-un alt proces de particularizare, când tranșele substanțiale ale populațiilor păgâne care deveniseră creștine își redefiniu identitatea.⁹ (Milka 1998. 309)

Conștient sau nu, această identitate friabilă a populațiilor proaspăt-creștinate avea să accepte în infrastructura sa cosmografică cele mai diverse liniamente sinergice de sorginte iudaică. Dintre acestea, tradițiile arborescente ale angelologiei post-exilice aveau să joace un rol proeminent în complexificarea canoanelor Bisericii, făcându-și resimțită prezența, în cele din urmă, și în clasificările ontologice ale limbajului din *De vulgari eloquentia*. Categorizați de către Dante, în conformitate cu convențiile arhaice ale *mythos*-ului ebraic, ca mesageri spirituali, aparținători ai înălțimilor supramundane, îngerii vor fi înzestrați în *De vulgari*... cu o tipologie de limbaj invers-simetrică, din punct de vedere structural, față de cel al animalelor. Mai degrabă absconsă, în schimb, va fi perspectiva din tratat asupra proprietăților sintactice ori conformației lexicale a enigmaticului grai îngeresc. Studiile istoriografice de angelologie oferă, astăzi, o panoramă concludentă asupra ambiguităților care caracterizau, în imaginarul medieval și modern-timpuriu, spiralarile speculative după care s-ar fi geometrizat, ipotetic, limba asignată Puterilor cerești. Astfel, exegeți precum John C. Poirier sau Eben de Jaeger precizează că:

În cultura iudaică, două perspective asupra limbajului îngerilor erau predominante. Prima stipula că îngerii vorbeau limba ebraică, o accepțiune pe care Poirier [...] o denumeste *ebraicofonă*. Pe cealaltă, Poirier [...] o denumeste *angeloglosie*, un termen pe care îl folosește pentru „a denota fenomenul oamenilor care vorbesc în limbi angelice ezoterice”. Deși nu este clar care dintre aceste două perspective a avut întâietate, referința primară la îngeri care vorbesc în ebraică se regăsește în *Cartea Jubileelor*,

9 În lb. ed. originale: „Already in the hellenistic east there existed a competition of a «nationalistic» character among different ethnic and cultural groups who were rewriting their histories, thus reshaping their «national» identities to prove their antiquity and superiority. [...] the existence of a live discussion over the primordial language proves that this competition did not die out; in fact, it was later rekindled even more fiercely when cultural identities were once again being defined and moulded and were becoming gradually more distinct when large parts of the pagan population, which had become Christian, were redefining their identity.”

care reprezintă sursa cea mai veche raportată la aceste accepțiuni.¹⁰ (de Jager 2019. 38)

Arhaismul, ca și caracterul oarecum marginal al *Cărtii Jubileelor*, atestă atât vechimea impresionantă a speculațiilor angelologice ante-creștine, cât și puterea de repercutare a acestor reverii în majoritatea faliilor confesionale eteroclite ale iudaismului. Fascinația obsesivă nutrită de autorii-angelologi (atât evrei, cât și creștini) ai Antichității târzii pentru descoperirea metodelor de deciptare a mesajelor îngerești va trebui relaționată cu aspirațiile de auto-realizare soteriologică ale *credo*-ului religios iudeo-creștin. Am menționat, mai sus, valențele de responsabilizare morală acerbă care garniseau cosmografia antropocentrică tipică imaginarului hieratic medieval. A putea discerne imboldurile Voinței divine însemna a parcurge, în sens augustinian, labirintul hermeneutic al realității și a accede la finalitatea redempțiunii sufletești. Or, respectivele imbolduri nu puteau fi receptate, în accepțiune angelologică, decât prin intermedierea mesagerilor cerești. În consecință, bogăția referințelor textuale din epocă la natura subtilă, caracterul numinos și metodele de comunicare întrebuintate de aceștia nu trădează vreo inconsecvență investigativă. Evidențiind raționalizările subiacente acestor preocupări fantasmatică, Zsófia Buda consemnează faptul că:

Literatura apocrifă și pseudoepigrafică iudaică este înțesată de ființe supranaturale; îngerii și demonii joacă un rol semnificativ în istoria lumii create. Ei au nume și funcții specifice, înfățișări caracteristice și sunt ordonați într-o ierarhie bine structurată (sau, mai degrabă, în ierarhii, căci există mai multe sisteme diferite). Studiarea îngerilor a fost stimulată de o concepție de circulație largă, conform căreia după încheierea perioadei profetice singura cale rămasă de a comunica cu Dumnezeu ar fi fost prin intermediul îngerilor Săi.¹¹ (2011. 117)

Isidor din Sevilla, abordând la rândul său problematica reprezentărilor iconografice ale îngerilor, se va alia la poziția autoritativă exprimată, anterior, de Pseudo-Dionisie Areopagitul. Mai precis, în calitate de ființe lipsite de trup ori

10 În lb. ed. originale: „Two views on the languages of angels predominated in Judaeen culture. The one was that the angels spoke Hebrew, a view Poirier [...] refers to as *hebraeophone*. The alternative Poirier [...] calls *angeloglossy*, a term he uses «to denote the phenomenon of humans speaking in esoteric angelic languages». Though it is not clear which of these views was held first, the reference to angels speaking Hebrew comes from *The Book of Jubilees*, which is the oldest source amongst these views.”

11 În lb. ed. originale: „The Jewish *Apocrypha* and *Pseudepigrapha* are full of supernatural beings; angels and demons play a significant role in the history of the created world. They have their own names and functions, characteristic appearances, and are arranged into a well-structured hierarchy (or rather hierarchies, since there are several different systems). The study of angels was stimulated by a widespread notion that after the prophetic period had ended the only way to communicate with God was through His angels.”

de orice conformație materială, îngerii vor fi trebuit relegați unui regim voit-naiv de reprezentare efigială sau simbolică. În egală măsură, numele atribuite îngerilor nu îi vor fi personalizat decât în concordanță cu atribuțiile specifice pe care aceștia le-ar îndeplini în macro-topografia „Planului divin”. Vedem, astfel, că atât regnul animal, cât și cel al cetelor îngerești sfârșesc prin a fi supuse, în imaginarul iudeo-creștin, unui reduționism ontologic proporțional cu aparențele lor naturi non-compozite (i.e., pur-materiale, respectiv pur-spirituale). După cum Isidor însuși clarifică această atitudine finalmente poetizantă:

Numele folosit pentru îngeri este, astfel, numele funcției lor, nu cel al naturii lor. Într-adevăr, ei sunt întotdeauna duhuri, însă când primesc o însărcinare sunt denumiți îngeri. [...] Din acest motiv, licența poetică a artiștilor le fasonază aripi, pentru a simboliza iuțea cu care se mișcă în timpul tuturor misiunilor lor, după cum și în ficțiunea poetică vânturile sunt înzestrate cu aripi pentru a le indica viteza.¹² (2006. 160)

Construindu-și ipotezele lingvistice în *De vulgari eloquentia*, Dante va fi fost influențat în mod ineluctabil de aceste doctrine ale iconografiei angelice. Totodată, poetul va fi escamotat eroarea crasă semnalată încă din secolul al V-lea de către Pseudo-Dionisie, conform căreia cei neinițiați în regimul reprezentational al îngerilor erau tentați, în mod fatidic, să confunde imaginile fantasmaticale ale acestora cu alcătuirea lor „corporală” obiectivă. *Eikon*-urile teriomorfe ale aripilor sau ale capetelor de bestie, precum descrierile tronurilor cerești (sau ofanimilor) ca roți cuprinse de flăcări și acoperite cu ochi, se vor fi raliat la un registru estetic de abstractizare când ermetizantă, când infantilă, tocmai pentru a invita observatorul lor avizat la o transcendere facilă a „fizicalității” improprii pe care ar denota-o. În schimb, elemente precum aripile, luminozitatea orbitoare, hibriditatea zoomorfă sau abundența de ochi ar trebui asimilate ca simboluri aproximativ adecvate unei intenții de a reliefa valențele supranaturale întipărite în conformația axiologică și activitatea gnoseologică a ființelor angelice. Așa cum punctează acest aspect și Pseudo-Dionisie, în caracteristicul său stil elipsoidal:

Pentru ca oamenii să nu sufere din această pricină, gândindu-se că aceștia nu sunt exaltați cu nimic altceva în afară de aspectul lor frumos, înțelepciunea elevatoare a teologilor pioși conduce cu reverență înspre reprezentarea falsă a neasemănărilor, nepermițând părții noastre lumești să rămână fixată pe imaginile rudimentare, ci apelând la tendința ascensională

12 În lb. ed. originale: „The term for angels is thus the name of their function, not of their nature. Indeed, they are always spirits, but when they are commissioned, they are called angels. [...] For this reason the license of artists makes wings for them, to signify their swift course on all their missions, just as in poetic fiction the winds are said to have wings to indicate their speed.”

a sufletului și îndemnându-l pe acesta prin aspectul nepotrivit al simbolurilor. Deoarece nu este nici legitim, nici nu are aparența adevărului, nici măcar pentru cele mai mundane concepții, ca cele mai cerești și Divine obiecte ale contemplației noastre să fie, de fapt, precum asemenea lucruri grosolane.¹³ (1894. 19)

Exegetul Alexander Golitzin va evidenția în mod percutant faptul că amplul plan ierarhic elaborat de Pseudo-Dionisie pentru a stratifica cetele „intelectelor cerești” și a le clasifica după îndatoririle lor nodale va comporta, finalmente, trasarea unei ierarhizări corolare, anume pe cea a rangurilor eclesiastice mundane. Activitatea îngerilor și cea a clerului vor fi fost, astfel, puse sub semnul unei gemelități inerente, lanțul de transmisiune a Voinței divine „coborând”, mai întâi instantaneu (în cazul ierarhiei angelice) și apoi secvențial (în cazul ierarhiei Bisericii) dinspre sfera ofanimilor, serafilor și heruvimilor înspre structura piramidală a comunității eclesiastice, pentru a ajunge până la umilul „etaj” ierarhic al diaconilor de rând. Astfel, Golitzin concluzionează că:

Dionisie [...], prin noțiunea sa de iconografie ierarhică [...] indică faptul că ierarhia noastră este lumea noastră, și anume lumea noastră adevărată. La nivelul existenței umane (care implică un suflet și un corp, în contrast cu lipsa de trup a îngerilor), aceasta este analogul creat al Providenței divine, termenul preferat în *corpus*-ul areopagitic pentru orice referire la întreaga gamă de activitate divină *ad extra* [...].¹⁴ (1993. 104)

În *De vulgari eloquentia*, lipsa de trup a îngerilor îl va fi determinat pe Dante să le atribuie, după modelul lumii zoologice, un pseudo-limbaj raclat de însemne, reprezentări grafologice și aspecte fonetice – pe scurt, de orice elemente constitutive empirice. Așadar, vorbind în termeni saussurieni despre graiul îngeresc (inclusiv așa cum apare expus în tratatul dantesc), este întemeiată descrierea sa aproximativă ca un limbaj totalmente epurat de semnificații și imersat într-un circuit operațional al comprehensiunii instantanee, pentru care semnificatul este asimilat și comunicat altor conștiințe cerești fără necesitatea filtrării sale

13 În lb. ed. originale: „In order that men might not suffer from this by thinking they are nothing more exalted than their beautiful appearance, the elevating wisdom of the pious theologians reverently conducts to the misrepresenting dissimilarities, not permitting our earthly part to rest fixed in the base images, but using the upward tendency of the soul, and goading it by the unseemliness of the symbols. For it is neither lawful, nor has it the appearance of truth, even to the most earthly conceptions, that the most heavenly and Divine objects of our contemplation are actually like things so base.”

14 În lb. ed. originale: „Dionysius means [...], by this notion of hierarchic iconography [...] that our hierarchy is our world, i.e., our true world. It is the created analogue, on the level of human existence (which involves a soul and a body, as opposed to the angels' lack of bodies), of the divine Providence, the term of preference in the Areopagitica for the whole range of divine activity *ad extra* [...].”

procesuale prin atelajele „materiale” ale vreunui zgomot sau semn. Astfel, în imaginarul angelologic, metafora luminii va servi adeseori mizei de a sugera în chip adecvat rapiditatea miraculoasă, originea divină și didacticismul metafizic copleșitor ale mesajelor îngerești. Până și în literatura non-ecclesiastică a Evului Mediu, aceste valențe vor fi fost apropiate în mod plenar, recapitulările laice ale unor evenimente scripturale în care figurează recepționarea de mesaje din partea îngerilor de către sfinți, patriarhi sau mistici comportând, reiterativ, aceleași sublinieri ale incomprehensibilității intelctelor cerești: „Iar pe acea piatră dormea Iacob, când i-a văzut pe îngeri mergând în sus și în jos pe o scară, iar el a zis: *Vere locus iste sanctus est et ego ignorabam*; adică: „într-adevăr acest loc e sfânt, iar eu nu îl cunosc”. Iar acolo un înger l-a pironit pe Iacob și i-a schimbat numele și l-a denumit Israel”¹⁵ (Mandeville 1915. 57).

Pasajul citat mai sus, extras din *Călătoriile* lui John Mandeville, se arboresce ca o exemplificare pertinentă a spiritului mitogenic medieval: textul, precum tratatul lingvistic al lui Dante, nu pregetă să se lanseze pe felurite traiectorii speculative mai mult sau mai puțin temerare, fundamentându-se totodată pe sedimentul unui *corpus* canonic de axiome cosmologice. În registru literar, apetențele lui Mandeville pentru ficționalizare grandilocventă vor converge, la rândul lor, cu gustul popular medieval pentru ceea ce putem desemna drept „fenomenalitatea excepțională” a acelor „*mirabilia orientalis*” adeseori asociate unei (anti)estetizări groțeste și contrapuse minunilor teurgice validate în cultul oficial. Lumina, ca blazon simbolic al limbajului fără de semnificații al îngerilor, va fi înscrisă, de asemenea, în aceste regimuri polarizante de plasticizare. Pentru anumiți autori de tratate mistice, precum Ioan al Crucii, întunericul metafizic și tenebrele catabazelor ascetice vor fi asociate unei ambianțe amniotice apte de a încuraja comuniunea sufletului cu Transcendența. În contrapartidă, chiar luminozitatea supranaturală (sau cel puțin o iterație malativă a ei) va fi resemantizată, în alte izvoare scolastice, ca o efigie a splendorii, vanității și *hybris*-ului nețărnut. După cum amintește și Umberto Eco, aceste supralicitări enantiodromice ale valențelor metafizice antipodale asociate luminii își vor atinge „nadirul” simbolistic în pasaje precum cel descris în continuare, unde exhortațiile mistice ale Hildegardei din Bingen vor apela la metafore preluate din câmpurile semantice ale irizațiilor astrale și minerale pentru a descrie maiestuozitatea dezarmantă a lui Lucifer: „Paginile mistice ale Hildegardei din Bingen includ viziuni ale unor flăcări strălucitoare. Descriind Frumusețea celui dintâi înger, Hildegard vorbește despre un Lucifer (de dinainte de cădere) ornat cu nestemate care străluceau precum un cer înstelat, astfel

15 În lb. ed. originale: „And upon that rock was Jacob sleeping when he saw the angels go up and down by a ladder, and he said, *Vere locus iste sanctus est et ego ignorabam*; that is to say, «Forsooth this place is holy, and I wist it nought.» And there an angel held Jacob still, and turned his name, and clept him Israel.”

încât nenumăratele raze lucitoare care emanau din splendoarea ornamentelor sale inundau lumea cu lumină”¹⁶ (Eco 2004. 114-117).

Spectacularitatea unor viziuni numinoase precum cele descrise de Hildegard în paginile sale criptice se vor fi grefat, în mod coeziv, nu doar pe stilistica ce caracterizează reveriile tipizate ale profetismului iudeo-creștin ori islamic, ci și pe dezideratele escatologice care, pentru gândirea scolastică a secolului al XII-lea, veneau să completeze o panoramă cosmologică ambivalentă, în care luminozitatea supranaturală a ființelor cerești se impunea, în genere, ca un blazon al prezenței divine, dar și (mai rar), ca un memento cu valențe moralizatoare. Lumina transcendentală a empireului, concentrată, în registru simbolic superlativ, în acea Viziune Beatifica înspre care și *Divina Comedie* își îndreaptă întreaga procesualitate teleologică, își va fi găsit un omolog antipodal în lumina luxuriei mundane, ori, în plan cosmologic, în strălucirea vanității luciferice. Pentru teologi contemporani Hildegardei, precum Bernard din Clairvaux, programul recalibrării interioare a clerului înspre o revalorificare a austerității contemplative, vestimentare și arhitectonice va fi reappropriat și readus în prim-plan confesional o atitudine tipică pentru religiozitatea creștină primitivă, care se va fi opus tranșant afinităților ecleziastice (larg răspândite în Occidentul franco-germanic), pentru opulență stringentă și fast decorativ.

Respingând acea splendoare radioasă asociată exceselor propagate în rândurile clerului superior (și, în ultimul rând, analogă *qua brutum fulmen* grandorii egotice a Diavolului), Bernard va prefera să promoveze cu asiduitate un cult al pauperității externe absolute. Lumina, revendicată în teologia comunităților cisterciene patronate de Bernard ca însemn al prezenței divine în lume, se va mula pe mai-vechea dogmă para-lingvistică a echivalării luminozității angelice cu un canal de comunicare deschis între Transcendent și acele minți umane primenite să îi recepteze mesajul. Nu este, poate, întâmplător că în *Divina Comedie* Bernard din Clairvaux va fi inserat ca ultimul ghid al lui Dante, în răstimpul celei de pe urmă ascensiuni înspre panorama Viziunii Beatifice. În speculațiile sale angelologice din *De vulgari eloquentia*, poetul florentin va părea să anunțe, indirect, ralierea sa la poziția arborată de Bernard în raport cu simbolistica și funcționalitatea mistică a luminozității interioare. Privilegiind, precum antecesorii săi metafizicieni, limbajul angelic și contrapunându-l limbajului „amfibiu” tipic uman, Dante își va fi rotunjit *questa* lingvistică în direcția validării unui orizont escatologic compatibil cu cauza antropocentrismului. În interiorul acestui areal grandios, ființa umană va apărea ipostaziată drept *crux* al Creației, fiind, deopotrivă, legată ombilical de tina lumii sublunare și chemată să se auto-totalizeze în înălțimile inscrutabile ale Cerului.

16 În lb. ed. originale: „The mystical pages of Hildegard of Bingen contain visions of coruscating flame. In describing the Beauty of the first angel, Hildegard talks of a Lucifer (before the fall) adorned with gems that sparkled like a starry sky, so that the countless glittering beams that shone out from the splendour of all his ornaments flooded the world with light.”

Bibliografie

ALIGHIERI, Dante

1996. *De vulgari eloquentia*, trad. în limba engleză de Steven Botterill. Cambridge, Cambridge University Press.

BEAGON, Mary

2016. *Variations on a Theme. Isidore and Pliny on Human and Human-Instigated Anomaly*. În: Fear, A., & Wood, J. (eds.): *Isidore of Seville and His Reception in the Early Middle Ages: Transmitting and Transforming Knowledge*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 57-74.

BUDA, Zsófia.

2011. *Heavenly Envoys: Angels in Jewish Art*. În: G. Jaritz (ed.): *Angels, Devils: The Supernatural and Its Visual Representation*. Budapest, Central European University Press, 117-134.

(Pseudo-)DIONISIE Areopagitul,

1894. *The Celestial and Ecclesiastical Hierarchy*, trad. din greacă veche în limba engleză de Rev. John Parker. London, Skeffington & Son.

ECO, Umberto

2004. *On Beauty. A History of a Western Idea*, trad. din limba italiană în limba engleză de Alastair McEwen. London, Seeker & Warburg.

GOLITZIN, Alexander

1993. The Mysticism of Dionysius Areopagita: Platonist or Christian? În: *Mystics Quarterly*, vol. 19, no. 3, 98-114

HELMS, Mary W.

2002. Sacred Landscape and the Early Medieval European Cloister. Unity, Paradise, and the Cosmic Mountain. În: *Anthropos*, bd. 97, h. 2, 435-453.

ISIDOR din Sevilla

2006 *The Etymologies*, trad. din limba latină în limba engleză de Stephen A. Barney, W. J. Lewis, J. A. Beach și Oliver Berghof. Cambridge, Cambridge University Press.

de JAGER, Eben

2019. An Evaluation of Speaking in Tongues as Angelic Language from the Judaeian and Early Christian Perspectives. În: *Conspectus. The South African Theological Seminary*, vol. 28, 35-64.

LOMBARDI, E.

2017. *The Poetics of Trespassing*. În: G. Corbett & H. Webb (eds.): *Vertical Readings in Dante's Comedy: Volume 3*. Cambridge, Open Book Publishers, 71-88.

MANDEVILLE, John

1915. *The Travels of Sir John Mandeville*. London, Macmillan and Co.

MILKA, Rubin

1998. *The Language of Creation or the Primordial Language: A Case of Cultural Polemics in Antiquity*. În: *Journal of Jewish Studies*, vol. 49, no. 2, 306-333.

OLENDER, Maurice

1997. From the language of Adam to the pluralism of Babel. În: *Mediterranean Historical Review*, vol. 12, no. 2, 51-59.

SALISBURY, Joyce E.

2014. Do Animals Go to Heaven? Medieval Philosophers Contemplate Heavenly Human Exceptionalism. În: *Athens Journal of Humanities & Arts*, vol. 1, no. 1, 79-86.

SCARTONI, Paolo

2022. Music and Grammar. Models of Dantean Inquiry from the 'De Vulgari Eloquentia' to Inf. 3. În: *Textual Cultures*, vol. 15, no. 2, 199-230.

ZOMPETTI, Joseph P.

2017. A Theory of Vernacular Rhetoric: Reading Dante's *De Vulgari Eloquentia*. În: *Inquiries Journal*, vol. 9, no. 4.

RELATIA MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL CU ARTA CONTEMPORANĂ

Scurt istoric (de la începuturi până în
prima jumătate a secolului al XX-lea)

Muzeul Național Brukenthal din Sibiu;
Universitatea „Sapientia”, Miercurea-Ciuc
trifescuvalentin@uni.sapientia.ro

Este cunoscut faptul că întreaga colecție de artă a baronului Samuel von Brukenthal (1721-1803), din care s-a evidențiat în mod cu totul deosebit pinacoteca, stă nu doar la baza celui mai vechi muzeu de pe teritoriul României de astăzi, dar și a unuia dintre cele mai vechi din Europa. La început, baronul ardelean a preluat modelul vienez – oferit de curtea imperială, de înalții funcționari ori de marea aristocrație central-europeană –, în ceea ce privește decorarea spațiilor destinate reprezentării din cadrul rezidențelor sale din Sibiu și Avrig, cu mai multe opere de artă, în ideea de a sugera în mod vizual puterea economică și politică a proprietarului. În acest sens, știm deja că la 1764 baronul a decorat interioarele palatului de vară de la Avrig cu 112 tablouri și 129 gravuri înrămate, la care s-a adăugat la etajul clădirii, în ceea ce se numește *piano nobile*, un spațiu distinct, bine individualizat, numit deja în documentele vremii: „atrium cu picturi” (Mesea 2006. 9).

Achizițiile făcute de Samuel von Brukenthal au fost realizate în acord cu gustul de la acea vreme din capitala Imperiului habsburgic, care, de altfel, nu se diferenția cu mult față de cel din celelalte mari orașe ale Europei occidentale. În acest fel, lucrările care au intrat în colecția Brukenthal au provenit de la o serie de artiști care aparțineau școlilor de pictură flamandă, italiană, germană și austriacă. Au fost vizate mai ales numele celebre de artiști din perioada Renașterii, barocă și rococo (Ittu 2008. 14-15). Amintim aici nume extrem de cunoscute, care sunt astăzi mândria Muzeului Național Brukenthal, deoarece ele sunt dorite în expoziții temporare sau permanente de către toate marile muzee ale lumii: Jan van Eyck, Hans Memling, Pieter Bruegel cel Tânăr, Anton van Dyck, Jakob Jordanes, Antonello da Messina, Tizian, Lucas Cranach, Veronese, Jordaens sau Annibale Carracci.

Încă din timpul vieții, Samuel von Brukenthal nu s-a limitat la achiziționarea lucrărilor unor artiști celebri din epocile istorice trecute, ci a fost interesat

și de arta contemporană epocii lui. Baronul a cumpărat mai multe lucrări ale artiștilor din teritoriile de astăzi ale Austriei, Germaniei sau Transilvaniei, cu care a luat contact direct, i-a cunoscut sau a colaborat. Mai mult, a apelat la serviciile unor artiști, consultându-i în calitatea lor de *connaisseurs* sau de specialiști în arta veche sau contemporană. În această ordine de idei, cercetătoarea Gudrun-Liane Ittu a subliniat legăturile baronului Samuel von Brukenthal cu artiștii care au fost activi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, precum și interesul acestuia pe care l-a manifestat pentru arta contemporană:

Numărul mare de tablouri aparținând unor artiști din școala austriacă și germană, contemporani ai colecționarului, poate fi un indiciu că, cel puțin pe unii dintre ei, i-a cunoscut personal și a achiziționat lucrări direct din atelierele lor. Conform tradiției locale, pictorul Johann Martin Stock (1742-1800) ar fi fost unul dintre emisarii lui Brukenthal, achiziționând opere de artă pentru baron. Johann Martin Stock s-a născut la Sibiu, ca fiu al pictorului de altare Martin Stock (1693-1752). Tânărul Johann Martin Stock studiasse la Academia de Artă din Viena, fiind unul dintre elevii pictorului de curte Martin Meytens. Emil Sigerus, autorul unui cuprinzător studiu privind istoricul Galeriei Brukenthal, chiar dacă admite eventuala implicare a lui Stock în depistarea unor tablouri, își exprimă convingerea că pictorul din Sibiu n-a trecut niciodată dincolo de fruntariile Austriei, astfel că cele relatate de custodele muzeului, Heinrich Müller, istoricului de artă Theodor von Frimmel (1853-1928) drept informații provenite de la familia Brukenthal nu pot fi probate. Recent, în Arhiva Centrală a Bisericii Evanghelice din Sibiu au fost descoperite mai multe chitanțe semnate de artist, chitanțe care confirmă ipoteza conform căreia pictorul a achiziționat opere de artă pentru baronul von Brukenthal. (2008. 15)

Mai mult, pictorii contemporani nu au îndeplinit doar funcția de consilieri sau de agenți de achiziții ai baronului Samuel von Brukenthal. Constituirea colecțiilor în funcție de anumite criterii stilistice și cronologice a necesitat, încă o dată, apelul la expertiza unor *connaisseurs*. În acest fel, pictorii locali Johann Martin Stock și Franz Neuhauser, colaboratori ai baronului, au fost primii care au încercat identificarea autorilor pentru lucrările nesemnate. Totodată, al doilea artist pomenit a fost cel care a realizat primul catalog manuscris al pinacotecii, început încă din timpul vieții baronului și finalizat în 1813 (Ittu 2008. 19-20). Tot de la pictorii locali Johann Martin Stock și Franz Neuhauser provin și primele opere de artă contemporană transilvăneană donate și achiziționate pentru colecția Brukenthal (Mesea 2016. 14). Aceste date vin să demonstreze interesul colecționarului și pentru arta contemporană epocii lui. Ca un argument în plus pentru această preferință, amintim portretele pe care le comandă de-a lungul vieții diferiților artiști contemporani, în care este reprezentat el sau soția ori fii-

ca. Chiar și spre sfârșitul vieții, prin 1800-1801, baronul și-a mai comandat un portret, fapt ce dovedește, încă o dată, interesul permanent pe care l-a manifestat și față de arta contemporană, nu doar față de cea veche, realizată de maeștrii consacrați ai artei europene. Acest obicei, de a comanda artiștilor contemporani câte un portret de aparat, a fost păstrat de membrii familiei Brukenthal de-a lungul timpului, amintind aici, de exemplu, portretele baronului Hermann von Brukenthal și baronului Franz Josef von Brukenthal realizate de Gustav Adolf Schivert (1826-1881), ori cel al Berthei von Brukenthal realizat de Rosa Schweninger (1849-1918).

Meritele lui Samuel von Brukenthal în ceea ce privește promovarea artei contemporane din epoca sa sunt deosebite. Baronul sibian nu doar a susținut în diferite moduri artiștii contemporani lui, dar a fost interesat și de viitorul artei din Transilvania. În acest sens, în testamentul său, el a alocat un fond special pentru angajarea unui profesor de desen la singurul liceu din Sibiu și unul dintre puținele ale provinciei. Postul a fost ocupat de protejatul și colaboratorul baronului, pictorul Franz Neuhauser (1763-1836), care a pregătit mai multe generații de ucenici. În acest fel, pe de-o parte, Samuel von Brukenthal a fost și întemeietorul învățământului artistic la Sibiu, iar pe de altă parte, a făcut, și după moartea sa, din fosta reședință a Guberniului un centru artistic mult mai important decât Clujul, care a devenit noua capitală politică și administrativă a Transilvaniei, odată cu preluarea funcției de guvernator de către Gheorghe Bánffy al II-lea (Mesea 2006. 9). Cu acest prilej, merită redat extrasul din testamentul lui Samuel von Brukenthal, redactat în 3 ianuarie 1802, cu un an înaintea morții, care face referire la viitoarea angajare a primului profesor de desen din Sibiu:

Pentru binele Bisericii Evanghelice din Sibiu și a *Gymnasii evangelicorum* (Gimnaziului Evanghelic) voi lăsa moștenire un capital de 8000 de fl., bani care trebuie depuși cu dobândă, iar anual vor fi folosiți 100 fl. pentru reparațiile curente ale bisericii; diferența fiind folosită pentru o mai bună retribuie a personalului didactic și pentru angajarea unui instructor de desen sau a unui profesor de tehnologie. De realizarea acestor prevederi testamentare, rog să se ocupe consistoriul evanghelic (Ittu 2008. 84-85).

În ceea ce privește arta secolului al XIX-lea, Muzeul Național Brukenthal deține una dintre cele mai bogate colecții de pictură transilvăneană din România, putând fi menționate aproape 400 de lucrări (Mesea 2004. 1). Deși marea majoritate a picturilor provin din zona de Sud a Transilvaniei, cercetătorii își pot face, totuși, pornind de la analiza întregului patrimoniu muzeal, o părere despre tendințele stilistice și tematice de pe întregul întins la regiunii intracarpatică. În acest fel, putem ajunge la concluzia că arta Transilvaniei din secolul al XIX-lea nu poate fi restrânsă doar la anumite școli și curente artistice, deoarece au existat, în același timp, ori s-au succedat, elemente stilistice romantice, realiste, naturaliste,

impresioniste, simboliste sau specifice curentului *Biedermeier*, pentru ca, în secolul al XX-lea, să se adauge și expresionismul (Mesea 2004. 1). Cu alte cuvinte, Muzeul Național Brukenthal păstrează o producție artistică provenită mai ales din spațiul german de cultură, de la artiștii sași sau de la cei germani originari din Europa Centrală, care au activat la Sibiu, Brașov sau în alte localități săsești.

Datorită existenței mai multor geografii artistice transilvănene, marcate și de o anumită dimensiune etnică, la Sibiu se găsesc mai puține creații ale artiștilor maghiari, care au activat în secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea, în centre artistice precum cele de la Cluj sau Baia Mare. De asemenea, artiștii români, puțini la număr în secolul al XIX-lea, s-au specializat mai mult în pictura religioasă și mai puțin în cea cultă, de șevalet. În acest fel se explică numărul mic al creațiilor lor expuse în cadrul Muzeului Național Brukenthal. Cu toate acestea, trebuie amintite câteva excepții notabile. Una dintre cele mai reprezentative lucrări ale pictorului maghiar Miklós Barabás, *Mocani sălișteni în drum spre târg*, este expusă la Sibiu. De asemenea, din creația pictorului maghiar Carol Pop de Szathmáry, care a făcut o strălucită carieră la București, Muzeul Național Brukenthal are expusă lucrarea: *Târg la munte*. În același timp, cele mai valoroase picturi de șevalet ale artiștilor Mișu Popp (Popescu 2007) și Octavian Smigelschi (Vătășianu 1982) – care au avut și o intensă activitate în domeniul picturii religioase murale și pe lemn – sunt expuse pe simezele Muzeului Național Brukenthal. Amintim aici *Fata în albastru*, de Mișu Popp, lucrare care a devenit oarecum o „Mona Lisa” a *Galeriei de artă românească* din cadrul Muzeului Național Brukenthal, deoarece ea este promovată, pe post de imagine-simbol, în toate pliantele și afișele de popularizare, precum și pe coperta ghidului galeriei. În ceea ce privește creația lui Octavian Smigelschi, menționăm lucrarea *Siesta/Tânăr citind*, care, de cele mai multe ori, a fost reprodusă în principalele sinteze de istoria artei românești, atunci când s-a făcut referire la activitatea lui Smigelschi.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Sibiul a devenit un centru artistic important. Datorită unui climat cultural și economic favorabil, înalta burghezie sibiană a început să comande pictorilor o serie de portrete, inspirându-se de la o întreagă tradiție aristocratică, medievală și premodernă, a portretelor de aparat. În acest fel, artiștilor locali, rămași într-un oarecare conservatorism stilistic provincial, li s-a adăugat o pleiadă de artiști talentați veniți din diferite centre artistice ale Europei Centrale, dar mai ales din Viena, capitală a Imperiului Habsburgic. În acest fel, orașul de la poalele Carpaților s-a bucurat de o adevărată infuzie cultural-artistică, racordându-se, astfel, la ultimele tendințe ale artei central-europene. Cel care a animat viața artistică a Sibiului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost artistul vienez Theodor Glantz, care s-a stabilit aici în 1843. El a fost urmat de alți artiști valoroși veniți din spațiul cultural german. Dintre aceștia îi amintim pe: Theodor Benedikt Sockl, Gustav Albert Schievert, Heinrich Trenk, Heinrich Zutter, Clara Soterius von Sachsenheim (Mesea 2004. 3). În continuarea celor spune mai sus, merită reprodus citatul cercetătoarei Iu-

lia Mesea, prin care se evidențiază numărul, valoarea și originea artiștilor activi în Sibiu, artiști care, pentru a se întreține, au realizat și mai multe portrete ale patriei locale:

Scriserile și documentele timpului ne mărturisesc despre o viață artistică bogată în Sibiul mijlocului de secol trecut. Dintr-o scrisoare a pictorului Michael Kurtz adresată istoricului Anton Kurtz, datată 6 martie 1847, aflăm numele artiștilor aflați în oraș în acea perioadă. Coeziunea acestui grup era asigurată de Theodor Glatz (1818-1871), pictor, desenator, litograf și fotograf cu studii la Viena. [...]. În 1843 îl găsim deja la Sibiu, ca profesor de desen la școala evanghelică. Alături de el, în oraș lucrează pictori locali și străini: Miklos Barabás (1810-1898), Johann Böbel (1824-1887), Johann Agotha (1808-1880), Theodor Benedikt Sockl (1815-1861), Gustav Albert Schievert (1826-1881), Anton Fiala (activ în Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea), Heinrich Zuther (activ la Sibiu între 1845-1848), Heinrich Trenk (1818-1892) și alții. (2006. 10)

Artiștii itineranți au realizat un veritabil transfer cultural în Transilvania, aducând aici, pe lângă nenumărate modele artistice de prestigiu, venite mai ales din capitala imperiului, și preferința tematică referitoare la punerea omului în legătură directă cu natura sau în orizontul spațiului geografic. S-a realizat, în mod simultan, și un fenomen de sincronizare a Transilvaniei cu principalele modele și mode europene. În acest sens, Iulia Mesea a precizat că:

Pentru sudul Transilvaniei, prezența pictorilor călători – care de multe ori își continuă periplul ajungând la București – va fi esențială în continuarea gustului pentru acest gen, «deschis» de Franz Neuhauser, premise favorabile care nu ar fi fost însă cu adevărat valorificate, fără aportul artiștilor peregrini. Aceștia rămâneau uneori definitiv la Sibiu, după perioadele de călătorii prin Imperiu, alteleori își continuau drumurile, hrănindu-și mai departe nevoia de descoperire a noi teritorii geografice, spirituale și totodată personale. Venind spre Transilvania, cei mai mulți dintre ei trecuseră prin Viena, dacă nu chiar studiaseră acolo. [...] Marea capitală cultural-artistică a Europei centrale, rămâne astfel, ca și în perioada precedentă, principalul reper și model. (2011. 91)

În continuarea acestor idei, putem afirma că, în acord cu preferințele tematice ale epocii romantice, pictorii care au activat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la Sibiu și în celelalte centre artistice ale Transilvaniei, au descoperit valențele artistice ale peisajului. Redescoperirea peisajului natural, în care se profilau de multe ori ruinele unei cetăți părăsite, a devenit un subiect din ce în ce mai frecventat de artiști. Mai mult, apar și peisajele citadine, care, multe din-

tre ele, sunt astăzi niște adevărate imagini-document despre aspectul urbanistic al Transilvaniei secolului al XIX-lea. Multe dintre clădirile medievale și premoderne pictate – turnuri de fortificație, biserici, case particulare, hoteluri – au dispărut pentru totdeauna, imaginea lor fiind păstrată doar în picturile sau desenele artiștilor care au activat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În această ordine de idei, merită amintite următoarele lucrări expuse pe simezele Muzeului Național Brukenthal: Heinrich Trenk, *Biserica evanghelică din Sibiu*; Johann Böbel, *Peisaj din Sibiu*; Johann Böbel, *Casa Bedeus*; Theodor Glatz, *Capelă de lângă Cluj*; Heinrich Trenk, *Intrare în Cheile Turzii*; Carl Dörschlag, *Cisnădioara*; Robert Krabs, *Ruinele castelului Sibiel*; Robert Krabs, *Vechiul Hotel „Împăratul Romanilor”*; Heinrich Zuther, *Poarta Ocnei*; Heinrich Zuther, *Pasul Turnu Roșu*.

Pe lângă o recuperare identitară a spațiului natural sau a spațiului locuit, a doua jumătate a secolului al XIX-lea a adus în pictura Transilvaniei o răspândire fără precedent a portretisticii. Avem de-a face cu o adevărată democratizare a genului, deoarece, începând cu această perioadă istorică, nu doar marea nobilime maghiară și patricienii sași și-au permis luxul de a-și comanda portrete, ci și burghezia înstărită din orașe, care a devenit din ce în ce mai numeroasă și mai dornică de afirmare socială. În această ordine de idei, merită reproduse rândurile cercetătoarei Iulia Mesea referitoare la acest subiect:

Genul cel mai răspândit al acestei epoci rămâne portretul. Ca o continuare a vechii mode a galeriei portretelor de familie, membrii clasei nobiliare, cărora li se alătură acum și cei ai claselor mijlocii, politicienii, intelectualitatea doreau să lase posterității cel puțin o reprezentare a chipului. Portretele subliniau tăria de caracter și demnitatea modelului, poziția lui socială, semnificația istorică a familiilor tradiționale. Personajele sunt redată frecvent în mediul în care trăiesc, care le este familiar, apropiat, fiind integrate, de obicei, unui decor de interior în care obiectele din fundal sunt bine individualizate și decorative. (2004. 3-5)

Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, orașul Sibiu a devenit un centru important de promovare a artei contemporane europene. Și această afirmație nu este una gratuită, ea putând fi probată prin numărul deosebit de mare și prin valoarea artiștilor care au participat cu lucrări la prima expoziție europeană de artă plastică din orașul de pe malurile Cibinului. La această expoziție, organizată în 1887, au participat aproape 200 de artiști ardeleni și străini (veniți din Budapesta, Viena și München), care au expus nu mai puțin de 398 de lucrări de pictură, sculptură, arte decorative. Cu această ocazie, au expus la Sibiu artiști cunoscuți ca: Friedrich von Amerlin, Hans Ludwig Fischer, Eduard von Lichtenfels, Antal Ligeti, Hans Makart, Viktor Madarász, Géza Mészöly, Miklós Barabás, Julius Stetka, Árpád Feszty, Emil Strecker, Carl Dörschlag, Hans Bulhardt (Udrescu 2003. 52-53). Muzeul Brukenthal nu a fost străin de această manifestare expoziți-

onală, fără precedent, deoarece instituția de cultură a cumpărat, după încheierea evenimentului, nouă lucrări dintre cele expuse (Udrescu 2003. 52-53). Putem identifica, în acest fel, începuturile unei politici de achiziții duse de muzeografia din Sibiu, care a avut ca obiectiv îmbogățirea colecțiilor cu opere de artă contemporană. Dar patrimoniul muzeal s-a dezvoltat, la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, și prin înmulțirea donațiilor făcute de mai multe somități transilvănene (artiști, colecționari, mecena) sau societăți culturale. În această ordine de idei, cercetătoarea Doina Udrescu a precizat următoarele:

Donațiile au fost făcute de către numeroși artiști plastici dar și de personalități locale, precum: dr. Joseph Bedeus von Scharberg, director al Băncii Agricole de Credit, contele Bethlen Bálint, dr. Wilhelm Bruckner, baroana Berta von Brukenthal, predicatorul Gustav Schiel, fabricantul Anton Edi, colecționarul Emil Sigerus, Karl Hann von Hannenheim. Alte opere plastice proveneau de la Asociația Sebastian Hann și din Biblioteca Capelei. (2003. 53)

În perioada interbelică, cât și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, au existat mai multe expoziții de artă contemporană, realizate de etnicii germani din România. În acest fel, Sibiul a devenit un centru important de creație și de punere în valoare a artei. Pe de-o parte, artiștii locali sași au participat, în anii '40, la mai multe expoziții de artă contemporană în Germania. Amintim aici expozițiile de la Stuttgart, Saarbrücken sau Diedenhofen, unde artiștii sași și șvabi au fost puși în valoare de autoritățile naziste ale epocii respective (Ittu 2011. 67). Pe de altă parte, au fost organizate și expoziții de artă contemporană ale artiștilor locali din Sibiu, în sediul Muzeului Brukenthal, care avea o sală special dedicată acestui scop. Cercetătoarea Gudrun-Liane Ittu a surprins foarte bine eferescența artistică din Sibiul anilor '40, în care evenimentele artistice, în care erau implicați artiștii germani din România, se succedau cu rapiditate, contrastând cu o perioadă în care întregul continent era angrenat într-un război total de distrugere, dar care oferea o alternativă creativă de a face abstracție de realitatea mizerabilă a acelor ani:

Abia își încheiase porțile expoziția itinerantă, când, în 13 decembrie 1942, la Sibiu, s-a deschis expoziția artiștilor locali în sala pictorilor a Muzeului Brukenthal. Cuvântul de deschidere a fost rostit de consilierul cultural, dr. Julius Bielz, care s-a referit la importanța artei în vremuri de restriște. Numărul mare de vizitatori îi demonstau vorbitorului dorința de detașare și de evadare, măcar pentru câteva clipe, din cotidian. Expoziția reunea opere de artă a șase artiști: Henriette Bielz, Karl Eduard Closius, Anna Dörlschlag, Hans Hermann, Dolf Hienz și Hieldegard Schieb. (Ittu 2011. 68)

Anii războiului au trecut repede, iar după aceea au venit la putere în România comuniștii, care au schimbat cu totul climatul artistic și politicile expoziționale ori de achiziții muzeale la Sibiu și nu numai. Însă a doua jumătate a secolului al XX-lea se cere analizată într-un studiu separat.

Bibliografie

ITTU, Gudrun-Liane

2008 *Scurtă istorie a Muzeului Brukenthal*. Sibiu, Editura Muzeului Național Brukenthal.

2011 *Artiști plastici germani din România. Între tradiție, modernitate și compromis ideologic. Anii 1930-1944*. București, Editura Academiei Române.

MESEA, Iulia

2004 *Pictura în Transilvania (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*. Sibiu, Editura Muzeul Național Brukenthal.

MESEA, Iulia

2006 *The Brukenthal Museum – A Model in the Making*. În: Daniela Dâmboiu, Iulia Mesea (coord.): *Samuel von Brukenthal – Modell Aufklärung*. Sibiu, Editura Muzeul Național Brukenthal.

2011 *Peisagiști din Sudul Transilvaniei între traditional și modern. Sfârșitul secolului al XVIII-lea – mijlocul secolului al XX-lea*. Sibiu, Editura Muzeului Național Brukenthal.

2016 *Galeria de artă românească/The Romanian Art Gallery*. Sibiu, Editura Muzeului Național Brukenthal.

POPESCU, Elena

2007 *Mișu Popp. Reprezentant al academismului românesc. Pictura religioasă și pictura laică*. Alba Iulia, Editura Altip.

UDRESCU, Doina

2003 *Arta germană din Transilvania în colecțiile Muzeului Brukenthal din Sibiu (1800-1950)*, vol. I, *Pictură, sculptură*. Sibiu, Forumul Democrat al Germanilor din România.

VĂTĂȘIANU, Virgil

1982 *Octavian Smigelschi*. București, Editura Meridiane.

ABORDĂRI LINGVISTICE ALE TRANSFERULUI

IDENTITATE, ALTERITATE ȘI TRANSFER INTERCULTURAL ÎN TRADUCERE

Universitatea de Vest din Timișoara, Timișoara
georgiana.lungu-badea@e-uvv.ro

Introducere

Traducerea este o întâlnire interlingvistică și interculturală. Ca fațetă a interculturalității – fenomen înțeles drept reprezentare a tuturor interacțiunilor dintre culturi distincte –, traducerea urmărește a respecta și păstra identitățile culturale. Sarcina traducătorului este complexificată de interculturalitate, în sensul în care culturile care intră în contact traductiv (sau nu) sunt rezultate ale unor metisaje (Têtu de Labsade 1997. IX), neestomate de globalizare, ci accentuate. Augmentarea acestui metisaj intercultural, intercomprehensiv pentru unii, confuz pentru alții, divergența și identitatea Celuilalt, relațiile egalitare și prețuirea diversității culturale ori etnice alcătuiesc o stare de fapt. Oarecum aporetic, această situație reală ridică o serie de întrebări referitoare atât la modalitățile însele de a accepta diferența, cât și la capacitatea noastră de a o trăi (împreună). Situația îi este arhicunoscută traducătorului. Dintotdeauna, cu mai mult sau mai puțin succes, traducătorul a mediat echilibrul în comunicarea între două limbi-culturi, a încercat să îl păstreze. Actualmente, globalizarea atitudinilor, gusturilor și cutumelor creează însă și o pseudo certitudine. Conform acesteia, interogațiile și contingentele care derivă din specificul cultural s-ar estompa. Livresc și lingvistic, transferul este atenuabil (Maurus 2005). Concret, pragmatic și comunicativ însă, decalajele culturale persistă. Rezistența lor la traducere și în comunicare continuă să fie o barieră pentru toți actorii culturali, o provocare perenizată pentru traducător, comunicator sau interpret (a se vedea și protocolul pretins tendențios lui Zelensky de către oficialii SUA, 28/02/2025, neaplicat lui Musk, de exemplu, nerespectat de Trump la funeraliile papale). În traducere, limba, cultura și viziunea asupra lumii au avut și continuă să aibă o valoare intrinsecă. Aflate la temelia transferului interlingvistic și intercultural, prin ansamblul de relații sociale și culturale țintă și sursă, acestea înlesnesc operarea convergenței între limbile-culturi aflate în relație de traducere.

Întâlnire între culturi, *interculturalitatea* privilegiază coexistența apreciativă a diferențelor culturale și înțelegerea legilor sociale, psihologice și lingvistice, promovând în acest fel respectul pentru culturile în contact, grație mijloacelor de detensionare a unor conflicte probabile, printr-o echitabilă negociere (și, implicit, prin traducere), prevăzătoare față de derapajele polarizării pe care etnocentrismul și asimilarea ori xenofobia și extraneitatea le-ar putea provoca.

Identitatea și *alteritatea* sunt într-o necesară relație asimetrică (Khatibi 1994. 121; Israel și Lederer 2002; Myers și Zamfir 2024). În interculturalitate și multiculturalitate, *identitatea* este parte din ideologia unui individualism personal sau colectiv (identitate culturală, identitate națională etc.), iar *categoria identității* se opune apartenenței și multi-apartenenței, „babiloniei” intercomprehensive din orice comunicare. În acest sens, *traducerea interculturală*, fie ea mentală și intrapersonală ori interlingvistică și interpersonală, este o practică profesională mixtă, întemeiată pe o „operațiune transculturală” și pe o „procedură interculturală sau o modalitate multiculturală” (Nouss 2005. 43). Hibridă și hibridată, zilnic confruntată cu o diversitate lingvistică sporită, traducerea (mentală/reprezentare, traducerea interlingvistică, semiotică, interculturală etc.) se află în centrul oricărei construcții identitare și generează o situație de multilingvism (Nouss 2005. 20-40). Introducerea experiențelor de multi-apartenență în paradigma dezbaterii despre identitate și în paradigma traducerii diminuează tentația și riscul de a confunda *identitatea* și *apartenența*, de a cantona un cititor, un vorbitor, o persoană într-o singură identitate lingvistică sau culturală. Fapt cultural, traducerea este în esență înrădăcinată în relația cu și în deschiderea către Celălalt, în diferența lor, ceea ce îi conferă și statul de act cultural. Traducerea este fundamentul oricărei înțelegeri, este relație și întâlnire cu alteritatea, fiindcă a traduce fără cultură nu înseamnă a traduce. Modul în care traducerea elementelor culturale (cultureme, meme, realia) contribuie la o mai bună comunicare între limbi-culturi, oferă o înțelegere profundă a procesului de negociere interculturală în traducere și menționează potențialul transferului intercultural de a genera noi perspective prin regândirea rolului traducătorului uman în paradigma reformată de IA generativă.

Traducerea interculturală și restituirea efectului de evocare al unei culturi sursă

Abordarea textuală a traducerii este circumscrisă interlingvistic la componentele vizibile și deductive ale comunicării (limbi, comportamente, moduri de viață, tradiții, legi, regulamente etc.), în vreme ce abordarea interculturală a traducerii aprofundează inductiv componentele „invizibile” culturii – valori și simboluri, credințe și mentalități, experiențe și viziuni asupra lumii. Astfel, apare

și provocarea de a reconstitui efectele de evocare sursă reconstituite în limba țintă. Textuală și/sau interculturală, traducerea va investiga modalități de a evita neînțelegerea. *Neînțelegerea* va fi înțeleasă în sensul de echivoc, confuzie, chiar de greșeală, iar nu în sensul de divergență, disensiune, deși se poate remarca aici un efect secundar al primului sens. La baza neînțelegerii se află limbajul, modalitatea folosirii lui pentru a comunica și pentru a decoda ceea ce se comunică: „limbajul este întotdeauna instrumentul neînțelegerii: tot încercând să descoperim în el evidența, ne condamnăm să nu-i înțelegem adevărata natură, aceea de a putea comunica lumea în toată complexitatea ei, complexitate care este în continuă creștere” (Oustinoff 2019. 56, trad. n.)¹.

Traducerea este clivabilă nu doar interlingvistic, ci și intercultural. În aceste circumstanțe, abilitatea traductivă interculturală permite a conștientiza reacțiile cititorului sursă, în vreme ce sensibilitatea la diferențele orizontului cultural conlucrează pentru a îi oferi cititorului țintă probabilitatea atât de a-l înțelege pe Celălalt (autorul tradus), cât și de a intra într-un dialog livresc cu Celălalt. Reflecția interculturală sensibilizează traducătorul la diferențele existente între normele culturale și între referințele interpretative. Totuși, cunoașterea sistemelor de valori, de simboluri și de norme ar fi insuficientă și ineficientă dacă nu ar fi însoțită de cumpănirea atributelor și a caracteristicilor acestora și dacă s-ar instaura fatidic bipolaritatea în traducere (fie etnocentrică, fie asimilare). Or, în balanța analitică se află și obiective prezumtive precum fidelitatea și trădarea traductivă, ambele îndurând efectul de *yoyo*. De aici și paradoxul loialității. Devotamentul față de o instanță (autor, text sursă, public țintă) provoacă o triplă infidelitate: față de autor, față de text, strict semantic și lingvistic, față de cititorul traducerii. Încercarea de a restitui un „semantic identic”² (Ricœur 2004. 14), cu ajutorul codurilor lingvistice aflate în relație de traducere arată cu claritate că fiecare text are propriul scop, intențiile sale. Prin lectură o traducere devine virtual, mental, cognitiv spațiul de confluență între intenția de comunicare psihologică a autorului (Ladmiral 2006. 18), intenția semantică a textului sursă (Ladmiral și Lipiansky 1995. 53)³ și orizontul de așteptare traductiv și lectorial, creat prin prisma experienței lecturilor anterioare (Jauss 1978. 51).

Ipoteza de bază admisă în traducere constă în a afirma posibilitatea că orice limbă are capacitatea de a exprima orice cu mai multe sau mai puține cuvinte. Traductibilitatea își declină astfel paradigmatic identitățile variabile, în vreme ce intraductibilitatea devine un concept tot mai revolut în contextul integrării

1 „En ce sens, le langage est toujours l'instrument du malentendu : à force de chercher en lui la clarté de l'évidence, on se condamne à ne pas comprendre sa véritable nature, qui est de pouvoir communiquer le monde dans toute sa complexité, complexité qui ne fait que croître [...]”

2 „dire la même chose ou de prétendre dire la même chose de deux façons différentes [restituant] un identique sémantique” (Ricœur 2004. 14).

3 un „vouloir dire psychologique initial de l'auteur” (Ladmiral 2006. 18) și un „vouloir-dire sémantique du texte” (Ladmiral/Lipiansky 1995. 53).

strategice a IA generative în traducere. Orice utilizator va dispune în curând de propria sa traducere? Întâlnire interculturală, atunci când are loc între trei identități (auctorială, traductivă, lectorială) și două culturi diferite, traducerea umană este un pretext pentru o reflecție asupra devenirii ei în raport cu instrumentele digitale și în comparație cu traducerea automată neuronală. Pentru a contextualiza, preluăm ideea lui Bally: „ne gândim la idei ori de câte ori ne eliberăm de noi înșine pentru a intra pe tărâmul a ceea ce nu suntem noi” (1951. 6). Traducătorul își însușește ideile pe care altcineva le-a gândit. Așadar, urmărind a transmite sentimentele și realitatea refractate de declarațiile culturale folosite de autor, traducătorul optează pentru:

1. restituirea literală a elementelor constitutive ale culturii sursă distruge unitatea inseparabilă a gândirii,
2. decriptarea intenției fondatoare (psihologică) a autorului, în folosul restituirii efectelor de evocare din textul sursă (TS),
3. considerarea în egală măsură a vorbirii și gândirii (Bally 1951. 13) în scopul de a traduce culturalitatea și interculturalitatea.

Efectul de evocare produs de limba literară sau de alte limbaje decurge din „fondul general al limbii comune”, astfel că „efectele naturale sunt datorate cuvintelor înseși, sentimentului de plăcere sau de neplăcere pe care acestea îl provoacă, valorii lor estetice; [în vreme ce] efectele prin evocare rezultă din facultatea cuvintelor și imaginilor de a evoca mediul în care uzul lor este curent” (Bally 1951. 30). Dintre modalitățile de efectuare a traducerii interculturale: compensație aluziv-culturală și producerea unui nou efect de evocare, respectiv restituire lingvistică fără efect de evocare sau, la fel de criticabil, trufată de note de traducere, prima se constituie într-o soluție optimă.

Analiza pretraductivă interculturală și secvențializarea contribuie la identificare dificultăților de înțelegere și stabilește piste de comprehensiune pe care le rezumăm prin exemplele următoare:

1. *Le ceviche est un plat plus péruvien qu'une huayro patate !* (discuție despre gastronomie) / This dish is „more Peruvian than the huayro potato” (cf. Peck 2011. 106).

Ceviche este un fel de mâncare la fel de tradițional în Peru precum cartoful. Diferențele de percepție a tradiției vor considera felul în care cartoful peruvian diferă de cartoful european. Presupoziție etnotraductivă: Felul de mâncare tradițională peruviană conține o mulțime de cartofi. Infirmarea acestei ipoteze este urmată de stabilirea unei legături între felul de mâncare și cartof.

2. *Certains examinateurs sont plus orthodoxes que le pape !* (descriere a atmosferei din sesiunea de examene).

Ortodoxia Papei. Presupoziție interpretativă: În acest enunț aluziv, asocierea Papei cu ortodoxia este percepută drept un paradox religios. Infirmarea acestei presupoziiții va fi urmată de compararea semantică a enunțului de origine și a semnificației lui cu enunțul palimpsestic.

3. *Ten Bloody Marys and a good shag* (o enoriașă se confesează unui pseudo-preot care pentru iertare îi prescrie un canon).

Se face distincție între Bloody Mary, personalitate istorică (Maria I a Angliei sau Maria cea Sângeroasă/Marie Ire d'Angleterre) și realia gastronomică Bloody Mary. Contextualizarea autentifică sensul contextual. În tradiția catolică, după o confesiune, preotul poate impune o penitență care constă într-o rugăciune, exprimată recurent sub forma *Ten Hail Marys and...* (fr. *Dix Je vous salue Marie* et une autre prière, rom. *Zece Tatăl nostru și o mătanie* (engl. arg., redat prin eufemism). Lucifer, un personaj din serialul eponim (Frazee 2016 S1, ep. 9, 00:16:09), deturneză această formulă, folosind Bloody Mary (un cocktail alcoolic) și un *shag* bun (o relație sexuală), care înlocuiește penitența cu plăcerile pământești. Exemplul ilustrează dificultatea de a restitui efecte de evocare create de referințe culturale aluzive într-un context umoristic.

Dificultăți interculturale de traducere în limba română

La nivel lexico-semantic și decontextualizat, cele trei enunțuri sunt perfect restituibile. La nivel textual și intercultural, acestea necesită o documentare exactă.

1. Reprezentarea cartofului în Peru și în România.

Cartoful este originar din Peru, unde sunt inventariate mii de soiuri (4000, chiar 5000 de soiuri) și este consumat pe scară largă. În limba română, asocierea dintre Peru și cartof nu este evidentă. Propoziția riscă să fie interpretată literal și să-și piardă sensul idiomatic. Un traducător debutant ar putea înțelege această propoziție în sens strict, crezând că este pur și simplu un fel de mâncare care conține o mulțime de cartofi. În realitate, expresia îi subliniază autenticitatea peruană. Înțelegerea expresiei *plus péruvien qu'une patate*, tipic peruvian/peruan (cf. DOOM 2021), emblematic pentru Peru, admite:

- a. Traducere explicită: În Peru, ceviche este la fel de tradițional precum cartoful,
- b. traducere prin utilizarea unui alt referent cultural cunoscut cititorului român prin prisma amplasării sale în Peru: *Ceviche este mai peruvian decât Machu Picchu/Titicaca*.

2. Limite semantice orto-doxa, ortodoxia.

Analogia dintre acest enunț și enunțul fr. *plus catholique/orthodoxe que le pape*, în română *mai catolic decât papa* poate risipi nelămurirea (mai puțin în varianta *orthodoxe*, unde se face pripit asocierea cu religia ortodoxă, omițându-se sensul figurat – riguros, sever, strict). În acest stadiu de decriptare textuală, interpretările arată cunoaștere lexicală, dar nu și abilitatea de a adapta o informație culturală la una pragmatică. Expresia palimpsest pertinentă și facilă pentru alte generații de traducători, *Profesorii/examinatorii sunt mai catolici decât Papa*, de-

vine o dificultate astăzi, curios din cauza cuvântului ortodoxa, ortodoxie, „doctrină ortodoxă”. Evoluția tendințelor limbii și utilizarea mai puțin frecventă a unor expresii consacrate în limba română, bunăoară „*a fi mai catolic decât papa* = a fi exagerat (în ceea ce spune, crede sau face)” (cf. DEX), determină și optarea pentru:

- a. În prima etapă, o criticabilă traducere literal-semantică: *Unii examinatorii sunt mai ortodocși decât papa/mai rigizi decât regulamentul însuși*” (Certains examinateurs sont plus stricts que le règlement lui-même).
- b. Traducerea aluzivă: *Unii examinatori sunt mai catolici decât Papa*.

Fiecare persoană implicată într-un dialog își construiește în minte o idee pornind de la un mesaj primit de la interlocutor. Expresivitatea mesajului este decodată grație culturii receptorului, experiențelor sale și aspectelor lui identitare acestuia: sex, vârstă, educație, profesie etc.

3. Realia și globalizarea.

Realia *Bloody Mary* desemnează un cocktail cunoscut în lumea întreagă, o traducere literală defectivă, în general, prezintă neajunsul de a evoca doar băutura alcoolică, pierzându-se atât efectul de evocare sursă produs de jocul de sonorități (*Hails Marys*) și de registrul argotic, cât și tonul superficial, umorul și sarcasmul personajului.

- a. Traducerea literală și explicită, *Zece Bloody Mary și o partidă bună de sex/și o zgâlțâială bună*, este fidelă lingvistic, nu intenției semantice a discursului;
- b. Traducerea determinologizantă, *Zece cocktailuri și o noapte de neuitat/o aventură pe cînste*, recurge la un hiperonim și estompează registrul prin explicitarea termenului argotic, efectul de evocare, implicatul joc de sunete umoristic, alterând așadar sensul;
- c. Traducerea naturalizantă, *Patruzeci de pahare și-o giugiulire zdravănă*, mai puțin literală, păstrează ideea de exces și de plăcere, chiar dacă prescrie efectele de evocare sursă, nu viciază sensul. Referința la sărbătoarea creștină a celor patruzeci de mucenici (9 martie), schimbă subiectul, întrucât, tradițional, li se „recomandă” bărbaților să bea, cu această ocazie, patruzeci de pahare cu vin;
- d. Traducerea prin echivalență referențială (asociată cu imaginea audio-vizuală și sintagma deformată fonetic): *Zece Tatăl nostru și o mătanie* este complet nefuncțională;
- e. Traducerea interculturală intercomprehensivă și utilizarea unui element argotic, *Zece Bloody Marys și-o giugiulire/tăvăleală zdravănă!*, sau a unui neologism, *Zece Bloody Marys și sexoterapie!*, înfățișează efecte de evocare pertinente în limba română.

Referința la rugăciune în fraza cu sens dublu este pierdută în absența unui echivalent cultural adaptat intenției psihologice și semantice din original. Este improbabilă traducerea jocului de cuvinte *Bloody Mary* (cocktail) și *Hail Mary* (rugăciune). O adaptare, rugăciunea *Tatăl nostru*, neînsoțită de un paralelism cu o băutură risipește echivocul, inhibă jocul de cuvinte și sonorități (*Ten Bloody*

Marys/Ten Hail Marys) și sarcasmul. Deși pentru înțelegerea enunțului, cunoașterea referințelor culturale catolice și a argoului englez sunt suficiente, ele rezolvă doar parțial dificultățile de traducere. O traducere prea literală poate fi în detrimentul fluenței și receptării de către publicul țintă, în timp ce o adaptare prea liberă se poate îndepărta de textul original. În acest caz, o reformulare aptă să păstreze excesul și umorul în același timp ar fi o abordare naturală în limba română și ar compensa efectul de evocare. Așadar, unitățile de traducere cu efecte de evocare subtile, jocuri de cuvinte, aluzii, la fel ca unele expresii frazeologice sunt pertinent reformulate, prin restructurare și modulară. Divergența interculturală redată prin eufemism atenuează vulgaritatea, efectele stilistice și pragmatice sunt inventiv restituite. Cu toate că este edulcorată ireverența religioasă, prin deturnarea unei formule consacrate în religia catolică, fidelitatea interlingvistică și interculturală restituie umorul, dezinvoltura și sarcasmul, precum și ideea de plăcere excesivă și festivă.

Condiția *sine qua non* în traducere, înțelegerea cuvintelor, nu doar recunoașterea lor, frământă traducătorul și destabilizează IA (TA, traducerea automată). Spre exemplu, chiar dacă poate în continuare apărea în categoria culturănelor francezesau a elementelor de tip realia de natură geografică, termenul *terroir*, redat adesea prin împrumut, cunoaște varii versiuni interpretative în limba română. Efectele naturale decurg din desemnarea unuia dintre capitalurile vitivinicole franceze. Efectele prin evocare sunt produse în spațiul francez, acolo unde și funcționează culturemul (cf. Bally)⁴:

TS: „Le vin de la semaine : un blanc du *terroir portugais*. Avec ses arômes de pêche et d’amande fraîches ainsi que sa finale saline⁵, ce vin vous permettra de goûter au printemps avant le temps.” (Fournir 2025)

TT₁: Vinul săptămânii: *alb de terroir portughez*. Cu arome de piersică și migdale proaspete, precum și o nota finală salină, acest vin vă va permite să gustați primăvara precoce.

TT₂: Vinul săptămânii este un *alb de regiune din Portugalia*. Aromele sale de piersică și migdale proaspete, împreună cu *persistența gustativă sărată* vă vor permite să degustați primăvara timpurie.

TA: Vinul săptămânii: un vin *alb portughez de terroir*. Cu arome de piersică și migdale reci, precum și cu finalul său salin, acest vin vă va permite să gustați primăvara înainte de timp.

4 „[L]es effets naturels sont dus aux mots eux-mêmes, au sentiment de plaisir ou de déplaisir qu’ils suscitent, à leur valeur esthétique ; les effets par évocation résultent de la faculté qu’ont les mots – les culturèmes en l’occurrence – d’évoquer le milieu où leur emploi est plus courant.” (Bally 1951. 247). Alte efecte prin evocare, apărute drept consecință a globalizării și, uneori, a standardizării practicilor alimentare ori a alienării bunului gust sunt abordate în alte lucrări (v. Badea 2022 și 2024a, 2024b).

5 Proprietatea vinului „finale saline”, restituită eronat în TA, parafrazată în versiunea în TT₂, redată prin „nota finală” în TT₁.

În definiția stabilită de OIV (2010), cu accent metalingvistic transparent, *terroir* nu ridică vreo dificultate de transfer:

TS : „Le « *terroir* » vitivinicole est un concept qui se réfère à un espace sur lequel se développe un savoir collectif des interactions entre un milieu physique et biologique identifiable et les pratiques vitivinicoles appliquées, qui confèrent des caractéristiques distinctives aux produits originaires de cet espace. Le « *terroir* » inclut des caractéristiques spécifiques du sol, de la topographie, du climat, du paysage et de la biodiversité.” (OIV, 2010)

TT: Conceptul de *terroir vitivinicol* se referă la un spațiu în care se dezvoltă o cunoaștere colectivă a interacțiunilor produse între un mediu fizic și biologic dat și procedeele de vinificație aplicate. Ele conferă caracteristici definitorii produselor originare din spațiul identificat. *Terroir* include, așadar, caracteristici tipice solului, topografiei, climei, peisajului și biodiversității. (trad. stud.).

Se reține că *terroir* este un termen de origine franceză, care identifică un produs vitivinicol în funcție de specificul solului, climei, peisajului, biodiversității. Este totodată și un concept istoric și cultural, un *culturem*. Profund legat de loc, de regiune prin aspectele naturale, *terroir* este și puternic marcat de subiectivitatea alegerilor făcute de viticultori și oenologi. *Terroir* nu reprezintă neapărat o dificultate culturală de traducere, ci mai degrabă o provocare terminologică și stilistică. Traducerea trebuie să fie adaptată în funcție de context, iar echivalentele precum „vin de regiune” sau „produs local” sunt adecvate. Dificultățile culturale reale în traducere apar atunci când un concept nu are un corespondent direct în limba țintă sau când implică o realitate socio-culturală specifică. Așa cum s-a consemnat, *terroir* nu este doar o regiune geografică, ci un concept cultural și agronomic care desemnează influența mediului asupra unui produs. În limba română, „vin de regiune” redă întrucâtva această idee, uneori însă este adecvată parafrizarea: „vin specific unei regiuni, influențat de sol, climă și tradiție”.

Memul și efectul de evocare

Memul reprezintă o formă modernă de comunicare vizuală, extrem de condensată, însoțită de text și/sau sonor pentru a produce un efect comic, ironic sau satiric. Imagine (uneori și scurt videoclip), memul circulă pe internet, însoțit de texte scurte care exprimă o idee, o glumă, o ironie, de obicei legată de contextul cultural care le-a generat și își construiește sensul pe relația dintre codul verbal și codul nonverbal (Suciu și Badea 2018). De aici și adaptabilitatea sporită a memelor în diverse limbi și culturi. Traducerea memelor pune dificultăți unice: de

la adaptarea glumelor la contextul local și până la pierderea sensului cultural sau a referințelor vizuale. În continuare, un exemplu clasic, reactualizat de cultura internetului, membru inspirat din *Odiseea* pretinde, spre a fi înțeles, situarea traducerii lui în contextul mai larg al traducerii umorului:

Polyphemus: Who's there!

Odysseus: No Man.

Polyphemus...

Polifem: Cine-i acolo?

Odiseu: Nimeni.

Polifem...

Acest mem, împrumutând structura unui culturem-palimpsest, prinde viață din ceva existent: poemul homeric, dar și din imagini, memorie colectivă. În acest mod, cultura memetică își însușește imagini, le codifică și le redistribuie în scopuri hedoniste, (non) politice sau politice extreme. Sensul original și sensul deturnat sunt polii de dezbatere traductivă. Lingvistic și vizual, traducerea este facilă. Atunci, ce treabă au meme-urile cu traducerea, dacă doar textul trebuie tradus? Într-adevăr, este o traducere interlingvistică, dar nu una obișnuită, întrucât gluma poate să nu funcționeze în limbă română, unele expresii nu au echivalent; contextul cultural e diferit (ce e amuzant într-o țară poate fi confuz sau jenant în alta, v. și *Bloody Marys/Hail Marys*); imaginea poate avea sens diferit în alt context. Înseamnă că traducerea unui mem presupune creativitate, nu doar o inspirată traducere de cuvinte. Probabilitatea de a rata intenția psihologică și semantică, respectiv efectul pragmatic și de evocare este considerabilă. Dificultatea traductivă este dată de natura memului și a componentelor lui: imagine/film + text + context cultural + efect comic. Cele trei cerințe principale: gluma să funcționeze în ambele culturi (engleză și română), imaginea să rămână sugestivă (în ambele limbi) și textul să respecte aspectul vizual. Incompatibilitatea dintre strategii și conținutul de tradus propagă și defecte și efecte de traducere. Astfel, traducerea literală sau sursistă dăunează intenției de comunicare; iar adaptarea culturală, naturalizarea sau localizarea – *Ochilă, Ochioul* (v. C. Aristia în *Heliade Rădulescu* 1837. IX), monoftalmul – ar fi inadecvate (Ulise, Odiseu, Polifem sunt mărci culturale universale). Traducerea potrivită pentru un mem (urmând tiparul unui culturem) nu se limitează la corectitudinea lingvistică, ci se focalizează pe efectul produs asupra publicului/cititorului. Prin echivalența pragmatică/funcțională păstrează ideea din mem, rescrie textul, poate schimba

imaginea (traducător = coautor), deoarece are o sugestivitate redusă pentru un cititor român. Doar prezența unui singur ochi face legătura cu ciclopul. Suferința lui Polifem, rănit de Odiseu, decurge din text.

Enunțul *I Can Has Cheezburger?* (pentru *Can I have/eat a cheeseburger?*), scris premeditat greșit, apare într-un mem a cărui imagine înfățișează o pisică albă, cu ochi mari, cu mărci de limbaj utilizat pe internet (LOLspeak devine LOLcat) care stimulează cititorul să își imagineze cum vorbește și ce își dorește să mănânce chiar și o pisică.

O traducere semantică precum *Îmi dai, te rog, un cheeseburger?*, gramatical corectă, este plată, fără efect. Traducerea automată *Dă-mi un burgher, te rog, frumosule?, în pofida preluării structurii sintactice deficitare din original, variantei îi lipsește savoarea necesară*. Recrearea umorului, cu alte greșeli sau expresii colocale românești ca echivalente stilistice, va permite păstrarea stilului, tonului copilăros, jucăuș, alintat: *Miau, mi-au cheeseburger?*

Traducerea memelor funcționează dacă se păstrează ironia, umorul și expresivitatea. Imaginea devine șablon, iar textul restituie tentația, pofta, indecizia. Dorința este nu doar interculturală, este o pulsione naturală proprie, motiv pentru care cheeseburgerul este irezistibil pentru omnivori. Traducerea interculturală se dovedește o abilitate de depășire a barierelor lingvistice și nonlingvistice și de adaptare la sensibilitatea culturală țintă (sintaxa și ortografia defecte în engleză sunt compensate prin onomatopeea *miau*, asociată cu ortografierea eronată *mi-au* în loc de fam. *m-iau*, pentru *să-mi iau* (expr. *a-și lua ceva*, „a cumpăra”, „a alege” etc.). Jocul de sunete echilibrează grafia și pronunția engl. *cheeseburger*. Divergența culturală este așadar estompată și recreată cu succes fără să fie etnocentrică, apelându-se doar la echivalare. În principiu, viziunea etnocentrică dezvăluie mult din propria noastră cultură, în detrimentul culturii Celuilalt. Un echilibru intercultural pretinde conștientizare.

Pentru a observa cum conștientizează traducătorul că are o percepție subiectivă și, uneori, etnocentrică sau că experimentează o divergență culturală ori un

dezacord de reprezentare, a fost efectuat un exercițiu de traducere semiotică intraculturală. Întâlnirea cu textul de tradus, produs al altei culturi, este sau interacțiune, sau blocaj. Interacțiunea prin dialog mental permite înțelegerea și va facilita negocierea traductivă a sensului. Blocajul, deopotrivă inerție și disconfort, probează incompatibilitatea dintre traducător și text. Chiar dacă, la nivel personal, traducătorul ar depăși cumva bariera culturală, ar fi lipsit de deontologie să încerce să devină intermediar interlingvistic și intercultural pentru beneficiarul traducerii. De ce? Întrucât nu se traduce propria înțelegere, ci intenția psihologică a unui autor, intenția semantică a unui text dat, într-un context intercultural la care coparticipă și traducătorul. Ca aceste intenții să fie apropiate de traducător este necesar a accepta și a gestiona decalajele de reprezentare interculturală și intraculturală. (A le nega echivalează, loc comun, cu infirmarea rolului care revine experienței în construirea universului mental individual și colectiv.)

Nicolae Stan, Pisica Zeus fulgerată

1

Cosma Esther

2

Zlata Bogach 06/03/2025

3

Subiectivitatea actanților implicați în traducere va fi ilustrată de exercițiul următor: mentalizare și desenare a enunțului „Un fulger lovește o pisică”. Au fost luate în calcul: variabilități contextuale între membrii aceleiași generații (studenți LMA) și între aceștia și IA. Următoarele trei (din 37) imagini propuse de studenți gradează sau degradează intenția psihologică a emițătorului și intenția semantică a enunțului.

Emitătorul nu afirmă că pisica moare (fie că se gândea sau nu la pisica lui Schrödinger). Enunțarea este obiectivă, descriptivă, simplă, fără afectivitate și fără vreo enumerare a leziunilor potențiale provocate de fulger. Supoziția prealabilă a respondenților a fost că orice vietate lovită de fulger moare sau este rănită. *RIP* presupune personificare, atașament, „traducătorul semiotic” îi atribuie emițătorului sentimente față de pisică. Este certă proximitatea dintre a doua imagine și intenția de comunicare. Combinarea codurilor lingvistic și nonlingvistic ar putea fi considerată drept o răstălmăcire a intenției semantice, întrucât pisica miaună, deci este vie. Atât cât poate fi după fulgerare! Reflecția mentală personală sensibilizează traducătorul care transgresează normele discursive. Diferențele interpretative decurg din capacitatea de a aprecia realitatea discursivă

și conținutul comunicat și de a le restitui atributele și proprietățile. A-l „traduce” pe Celălalt nu echivalează cu a-l „transcrie”. Și, în acest sens, a treia reprezentare strict non-lingvistică este o traducere. Nici moartă, nici rănită, pisica e doar trăsniță. Enunțul „Un fulger lovește o pisică” a fost supus traducerii generative IA și s-au obținut consecutiv trei răspunsuri.

1

2

3

Versiunea pictografică 1. alterează intenția de comunicare. Deruta are două cauze: IA (pisica nu este trăsniță) și traducătorul uman care formulează cu ambiguitate cererea adresată IA: „Creează o imagine care să corespundă enunțului *Un fulger lovește o pisică*”. Și a doua imagine, generată la solicitarea: „Creează un desen care să corespundă enunțului *Un fulger lovește o pisică*”, falsifică intenția de comunicare. IA înfățișează o pisică surprinsă și speriată de fulger, nu una lovită. Se observă limitele IA, dar și faptul că utilizarea IA cu diletantism generează produse inadecvate.

În a doua versiune, deși IA generează un desen cu o pisică și un fulger, „ratează” fulgerarea. La a treia încercare, cu amendamentele menționate, IA a generat o imagine la fel de nesatisfăcătoare. Interacțiunea, fiindcă ar fi dificil să se vorbească de o întâlnire culturală, așadar interacțiune dintre traducător și IA deviază de la intenția psihologică și semantică a enunțului. Reprezentarea semiotică și interacțiunea cu IA pretind discernământ și abilități superioare inventarierii de cuvinte ori producerii de imagini.

Integrarea strategică a IA generative insinuează ideea că traductibilitatea și intraductibilitatea sunt concepte revolute. Probabil. Până la un punct, fiindcă efectele de evocare rezultă din facultatea cuvintelor – cultureme –, dar și din facultatea imaginilor – meme – de a evoca mediul în care uzul lor este curent (cf. Bally).

Concluzii

Maxima derrideană „[a]m o singură limbă, dar nu este a mea” (Derrida 1996. 15) dovedește cât este de sinuos parcursul intercultural și identitar al unui scriitor, susceptibil de vulnerabilitate prin traducere. De ce? Deoarece traducerea insinuează o depărtare între parcursul real și cel prezumtiv în care identitatea lingvistică se situează în miezul procesului de identificare a sinelui în raport cu Celălalt (destinatar al traducerii, aici) și, astfel, are drept consecință recunoașterea de către cititorul țintă a Celuilalt (autor mediat de traducător). Limba traducătoare devine, astfel, un mijloc de reconstrucție a identității și de inserție într-un spațiu cultural țintă, în mai multe spații lingvistice și culturale, de fapt, nealese de autor. Prin traduceri interculturale, un scriitor dobândește o identitate palimpsestică (Bauman 1989).

Bibliografie

- BADEA, Georgiana I.
2022 *Despre culturem. După douăzeci de ani*. Timișoara, Editura Universității de Vest.
2024a Sur les realia, les culturèmes et les mêmes. Conceptualisation et traduction. *Quaestiones Romanicae* 2.XI.10–22.
2024b Le bel original et la traduction idéale ou qu'en est-il de la traduction des culturèmes à l'heure de la culture de l'annulation ? In: Mohammed Jadir (dir.): *Traduction et langue-culture*. Berlin, Peter Lang, 81-96.
- BALLY, Charles
1951 *Traité de stylistique française*, vol. I, Winter, Heidelberg.
- BAUMAN, Zygmunt
1989 *Modernity and the Holocaust*. Cambridge, Polity Press.
- BRISSET, Annie
1998 „L'identité culturelle de la traduction”. *Palimpsestes* [En ligne], 11 | 1998, mis en ligne le 30 septembre 2013 URL : <http://journals.openedition.org/palimpsestes/1526> [accesat în 9 martie 2025].
- ISRAËL, Fortunato–LEDERER, Marianne
2002 Identité, alterité, équivalence? La traduction comme relation. *Actes du colloque international tenu à l'E.S.I.T les 24, 25, et 26 mai 2000. France: Lettres modernes Minard*.
- LADMIRAL, Jean-René
2010 La traduction, phénomène interculturel et psychorelationnel. *Meta* 55. 4. 626-641. <https://doi.org/10.7202/045682ar>
- LADMIRAL, Jean-René, LIPIANSKY, Edmond Marc
[1989]2015 *La Communication interculturelle* Paris, Belles Lettres.

MAURUS, Patrick

2005 La traduction, outil interculturel?. *Revue d'Histoire Littéraire de La France* 105. 4. 979–90. <http://www.jstor.org/stable/41494338>

MYERS, Gabriela–ZAMFIR, Alexandru

2024 *Culturi, identități, interferențe*. București, Editura Universității din București.

OUSTINOFF, Michaël

2019 Le langage est l'instrument du malentendu. *Hermès, La Revue* 84(2). 52–56. <https://doi.org/10.3917/herm.084.0052>

NOUSS, Alexis

2005 *Plaidoyer pour un monde métis*. Paris, Les éditions Textuel.

RICCEUR, Paul

2004 *Sur la traduction*. Paris, Bayard.

SUCIU, Lavinia–BADEA, Georgiana

2018 Reconstruirea sensului, între logica lingvistică și libertatea iconică. Constrângeri și dificultăți. In: P.I. Otiman et al. (coord.): *Unitatea limbii și culturii române*. Timișoara, Academia Română-Filiala Timișoara, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, 886–897.

TÊTU DE LABSADE, Françoise

1997 Présentation: Littérature et dialogue interculturel. In: Françoise Têtu de Labsade (dir.): *Littérature et dialogue Interculturel*. Les Presses de l'Université Laval, IX–XVII.

Corpus

FOURNIER, Nadia

2025 Le vin de la semaine : un blanc du terroir portugais. *L'actualité*, 28 februarie, URL: <https://lactualite.com/art-de-vivre/le-vin-de-la-semaine-un-blanc-du-terroir-portugais/>

FRAZEE, David

2016 Priest Walks Into a Bar. In: *Lucifer*, Netflix, S1, episode 9, 00:16:09, <https://www.netflix.com>

MORALES, Martin

2014 *Ceviche: Cuisine péruvienne*. Belgia, Marabout.

OIV, Organisation Internationale de la Vigne et du Vin

2010 Définition du „terroir” vitivinicole. *La référence scientifique et technique du monde de la vigne et du vin*, Tbilisi, URL: <https://www.oiv.int/fr/node/3362>

PECK, Cecil C.

2011 *My Life In Peru*. Xlibris US.

ZSUZSANNA DÉGI – ENIKŐ PÁL –

ERIKA-MÁRIA TÓDOR – INGRID TOMONICKA

INTERNATİONALIZAREA CA TRANSMITERE DE CUNOȘTINȚE.

Din experiența unui proiect internațional

Universitatea „Sapientia”, Miercurea-Ciuc

degizsuzsanna@uni.sapientia.ro

paleniko@uni.sapientia.ro

toroderika@uni.sapientia.ro

tomonicskaingrid@uni.sapientia.ro

1. Preliminarii

În ultimii cinci-zece ani, strategia de internaționalizare a inițiat un proces specific de învățare și în școlile cu predare în limba maghiară din România. Aceste instituții sunt din ce în ce mai implicate în programe de mobilitate, îmbogățindu-și repertoriul cu bune practici și noi competențe. Prezentul studiu explorează experiențele a două instituții investigate de noi – și anume Liceul Pedagogic „Benedek Elek” din Odorheiu Secuiesc și Școala Gimnazială „József Attila” din Miercurea-Ciuc – cu privire la acest subiect. Studiile de caz au fost realizate în cadrul Proiectului Erasmus+ „*Oktatási Világpolgárok: Nemzetközi Szemlélet a Tanító- és Tanárképzésben – OKTAV*” (Cosmopoliți educaționali: perspective internaționale în pregătirea personalului didactic) (ID proiect: 2024-1-HU01-KA220-HED-000248326 OKTAV), lansat în octombrie 2024.

De regulă, școlile percep programele de mobilitate atât ca pe o provocare, cât și ca pe o oportunitate de învățare și dezvoltare, deoarece ele implică dobândirea continuă de competențe, atitudini și comportamente care nu pot fi însușite în cadrul niciunui program de formare ori perfecționare a cadrelor didactice. Prin urmare, internaționalizarea constituie un proces de învățare experimental și colaborativ, precum și o modalitate de transmitere a cunoștințelor care sprijină gestionarea flexibilă a instituțiilor, formarea de echipe, dezvoltarea comunității și dezvoltarea de competențe-cheie, cum ar fi competențele de comunicare în limba engleză și competențele digitale.

În cele ce urmează vom aborda internaționalizarea ca pe o modalitate de transmitere de cunoștințe, încercând să surprindem cum se racordează experiențele și oportunitățile de învățare ale instituțiilor din țară vizate la circuitul internațional, la experiențele partenerilor noștri din Ungaria, Serbia și Slovacia, respectiv – în măsura posibilităților – și din alte țări.

2. Internaționalizarea educației

Conceptul de ‘internaționalizare’ se întrebuințează în diverse domenii, dar, în general, se referă la procesele prin care instituțiile, organizațiile, macro- și micro-sistemele până la nivelul de individ stabilesc și mențin legături tot mai strânse cu comunitatea internațională și se integrează în aceasta. Internaționalizarea educației se referă la procesele și strategiile care vizează integrarea și cooperarea instituțiilor, a programelor de învățământ și a practicilor pedagogice la nivel global (cf. Knight 2021). Componentele-cheie ale internaționalizării în educație sunt: mobilitatea internațională (schimburi de studenți, profesori și cercetători între diferite țări – de exemplu, programul Erasmus+ sau diverse burse); programe și planuri de învățământ comune (planuri de învățământ internaționale, programe de studii comune sau diplome duble oferite de universități din două sau mai multe țări), promovarea învățării limbilor străine și educația culturală (consolidarea predării limbilor străine, dezvoltarea competențelor interculturale).

Educația internațională aduce beneficii semnificative societății, contribuie la creșterea economică și promovează inovarea prin schimbul de idei și cunoștințe între culturi (Deleanu 2024) și dezvoltarea unei viziuni globale. Literatura de specialitate arată că internaționalizarea educației în România este modelată, printre altele, de situația economică, de factori socio-culturali și de competitivitatea cunoașterii (cf. Deca 2023).

3. Bune practici în procesul de internaționalizare. Studiu de caz

Pentru a identifica bunele practici în eforturile de internaționalizare, am ales două instituții de învățământ cu profiluri diferite, dar ambele pot fi considerate reprezentative pentru tendințele specifice de internaționalizare ale școlilor cu predare în limba maghiară din România (și în principal din Transilvania). Colectarea datelor s-a efectuat pe baza unor vizite personale la școli, prin interviuri cu conducerea școlii și/sau cu alt personal vizat, precum și prin studierea site-urilor web ale școlilor.

În ambele instituții, obiectivul principal al cooperării internaționale este acela de a sprijini pregătirea profesională a elevilor și a profesorilor din cadrul instituției și de a-i integra nu numai în programele educaționale din țară, ci, acolo unde este posibil, și în afara granițelor acesteia. În același timp, un obiectiv specific îl constituie și pregătirea profesorilor pentru a le preda elevilor cu nevoi educaționale speciale. Acest aspect vizează, de pildă, și introducerea programului de mobilitate Erasmus+, care le oferă profesorilor o perspectivă mai variată asupra metodelor de predare din alte instituții de învățământ, asupra dificultăților specifice de predare/educaționale și asupra diferitelor posibilități și proceduri de abordare a problemelor în situații specifice.

În egală măsură, este de așteptat, din partea instituțiilor implicate, ca aceste contacte internaționale să le permită elevilor și/sau profesorilor, care participă la diferitele programe, să dobândească noi experiențe, cunoștințe generale și o deschidere la acceptarea alterității, putându-se ține pasul și cu felurite aspecte ale modernizării.

3.1. Experiențe internaționale în școlile vizate

3.1.1. Liceul Pedagogic „Benedek Elek” (Odorheiu Secuiesc)

a) În cadrul programului „Fără frontiere” (*Határtalanul*), elevii și profesorii din Odorheiu Secuiesc vizitează anual instituții/școli maghiare din străinătate și, la rândul lor, găzduiesc elevi și profesori maghiari din străinătate. De asemenea, elevii școlii participă regulat la programele și evenimentele Asociației Rákóczi (*Rákóczi Szövetség*). Iar din anul școlar 2024-2025 s-a lansat programul de mobilitate Erasmus+, în cadrul căruia, în martie 2025, patru profesori au participat la un curs de formare în Padova (Italia).

b) Una dintre cele mai semnificative forme de prezență internațională ocazională este participarea elevilor la concursuri din străinătate, la diferite discipline (limba maternă, matematică, geografie etc.). În același timp, școala se implică și în alte evenimente cu caracter internațional, elevii se alătură diverselor mișcări internaționale (de exemplu, Maratonul internațional de lectură, Ziua mondială a sindromului Down etc.). Acestea din urmă, însă, sunt organizate la nivel local și, prin urmare, nu are loc un schimb real de experiență în străinătate. În perioada dinaintea pandemiei Covid19, școala a pus accent și pe stabilirea și menținerea legăturilor de înfrățire, însă, după pandemie, aceste legături au dispărut încet și, în prezent, școala nu are școli înfrățite peste hotare. Toate celelalte prezențe internaționale sunt sporadice.

3.1.2. Școala Gimnazială „József Attila” (Miercurea-Ciuc)

Până în prezent, Școala Gimnazială „József Attila” din Miercurea-Ciuc a fost partener în două proiecte de cooperare Erasmus+: proiectul *Everyday Creativity - Boosting the creative resources of European schools with Finnish models for education for creativity*, care s-a desfășurat în perioada 2017-2019, și proiectul *Suprem - for the successful life skills development of students*, în perioada 2019-2022. Ambele proiecte au fost finanțate de Uniunea Europeană. În prezent, școala participă la două noi parteneriate Erasmus+ de cooperare în domeniul educației, lansate în noiembrie: *PedPilots-Self-regulated Learning Guide for Teachers* și *PowerPack-Building an empowering backpack*, pentru dezvoltarea copilului.

3.1.3. Din experiența unor școli din străinătate

În cadrul proiectului Erasmus+ „*Oktatási Világpolgárok: Nemzetközi Szemlélet a Tanító- és Tanárképzésben – OKTAV*” (Cosmopoliti educaționali: perspective internaționale în pregătirea personalului didactic), s-a studiat un total de 16 școli din 4 țări (Ungaria, România, Slovacia și Serbia)¹. Rezultatele arată că internaționalizarea se manifestă, în primul rând, prin angajarea școlilor în proiecte și programe Erasmus+, conducerile școlilor susținând implicarea atât în acțiunile-cheie 1 (KA1 – mobilitatea persoanelor în scopul învățării), cât și în acțiunile-cheie 2 (KA2 – cooperarea între organizații și instituții). Participările la celelalte programe sunt mai degrabă sporadice și depind, în mare măsură, de orientarea și de profilul școlii, respectiv de competențele și experiențele profesorilor în conceperea și punerea în aplicare a acestora, precum și de strategia de internaționalizare a fiecărei instituții de învățământ în parte. Pe lângă programele Erasmus, par a fi la modă – îndeosebi în Ungaria – programele E-Twinning și *job shadowing*, sau proiectele STEM. În mod firesc, acolo unde există un personal special desemnat pentru coordonarea activităților cu caracter internațional, numărul programelor este mai mare. De regulă, însă, școlile nu au un asemenea departament. În lipsa unui astfel de for, cadrele didactice de specialitate se ocupă cu pregătirea și participarea la diverse activități cu caracter internațional. Printre acestea se numără – ca și în cazul școlilor studiate de noi – concursurile și excursiile de studii în străinătate, organizate în special pentru elevi, respectiv participarea la conferințe, workshopuri și cursuri de perfecționare în străinătate, pentru profesori. Cu totul sporadice sunt inițiativele de a se implica în proiecte care vizează elaborarea unor planuri de învățământ comune, a unui curriculum european, care să asigure interoperabilitatea între țări pe piața muncii și să permită recunoașterea experienței profesionale internaționale.

1 4 școli din Eger, 2 din Budapesta; 5 școli din județele Bihor, Botoșani și Harghita; 2 școli din Slovacia; și 3 școli din Subotica (Serbia), vezi Halasi – Pintér (2025).

3.2 Internaționalizarea, transmiterea de cunoștințe și competențele-cheie ale UE

Cele opt competențe-cheie definite de Uniunea Europeană sunt menite să ajute indivizii în dezvoltarea personală și pe piața muncii. Acestea includ comunicarea în limba maternă și în limbi străine, competențe matematice și competențe de bază în științe și tehnologii, competența digitală, a învăța să înveți, competențe sociale și civice, spiritul de inițiativă și antreprenoriat, respectiv sensibilizarea și exprimarea culturală. Dintre acestea, în continuare, ne vom concentra asupra a două competențe-cheie în studiul nostru de caz: comunicarea în limbi străine și competența digitală.

3.2.1. Comunicarea în limbi străine și dezvoltarea competențelor lingvistice

Cristea (2014. 52) subliniază rolul competenței de comunicare în limbi străine, având o funcționalitate pedagogică superioară, angajată la nivel de educație multilingvistică, dimensiune a educației interculturale, prin care elevul are acces la o realitate multietnică.

Pe lângă orele de limbi străine prevăzute în trunchiul comun din Planul-cadru de învățământ, Liceul Pedagogic „Benedek Elek” din Odorheiu Secuiesc oferă și un cadru de organizare și funcționare a claselor cu predare a limbii engleze în regim bilingv. De asemenea, din 2019 școala găzduiește un centru de examinare acreditat Cambridge (limba engleză), deși candidații care se înscriu la acest examen sunt în principal din regiune. Școala nu este în măsură să le ofere elevilor și profesorilor săi un cadru instituțional pentru oportunități de învățare a limbilor străine în străinătate, toate aceste activități fiind realizate în mod individual, pe cheltuieli proprii. Deși nu există un program permanent, regulat și instituționalizat de mentorat lingvistic, sunt de remarcat eforturile profesorilor de limba engleză de a invita vorbitori nativi, în principal voluntari, la orele lor de limbi străine. Sensibilizarea multiculturală este cel mai adesea implicită în contextul diferitelor materii/lecții, atât timp cât programa școlară este relevantă sau poate fi legată de aceasta. Acest lucru depinde însă, în principal, de competența profesorului, astfel încât majoritatea elevilor (adică cei care nu participă/nu au participat la niciunul dintre programele internaționale ale școlii) au numai cunoștințe tacite în acest domeniu.

Școala Gimnazială „József Attila” din Miercurea-Ciuc nu are experiențe, în mod specific, în domeniul predării-învățării limbilor străine/al dezvoltării competențelor lingvistice. Din câte știm, se planifica lansarea, din ianuarie 2025, a unui curs intercolegial de limba engleză pentru profesorii din școală, curs ținut de profesorii de limba engleză.

În general, experiențele arată că, în rândul profesorilor, există un nivel ridicat de interes pentru programele de mobilitate, însă în cazurile în care engleza este principala limbă de comunicare sau în care formarea se desfășoară doar online, numărul persoanelor interesate este redus. În schimb, în cazul elevilor, numărul celor înscriși depășește, de obicei, numărul de locuri alocate pentru toate programele. În astfel de cazuri, elevii trebuie să redacteze o scrisoare de intenție, după care li se evaluează competențele lingvistice. Dacă profesorii consideră că aceste competențe nu sunt la nivelul dorit, se organizează așa-numite cursuri „de recuperare”.

În plus, deficiențele de cunoaștere a limbii engleze pot fi depășite atunci când formarea este oferită în grupuri. În astfel de cazuri, vorbitorii mai buni de limba engleză îi pot ajuta pe cei care comunică mai puțin eficient. Exigențele privind competențele lingvistice în limba engleză sunt determinate și de subiectul activităților (de exemplu, dacă acestea sunt în cadrul școlii sau în afara școlii), de natura sarcinilor (de exemplu, crearea de conținut în limba engleză), dar și de uzul lingvistic din țara țintă (care urmează a fi vizitată).

3.2.2. Instrumente și tehnologii digitale

Dezvoltarea tehnologiei digitale a dus la schimbări uriase în domeniul educației, iar literatura de specialitate explorează adesea potențialul noilor tehnologii în contexte multiple de predare și învățare (vezi Stanley 2013; Smith 2016; Li 2017; Atherton 2018; Blake & Guillén 2020; Blannin 2022). În plus, Muñoz-Luna și Taillefer (2018. 6) susțin că integrarea tehnologiei în educație este mereu la ordinea de zi pentru reforma educației la nivel mondial.

Profesorii și elevii de la Liceul Pedagogic „Benedek Elek” utilizează în principal platforme educaționale naționale, accesul la toate platformele educaționale internaționale fiind disponibil doar pe cheltuieli proprii. Școala nu ia nicio poziție unanimă cu privire la platformele educaționale pe care să le utilizeze elevii și profesorii și, din motive financiare, nici nu asigură abonament instituțional la astfel de platforme și nu oferă nici acces instituțional la baze de date străine. La începutul pandemiei Covid19, școala nu a impus utilizarea comună a vreunei platforme, astfel încât profesorii au utilizat, după preferință, pe una sau pe alta dintre cele existente (Google Meet, Zoom etc.). Ulterior, însă, întreaga școală a utilizat Google Classroom și caracteristicile sale (de exemplu, Meet) ca platformă unică de învățare. Resursele locale nu sunt prezentate altor țări, iar informațiile de pe site-ul școlii sunt disponibile doar în limba maghiară și în limba țării (română).

În plus, utilizarea instrumentelor digitale este determinată de cunoștințele și competențele individuale ale profesorilor, iar în cadrul școlii nu se organizează nicio formare sau perfecționare în acest sens. În majoritatea cazurilor, profesorii se înscriu individual la cursuri de formare a competențelor digitale și

pot alege dintr-o gamă largă de programe (de exemplu, în cadrul Casei Corpului Didactic sau în alte instituții).

Platformele proiectelor anterioare ale Școlii Gimnaziale „József Attila” pot fi accesate la următoarele două linkuri: <http://www.suprem.eu/> și <https://creativschools.eu/ro>. Pe parcursul lucrului în echipă, cadrele didactice participante au lucrat în Google Drive, au comunicat prin e-mail și s-au întâlnit în Google Meet și Zoom. Alte instrumente utilizate au fost Teams, DropBox, Padlet, Booklet. Cursurile de formare s-au desfășurat în format Blended Learning, iar pentru a încărca videoclipurile și posterele create în Canva, s-a utilizat platforma unei universități străine (Jyväskylä, Finlanda). Elevii au lucrat, de obicei, în echipe, au pregătit materiale de prezentare a școlii (în format PPT) și le-au prezentat online. De cele mai multe ori, ei au participat la activități practice.

Agenția Națională pentru Programe Comunitare în Domeniul Educației și Formării Profesionale organizează, de asemenea, zile Erasmus. Școala Gimnazială „József Attila” a participat, în mai multe rânduri, la astfel de evenimente, unde și-a prezentat bunele experiențe de cooperare, împreună cu reprezentanții instituțiilor partenere.

4. Concluzii

Deși în sistemul de învățământ din România, participarea la programe de mobilitate nu figurează ca fiind un indicator de performanță profesională în evaluarea activității cadrelor didactice, instituțiile de învățământ sunt deschise la demersuri de internaționalizare. În general, profesorii sunt motivați de dezvoltarea profesională, elevii de interesul pentru lucruri noi, iar instituțiile de transferul de cunoștințe și experiențe prin rețele profesionale, de dezvoltarea instituțională mai rapidă și mai flexibilă și de dezvoltarea curriculumului bazat pe nevoile comunității. Învățarea în și prin procesele de internaționalizare constituie o oportunitate nu numai de a dezvolta competențele digitale și comunicarea în limba engleză, ci și de a înțelege valorile europene comune, de a valorifica resursele locale și de a dezvolta identitatea europeană și globală.

În cazul celor două școli pe care le-am studiat, putem distinge, în esență, un așa-numit efort de internaționalizare pe *două niveluri*. În acest sens, internaționalizarea este înțeleasă atât ca menținerea contactului cu comunitățile maghiare de pretutindeni, dincolo de frontiere (și, implicit, construirea unei *identități naționale*), cât și ca mobilitate europeană în vederea dezvoltării unei identități de *cetățean al lumii*.

Prima abordare este reprezentată îndeosebi de Liceul Pedagogic „Benedek Elek” din Odorheiu Secuiesc, în cadrul căruia sunt relativ puține activități care să ofere, în mod regulat, elevilor și profesorilor o deschidere la circuitul internațional. Deși elevii și profesorii școlii sunt prezenți la o serie de evenimente

ocasionale (tabere, concursuri în străinătate), internaționalizarea este mai puțin reprezentată în alte domenii decât consolidarea identității naționale fără frontiere. Acest lucru este valabil pentru majoritatea școlilor cu predare în limba maghiară din Transilvania.

A doua abordare, și anume eforturile de a dezvolta identitatea de cetățean al lumii, este reprezentată îndeosebi de Școala Gimnazială „József Attila” din Miercurea-Ciuc. Pe lângă menținerea contactelor cu comunitatea maghiară, școala pune un accent deosebit pe stimularea elevilor și a profesorilor de a intra într-un circuit internațional care integrează limba și cultura maghiară în sistemul de valori europene comune. În acest scop, școala sprijină în mod sporit implicarea în parteneriate de cooperare.

În ansamblu, deși internaționalizarea oferă oportunități flexibile de învățare, aplicarea acesteia în școlile cu predare în limba maghiară din România se confruntă cu o serie de dificultăți locale, la care instituțiile de învățământ încearcă să găsească soluții locale. Un motiv frecvent al lipsei de prezență pe scena internațională este, pe de o parte, lipsa resurselor financiare și, pe de altă parte, lipsa resurselor umane adecvate pentru a permite conducerii școlii și profesorilor să dedice suficient timp și energie participării la diverse programe internaționale, respectând, în același timp, standardele naționale. În plus, există neajunsuri în posibilitățile de dezvoltare a competențelor lingvistice și a celor digitale, precum și în gestionarea sarcinilor administrative ale proiectelor.

Instituțiile se conformează, în primul rând, exigențelor naționale pentru a asigura funcționarea lor eficientă și, în consecință, oferă relativ puține oportunități reale pentru elevi și profesori de a dezvolta o perspectivă internațională. Cu toate acestea, internaționalizarea este un obiectiv permanent, și din ce în ce mai multe școli încep să profite de avantajele acesteia. Prezența în circuitul internațional oferă atât un cadru instrumental, cât și unul atitudinal pentru dezvoltarea perspectivei de cetățean al lumii.

Bibliografie

ATHERTON, P.

2018 *50 Ways to Use Technology Enhanced Learning in the Classroom: Practical strategies for teaching*. SAGE.

BLAKE, R. J. – GUILLÉN, G.

2020 *Brave New Digital Classroom: Technology and Foreign Language Learning*. Georgetown University Press.

BLANNIN, J.

2022 *Beginning teaching with Digital Technologies*. SAGE.

CRISTEA, S.

2014 Competența de comunicare în limbi străine. *Revista Didactica Pro...*, revistă de teorie și practică educațională 4(86), 51-56. https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/53300 (accesat în 21 martie 2025).

DECA, L.

2023 Internationalization of Higher Education in Romania and Portugal: Strategies and Transitions at the (Semi-)Periphery. *New Europe College Yearbook*, 2017-2018, 2018-2019, 63-81. <https://doi.org/10.58367/necy.2023.2.3.63-81> (accesat în 21 martie 2025)

DELEANU, M.

2024 Internaționalizarea educației. Parteneriatele școlare Erasmus. *Edict. Revista Educației*. <https://edict.ro/internationalizarea-educatiei-parteneriatele-scolare-erasmus/> (accesat în 21 martie 2025).

HALASI, Szabolcs – PINTÉR, K. Valéria (ed.)

2025 *Jó gyakorlatok feltérképezése* (Inventarul bunelor practici). Produsul proiectului Projekt-2024-1-HU01-KA220-HED-000248326 OKTAV, Work Package no 2, Subotica.

KNIGHT, Jane

2021 Higher Education Internationalization: Concepts, Rationales and Frameworks. *Revista Redalint* vol. 1, nr. 1: 65-88.

LI, L.

2017 *New Technologies and Language Learning*. Red Globe Press.

MUÑOZ-LUNA, R. – TAILLEFER, L. (coord.)

2018 *Integrating Information and Communication Technologies in English for Specific Purposes*. English Language Education Collection, Vol. 10. Springer.

SMITH, B.

2016 *Technology in Language Learning: An Overview*. Routledge.

STANLEY, G.

2013 *Language Learning with Technology: Ideas for Integrating Technology in the Classroom*. Cambridge University Press.

Cercetarea a fost sprijinită de proiectul Oktatási Világpolgárok: **Nemzetközi Szemlélet a Tanító- és Tanárképzésben – OkTáv (Educational Cosmopolitans: International Perspectives in Teacher Training – OkTáv)**, numărul proiectului 2024-1-HU01-KA220-HED-000248326.

INTERNAȚIONALIZAREA ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL PREUNIVERSITAR DIN ROMÂNIA: BUNE PRACTICI ȘI REVIZUIREA LITERATURII DE SPECIALITATE

Universitatea Creștină „Partium”, Oradea, România
juliannaborbely@partium.ro;
debrenti.edit@partium.ro;
szaszerzsebet@partium.ro

1. Introducere

Mobilitatea academică a fost întotdeauna o parte integrantă a tradiției învățământului superior european (Musselin. 2004). Până la sfârșitul secolului al XX-lea, mobilitatea a devenit un element central al strategiilor de internaționalizare în sistemele de învățământ (De Wit 2015). Potrivit lui Răulea și Dumitrașcu (2020), procesul de la Bologna și programul Erasmus+ sprijină puternic mobilitatea studenților și a cadrelor didactice, subliniind rolul acestora în consolidarea identității europene, dezvoltarea competențelor și pregătirea pentru piața globală a muncii. Mobilitatea personalului academic este, de asemenea, un element-cheie, nu numai în internaționalizarea instituțională, ci și în dezvoltarea profesională a cadrelor didactice (Wächter 1999). Prioritățile Spațiului European al Educației, cum ar fi calitatea și echitatea în educație, tranziția digitală și ecologică și dezvoltarea profesiilor didactice sunt strâns legate de mobilitate ca una dintre cele mai eficiente modalități de dezvoltare a competențelor profesionale. Comunicarea Conferinței de la Leuven a miniștrilor europeni responsabili cu învățământul superior (28-29 aprilie 2009, punctul 18) privind Procesul de la Bologna a pus un accent deosebit pe importanța mobilității: „În 2020, cel puțin 20% din absolvenții din Spațiul european al învățământului superior ar trebui să studieze sau să se formeze în străinătate” (De Wit 2015. 10). Succesul strategiei de internaționalizare a unei instituții este influențat de o serie de factori, cum ar fi definirea clară a obiectivelor strategice, furnizarea de resurse, crearea de structuri administrative și de coordonare și evaluarea periodică (Sandström și Hudson 2019).

Cercetarea noastră investighează strategiile de internaționalizare și programele de mobilitate ale instituțiilor de învățământ din România, cu o analiză compa-

rativă între școlile de limbă maghiară și română. Cercetarea analizează modul în care inițiativele de mobilitate internațională sunt implementate în patru instituții de învățământ: o grădiniță de muzică reformată, o școală generală, un liceu teoretic și un Colegiu Național, situate în județele Bihor și Botoșani. Folosind metode de cercetare calitative – interviuri cu directorii de școli, analiza conținutului site-urilor web și a rețelelor de socializare – studiul explorează domeniul de aplicare și caracteristicile programelor de mobilitate internațională. Cercetarea arată că tipul de școală, managementul instituțional și expertiza pedagogică au un impact semnificativ asupra punerii în aplicare a programelor de mobilitate. Principalele constatări sugerează că aceste programe servesc mai multor scopuri: dezvoltarea profesională a profesorilor, îmbunătățirea competențelor lingvistice ale elevilor, crearea de rețele instituționale și expunerea la diferite practici educaționale.

2. Analiza literaturii. Experiențe internaționale în țară

Bazele juridice ale internaționalizării învățământului superior din România sunt prevăzute la articolele 117-120 din Legea învățământului superior nr. 199/2023, care reprezintă o abordare cuprinzătoare, sistemică. Legea tratează internaționalizarea ca o prioritate strategică, subliniind rolul acesteia în creșterea calității educației și cercetării și în îmbunătățirea competitivității globale.

În ceea ce privește elementele-cheie ale internaționalizării, legea solicită o abordare cuprinzătoare care să acopere diferitele elemente ale ecosistemului academic: dezvoltarea programelor de studii, resursele umane (profesori, studenți, personal administrativ), infrastructura și serviciile de sprijin, precum și promovarea cercetării, inovării și spiritului antreprenorial. Instituțiile ar trebui să ofere oportunități de mobilitate internațională pentru studenții și personalul lor, care pot fi pe termen scurt sau lung și pot lua forme fizice, virtuale sau hibride. Finanțarea pentru mobilitate poate proveni dintr-o varietate de surse, inclusiv din programe internaționale și naționale, precum și din bugetele proprii ale instituțiilor. O altă cerință importantă este ca universitățile să furnizeze servicii de sprijin pentru studenții și profesorii internaționali și să se asigure că aceștia au acces la infrastructură. Instituțiile sunt obligate să furnizeze informații despre oferta lor de cercetare și predare în cel puțin o limbă de circulație internațională, precum și să mențină actualizate informațiile de pe portalul studyinromania.gov.ro.

Programul Erasmus+ joacă un rol major în atingerea acestor obiective: sprijinirea mobilității internaționale a studenților și a cadrelor universitare, dezvoltarea capacității instituționale și promovarea integrării europene. Programul este **dominant îndeosebi în domeniul învățământului superior** (96% din cercetări se concentrează asupra acestui domeniu), în timp ce impactul educației adulților și al formării profesionale este neglijat.

Bronze et al. (2024) au investigat ce concepte ghidează cercetările publicate privind mobilitatea Erasmus+. Aceștia au efectuat o analiză a literaturii care acoperă articolele publicate între 2014 și 2022. Datele arată că învățământul superior continuă să fie domeniul dominant în cercetarea privind mobilitatea Erasmus+, indicând faptul că studiile axate pe impactul programului sunt concentrate în principal în acest domeniu educațional. Aceste rezultate subliniază importanța unei înțelegeri aprofundate a impactului programului asupra învățământului școlar, educației adulților și formării profesionale.

Asigurarea calității învățării prin mobilitatea Erasmus+ (studii și formare) contribuie la dezvoltarea competențelor specifice și generice ale absolvenților. O perioadă în străinătate poate fi solicitantă din punct de vedere fizic, psihologic și financiar, însă majoritatea studenților depășesc aceste provocări și își încheie mobilitatea cu satisfacție și mândrie. Ei învață despre cultura altor țări, dezvoltă un sentiment de apartenență la valorile europene, se implică activ în comunitate și sunt mai bine pregătiți pentru viitorul lor loc de muncă (Ilieș et al. 2017).

Marinescu et al. (2022) au realizat un studiu cantitativ de marketing în rândul studenților de la Universitatea Transilvania din Brașov care au studiat în străinătate cu burse Erasmus+. Rezultatele cercetării arată că cel mai important factor în alegerea unei universități nu este costul financiar în timpul mobilității, așa cum ar fi de așteptat, ci mai degrabă dorința inițială de a studia în străinătate. Studenții consideră că îmbunătățirea performanțelor lor academice este un motiv la fel de important pentru mobilitate ca și aspectul social al învățării despre alte culturi.

Cercetarea lui Răulea și Dumitrașcu (2021) și-a propus să analizeze percepțiile studenților de la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, precum și de la instituțiile partenere din România și din străinătate, asupra calității managementului în cadrul programului Erasmus+, încercând să identifice clasificarea variabilelor evaluate, corelațiile dintre acestea și factorii care influențează cel mai mult calitatea managementului proiectelor de mobilitate Erasmus+. Cercetarea a constatat în colectarea, prelucrarea și analizarea răspunsurilor la chestionar a 66 de studenți români și 165 de studenți străini (din 23 de țări diferite din UE și din afara UE) care au participat în ultimii ani la mobilități Erasmus+ pentru studii sau stagii de practică. Rezultatele au arătat că studenții români au apreciat mai mult decât studenții străini calitatea managementului în general, mai precis variabilele legate de activitățile de promovare și informare, calitatea și profesionalismul concursului de selecție Erasmus+, sprijinul oferit pentru completarea documentelor Erasmus+, nivelul de sprijin oferit în timpul procesului de aplicare, informațiile și sprijinul oferit de universitatea de origine în timpul mobilității și sprijinul oferit pentru partea administrativă după întoarcerea din mobilitate.

Pentru a îmbunătăți calitatea gestionării programului Erasmus+, universitățile românești pot îmbunătăți activitățile de informare și promovare și, în cazul universităților din străinătate, pot lucra la îmbunătățirea sprijinului oferit studenților „după mobilitate” (Răulea și Dumitrașcu 2021).

Borovic (2019) prezintă rezultatele unui studiu pilot privind implementarea învățării bazate pe proiecte în liceele din România în cadrul proiectului Erasmus Plus KA201, *Working for an Inclusive School Legacy*. Unul dintre obiectivele proiectului a fost dezvoltarea, implementarea și schimbul de practici inovatoare în cinci țări (Slovia, Turcia, Catalonia–Spania, Italia și România). Cercetarea pilot a explorat o strategie originală de învățare bazată pe proiecte, dezvoltată pornind de la ideile lui John Dewey, Project Citizen și metodologia MAPA pentru conceperea proiectelor de finanțare. Profesorii din cele 5 țări partenere au fost instruiți, iar elevii din liceele participante au conceput și implementat mai multe proiecte de acțiune socială. În România, un eșantion de 226 de elevi a fost interviuat utilizând un chestionar validat, majoritatea întrebărilor fiind adaptate din literatura internațională. Cercetarea cvasi-experimentală demonstrează o creștere semnificativă din punct de vedere statistic a atitudinilor pozitive ale elevilor față de migranți și minorități, mai multe instituții, acțiune civică și incluziune socială. Dorința de a participa la rezolvarea problemelor comunității și dezvoltarea mai multor competențe ale secolului al XXI-lea s-au îmbunătățit, de asemenea (Borovic 2019).

3. Metodologia cercetării

Cercetarea noastră investighează strategiile de internaționalizare și programele de mobilitate ale instituțiilor de învățământ din România, cu o analiză comparativă între școlile cu predare în limba maghiară și română.

Organizarea și derularea programelor de mobilitate în străinătate în instituțiile de învățământ din România nu este o activitate obligatorie, ci o oportunitate pe care toate instituțiile încearcă să o valorifice cât mai mult. Pentru instituții, aceasta oferă o gamă mai largă de oportunități de dezvoltare, pentru cadrele didactice este o oportunitate de dezvoltare profesională, iar pentru elevi este o sursă de noutate. Întrebarea este cât de active sunt instituțiile de limbă maghiară în organizarea programelor de mobilitate și ce factori le influențează activitățile.

Întrebarea de cercetare este: cum sunt implementate inițiativele de mobilitate internațională în patru instituții de învățământ: o grădiniță de muzică reformată, o școală generală, un liceu teoretic și un Colegiu Național, situate în județele Bihor și Botoșani?

Prin aplicarea unor metode calitative de cercetare, precum interviurile cu directorii de școli și analiza conținutului site-urilor web și al rețelelor de socializare, studiul investighează amploarea și trăsăturile programelor de mobilitate internațională.

Școlile pe care le-am studiat acoperă toate nivelurile de învățământ public din România: Grădinița de Muzică Reformată „Csillagocska”, Școala Generală „Szacs vay Imre” și Liceul Teoretic „Ady Endre” sunt instituții de învățământ în

limba maghiară din Oradea, unde prezenta cercetare s-a bazat pe interviuri cu directorul instituției sau cu persoana responsabilă cu programele de internaționalizare, precum și pe o examinare a site-ului instituției și a paginii de Facebook. De asemenea, am analizat o instituție de limbă română, Colegiul Național „A.T. Laurian” din Botoșani, al cărei site a furnizat o cantitate semnificativă de informații. Aspectul urmărit în cursul analizei instituțiilor publice de învățământ numite a fost cel al tendințelor de internaționalizare.

Scurtă descriere a instituțiilor publice de învățământ intervievate

A. Grădinița Reformată „Csillagocska”, Oradea, județul Bihor

Grădinița de Muzică Reformată „Csillagocska” funcționează ca subunitate a Liceului Reformat „Lorántffy Zsuzsanna”. Instituția are 4 grupe de grădiniță (mică, medie, 2 mari) cu 82 de copii. Numărul total de cadre didactice este de 13, respectiv 8 educatoare de grădiniță, 1 profesor de muzică și 4 îngrijitoare. Grădinița este cu predare în limba maghiară, astfel încât majoritatea activităților se desfășoară în această limbă, limba maternă a copiilor. Se organizează săptămânal activități în limba română (1-2), în vederea familiarizării copiilor cu limba statului.

Grădinița pune mare accent pe educația muzicală, în spirit creștin, prin cultivarea și transmiterea tradițiilor. Un alt element important al procesului educațional este educația pentru o alimentație sănătoasă și activitatea fizică.

Programele de schimb la care grădinița a participat au fost două proiecte Erasmus+ cu grădinițe din Ungaria și România în cadrul proiectului de cunoaștere și protecția mediului înconjurător – „Ready, set, green!”, respectiv a proiectului „Sănătatea este o joacă de copii”.

În timpul întâlnirilor cu partenerii, profesorii de grădiniță s-au deplasat la instituțiile gazdă, unde au avut posibilitatea de a observa activitățile de grădiniță definite în proiect, au asistat la prezentări profesionale și au aflat despre obiceiurile, cultura și bunele practici locale. De asemenea, au relații bune cu mai multe grădinițe din Ungaria: grădinița din Hajdúböszörmény și grădinița din Hajdúnánás.

În ceea ce privește participarea ocazională și/sau temporară la programe internaționale, participarea la cursurile de formare anunțate în străinătate este la discreția individuală a cadrelor didactice. În ultimii ani, Uniunea Cadrelor Didactice din România a organizat mai multe cursuri de formare pentru educatoarele de grădiniță din Ungaria. 4 educatoare de grădiniță din cadrul instituției au participat la câteva dintre aceste cursuri de formare: educație experiențială, *Anul grădinițelor*, managementul talentelor.

Prezența internațională include și participarea la conferințe, aspect decis în mod individual. Un profesor a participat la mai multe conferințe internaționale privind educația.

B. Școala Generală „Szacs vay Imre”, Oradea, județul Bihor

Școala Generală „Szacs vay Imre” este cea mai mare școală generală cu predare în limba maghiară din județul Bihor, situată în inima orașului Oradea. Este o școală generală cu opt clase. În anul școlar 2024-2025, școala a avut 70 de profesori și 778 de elevi.

Obiectivele școlii includ contribuția la dezvoltarea personalității, a abilităților și a competențelor elevilor, ajutându-i să se dezvolte mental și fizic și să adopte un stil de viață sănătos. Sarcina principală a școlii este de a dezvolta personalitatea în toate aspectele sale și de a transmite valorile umane. Toleranța este un motor esențial al eticii și activităților școlii, iar unul dintre obiectivele procesului educațional este acceptarea diferențelor și respectarea demnității umane.

Experiențele internaționale includ în primul rând programe de schimb. Până în 2018, școala a participat la 12 schimburi, cu o medie de 7-8 elevi și 2 profesori care au călătorit în șase destinații: Lituania, Slovacia, Cipru, Grecia, Spania, Germania. Au existat, totodată, schimburi doar cu profesori din școală. În trei schimburi, școala a găzduit elevi sau profesori străini pentru o săptămână profesională sau o activitate de mobilitate de o săptămână, în care elevii străini au fost găzduiți de părinții elevilor de la școala locală. Concomitent, experiențele internaționale includ și participări ocazionale la programe internaționale. Întrucât propunerile au constatat în colaborări strategice, participanții la program au participat la conferințe și ateliere în timpul călătoriilor. Similar, formatorii au participat la diferite cursuri de formare din țară și străinătate. Personalul care lucrează în administrație are, de asemenea, posibilitatea de a participa la cursuri de formare, deși acestea au fost mult mai puțin frecvente.

Obiectivele și operațiunile pre- și post-operaționale ale prezenței internaționale includ promovarea activă a incluziunii și diversității, a durabilității mediului și a alfabetizării digitale prin intermediul acestor activități. Activitățile de mobilitate a personalului sunt concepute pentru a sprijini dezvoltarea profesională a liderilor școlari, a personalului și a profesorilor; pentru a promova utilizarea noilor tehnologii și a metodelor de predare inovatoare; pentru a dezvolta învățarea limbilor străine și diversitatea lingvistică în școli; și pentru a sprijini schimbul și transferul de bune practici în activitățile noastre educaționale și în dezvoltarea instituției. Activitățile internaționale sunt promovate în ziarele locale, pe pagina de facebook a instituției, în ziarul Erasmus din București, pe site-ul Inspectoratului Școlar, în colțul Erasmus+ al școlii¹.

1 La momentul redactării acestui articol, site-ul web al școlii nu funcționa, dar știri și imagini de la toate evenimentele sunt postate pe pagina de Facebook a școlii: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100083519791336>.

C. Liceul Teoretic „Ady Endre”², Oradea, Județul Bihor

Școala cu predare în limba maghiară cuprinde clasele V-XII. Școala generală are două clase în fiecare promoție. În liceu există șase clase pe grupă de ani cu profiluri diferite, inclusiv trei clase intensive de engleză (4-5 ore de engleză pe săptămână). Profilurile sunt educație teoretică și formare pedagogică. Predarea se face în limba maghiară, cu excepția orelor de română. Limbile străine predate sunt engleza, germana, franceza și italiana. Școala are 66 de profesori și 739 de elevi.

Experiențele internaționale ale școlii includ programe de schimb atât în cadrul programului Erasmus+, cât și în afara acestuia. Una dintre destinațiile schimburilor în afara programului Erasmus+ este Belgia, care implică 15-25 de elevi sub supravegherea a 2-3 profesori. Programul de schimb cu Țările de Jos implică același număr de profesori, dar mai mulți elevi (20-25). Programul de schimb cu Ungaria implică 25 de elevi și 3 profesori. În cadrul programului Erasmus+, 20 de elevi și 6 profesori participă la astfel de programe.

D. Colegiul Național „A. T. Laurian”³, Botoșani, județul Botoșani

Misiunea școlii generale și a liceului este de a oferi un învățământ de calitate, de înaltă ținută, pentru integrarea în societatea contemporană, globală și digitală, prin dezvoltarea competențelor și consolidarea parcursului propriu de dezvoltare intelectuală a elevilor. De asemenea, misiunea școlii este de a păstra cultura organizațională și tradițiile în educație prin combinarea modernității cu elevi competenți, profesori bine pregătiți, un curriculum flexibil, multilingvism și digitalizare. În acest scop, școala oferă spații moderne, bine echipate, un mediu sigur și primitiv în care se desfășoară diverse activități și proiecte extracurriculare (<https://laurian.ro/about/viziunemisiune>).

Școala generală are clase cu 25 de elevi, astfel încât există între 100 și 150 de elevi în clasele V-VIII. Liceul are două clase de matematică și informatică, o clasă de matematică și informatică-engleză intensivă, două clase de științe, o clasă de filologie și studii bilingve (engleză), o clasă de filologie și studii bilingve (franceză), o clasă de științe sociale, comunicare și relații publice, adică 8 clase pe an (în total peste 800 de elevi de liceu), cu un total de aproximativ 1000 de elevi. Există 50 de profesori (<https://laurian.ro/organizare/catedre1/our-teachers-3-2>). Școala oferă predare intensivă a limbilor engleză și franceză în câte o clasă, iar profesorii de engleză sunt examinatori Cambridge.

În ceea ce privește experiențele internaționale, școala a fost implicată în 15 proiecte Erasmus+ în ultimii zece ani, ale căror detalii, descrieri și obiective pot fi găsite pe site-ul web al școlii (<https://laurian.ro/proiecte-2/proiecte-europene>). Acestea au obiectivul comun de a dezvolta competențe în specializări de bază din

2 Site-ul școlii: <http://www.adyliceum.ro/>

3 Site-ul școlii: <https://laurian.ro/>

școală, cum ar fi programarea, IT, robotica, competențele lingvistice sau activitățile de alegere a carierei, dezvoltând capacitatea de incluziune, gândirea critică și creativă. În majoritatea acestor proiecte, școala este implicată cu parteneri din străinătate. Proiectele au avut ca rezultat formarea în Franța, Bulgaria, Grecia.

Proiectele, care s-au desfășurat între 2018 și 2020, au implicat 1021 de elevi (din învățământul primar și secundar) și 40 de profesori. Obiectivele proiectelor includ dezvoltarea metodelor de învățare și a abilităților sociale prin abordări STEM, inovarea metodelor de predare prin crearea de lecții interdisciplinare, dezvoltarea de activități de învățare bazate pe proiecte, învățarea despre realitatea locului de muncă prin vizite la companii locale, integrarea științei în spațiul comunitar prin participarea reprezentanților comunității locale la festivalul de știință, și promovarea modelelor de bune practici în predare-învățare în comunitatea locală și națională.

În plus față de proiectele Erasmus+, școala a participat la programele de formare continuă Comenius și derulează proiecte eTwinning din 2015.

5. Rezultate

Participarea la mobilități în sistemul educațional românesc depinde în mare măsură de tipul de școală și de competențele cadrelor didactice în proiectarea și implementarea unor astfel de programe. Organele de conducere ale școlilor sprijină programele de mobilitate deoarece acestea pot extinde rețeaua profesională, pot oferi elevilor noi experiențe, pot oferi oportunități de dezvoltare instituțională și pot prezenta instituția într-o lumină mai pozitivă în exterior.

Conceptul de internaționalizare cuprinde toate programele de mobilitate derulate de școlile studiate cu sau în colaborare cu instituții stabilite în afara granițelor României. Școlile maghiare se străduiesc să stabilească astfel de programe dincolo de granițele Ungariei. Schimburile, conferințele, atelierele de lucru nu sunt organizate doar în cadrul programului Erasmus+, iar eforturile de internaționalizare (schimburi, conferințe, ateliere de lucru) sunt susținute de conducerea școlii.

În urma examinării proiectelor din punctul de vedere al învățării limbilor străine și al dezvoltării competențelor, distingem două grupuri țintă: elevii și profesorii. Proiectele nu vizează formarea pentru dezvoltarea competențelor lingvistice ale profesorilor. Însă mai multe proiecte vizează dezvoltarea competențelor lingvistice ale elevilor, care pot avea loc în clasă, în cadrul activităților proiectului sau înainte de programul de schimb.

În cazul Colegiului Național „A.T. Laurian” din Botoșani, am constatat că acesta desfășoară diverse activități în cadrul *European Centre for Modern Languages* cu accent pe predarea și exersarea limbilor franceză și engleză.

Liceul Teoretic „Ady Endre” din Oradea are experiență în dezvoltarea competențelor lingvistice, cu o clasă de matematică-engleză intensivă și una de științe-engleză intensivă în fiecare dintre clasele IX-XII. Clasele de limbi străine sunt de obicei foarte interesate de programele de mobilitate, cu suprasolicitări pentru fiecare program, unde filtrul este competența lingvistică a elevului.

Diseminarea programelor de mobilitate și a rezultatelor acestora este un domeniu în care există diferențe între școlile pe care le-am studiat. Pe site-ul școlii cu predare în limba română meniul principal de prezentare a școlii include un submeniu privind proiectele⁴, clasificând proiectele europene și românești pe ani. O secțiune specială este dedicată proiectelor internaționale. În cazul instituțiilor de limbă maghiară, există diferite grade de vizibilitate: pe pagina de Facebook a instituției este vizibilă o scurtă știre, dar pe site nu există un tab special pentru proiecte; site-ul are o știre despre rezultatele proiectului în meniul oficial. O știre despre program și rezultatele obținute apare pe site-ul Inspectoratului Școlar Județean.⁵⁶

În general, în cadrul internaționalizării, instituțiile de învățământ intervievate depun eforturi pentru a participa la cât mai multe proiecte de schimb și/sau pentru a sprijini participarea profesorilor la conferințe și ateliere. Vizibilitatea acestor eforturi de internaționalizare tinde să ia forma unor rapoarte și știri adresate organismelor oficiale și este mai puțin vizibilă pe site-urile oficiale ale instituțiilor sau pe site-urile de socializare.

6. Concluzii

Cercetarea arată că tipul de școală, managementul instituțional și expertiza pedagogică au un impact semnificativ asupra punerii în aplicare a programelor de mobilitate. Principalele constatări sugerează că aceste programe servesc mai multe scopuri: dezvoltarea profesională a profesorilor, îmbunătățirea competențelor lingvistice ale elevilor, crearea de rețele instituționale și expunerea la diferite practici educaționale.

Analiza demonstrează că, deși școlile susțin mobilitatea internațională, strategiile de implementare diferă. Instituțiile de limbă maghiară au o preferință puternică pentru programele transfrontaliere, în special cu instituțiile maghiare, în timp ce școlile de limbă română au o abordare internațională mai variată. Diseminarea și vizibilitatea programelor diferă, de asemenea, semnificativ, școlile românești utilizând o documentare și o prezentare mai sistematică a inițiativelor internaționale.

4 <https://laurian.ro/proiecte-2/proiecte-europene>

5 <https://www.isjbihor.ro/management-isjbihor/proiecte-educationale/2022-elevii-scolii-gimnaziale-szacsvay-imre-din-oradea-au-participat-la-o-mobilitate-in-cipru-in-cadrul-erasmus>

6 <https://www.isjbihor.ro/management-isjbihor/proiecte-educationale/141-diseminare-proiect-liceul-ady-endre-oradea>

Concluzionăm că în instituțiile de învățământ din România internaționalizarea este din ce în ce mai recunoscută ca o oportunitate strategică pentru dezvoltarea instituțională, creșterea profesională și lărgirea perspectivei globale a elevilor, deși există provocări în ceea ce privește implementarea consecventă și vizibilitatea generală a programelor.

Bibliografie

BOROVIC, Darius

2019 Developing Social Inclusion and 21st Century Skills Through Project Based Learning in the Erasmus + Project „WISH”. *Journal of Pedagogy*. 2. 29-46.

BRONZE, José Carlos–LEITE, Carlinda–MONTEIRO, Angélica

2024 Emancipation or Instrumentalisation in Erasmus+ Mobility: A Literature Review. *Jurnalul Centrului pentru Studii de Politici Educaționale*.

DE WIT, Hans

2015 *Internationalisation of Higher Education in Europe and its assessment, trends and issues*. Bruxelles, Parlamentul European.

DRĂGHICI, Elisaveta–BRĂILEANU, Claudiu–RĂSNOVEANU, Cătălin

2022 *Existing practices- European Report 2021 (Erasmus+)*.

ILIEȘ, Nicoleta-Maria–CÂMPIAN, Cristina–VERDEȘ, Doina–BOSWELL, Laurence

2017 The Quality Assurance of Studies in the Framework of the ERASMUS+ Programme. *Quality Assurance Review for Higher Education* 7. 2. 95-103.

MARINESCU, Nicolae–MADAR, Anca–NEACȘU, Nicoleta Andreea–SCHIOPU, Camelia

2022 An Empirical Research on the Behavioral Perceptions of University Students on Their ERASMUS Mobilities Abroad. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 19. 1-17.

MUSSELIN, Christine

2004 Towards a European academic labour market? Some lessons drawn from empirical studies on academic mobility. *Higher Education* 48. 1. 55-78.

RĂULEA, Rebecca-Clara–DUMITRAȘCU, Dănuț-Dumitru

2020 The Study of the Impact of Erasmus+ Mobility Projects on Participants. Data Analysis at „Lucian Blaga” University of Sibiu. In: Gabriela Proștean–Juan José Lavios Villahoz–Laura Brancu–Gyula Bakacsi (eds.): *Innovation in Sustainable Management and Entrepreneurship*. Springer, 447-458.

2021 Evaluarea managementului calității în cadrul Programului Erasmus+ conform percepției studenților participanți. *MATEC Web Conf*. 343. 11013.

ROMAN, Cristina Teodora–BULAT, Cristina Ionela

2024 Erasmus+ Program Impact on Higher Education Change Management. *Analele Universității Ovidius, Seria Științe Economice* 0. 1. 491-501.

SANDSTRÖM, Anna-Malin–HUDSON, Ross

2019 *The EAIE Barometer: Internationalization in Europe, Signposts of success*. Amsterdam, Olanda: EAIE (ediția a doua).

WÄCHTER, Bernard–OLLIKAINEN, Aaro–HASEWEND, Bernd

1999 Internationalisation in higher education. In: B. Wächter (ed.): *A paper and seven essays on international cooperation in the tertiary sector*. Bonn, Lemmens Verlags & Mediengesellschaft, 11-77.

Surse online

Colegiul Național „A.T. Laurian”, Botoșani URL: <https://laurian.ro/> [accesat în 1 decembrie 2024]

Comisia Europeană European Education Area URL: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/european-education-area_en

Liceul Teoretic „Ady Endre” URL: <http://www.adyliceum.ro/> [accesat în 1 decembrie 2024]

Școala Gimnazială „Szacs vay Imre”, Oradea URL: <https://www.facebook.com/p/Szacsvay-Imre-Általános-Iskola-Școala-Gimnazială-Szacsvay-Imre-100083519791336/> [accesat în 1 decembrie 2024]

Școala de Muzică Reformată „Csillagocska”, Oradea URL: <https://www.csillagocska.ro/magunkrol/a-csillagocska-reformatus-zeneovoda/> [accesat în 1 decembrie 2024]

Universitatea din București

2024 ICCS Raport național. URL: <https://unibuc.ro/wp-content/uploads/2024/04/ICCS-Raport-national-09-aprilie-2024.pdf>

XXX

2016 Ordin MEN 3060/2014 Regulament cadru de organizare și desfășurare a taberelor, excursiilor, expedițiilor și a altor activități de timp liber. Ministerul Educației.

XXX

2023 Legea învățământului superior nr. 199.

https://edu.ro/sites/default/files/_fișiere/Minister/2023/Legi_educatie_Romania_educata/legi_monitor/Legea_invatamantului_superior_nr_199.pdf

XXX

2024 Comunicat de presă 18/2024 Raport ICCS. Ministerul Educației. URL: https://www.edu.ro/comunicat_presa_18_2024_raport_ICCS

Cercetarea a fost sprijinită de proiectul **Educational Cosmopolitans: International Perspectives in Teacher Training – OkTáv**, număr de proiect 2024-1-HU01-KA220-HED-000248326.

ROMÂNĂ CA LIMBĂ STRĂINĂ ÎN EDUCAȚIA GERAGOGICĂ: PROVOCĂRI ȘI PERSPECTIVE DE DEZVOLTARE

Universitatea Petrol-Gaze din Ploiești/ ILR/ Universitatea din Ljubljana
ioana-carmen.jieanu@ff.uni-lj.si

Universitatea din Ljubljana, în parteneriat cu alte instituții slovene, a dezvoltat, începând cu anul universitar 2021/2022, programe de studiu dedicate persoanelor de vârstă a treia. Proiectul a fost numit *Modra fakulteta* (*Facultatea înțelepților* sau *Facultatea albastră*, traducerea noastră) și a cuprins, inițial, programe de limbi străine, muzică, geografie, literatură, scriere creativă. În fiecare an universitar, sunt adăugate programe noi, iar în vara anului 2023 am creat un syllabus pentru limba română destinat acestei noi categorii de cursanți, pe care l-am modificat în 2024, denumindu-l *Spoznavanje kulture, kulinarike in jezika Romunije – Cunoașterea României: limbă, cultură și bucătărie*. Cursul a început în noiembrie 2025, în urma constituirii unei grupe de 6 cursanți, propunându-ne învățarea românei prin muzică, dans, teatru, film și bucătărie românească.

Această experiență didactică a determinat mai multe întrebări: cum învață cetățenii vârstnici? Ce îi motivează să învețe o limbă străină? Care sunt cele mai potrivite activități? Care sunt caracteristicile resurselor educaționale? Cum ar trebui să fie mediul din clasă pentru această categorie de populație? La acestea am încercat să răspund studiind bibliografia de specialitate, interacționând cu oameni de peste 70 de ani din Ljubljana și bazându-mă pe experiența mea didactică în RLS.

1. Introducere

Educația modelează ființa umană de-a lungul evoluției sale, de la începutul existenței, până la final. Dacă la începuturile educației formale școlile erau populate de tineri cursanți, odată cu trecerea timpului, învățământul superior a devenit necesar, iar, în prezent, pe măsură ce demografia unei țări se schimbă, la fel se modifică și programele educaționale. Astfel, în contextul unei populații globale care îmbătrânește rapid, educația pentru adulții în vârstă devine din ce

în ce mai relevantă, mai ales în țările cu un număr crescut de seniori (Schmidt-Hertha–Krašovec–Formosa 2014).

În consecință, instituțiile guvernamentale și non-guvernamentale au început să implementeze schimbări în programele educaționale datorită modificărilor demografice din ultimii ani: oamenii trăiesc mai mult, iar familiile au mai puțini copii. Astfel, s-au creat noi oportunități de învățare pentru cetățenii în vârstă. Universitățile și alte instituții au început să promoveze incluziunea acestui grup de vârstă în procesele de învățare continuă. Pornind de la necesitatea adaptării parcursului didactic și a metodelor de predare noilor categorii de cursanți, educatorii și cercetătorii au dezvoltat o nouă abordare, pe care au numit-o *geragogie*. Geragogia a fost menită să răspundă cerințelor cursanților seniori, fiindcă metodele de predare obișnuite „adesea ignoră principiile și caracteristicile achiziției de cunoștințe la persoanele în vârstă și par să negligeze nevoile și motivațiile acestora” (Dörr 2006. 4), promovând o educație emancipată pentru seniori, care să-i ajute să depășească discriminarea legată de vârstă (Glendenning, Battersby 1990, apud Formosa 2012). Geragogia susține că educația pentru seniori ar trebui să implice o analiză critică a cunoștințelor anterioare și să pună accent pe participarea activă a seniorilor în învățare, printr-un curriculum bazat pe discuții și provocări (Formosa 2002).

Un domeniu important și preferat de studenții vârstnici este învățarea limbilor străine. Deși cercetările anterioare sugerează că învățarea unei limbi noi este mai dificilă după o anumită vârstă (Lenneberg 1967; Hartshorne et al. 2018), studiile recente indică faptul că învățarea limbilor străine poate aduce beneficii semnificative, nu doar în ceea ce privește abilitățile lingvistice, ci și în ceea ce privește funcțiile cognitive. De exemplu, bilingvismul a fost asociat cu o protecție mai mare împotriva demenței și cu îmbunătățiri ale funcțiilor executive (Bialystok et al. 2007; van den Noort et al. 2019). În plus, învățarea limbii străine poate contribui la îmbunătățirea memoriei, a controlului cognitiv și poate ajuta la prevenirea declinului cognitiv al persoanelor în vârstă (Wong et al. 2019). Învățarea unei limbi străine la o vârstă înaintată nu este doar un mod de dezvoltare a abilităților lingvistice, ci și un mijloc de îmbunătățire a calității vieții. Prin intermediul cursurilor de limbi străine (și nu numai) seniorii pot să interacționeze cu alți oameni, să nu se mai simtă singuri și să dezvolte sentimentul de apartenență la o comunitate activă (Pfenninger–Singleton 2014), aceste programe contribuind la creșterea satisfacției de viață, a sentimentului de realizare personală și la dezvoltarea unor emoții pozitive (MacIntyre–Devaele 2014, Seligman–Csikszentmihályi 2014).

Prin analizarea informațiilor privind motivațiile, nevoile și preferințele cursanților seniori, programele de limbi străine și profesorii își vor extinde cunoștințele despre cum să ofere o metodologie adecvată pentru un proces de învățare de succes la persoanele în vârstă. Prin acest studiu, precum și prin introducerea românei ca limbă străină în programele dedicate seniorilor, dorim să aducem o contribuție la dezvoltarea acestei științe.

2. Contextul cercetării

Programe pentru universitatea celor de vârstă a treia există din 1973 (Vellas 2019. 19-30), iar primele încercări de a dezvolta o disciplină independentă care să abordeze nevoile speciale ale adulților vârstnici în cadrul teoriei educaționale au avut loc din 1978 (Słowik-Krogulec 2019. 190). În țările cercetate (țări occidentale sau dezvoltate), geragogia, una dintre cele mai rapid-expansive subdiscipline, care se ocupă cu „predarea către persoanele vârstnice, adaptându-se la șansele lor fizice, cognitive și psihologice normale” (Socrates Grundtvig Organization n.d. 2), nu este încă un domeniu științific complet constituit.

Studiile au relevat absența unui cadru educativ formal dedicat cadrelor didactice implicate în predarea limbilor străine pentru adulții vârstnici, subliniind lipsa unui training calificat pentru „geragogi” (Balogová–Kmetóny Gazdová 2019. 40). De asemenea, cercetările pe acest subiect sunt rare, iar unele dintre terminologiile folosite pentru a descrie acest domeniu sunt ambigue, incluzând termeni precum gerontagogie, gerontopedagogie, educație gerontologică, muncă educațională cu seniori sau gerontologie socială.

Direcțiile de cercetare au fost create în jurul întrebării: Cum trebuie să arate un curs bun de limba română pentru adulți vârstnici? Au fost luate în considerare perspectiva profesorului care, chiar dacă are experiență în predarea românei ca limbă străină, s-a aflat pentru prima dată în situația de a preda vârstnicilor, precum și opiniile cursanților. În final, au fost formulate următoarele întrebări de cercetare: Cum predau cadrele didactice limba română ca limbă străină adulților vârstnici? Cum este percepută performanța didactică de către grupul țintă?

Cercetarea de față contribuie la înțelegerea educației adulților vârstnici în limbi străine și evidențiază importanța aplicării unor pedagogii adecvate, care să țină cont de nevoile acestora, să-i motiveze și să le ofere satisfacții socio-afective. Mai mult decât atât, studiul relevă necesitatea aprofundării cunoștințelor în domeniul geragogiei, având în vedere faptul că aceasta joacă un rol crucial în adaptarea pedagogiei tradiționale la particularitățile și provocările cu care se confruntă seniorii în procesul de învățare continuă.

3. Materiale și metode

Cercetarea de față are la bază scenariile didactice create pentru cursanți seniori, precum și aplicarea acestora în timpul cursurilor față în față care au avut loc între 19 noiembrie 2024 și 10 februarie 2025 la Universitatea din Ljubljana. Acestora le adaug observațiile din timpul interacțiunii de dinainte și după curs, precum și din timpul unor activități extracurriculare: seară de film, atelier de gătit, sărbătoarea măștișorului, sărbătoarea Zilei Naționale a României, discuțiile din autobuz sau mașină, corespondență.

4. Grupul țintă

La Cursul de *Cunoașterea Românei: limbă, cultură, bucătărie*, s-au înscris 6 persoane, toate de sex feminin, cu vârste aflate între 58 și 76 de ani. Cu excepția unei persoane, toate erau pensionare, așadar au avut la dispoziție mult timp liber pentru studiu. Doar una dintre persoane are soț, iar alta are o familie numeroasă: 5 copii și 12 nepoți de care se îngrijește în cea mai mare parte a timpului. Celelalte patru trăiesc singure și au oarecare probleme de sănătate care nu le permite să facă foarte multă mișcare. Toate au studii superioare, trei dintre ele în domenii umaniste (profesoare de sociologie, psihologie, engleză și slovenă), o fostă profesoară de matematică, o contabilă și o asistentă socială. Unul dintre participanți vorbește șapte limbi străine, printre care și latina, doi, patru limbi și studiază și franceza, un cursant știe trei limbi și doi, doar engleza. Toate sunt pasionate de călătorii, iar printre viitoare țări alese ca destinație de călătorie, pentru două dintre ele se numără și România. Unul dintre participanți a început să citească romane românești, să participe la conferințe despre România (istorie, geografie), să urmărească filme românești, studiind acasă patru ore pe zi limba română. Cele două, având un scop precis, au avut și cel mai mare succes în însușirea limbii. Cel mai ușor a fost pentru persoana care vorbea deja latină, spaniolă, italiană și franceză. Una dintre ele s-a îmbolnăvit și a lipsit la două cursuri. Când s-a reîntors, văzând evoluția colegelor, a decis să renunțe, așadar, cursul a fost terminat de doar cinci dintre ele, care au decis să continue studiul românei în anul academic următor. Singura care nu și-a creat o bază pentru studiul viitor este cea cu familie numeroasă, care a mărturisit că a ales româna datorită energiei pozitive emenate de profesoară și pentru a pleca de acasă o zi pe săptămână.

Tabel 1. *Date despre participanții la studiu*

Subiecți	1	2	3	4	5	6
Vârstă	58	62	65	68	68	74
Profesie	contabil	asistent social	profesor de psihologie	profesor de engleză și slovenă vloger	profesor de sociologie	profesor de matematică
Limbi cunoscute	engleză, sârbo-croată	engleză (puțin)	engleză, sârbo-croată, germană	engleză, italiană, germană, sârbo-croată	engleză, spaniolă, italiană, franceză, latină, germană, sârbo-croată	engleză, sârbo-croată
Limbi studiate în prezent	româna	-	franceză română	franceză, româna	chineză, română	română

Subiecți	1	2	3	4	5	6
Familie	nu	nu	da	da	nu	nu
Motivație	+	-	+	++++	+++	+++++
Țări vizitate	24	-	26	38		

5. Syllabus. Scenarii didactice

Cursul a fost format din 20 de ore de curs, astfel întâlnirile au avut loc săptămânal, pe durata a două ore. Preferându-se metoda comunicativă pentru predare, am creat zece lecții care să-i ajute pe cursanți să învețe structurile de bază ale limbii române, să poată comunica în anumite contexte situaționale, să recepteze diverse texte scrise sau orale, să descopere elemente ale culturii române, toate adaptate intereselor cursanților.

1. *Bună seara!* (Formule de salut - plurilingvism, prezentare, mini-dialoguri, fonetică, alfabetul, lunile anului - *Cine-i născut în ianuarie...*, verbul *a fi*)
2. *Cine suntem?* (recapitulare: prezentare, formule de salut, x și o cu verbul *a fi*, fonetică), pronumele personal, profesii, naționalități, teatru: piesa adaptată după Matei Vișniec - *În viața mea n-am citit o carte scrisă de un ucrainean*).
3. *Sunt din Slovenia, din Kranj. Sunt slovenă și am 60 de ani* (recapitulare: formule de salut, prezentare, a face cunoștință), dialoguri - interacțiune verbală, exprimarea timpului: anotimpuri, lunile anului, zilele săptămânii, numere, jocuri cu numere și jocuri dialogate de tipul „Nu te supăra frate” sau Wordwall.
4. *Cât e ceasul?* Recapitulare: numerele, verbul *a avea*, expresii cu verbul *a avea*, exprimarea vârstei, vremea.
5. *Cum e vremea astăzi?* Recapitulare: vremea, verbele *a fi* și *a avea*, prezentarea unei persoane.
6. *Discuții. Cine suntem?* Jocuri cu întrebări. Mini-scenete. Joc de rol. Substantivul: numărul și genul. Florin Chilian - *Zece*.
7. *La hotel.* Substantivul: genul și numărul, rezervarea unei camere, completarea unui formular online, camerele unei locuințe, obiecte de mobilier.
8. *Hai la dans!* Instrumente muzicale. Hora românească. Regiuni istorice. Județele din România. Numere de mașină, Edward Clug – directorul Operei din Maribor – balerin român.
9. *Ce faci? Vizită în România,* închirierea unui apartament, activități în vacanță, verbul la timpul prezent, jocuri.
10. *Îmi place mâncarea din România.* Fructe, legume, feluri de mâncare, băuturi, *a mânca*, *a bea*, rețete de mâncare, cumpărături.

Scenariul didactic al fiecărei lecții a fost creat după modelul Core Inventory, având un scop precis. De exemplu, în cursul al optulea: Hai la dans!, scopul a fost repetarea unui cântec în limba română și dansul horei. Pentru atingerea scopului, s-au exersat elemente de vocabular despre instrumentele muzicale românești, s-a discutat despre regiunile istorice ale României, precum și despre repartizarea administrativă a României, exersându-se astfel citirea, precum și repetarea numerelor. Lecția s-a încheiat printr-un text despre Edward Clug, directorul Operei din Maribor, care este de origine română.

6. Metode de predare. Exemple de activități didactice

Fiecare lecție a fost bazată pe exersarea tuturor competențelor: receptare audio, receptare scrisă, producere orală, producere scrisă, interacțiune verbală, mediere, plurilingvism. Am abordat metoda comunicativă și am folosit foarte multe jocuri de societate, precum și activități sportive. Jocurile fizice au fost preferate celor online. Pentru fiecare curs am pregătit diverse jocuri de societate: *X și O*, *Nu te supăra frate!*, *Memory*. Regulile de gramatică enunțate au fost extrem de simplificate și au fost evitate toate formele neregulate. Gramatica a fost predată explicit sau implicit. Pe parcursul întregului curs, am adaptat conținuturile la realitatea imediată, iar textele propuse pentru receptare scrisă sunt despre cursanți și conțin numele cursanților.

6.1. Exemplu de exercițiu de producere orală:

Trageți un bilet. Citiți întrebarea. Colega dumneavoastră răspunde: Ce vârstă ai?/ Câți ani ai?/ Unde locuiești?/ Care este adresa ta?/ Ce număr de telefon ai?/ Ce naționalitate ai?/ Din ce oraș ești?/ Din ce țară ești?/ La ce etaj locuiești?/ Cât e ceasul?/ În ce lună suntem?/ În ce an suntem?/ Care este anotimpul tău preferat?/ Cine ești?/ Care este numele tău?/ Care este prenumele tău?/ De ce ai nevoie acum?/ Cum este vremea astăzi?/ Când este ziua ta de naștere?/ Cine este actorul tău preferat?/ Ești din Franța?

6.2. Jocuri și aplicații online. Exercițiu de asociere. Scanați codul și rezolvați exercițiul:

6.3. Elementele de gramatică au fost subordonate scopului propus.

Cu toate că am încercat să evit explicațiile legate de limbă, acestea mi-au fost solicitate, deoarece cursanții sunt obișnuiți să studieze o limbă străină pe baza unei structuri, deci a gramaticii și, ulterior, le-am introdus și în cursuri, atât în limba română, cât și în slovenă. Alteori, regulile gramaticale au fost descoperite de studenți (Cursul 6).

6.3.1. Gramatică explicită:

În limba română, sunt trei genuri (masculin, feminin, neutru) și două numere (singular și plural).

Substantivele la masculin și neutru se termină în consoană: *prinț* (M.), *copac* (M.), *șal* (N.), *tren* (N.), *caiet* (N.).

Substantivele la feminin se termină în vocală: *-ă* (*colegă*, *studentă*, *profesoară*, *geantă*) sau *-e* (*carte*, *pâine*, *familie*).

În comunicarea în limba română folosim, de multe ori, articolul indefinit:

Am o colegă.

Pe masă este un pix.

V romunščini obstajajo trije slovnični spoli (moški, ženski in srednji) ter dve števili (ednina in množina).

Samostalniki moškega in srednjega spola se končujejo na soglasnik: *prinț* (M.), *copac* (M.), *șal* (S.), *tren* (S.), *caiet* (S.).

Samostalniki ženskega spola pa se končujejo na samoglasnik: *-ă* (*colegă*, *studentă*, *profesoară*, *geantă*) ali *-e* (*carte*, *pâine*, *familie*).

Pri komunikaciji v romunščini pogosto uporabljamo nedoločni člen. (Cursul 6)

6.3.2. Gramatică implicită

Potriviți enunțurile cu imaginile:

- 1 Fabrizio nu are trei **câini**,
are numai un **câine**.

a.

2 În imagine este un **prinț**. b

3 Facultatea de Litere din Ljubljana are mulți **studenți**. c.

4 Doi **prinți** sunt **frați**. d.

5 Niște **ingineri** sunt în birou. e.

6 În birou sunt un **student** f.
și un **inginer**.

Scrieți cuvintele bolduite de la exercițiul anterior în coloana potrivită. Ce observați?

singular	plural

6.4. Adaptarea conținuturilor la realitatea imediată.

Data, vreme, anotimp (curs 4):
Citiți textul despre vremea de astăzi:

Astăzi este marți, 10 decembrie 2024. Este ora 18.00 și am curs de limba română. Cum este vremea astăzi? Hmmm.... Este cald 🥵? Nu, nu este cald. E frig 🥶. Afară nu e soare ☀️ și e foarte frig 🥶. Plouă 🌧️, dar nu ninge. E decembrie, dar nu este zăpadă ❄️. Este decembrie, este iarnă, sunt 3 grade afară, dar nu avem zăpadă.

- Spuneți dacă afirmațiile de mai jos sunt adevărate (A) sau false (B):
- a. Azi e zece decembrie.
 - b. Acum avem curs de italiană.
 - c. Afară e foarte cald.
 - d. Nu plouă, dar ninge.
 - e. Afară nu este zăpadă.
 - f. Sunt trei grade.

Răspundeți la întrebări:

- i. În ce lună suntem?
- ii. În ce zi suntem?
- iii. Unde suntem acum?
- iv. Cum e vremea astăzi la Ljubljana?
- v. Câte grade sunt afară?

6.5. Textele sunt despre cursanți și conțin numele cursanților (cursul 7):

Citiți și precizați dacă enunțurile de mai jos sunt adevărate (A) sau false (F):

Aliana vorbește cu Alma și cu Darka. Aliana are nevoie de o cameră single, dar pentru Alma și Darka este bună o cameră dublă. Aliana vorbește la telefon cu hotelul Intercontinental:

- Bună ziua! Sunt eu, Aliana
- Bună ziua!
- Doresc o cameră single și o cameră dublă pentru trei persoane.
- A, da, dumneavoastră sunteți. Așadar, o cameră single și o cameră dublă pentru trei persoane în perioada 14-18 februarie.
- Perfect. Suntem pensionare și prețul este de 100 și 130 de euro.
- Da, așa este.
- Doriți și micul dejun?
- Cât este micul dejun?
- Micul dejun este 10 euro de persoană.
- Nu știu.
- Vă rog să completați un formular de rezervare online.
- Bine.
- Mulțumesc mult! Bună ziua!
- La revedere!

- a. Aliana are nevoie de două camere duble și de o cameră single.**
- b. Aliana are camere la hotel între paisprezece și optsprezece februarie.**
- c. Pentru Aliana, Alma și Darka hotelul este 690 de euro.**
- d. Ele doresc mic dejun.**
- e. Micul dejun costă zece euro de persoană.**

7. Observații. Limitări

În cadrul primelor sesiuni de curs, am utilizat prezentări Power Point pentru susținerea activităților didactice. Cu toate acestea, am constatat rapid că acest tip de suport vizual nu era eficient pentru toți participanții: unii dintre cursanții vârst-

nici întâmpinau dificultăți în a urmări simultan proiecțiile și a completa fișele de lucru. Din acest motiv, am renunțat treptat la utilizarea acestor prezentări în favoarea unor metode mai interactive și adaptate nevoilor specifice ale grupului.

De asemenea, în etapele inițiale ale cursului, am inclus versuri de cântece ca material-suport pentru exerciții de receptare auditivă. Cu toate acestea, s-a dovedit că unii cursanți prezentau deficiențe de auz, fapt care le împiedica semnificativ înțelegerea mesajului oral. În consecință, am optat pentru furnizarea integrală a textelor, pentru a sprijini comprehensiunea și participarea activă a tuturor.

Am adaptat constant configurația sălii de clasă, modificând dispunerea băncilor și a studenților pentru a facilita interacțiunea, colaborarea și implicarea activă în activități. Fiecare lecție a debutat cu activități de tip brainstorming, însoțite de exerciții fizice ușoare (ex: aruncarea și prinderea unei mingi, a unui balon sau a unui obiect simbolic), menite să stimuleze atenția, coeziunea grupului și starea de bine.

În plus, am integrat instrumente digitale interactive pentru consolidarea vocabularului și dezvoltarea competențelor de comunicare, folosind aplicații precum Kahoot, Quizlet, Wordwall și Socrative. Aceste platforme au permis personalizarea învățării și au încurajat participarea activă într-un cadru ludic și stimulant.

După cum am specificat anterior (vezi 6), am inclus și jocuri didactice tradiționale, precum *Nu te supăra, frate!*, *Memory* și *X și 0*, adaptate la obiectivele lingvistice ale cursului. În cazul unora dintre acestea, am constatat că anumite reguli nu erau familiare tuturor participanților (ex: doar un cursant cunoștea regulile jocului *X și 0*), ceea ce a necesitat explicații suplimentare și a prelungit timpul de desfășurare al activității.

În acest studiu am urmărit relația dintre învățarea unei limbi și funcționarea socio-afectivă a adulților vârstnici pe parcursul diferitelor etape ale cursului. Întrebările mele de cercetare s-au concentrat pe existența unor schimbări observabile în motivație și satisfacție în rândul cursanților vârstnici și cum aceste schimbări se raportează la diferite pedagogii de predare a limbii (instrucțiune explicită vs. implicită a gramaticii). În plus, am explorat comentariile calitative ale participanților pentru a detecta modele în procesul lor de învățare a limbii. Rezultatele sunt discutate în secțiunile următoare.

8. Motivația

În ceea ce privește motivația, studiul nostru a constatat îmbunătățiri în ceea ce privește integrarea, anxietatea lingvistică și instrumentalitatea. Cursanții și-au făcut prieteni cu care au continuat să se întâlnească și după curs. Adulții vârstnici care au intrat în clasă erau deja foarte motivați (Hillage et al. 2000), ceea ce explică probabil lipsa îmbunătățirilor semnificative observate. În ceea ce privește instrumentalitatea, începând cu al patrulea curs, toate textele pentru comprehensiune scrisă și orală au fost personalizate (am folosit numele cursan-

ților, precum și detalii ale vieții lor: orașe de proveniență, limbi cunoscute, țări vizitate).

Chiar dacă principala motivație pentru învățarea unei limbi străine în rândul adulților vârstnici a fost legată de călătorii și comunicare, nivelurile lor de instrumentalitate și integrare au crescut după cursul de limbă. Reducerea anxietății lingvistice este remarcabilă, având în vedere că adulții vârstnici sunt de obicei considerați a avea un nivel mai ridicat de anxietate comunicativă comparativ cu tinerii (Ellis 1994). În contrast cu aceste așteptări generale, studiul nostru a relevat o reducere semnificativă a anxietății lingvistice, ceea ce ar putea fi legat de abordarea mai relaxată a adulților vârstnici în procesul de învățare. Dacă la început nu doreau sau refuzau să răspundă întrebărilor și să participe activ la exercițiile de comunicare spontană, spre final au ajuns să răspundă în locul colegilor și și-au manifestat interesul de a răspunde prin diverse gesturi.

9. Satisfacția

În privința satisfacției legate de curs, s-a observat că adulții vârstnici au manifestat o creștere constantă a nivelului de satisfacție, măsurată prin interesul de a fi prezenți la curs, indiferent de probleme sau alte activități în care erau implicați (sărbătorirea zilelor de naștere în familie, probleme medicale, vizite la doctor sau vacanțe). Rezultatele mele sunt în concordanță cu literatura de specialitate: învățarea unei limbi are un efect pozitiv asupra satisfacției adulților vârstnici (Klimova et al. 2021; Klimova, Pikhart 2020).

10. Variabilitatea individuală. Limitări

În plus față de constatările de mai sus, un alt rezultat important al studiului nostru este variabilitatea individuală observată. Modelele noastre au arătat o mare variabilitate, ceea ce este în concordanță cu literatura existentă (Grotek 2018; Neupert, Allaire 2012). Unii cursanți au preferat să studieze vocabularul, alții și-au dorit să cunoască regulile gramaticale. Unii au venit cu scopul de a învăța mult, pentru a-și exersa activitățile intelectuale, alții pentru a face relații cu limbile cunoscute, alții pentru a putea purta dialoguri simple în limba română, unii pentru a afla diverse aspecte ale culturii române sau doar pentru a socializa.

Pe parcursul procesului didactic, am observat și câteva limitări:

- În primul rând, menționez incapacitatea profesorului de a oferi explicații ample despre anumite aspecte gramaticale în limba slovenă.
- Grupul de participanți a fost foarte mic, așadar rezultatele studiului nu pot fi generalizate.

- Cursul a avut loc iarna, iar gripa, frigul i-a determinat, uneori, să lipsească sau să refuze interacțiunea fizică cu ceilalți participanți, de exemplu, dansul horei.

11. Concluzii

În concluzie, putem afirma că învățarea unei limbi străine are efecte pozitive asupra funcționării socio-afective la adulții vârstnici. Satisfacția adulților vârstnici a crescut pe parcursul celor trei luni cât a durat cursul, nivelurile lor de instrumentalitate și integrare au crescut, iar anxietatea lingvistică a scăzut. Rezultatele subliniază necesitatea de a continua colectarea de date pentru a capta diferențele inter- și intra-individuale ale adulților vârstnici, contribuind astfel la înțelegerea procesului de dezvoltare în cadrul învățării pe tot parcursul vieții. În perioada următoare, îmi propun să stabilesc întâlniri individuale cu fiecare participant, pe care să le înregistrez, cu scopul de a stabili cu exactitate: motivația, ce metode didactice sunt preferate, ce competențe doresc să dezvolte, pentru a vedea cum îmi structurez următorul parcurs didactic și pentru a-i ajuta pe profesorii de limbi străine care lucrează cu această categorie de vârstă să creeze conținuturi didactice atractive, adaptate grupului țintă.

Bibliografie

- BALOGOVÁ, Beáta–KMETÓNY GAZDOVÁ, Veronika
2019 Are Slovak Universities Prepared to Create the Department of Geragogy and Train Future Geragogues? *Acta Educationis Generalis*. 9.1. 39-55.
URL: 10.2478/atd-2019-0003 [accesat în 31 mai 2025].
- BERNHARD Schmidt-Hertha–JELENC KRAŠOVEC Sabina–FORMOSA, Marvin
2014 *Learning across Generations in Europe: Contemporary Issues in Older Adult Education*. Rotterdam–Boston–Taipei, Brill-Sense Publishers. JSTOR
URL: <http://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctv2gjwx8p> [accesat în 31 mai 2025].
- BIALYSTOK, Ellen–CRAIK, Fergus I.–FREEDMAN, Morris
2007 Bilingualism as a protection against the onset of symptoms of dementia. *Neuropsychologia* 45. 459-464. URL: 10.1016/j.neuropsychologia [accesat în 31 mai 2025].
- DEWAELE, Jean-Marc–MACINTYRE, Peter
2014 The two faces of Janus? Anxiety and enjoyment in the foreign language classroom. *Studies in Second Language Learning and Teaching* 4.2. 237-274.
URL: <https://doi.org/10.14746/ssllt.2014.4.2.5> [accesat în 31 mai 2025].

DÖRR, Stefan Ludwig

2006 *Motives, influence strategies, and transformational leadership as factors of effective leadership: Results of an empirical study with managers*. Bielefeld, Bielefeld University.

ELLIS, Rod

1994 *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford, Oxford University Press.

FORMOSA, Marvin

2002 Critical Geragogy: developing practical possibilities for critical educational gerontology. *Education and Ageing*. 17.1. 73-86.

GLENDENNING, Frank–BATTERSBY, David

1990 Why we need educational gerontology and education for older adults: a statement of first principles. In: F. Glendenning, K. Percy (Eds.): *Ageing, education and society: readings in educational gerontology*, 219-231. Keele, Staffordshire, Association for Educational Gerontology.

GROTEK, Monika

2018. Student needs and expectations concerning foreign language teachers in universities of the third Age. In: D. Gabryś-Barker (ed.): *Third age learners of foreign languages*. 127-144. Bristol: Multilingual Matters.

HARTSHORNE, Joshua. K. –TENENBAUM, Joshua. B. –PINKER, Steven

2018 A critical period for second language acquisition. Evidence from 2/3 million English speakers. *Cognition* 177. 263-277.

URL: <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.04.007> [accesat în 31 mai 2025].

HILLAGE, J. et al.

2000 *Adult learning in England: A review*. Brighton: Institute for EmploymentStudies. URL: <https://www.employment-studies.co.uk/system/files/resources/files/369.pdf> [accesat în 31 mai 2025].

KLIMOVA, Blanka

2021 An Insight into Online Foreign Language Learning and Teaching in the Era of COVID-19 Pandemic. *Procedia Computer Science*. 192. 1787-1794.

URL: [10.1016/j.procs.2021.08.183](https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.08.183) [accesat în 31 mai 2025].

KLIMOVA, Blanka. –PIKHART, Marcel

2020 Current research on the impact of foreign language learning among healthy seniors on their cognitive functions from a positive psychology perspective – A systematic review. *Frontiers in Psychology*, 11, Article 765. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00765> [accesat în 31 mai 2025].

LENNEBERG, Erik H.

1967 *Biological foundations of Language*, New York, John Wiley and Sons, <https://doi.org/10.1080/21548331.1967.11707799> [accesat în 31.05.2025].

NEUPER, Shevaun D. –ALLAIRE, Jason C.

2012 I think I can, I think I can: Examining the within-person coupling of control beliefs and cognition in older adults. *Psychology and Aging*. 27(3). 742-749. URL: <https://doi.org/10.1037/a0026447> [accesat în 31 mai 2025].

PFENNINGER, Simone E. –SINGLETON, David

2017 Beyond Age Effects in Instructional L2 Learning. *Revisiting the Age Factor*. Bristol, Multilingual Matters.

SELIGMAN, Martin E. P.–CSÍKSZENTMIHÁLYI, Mihály

2014 Positive Psychology: An Introduction. In: Seligman, Martin E. P.–Csíkszentmihályi, Mihály (Eds.): *Flow and the Foundations of Positive Psychology*, 279-298. Dordrecht: Springer. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-017-9088-8_18 [accesat în 31 mai 2025].

SŁOWIK-KROGULEC, Agata

2019 Developing efficient foreign language classroom environment for older adult learners. *Journal of Education Culture and Society* 10.2. 189-200. URL: <https://doi.org/10.15503/jecs20192.189.200> [accesat în 31 mai 2025].

Socrates Grundtvig Organization, n.d., 2. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legisum:c11043> [accesat în 31 mai 2025].

van den NOORT, Maurits et al.

2019 Does the Bilingual Advantage in Cognitive Control Exist and If So, What Are Its Modulating Factors? A Systematic Review. *Behavioral Sciences*. 9.3. 27. URL: <https://doi.org/10.3390/bs9030027> [accesat în 31 mai 2025].

VELLA, Lara Ann

2019. Learners' Attitudes and Ideologies towards English: Implications for the teaching and learning of English. *Malta. Malta Review of Educational Research*.13. 2. 172-192.

WONG, Chi Heem–SIAH, Kien Wei–LO, Andrew W.

2019 Estimation of clinical trial success rates and related parameters. *Biostatistics*. URL: 20 273–286. 10.1093/biostatistics/kxx069 - DOI - PMC – PubMed [accesat în 31 mai 2025].

CODESWITCHINGUL SAU STRATEGIA COMPENSATORIE CARE NE „UNEȘTE”.

Alternarea codurilor lingvistice în interacțiunea orală în limba română ca limbă străină (RLS) în rândul vorbitorilor nonnativi la A1

Școala Doctorală de Studii Lingvistice și Literare, Facultatea de Litere,
Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
alexandra.marginean5@yahoo.com

1. Ce înseamnă conceptul de „codeswitching” pe terenul RLS?

Alternarea codurilor lingvistice este un fenomen natural, des întâlnit în rândul vorbitorilor nonnativi (VNN) de limbă română, în special la nivelurile inferioare, A1 și A2, aceasta presupunând apelarea la o limbă de contact sau o limbă comună (engleza, de cele mai multe ori) prin care un nonnativ se face înțeles sau transmite mai repede mesajul dorit¹. În numeroase studii, alternarea codurilor lingvistice este văzută ca un efect al bilingvismului (sau a multilingvismului), desemnând o interferență între două sau mai multe sisteme lingvistice (între L1, adică limba nativă, o altă limbă a două, L2, și limba-țintă, adică limba română, în cazul nostru), utilizată fiind, în mare parte, pentru a compensa sensul unui cuvânt care nu face încă parte din lexiconul mental al vorbitorului nonnativ: „Schimbarea codului este o manifestare specifică comportamentului limbajului bilingv, utilizată de către vorbitorii din societățile multilingve pentru a comunica în mod regulat” (Moyer 2009. 67, tr. n.²). Inclusiv în studiul nostru vom lua în considerare vorbitorii care stăpânesc cel puțin o altă limbă străină (L2) și pot realiza astfel de alternanțe la nivelul discursului oral. Fenomenul lingvistic poate fi observat mult mai limpede în vorbire sau în comunicarea orală, întrucât

-
- 1 În conversațiile orale/scrise actuale, inclusiv noi, nativii, utilizăm schimbările codurilor lingvistice, fie pentru că nu ne amintim în română un cuvânt (destul de rar), fie pentru a „epata” în discursul nostru și a ne integra în anumite grupuri sociale.
 - 2 „Code-switching is a specific manifestation of bilingual language behavior used by speakers in multilingual societies to communicate on a regular basis.”

producțiile orale constituie mostre de producere spontană și reflectă o imagine neprelucrată, necontrolată a ceea ce se întâmplă, de fapt, în mintea vorbitorului.

De-a lungul timpului, fenomenul lingvistic de *codeswitching* a fost analizat, în literatura de specialitate, din trei unghiuri: cel lingvistic, psiholingvistic și sociolingvistic. (Stell și Yakpo 2015. 1) Considerăm că toate trei constituie factori esențiali atunci când dorim să analizăm discursul oral în care este utilizată alternarea codurilor lingvistice, fiindcă ele duc spre o mai bună înțelegere a utilizării acestei strategii de către diferiți vorbitori nonnativi care provin din medii culturale diverse. Un aspect important de menționat ar fi faptul că, din perspectivă lingvistică, nu vom considera codeswitchingul o eroare. Indiferent de natura lor, *Cadrul european comun de referință pentru limbi* (2001. 57) sugerează ca strategiile comunicative să nu fie considerate erori de comunicare sau deficiențe lingvistice, ci, dimpotrivă, se poate argumenta că ele reprezintă un beneficiu în realizarea scopului comunicativ și în antrenarea tuturor resurselor sau aptitudinilor metacognitive.

Din cauza neajunsurilor lexicale, VNN apelează la diverse tactici și metode pentru a menține fluenta în vorbire, cât și actul conversațional în sine. Aceste metode de „supraviețuire” poartă denumirea de strategii de comunicare. Ele pot fi clasificate în mai multe categorii, în funcție de metodele la care apelează pentru transmiterea intenției de comunicare. Le vom menționa succint, pentru a porni cu un cadru concret în analiza noastră (Celce-Murcia et al. 1995. 28, tr. n.): 1. Strategii de evitare (abandonarea mesajului, abandonarea subiectului, înlocuirea mesajului); 2. Strategii compensatorii sau de atingere a obiectivului (alternarea codurilor lingvistice, străinizările, traduceri literale, invențiile lexicale, autocorectările sau începuturile false, circumlocuția); 3. Strategii de câștigare de timp³ (ezitări, pauzele pline și repetițiile); 4. Strategii de automonitorizare (autocorectări, autoreformulări); 5. Strategii de interacțiune (solicitarea ajutorului și negocierea sensului – „Ai înțeles?”). Conform acestor clasificări, codeswitchingul este o strategie compensatorie, interlingvistică, prin care vorbitorii se bazează exclusiv pe o altă limbă a doua (L2) sau pe limba nativă (L1).

De asemenea, ar fi recomandat să se facă distincția între fenomenele de românizare (mai sus, străinizare) și calcurile lingvistice, asemănătoare, dar nu identice cu codeswitchingul, unde sunt implicate o altă L2 și sisteme lingvistice de referință din alte limbi decât cea țintă (româna). Românizarea e un procedeu care presupune preluarea sau împrumutarea unui cuvânt dintr-o altă L2 și încercarea de a-l adapta normelor lexico-gramaticale din limba-țintă prin alăturarea unui sufix sau a unui prefix românesc, de pildă, „să comenseze” (din franceză *commencer* + terminația verbală de persoana a III-a singular, conjunctiv „-eze”). Pe de altă parte, calcurile lingvistice se sprijină pe reguli din alte sisteme lingvistice, însă se utilizează cuvinte din limba-țintă, așezate în propoziție conform

3 Regăsite și cu denumirea lor originală *fillers* (mărcile ezitării, prin care sunt umplute pauzele „ăăăă, hmm, eee”).

regulilor din limba în care se realizează această strategie sau cuvintele și structurile lexicale din L1 sau dintr-o altă L2 sunt traduse literalmente în LT, „Ea joacă la pian” (*to play the piano*). Prin urmare, alternarea codurilor lingvistice nu are legătură cu celelalte strategii compensatorii care se sprijină pe L1 sau pe o altă L2, fiindcă acestea doar „împrumută” anumite structuri sau rădăcini ale cuvintelor, VNN încercând să le adapteze limbii române, pe când codeswitchingul presupune preluarea, în stare brută, a termenilor din alte limbi și integrarea lor în discurs, fără a fi prelucrate sau adaptate: „Are foarte mulți *neighbors*”. În acest caz, un vorbitor nonnativ poate integra în discursul lui un singur cuvânt dintr-o altă limbă, structuri fixe sau chiar o propoziție întreagă. Problemele încep să apară acolo unde doi interlocutori au limbi native diferite și unul dintre ei nu stăpânește bine o limbă comună (engleza, în cazul nostru). Chiar dacă sunt cazuri izolate, există astfel de situații, iar VNN fie inventează cuvinte, fie abandonează mesajul din cauza lexicului insuficient pentru a face față „golurilor” sau neajunsurilor din *interlimbă*⁴ (IL).

2. Cum este utilizat codeswitchingul de către vorbitorii nonnativi?

În cadrul cursurilor de RLS, din punct de vedere metodologic, nu este recomandat să se apeleze la limba engleză, de pildă, fiindcă poate compromite unele explicații și înțelegerea anumitor structuri gramaticale care nu se regăsesc în alte limbi (acuzativul și dativul, greu de înțeles din cauza lipsei unei astfel de structuri transferabile în engleză, sau structurile nemarcate ale substantivelor la singular masculin și neutru). Prin faptul că vorbitorii nonnativi apelează la limba engleză, nu înseamnă că e un reflex dobândit la curs, preluat de la profesor, ci e o reacție firească la necunoașterea sau nestăpânirea anumitor termeni, în special la nivelul A1. De regulă, există o convenție pentru utilizarea acestei strategii, în sensul în care este obligatoriu ca limba în care se realizează această strategie să fie cunoscută de către ambii interlocutori, din respect pentru cel căruia i se adresează mesajul. Cu alte cuvinte, un inconvenient al codeswitchingului ar fi compromiterea transmiterii mesajului, dacă interlocutorul nu cunoaște limba în care se realizează această strategie. De asemenea, folosirea în exces a acestei strategii compensatorii ar putea duce la fosilizarea interlimbii, ceea ce înseamnă că limba-țintă ar stagna din cauza utilizării prea frecvente a limbii de contact, blocând procesul de achiziție al limbii.

4 Interlimba reprezintă imaginea pe care un vorbitor nonnativ o are asupra limbii pe care o învață. Este un sistem lingvistic propriu vorbitorilor nonnativi și are regulile lexico-gramaticale proprii, independente de L1, o altă L2 sau limba-țintă.

Pentru a ne întări punctul de vedere conform căruia vorbitorii nonnativi își găsesc un sprijin în această strategie la A1, vom prezenta o scurtă analiză pe care am realizat-o în cadrul lucrării mele de disertație nepublicată⁵, în care am urmărit ocurențele mai multor strategii compensatorii. Pentru AF la nivelul A1 am dispus de: CORLS (Vasiu 2020), situațiile de examen cu studenții din anul universitar 2022-2023, din Anul Pregătitor (Facultatea de Litere, Cluj-Napoca), precum și alte înregistrări puse la dispoziție din arhiva Departamentului de limbă, cultură și civilizație românească al Facultății de Litere, UBB (anii 2010, 2011, 2013). Corpusul a fost realizat prin transcrierea înregistrărilor orale realizate cu studenții în cadrul examenelor sau în diverse situații de interacțiuni orale. În toată analiza noastră, am urmărit interacțiunea și monologul oral, fiindcă sunt cele mai relevante în contextul analizei strategiilor de comunicare. Studiile sunt atât longitudinale (studenți urmăriți în evoluție), cât și *cross-sectional* (monitorizați într-un anumit moment în timp).

Analiza cantitativă arată astfel⁶:

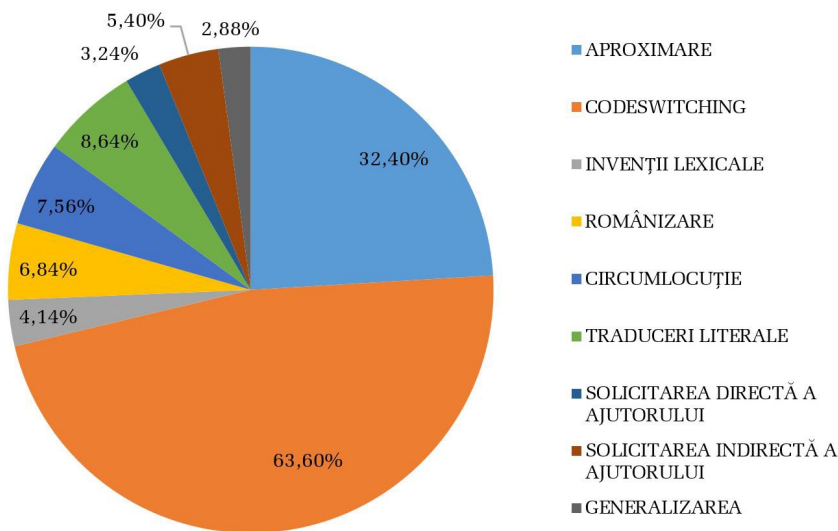

Fig. 1. Frecvența utilizării strategiilor în rândul studenților la A1⁷

5 Mărginean, Alexandra-Mirela, *Competența strategică în limba română ca limbă străină (RLS). Strategiile compensatorii la nivelurile A1 și A2*, lucrare nepublicată, susținută la data de 01.02.2024, în cadrul Masteratului de RLS / RLNM (Româna ca limbă străină / nematernă), la Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

6 În lucrarea noastră de disertație, nu a fost abordat codeswitchingul separat, ci am discutat doar despre ocurențele acestuia în rândul VNN la A1.

7 Aceste analize cantitative au fost realizate și în Vasiu 2020a: 147-148, însă noi le vom reda din nou, fiindcă în calcul au fost introduse și analizele altor producții orale, așa cum am menționat în subcapitolul anterior, astfel încât unele procente și ierarhizări diferă. Mărginean, Alexandra-Mirela, „Strategiile compensatorii în exprimarea orală la nivelurile

Putem observa că pe primul loc, cu un procent de 63,60%, se află alternarea codurilor lingvistice. Analiza reflectă predilecția în rândul vorbitorilor nonnativi pentru această strategie la nivel A1⁸. Conform taxonomiei alese, studenții de A1 au o predilecție pentru utilizarea strategiilor lingvistice bazate pe L1 (61,62%) (*codeswitching*, traduceri literale, românizare, invenții lexicale), ceea ce înseamnă nevoia locutorilor de a se poziționa cât mai aproape de interlocutor, să fie înțeles și să se „unească” din punct de vedere lingvistic. Totuși, așa cum am menționat anterior, dacă nu există o limbă comună între cei doi interlocutori, lucrurile nu par să fie atât de accesibile pentru unul dintre ei:

S1: Nu pot andare a fața ... un carefour nu știu numele ... după este posibilitate de a merghe la sinistra o a fața//

S2: Poți să repeți, te rog?

S1: După 200 de metri am la posibilitate da sa merg la stinga sau sa merg la fața. Come back revenit la rotonda ... dreapta ... stânga ... la seconda rotonda.

În secvența anterioară, sunt clare semnele de schimbare ale codului lingvistic. Sarcina a presupus ca doi studenți să discute despre cum pot ajunge din punctul A în punctul Z. Un student a primit o hartă completă, iar celălalt una incompletă. S1 este un vorbitor de italiană, iar S2 este un student crescut în Spania, cu ambii părinți români. Aici ar exista două lucruri interesante de urmărit: 1. S1 nu s-a asigurat că S2 înțelege limba în care se realizează alternarea codurilor lingvistice (ar fi putut apela la engleză, dar n-a făcut-o) și 2. Se păstrează structurile gramaticale în cadrul unității sintactice în limba-țintă, chiar dacă sunt încorporate elemente din altă limbă. De exemplu, „nu pot andare a fața”, aici a introdus un verb după regula „verbul a putea + infinitivul verbului doi” (aici poate fi păstrată structura din engleză, fiindcă e similar cu *I can go*). S-au păstrat inclusiv prepozițiile în expresiile „la sinistra la rotonda”, probabil au fost internalizate ca structuri fixe.

Alt exemplu:

S1: But ... tu apartment one etajul ... your apartment ... tu apartment is on unul etajul or more .. plus?

S2: Eu apartment este trei etaje.

În acest caz, cei doi studenți discută despre închirierea unui apartament. S1 este o studentă din Martinica, având limba franceză ca L1, iar S2 este un student din Turkmenistan, L1 fiind limba turkmenă. S1 a integrat mărcile discursive,

A1 și A2: o realitate lingvistică în România ca limbă străină (RLS)”, în *Theoretical and Applied Linguistics@ro*, vol. 1, no. 2, Nov.2025, <https://journals.unibuc.ro/index.php/tal/article/view/1348>

8 Există vorbitori care cresc vorbind concomitent două limbi. De pildă, vorbitorii de arabă din țările colonizate (Algeria, Maroc) care, inclusiv în familie, vorbesc schimbând codurile lingvistice între franceză, arabă și kabyle.

„but”, ceea ce, în multe cazuri, dovedește că această strategie introduce elementele de coerență și coeziune. De altfel, vedește un efort de a face discursul să pară natural și fluent, la A1, chiar dacă nu se utilizează limba-țintă. Un alt exemplu de situație în care sunt introduse elemente de sintaxă („deci, prin urmare”): „S1: Dar tu locuiești în Cluj ... da? So you ... so tu locuiești în Cluj, nu la mare”.

Totuși, ei folosesc și multe cuvinte internaționale care îi „despart” de cultura-țintă. În corpusul realizat de către Lavinia Vasiu, CORLS (Vasiu 2020. 251), s-a observat o predilecție, în rândul studenților de A1, pentru utilizarea cuvintelor internaționale (cuvinte a căror trăsătură, semnificație este recognoscibilă în mai multe spații culturale) de tipul: „cola (11 ocurențe), șaorma (5 ocurențe), fast-food (o ocurență), fresh de portocale (5 ocurențe), pepsi (3 ocurențe), ice tea (o ocurență), steak (o ocurență), rendez-vous (o ocurență), iPad (o ocurență), bacon (o ocurență), burger (5 ocurențe), Milka (o ocurență)”, un aspect care nu a fost remarcat deloc în producțiile orale de A2. Acestea sunt strategii utilizate, în multe dintre cazuri, pentru a compensa un gol lexical (folosește „Cola” în loc de „suc” sau „șaorma” în loc de alte denumiri românești de mâncare): „Mă-mănân-mănâncă o mic dejun și beau portocale, fresh de portocale, portocale” (Vasiu 2020. 415), dar ele pot fi utilizate și ca o modalitate de câștigarea de timp pentru gândire: „Ex: Ție îți place mâncarea lor? / A: Milka și TEXT” (Vasiu 2020. 415). Majoritatea dintre ele nu sunt schimbări ale codurilor lingvistice, întrucât sunt adoptate deja în sistemul lingvistic românesc, prin *DOOM*²: „cola (coca-cola)” (Academia Română 2021. 383), „șaorma/șaormă” (Academia Română 2021. 1035), „fast-food” (Academia Română 2021. 532), „fresh/fresh-uri” (Academia Română 2021. 556), „pepsi” (Academia Română 2021. 842), „ice tea/ice tea-uri” (Academia Română 2021. 612), „rendez-vous/rendez-vous-uri” (Academia Română 2021. 939), „iPad/ iPaduri” (Academia Română 2021. 641), „bacon” (Academia Română 2021. 291). Singurele cuvinte cu caracter universal și destul de uzuale, dar care nu au fost regăsite în *DOOM*³, sunt: *burger* și *steak*, acestea fiind încadrate sub egida strategiei de *codeswitching*. Pe lângă aspectele lingvistice, care țin strict de limbă, utilizarea cuvintelor internaționale îi apropie, într-o oarecare măsură, de orizontul cultural din L1 (vorbitorii de limba arabă care folosesc adesea „șaorma”), însă îi îndepărtează de cultura românească pe care, la A1, încep să o descopere, să o exploreze⁹.

3. În ce situații folosesc VNN codeswitchingul?

Pe același corpus, am analizat situațiile sau contextele în care VNN utilizează codeswitchingul. E important de știut că există studenți care nu-l utilizează, din teama de a nu fi depunctați în grila evaluării competenței de comunicare,

9 Acest paragraf este preluat din lucrarea mea de disertație, susținută la data de 01.02.2024, Mărginean, Alexandra-Mirela, *Competența strategică în limba română ca limbă străină* (RLS).

la examenul oral. Însă cei care folosesc alternarea codurilor, apelează la această strategie în trei contexte:

■ Solicitarea directă a ajutorului ■ Mediere lingvistică ■ Umplerea unui gol lexical

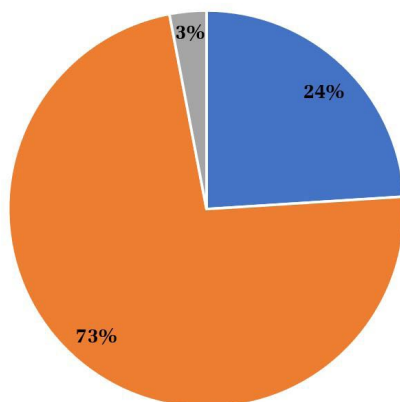

Fig. 2. *Situațiile în care vorbitorii nonnativi utilizează alternarea codurilor lingvistice la A1*

Cele mai multe schimbări ale codurilor lingvistice au loc atunci când VNN nu cunosc cuvântul, dar vor să ducă până la capăt actul comunicării, utilizând cuvinte sau structuri dintr-o altă L2. Sunt cele mai frecvente situații, pentru că la nivelul A1 le lipsesc cuvintele și, ca să suplinească, introduc termeni străini cu gândul de a rămâne cât mai aproape de nivelul de înțelegere al interlocutorului (dar nu în toate cazurile). În plus, prin frecvența ridicată de *codeswitching* la nivelul unei singure propoziții, putem spune că se formează un fel de „romgleză”: „S1: La Cluj is expansive ... dar I have money for ... for the casa ... in la mare”.

Pe de altă parte, e un procent considerabil și cel al utilizării *codeswitching*ului pentru solicitarea directă a ajutorului, atunci când nu înțeleg un cuvânt: „How to say if? / Further... how can I say in Romanian?”. Există situații în care inclusiv interlocutorul se confruntă cu același gol lexical și nu poate să îi transmită sensul în română, dar înțelege deja mesajul din alternarea codurilor și atunci discuția continuă fără să i se modifice subiectul.

Și nu în ultimul rând, situațiile de mediere lingvistică și aici ne referim la medierea lexicală când un interlocutor se folosește de o limbă de contact pentru a-i explica partenerului său un cuvânt sau sensul pe care nu l-a înțeles. De obicei, locutorul spune în română cuvântul, interlocutorul nu înțelege, iar locutorul mai repetă încă o dată, dar în engleză.

S1: Ea este doua cameră și un bai ... și o bucatarie și un camera de zi ...

S2: Nu este spalatorie?

S1: Spalatorie?

S2: Landryroom.

S1 Apartamentul meu este foarte bine ... meu apartament locuiesc in o țară .. este 10 floor.

În acest context, este evident că avem o secvență de neînțelegere a termenului, probabil nici în engleză, fiindcă conversația continuă fără a menționa detalii despre „spălătorie”. În foarte puține cazuri, locutorul are inițiativa de a-i explica interlocutorului până înțelege mesajul, adesea negocierile de sens sau mediurile lexicale rămân suspendate, nesoluționate, probabil, pentru că resursele lingvistice sunt limitate la A1, iar VNN se străduiesc să mențină firul conversației, subiectul principal, fără să se abată de la finalitatea discuției. VNN, la A1, sunt concentrați pe *ce* transmit și nu neapărat pe *cum* transmit mesajul (sunt concentrați pe formă abia pe la A2, când se concentrează și pe formă, nu doar pe sens). Iar în acest punct, fluența este vitală și își doresc să o mențină chiar cu prețul utilizării unei alte L2.

4. Câteva concluzii

Prin urmare, există comunicare fără o altă L2 în RLS la A1? E foarte greu de realizat acest ideal, fiindcă, după cum am demonstrat, VNN au nevoie de pârgăii ajutoare de care să se sprijine atunci când simt o nesiguranță în comunicare. Totuși, există alternativa predării explicite a strategiilor compensatorii prin care se utilizează structuri lingvistice din limba-țintă (română), cum ar fi aproximarea (acele strategii prin care se utilizează cuvinte cu sens apropiat de cuvântul-țintă) sau circumlocuția (o altă strategie prin care VNN descriu aspectele fizice, trăsăturile aceluși obiect la care se referă sau funcționalitatea lui).

De cele mai multe ori, cadrele didactice îi încurajează pe studenți să utilizeze doar cuvinte din limba-țintă pentru a-i desprinde mental de reflexul alternării cu alte sisteme lingvistice. Se pot introduce sarcini care să vizeze strategiile bazate doar pe L2 (română), astfel încât să le antrenăm nu doar competența strategică, ci și competența lingvistică prin internalizarea structurilor sau a termenilor sinonimici.

Chiar dacă nu se poate introduce o secvență de predare explicită a strategiilor compensatorii (din motive obiective, timp de lucru prea scurt, prea multe conținuturi etc.), ar trebui să se țină cont în grila de evaluare și de strategiile menționate și să nu se depuncteze atât de categoric. Din punctul nostru de vedere, alternarea codurilor lingvistice poate fi acceptată în interlimba VNN la A1, însă putem să o îndreptăm prin exerciții constante cu ei în clasă, să îi antrenăm constant în a explica ei singuri cuvintele și de a oferi cât mai multe exemple, pentru a evita fosilizarea limbii (dacă se bazează doar pe folosirea limbii engleze inclusiv la B1, atunci s-ar putea ca această strategie să-i împiedice în achiziția

anumitor structuri lingvistice). Codeswitchingul, alături de alte strategii de comunicare, este benefic la A1 în menținerea fluentei, în menținerea autonomă a actului conversațional și în simplul fapt de a comunica oral fără bariere lingvistice, dar poate deveni un „inamic” dacă nu este înlocuit, în timp, cu alte strategii care exploatează limba-țintă.

Bibliografie

- ACADEMIA ROMÂNĂ, INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN ALEXANDRU ROSETTI”
2021 *DOOM. Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, coordonatoare Ioana Vintilă-Rădulescu, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic Gold.
- CELCE-MURCIA, Marianne–DÖRNYEI Zoltan– THURRELL Sarah
1995 Communicative competence: A pedagogically motivated model with content specifications. *Issues applied linguistics* 6.2. 5-35. URL: 10.5070/L462005216 [accesat în 20 martie 2025]
- COUNCIL OF EUROPE
2001 *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge-Strasbourg, Cambridge University Press.
Moyer, Meliss
2009 *Analysis of code-switching in Gibraltar*. Universitatea Autònoma de Barcelona.
- STELL, Gerald–KOFI Yakpo
2015 *Code-switching between structural and sociolinguistic perspectives*. GmbH, Berlin–Munich–Boston, De Gruyter.
- VASIU, Lavinia-Iunia
2020 *Achiziția limbii române ca L2. Interlimba la nivelul A1*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.

MULTIMODALITATEA. UN MIJLOC PENTRU ASIGURAREA COMPREHENSIVITĂȚII LA NIVELUL A1

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
mariasuciu2509@gmail.com

Introducere

Ultimul deceniu a marcat didactica limbii române ca limbă străină printr-o evoluție dirijată de apariția publicațiilor noi, pe de o parte, și de avansul tehnologiei, pe de alta. În ceea ce privește dezvoltarea materialelor, acestea urmăresc tendințele didacticii altor limbi străine, care se concentrează pe dezvoltarea competențelor de comunicare, a competenței pragmatice și mai puțin asupra dezvoltării competenței gramaticale, așa cum era trendul în anii precedenți. În același timp, tehnologia a devenit un mijloc tot mai des utilizat, în special în cazul predării bazate pe metoda directă, unde procesul se bazează pe utilizarea cât mai redusă a limbii de contact.

Articolul de față pornește de la problemele cu care se confruntă profesorii de RLS/RLNM în introducerea elementelor noi de vocabular, în special în cazul lipsei unei limbi de contact și va fi structurat în patru părți. Prima parte va prezenta câteva considerații teoretice ce vizează comprehensiunea textelor orale și scrise la nivelul A1, a doua parte va discuta metoda traducerii și ineficiența acesteia, a treia parte se va concentra pe multimodalitate, tema centrală a articolului. În final, în a patra parte, vor fi prezente câteva exemple de utilizare practică la clasă, urmate de concluzii.

1. Comprehensiunea și nivelul A1

Așa cum este descris de CECRL, nivelul A1 este nivelul începător, de inițiere, de descoperire a limbii. La acest nivel, vorbitorul poate să comunice în propoziții și structuri simple, utilizând, de foarte multe, gesturi și interferențe lingvistice.

În ceea ce privește comprehensiunea mesajelor, potrivit CECRL (2003. 29), vorbitorul reușește să

înțeleagă și să utilizeze expresii familiare și cotidiene, precum și enunțuri foarte simple care vizează satisfacerea nevoilor concrete. Poate să se prezinte sau să prezinte pe cineva, poate să formuleze și să răspundă la întrebări referitoare la detalii personale, ca de exemplu unde locuiește, persoane cunoscute, lucruri care-i aparțin etc. Poate să comunice, într-un mod simplu, cu condiția ca interlocutorul să vorbească rar și clar și să fie cooperant.

Potrivit CECRL (2003. 34), acesta poate să:

- spună sau să întrebe ziua, ora și data;
- salute pe cineva utilizând formule simple, uzuale;
- completeze un formular simplu cu numele, adresa, naționalitatea;
- scrie o carte poștală simplă sau un mesaj scurt.

Pe lângă aceste tipuri de texte, vorbitorul mai poate redacta și texte scurte despre rutina sa zilnică. Fiind vorba despre nivelul elementar, cursantul este capabil să participe la activități interactive simple; poate să răspundă la întrebări simple privitor la propria lui persoană, la locul lui de trai, la oamenii pe care îi cunoaște, la lucrurile pe care le posedă și poate formula același tip de întrebări; poate să intervină cu enunțuri simple în domeniile care îl privesc sau care-i sunt cunoscute și să răspundă la aceste întrebări, fără a se limita la simpla reproducere a unor expresii și fraze tip (CECRL 2003. 36). Astfel, vocabularul pe care îl deține vorbitorul este unul simplu, de bază, referitor la situații concrete, fără abilități de abstractizare. În ceea ce privește corectitudinea gramaticală, vorbitorul face deseori greșeli de acord, de exemplu, utilizând forme gramaticale simple, de multe ori memorate. Fluența este caracterizată de pauze scurte în care vorbitorul își caută cuvintele și se concentrează asupra pronunției. Interacțiunile orale înglobează teme recurente, cum ar fi: răspunsuri la întrebări simple privitor la propria lui persoană, descrierea casei/sălii de curs, dialogul cu un vânzător/chelner.

Cât privește comprehensiunea textelor orale, vorbitorul poate înțelege „expresii cunoscute și propoziții foarte simple referitoare la mine, la familie și la împrejurări concrete, când se vorbește rar și cu claritate” (CECRL 2003. 31). Cu alte cuvinte, pentru ca vorbitorul să înțeleagă, interlocutorul trebuie să utilizeze structuri foarte simple ce țin de realitatea imediată, iar propozițiile să fie dintre cele mai simple, reducând conectorii la „și”, „pentru că”, „iar”.

Pentru textele scrise, vorbitorul poate recepta mesajele care conțin „nume cunoscute, cuvinte și propoziții foarte simple, de exemplu, din anunțuri, afișe sau cataloage” (CECRL 2003. 31). Printre exemplele de texte se numără: știri scurte, buletinul meteo, anunțuri de închiriere, formulare de înscriere, descriere de case etc.

Nivelul A1 este prima treaptă de învățare a unei limbi străine, ca atare prezintă limitări de ordin gramatical și lexical pe care vorbitorul le poate depăși în timp, pe măsură ce avansează în studiul limbii și dobândește noi conținuturi. Textele audio și cele scrise pe care vorbitorul le poate înțelege trebuie să conțină verbe la prezent, perfect compus sau viitor literar, acestea fiind cele trei timpuri specifice nivelului A1. Tot din punct de vedere gramatical, vorbitorul este capabil să înțeleagă și să utilizeze pluralul substantivelor, genitivul/dativul cu nume proprii, articolele definite și nedefinite, verbele reflexive. Vocabularul țintă cuprinde teme precum vremea, alimentația, rutina zilnică, obiecte din casă/clasă, piese vestimentare, lunile anului sau zilele săptămânii.

Pentru realizarea comprehensiunii și achiziția de noi elemente lexicale, profesorul trebuie să utilizeze un limbaj simplu, de cele mai multe ori, apelând la structuri simplificate în mod, poate, artificial. De pildă, se remarcă utilizarea verbului „a fi”, înlocuind verbe pe care e posibil ca elevii/studentii să nu le înțeleagă imediat sau verbe care ar dezvolta propoziția, îngreunând transmiterea mesajului. Cu cât o propoziție e mai complexă și conține mai multe elemente lexicale, cu atât studentului îi e mai dificil să se concentreze asupra mesajului global, încercând să înțeleagă fiecare particulă a propoziției. Din această cauză, utilizarea microlimbii este necesară. Microlimba este definită ca un microsistem lingvistic utilizat de profesor pentru a comunica cu elevii/studentii, în special la nivelurile inferioare. Microlimba necesită un efort conștient realizat de profesor, întrucât se bazează pe simplificarea propozițiilor, părând o limbă care nu e naturală, centrată pe cititor sau pe ascultător, ceea ce înseamnă că se utilizează un limbaj cu care publicul este probabil să fie familiarizat.

Necesitatea transmiterii optime a mesajului reprezintă, pentru profesor, unul dintre principalele obiective în planul și elaborarea lecțiilor, întrucât, pentru a preda diferitele concepte gramaticale și lexicale, profesorul trebuie să se asigure că elevii/studentii înțeleg explicațiile sale. În caz contrar, structurile și lexicul se pot dobândi în mod eronat, fapt ce duce la utilizarea lor greșită. Acest lucru poate crea automatisme greu de corectat, chiar și la nivelurile superioare. Astfel, miza este destul de ridicată, de aceea, de multe ori profesorii apelează la metoda traducerii, despre care vom discuta în rândurile următoare.

2. Metoda traducerii

Așa cum menționam în rândurile anterioare, metoda traducerii reprezintă, în zilele noastre, modul în care profesorul se asigură că elevii/studentii lui înțeleg explicațiile pe care el le oferă. Deși, în prezent, literatura de specialitate militează pentru metoda directă, adică utilizarea exclusivă a limbii-țintă în predare, acest lucru este, uneori, dificil în explicarea conceptelor abstracte. Totuși, nici metoda traducerii nu este cea mai eficientă. În cazul cursurilor de limba română

ca limbă străină, se întâmplă deseori ca profesorul să nu aibă limbă de contact cu elevii/studentii, astfel traducerea nu este posibilă.

Metoda traducerii (numită și *metoda gramaticală-traductivă*) este una dintre cele mai vechi metode folosite în predarea limbilor străine și a fost dominantă în Europa până în secolul al XX-lea. Aceasta pune accentul pe traducerea textelor din limba-țintă în limba maternă și invers, ca principal mijloc de învățare. S-a dezvoltat în Europa, începând cu Evul Mediu târziu și Renașterea, unul dintre promotorii ei fiind Meidinger, în secolul al XVIII-lea, și era folosită inițial în predarea limbilor clasice – în special latina și greaca veche. Bucurându-se de un real succes în didactică, această metodă a devenit standard în secolul al XIX-lea, fiind utilizată până în prezent. Un lucru important de menționat este faptul că aceasta era destinată copiilor, fiind, mai degrabă, specifică evaluărilor scrise, punând accentul pe achiziția vocabularului, în detrimentul comunicării.

Această metodă este prezentată și în prezent de literatura de specialitate. Una dintre cercetătoarele care o dezbate este Imola Katalin Nagy, într-un articol din 2015, intitulat *Translation in ESL classes*. În acest articol, autoarea prezintă metoda traducerii, oferind și exemple de utilizare la clasă. Aceasta amintește că traducerea gramaticală era utilizată pentru a preda gramatica și vocabularul, dar neglija abilitățile de vorbire și ascultare. De aici, s-a propagat ideea falsă conform căreia traducerea cuvânt cu cuvânt funcționează, însă nu a pregătit cursanții pentru comunicarea din viața reală (Nagy 2005. 88).

Metoda traducerii cuprinde o serie de caracteristici, printre care se numără:

- focalizare pe gramatică – acest lucru presupune predarea sistematică a gramaticii prin intermediul limbii materne/de contact, ca mai apoi să se realizeze exerciții însoțite de explicații furnizate tot în limba de predare, și nu în limba-țintă;
- exerciții de traducere – insistența pe traducerea textelor literare și nonliterare în scopul achiziției și memorării vocabularului;
- învățarea vocabularului – realizată exclusiv prin realizarea unor liste de cuvinte împreună cu echivalentul lor în limba-sursă;
- lipsa conversației – fiind centrată pe memorare, această metodă exclude dezvoltarea competenței de comunicare și limitează, totodată, dezvoltarea competențelor de receptare;
- limba de predare – așa cum am menționat și anterior, limba maternă a elevilor, sau limba de contact, este folosită în mod frecvent pentru explicații, nu limba-țintă.

În același articol, Imola Katalin Nagy (2005. 88) prezintă atât avantajele, cât și dezavantajele metodei. Printre avantajele se numără:

- eficiența pentru învățarea regulilor gramaticale și a traducerii precise;
- poate fi utilă în învățarea limbajului literar sau a textelor clasice;
- ajută elevii să facă paralele între limba lor maternă și limba-țintă;
- înțelegerea profundă a sensului;

- e. gândirea critică și rezolvarea problemelor;
- f. înțelegere culturală.

Ca dezavantaje, așa cum menționam anterior, metoda traducerii, fiind neadaptată nevoilor actuale de comunicare ale vorbitorilor de limbi străine, poate fi plictisitoare și neconectată limbajului viu, cotidian, limitează comunicarea și, astfel, duce către:

- a. exersare limitată a comunicării și a comprehensiunii orale;
- b. absența contextualizării limbii;
- c. interacțiune scăzută;
- d. supra-accentuare a acurateții.

Pentru a ilustra cât mai bine metoda traducerii, vom oferi un exemplu de activitate ce se va realiza în trei pași, după cum urmează:

– Pasul 1: traducerea din limba-sursă în limba română (pentru ilustrare, am utilizat limba engleză ca limbă-sursă).

Text original: „The children are studying every day.”

Sarcina elevului: traducerea în limba română a propoziției.

Traducerea așteptată: Copiii studiază în fiecare zi.

– Pasul 2: Analiză gramaticală în limba maternă.

Subiect: the children = copiii

Predicat: are studying = studiază

Complement circumstanțial de timp: every day = în fiecare zi.

– Pasul 3: crearea unei propoziții similare:

Scrie o propoziție similară, în care subiectul este la persoana I singular.

În ceea ce privește limba română în contrast cu limba engleză, o posibilă problemă privind structurile gramaticale ale celor două limbi este reprezentată de genurile substantivelor, limba română fiind o limbă în care acordul substantivelor cu adjectivele la genul feminin se realizează diferit față de masculine, în timp ce în engleză nu există diferențierea de gen: a smart boy/a smart girl vs. un băiat inteligent/o fată inteligentă. Pe lângă aceste diferențe, mai apare problema intraductibilității unor expresii. Fiecare limbă a conceptualizat în mod diferit unele aspecte, astfel că toate prezintă aspecte/elemente de vocabular inexistente în celelalte limbi, fapt ce anulează posibilitatea utilizării traducerilor, întrucât se alterează sensul. Spre exemplu, în limba engleză există cuvântul „cheesy” utilizat pentru a descrie un film/serial sau un mesaj. În limba română, nu vom putea utiliza traducerea „brânzos” în același context. De asemenea, în limba română, avem „telemea”, spre exemplu, un tip de brânză, ce nu are echivalent în limba engleză. Nici în acest caz nu este posibilă o traducere care să asigure înțelegerea mesajului. În plus, una dintre realele provocări ale procesului de predare RLS este lipsa unei limbi de contact între student și profesor. Nu de puține ori avem elevi/studenți care nu sunt vorbitori de limba engleză, astfel că realizarea traducerii nu este posibilă.

Astăzi, această metodă este rar folosită ca metodă principală, dar poate fi integrată în mod util în combinație cu alte metode mai moderne, precum metoda comunicativă sau metoda audiolinguală.

Apărută la mijlocul secolului al XX-lea, metoda audiolinguală (ALM) a deplasat accentul pe predarea limbilor străine de la competențele scrise la cele orale. Influențată de metoda directă, aceasta a exclus utilizarea limbii materne a cursantului, a pus accentul pe învățarea vocabularului și a gramaticii contextualizate și a utilizat tehnici precum repetiția, exersarea, comenzile și jocurile de rol pentru a crea obiceiuri de vorbire și a evita explicațiile teoretice de gramatică. Cu alte cuvinte, ALM se opune metodei de traducere a gramaticii, ducând predarea de la o abordare teoretică, la una mai practică, centrată pe utilizarea activă a limbii.

În același articol din 2015, Imola Katalin Nagy descrie o altă paradigmă, cea post-comunicativă, ce pune accentul pe flexibilitate și integrarea metodelor din trecut. Paradigma înglobează mai multe abordări bazate pe sarcini, care sunt contextualizate, colaborative și atractive din punct de vedere cognitiv, promovând în același timp autonomia și sensibilizarea culturală a cursanților. Profesorii adaptează tehnicile la nevoile reale ale cursanților, concentrându-se mai degrabă pe o comunicare semnificativă, decât pe metode rigide.

3. Multimodalitatea

Multimodalitatea reprezintă utilizarea integrată a mai multor modalități de comunicare și canale senzoriale (vizual, auditiv, kinestezic, textual, gestual etc.) pentru a sprijini învățarea limbii străine/nematerne. Prin această metodă, se combină resurse variate, cum ar fi imagini, sunete, videoclipuri, gesturi, texte scrise și interactive, în scopul de a crea contexte de învățare mai bogate, mai autentice și mai accesibile pentru elevi/studenti. În acest fel, profesorul poate asigura înțelegerea corectă a tuturor conceptelor lexicale/gramaticale pe care le predă.

Multimodalitatea este trecerea de la predarea bazată exclusiv pe text, la utilizarea mai multor tipuri de input, fapt ce conduce spre dezvoltarea mai multor competențe simultan. Totodată, se elimină procesele de mediere pe care le fac elevii/studentii în comprehensiune. Această metodă cuprinde cinci resurse:

- a. resurse textuale;
- b. resurse audio;
- c. resurse spațiale;
- d. resurse lingvistice;
- e. resurse vizuale.

Unul dintre momentele cheie în care multimodalitatea este extrem de necesară îl reprezintă etapele din lecție când profesorul predă expresii intraductibile sau care nu au aceeași valență semantică cu alte cuvinte din limba română, astfel că este aproape imposibil de oferit un sinonim. Aceste expresii, deși pot părea,

la o primă vedere, dificile sau inutil de predat, reprezintă o parte semnificativă pentru dezvoltarea competenței pragmatice. În același timp, ele oferă și o mică fărâma culturală, atât de importantă în învățarea unei limbi străine, în special pentru cei care locuiesc în noua țară.

O astfel de expresie este „a avea chef de...”. În opinia noastră, această expresie, foarte des folosită, este foarte utilă și recomandăm predarea ei încă din primele lecții, pentru a dezvolta, așa cum menționam mai sus, și competența pragmatică, fără de care comunicarea nu se poate realiza pe deplin. Pe lângă aceste motive, e un prilej excepțional de a exersa, în comunicare, verbul „a avea” împreună cu articolele nedefinite „un” și „o”, atât de problematice la început, din cauza genurilor substantivelor din limba română. E limpede că, pentru elevi/studenți, sunt mult mai antrenante activitățile în perechi, bazate pe comunicare, decât exercițiile clasice de gramatică, unde ei trebuie să completeze, în mod repetitiv, cu formele corecte ale verbelor din paranteză. Nu minimizăm nici importanța acestora, însă recomandăm utilizarea cât mai multor tipuri de exerciții pentru a evita monotonia. Întrucât nu are un sinonim perfect în limba română, și nici o traducere care să o oglindească în totalitate, propunem predarea acesteia cu ajutorul unor imagini. Pasul 1 ar fi adresarea întrebării „De ce ai chef? De un film sau de o carte?”, însoțită de o imagine cu o persoană care ține într-o mână o carte, iar în cealaltă un dvd cu un film. Pasul 2 este oferirea răspunsului „Am chef de un film” împreună cu imaginea cu dvd-ul. Acest lucru asigură comprehensiunea rapidă a expresiei, oferind și exemple de utilizare a acesteia. Pentru consolidare, se pot realiza dialoguri, în perechi, bazate pe întrebări și răspunsuri.

Dacă pentru primul exemplu ilustrat apelăm la resurse vizuale, în predarea lexicului ce vizează obiectele din sală, putem apela la resurse spațiale. Astfel, începem cu numirea tuturor obiectelor pe care le avem pe birou și în jurul nostru.

O componentă importantă a nivelului A1 sunt verbele la prezent, fără de care comunicarea nu se poate realiza. În acest caz, atunci când le predăm, imaginile sunt mai mult decât necesare. Tot aici, dacă predăm și lexic ce ține de meserii, clipurile scurte sunt cele mai utile. De pildă, avem scenariul în care dorim să explicăm ce face un pompier, și anume că „stinge incendiile”. Considerăm că cea mai bună modalitate de a expune sensul sintagmei acesteia este să o ilustrăm vizual, deoarece „incendiile” este un cuvânt foarte specific, pentru explicarea lui fiind necesară o parafrază de tipul „foc mare”, fapt ce poate ridica probleme, în cazul în care elevii/studenții nu cunosc/au uitat sensul cuvântului „foc”. Astfel, prezentând o ilustrație/animație se evită eventualele dificultăți în transmiterea mesajului.

În ceea ce privește predarea expresiilor idiomatice, în special la nivelurile superioare, extrem de utile sunt videoclipurile în care avem expresia însoțită de imagini și sinonime. Deși realizarea unui astfel de material poate fi cronofagă, putem găsi și pe www.youtube.com unele videoclipuri, deja realizate, pe această temă. O altă modalitate mai prietenoasă cu tehnologia, dar foarte apreciată de

elevi/studenți, este utilizarea platformelor online, unde aceștia trebuie să asocieze cuvinte și imagini.

O altă metodă este reprezentată de textele multimodale care combină două sau mai multe moduri de comunicare pentru a transmite un mesaj. Pe lângă limbajul scris, acestea pot include imagini, sunete, mișcare, grafică, gesturi sau alte forme de exprimare. Scopul este de a crea un mesaj mai complex, mai expresiv și mai ușor de înțeles. Cele mai bune exemple în acest sens sunt posterele, videoclipurile care conțin narațiuni, imagini și sunet.

Pe lângă beneficiile de ordin comprehensiv ale multimodalității, notăm și faptul că, prin utilizarea resurselor interactive, elevii/studenții devin mai implicați și mai activi.

4. Concluzii

În concluzie, articolul de față a prezentat utilizarea multimodalității la nivelul A1, pornind de la scurta definire a acestuia. Reiterăm că multimodalitatea are o mulțime de avantaje, printre care faptul că îmbunătățește înțelegerea noilor elemente lexicale, creează contexte de comunicare mai apropiate de viața reală. În plus, fiind o metodă interactivă, îi ține pe elevi/studenți mai implicați și antrenați în procesul de predare. Utilizarea multimodalității reprezintă un prilej de a diversifica activitățile propuse elevilor și de a le menține atenția pe tot parcursul lecției. Nu în ultimul rând, ajută la dezvoltarea mai multor competențe simultan, ceea ce este vital pentru procesul de învățare a unei limbi străine.

Bibliografie

HOWATT, A.PR

2006 Language Teaching: History. In: Keith Brown (Ed.): *Encyclopedia of Language & Linguistics (Second Edition)*. Elsevier, 634-646.

ILMI, Khalif-DEWI, Dian

2022 The Integration of Multimodality in EFL Classes: Students' Perception. *Jo-ELT (Journal of English Language Teaching)* 9. 2. 150-159.

KRESS, Gunther

2010 *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication (1st Edition)*. Routledge.

LI, Mimi

2020 Multimodal pedagogy in TESOL teacher education: Students' perspectives. *System* 94. 1-13. URL: <https://doi.org/10.1016/j.system.2020.102337> [accesat în 20 mai 2025]

NAGY, Imola Katalin

2015 „Translation in ESL classes”, ACTA Universitatis Sapientiae, Philologica, vol. 7, nr. 3, 87-107.

XXX

2003 *Cadrul European Comun de Referință pentru Limbi: Învățare, predare, evaluare, Consiliul Europei*, Diviziunea Politici Lingvistice Strasbourg, traducere coordonată de George Moldovanu, Chișinău: Tipografia Centrală.

RECENZII

SOCIALIZAREA LINGVISTICĂ SECUNDARĂ A LICEENILOR MAGHIARI DIN ROMÂNIA

Student, Universitatea „Sapientia” din Cluj-Napoca, Facultatea de Științe Tehnice și Umaniste

Cartea *Socializarea lingvistică secundară a liceenilor maghiari din România*, scrisă de Erika-Mária Tódor, Enikő Tankó și Imre Tódor, prezintă cititorilor procesul unei cercetări desfășurate în ultimul sfert al anului 2023. Perioada aleasă pentru observații nu a fost întâmplătoare, ci motivată de apariția unei noi generații de elevi, influențată de reformele curriculare. Este important de menționat că volumul a fost publicat în anul 2024, astfel încât putem vorbi despre o cercetare recentă.

Autorii, profesori la Universitatea „Sapientia” din Cluj Napoca, sunt specializați atât în lingvistică, cât și în științele educației. Prin urmare, studiul se concentrează pe competențele lingvistice ale elevilor, analizate din perspectiva calității performanțelor lingvistice.

Cercetarea și-a propus să răspundă unor întrebări esențiale: *Cât de eficientă este dobândirea limbii române de către elevii maghiari din județul Harghita în contextul unui curriculum nou? și Care sunt factorii cu cel mai mare impact asupra acestui proces?* Studiul a demonstrat că noul curriculum este mai eficient în dezvoltarea competențelor de comunicare în situații din viața reală. Ca o observație interesantă, autorii au identificat și un rezultat sociodemografic relevant: copiii ai căror părinți au studii superioare, au șanse mai mari să obțină performanțe școlare mai bune.

Din punct de vedere structural, cartea este bine organizată, teoriile fiind prezentate într-o succesiune logică și coerentă, ceea ce o face ușor de urmărit și de înțeles. Volumul este alcătuit din nouă capitole (inclusiv prefața și concluziile), dintre care șapte conțin prezentarea datelor cercetării. Un aspect apreciabil este prezența unor rezumate la finalul fiecărui capitol, care sintetizează conținutul într-un mod clar și util pentru cititor. Merită menționată și traducerea rezumatelor în limbile română și engleză –un element care adaugă valoare lucrării.

O perspectivă importantă a recenziei îl constituie evaluarea metodologiei. Instrumentul principal utilizat a fost un chestionar complex. Prima parte a acestuia a inclus 22 de întrebări menite să colecteze date sociodemografice și socioeconomice despre elevi. A doua parte a fost concepută pentru a evalua

competențele lingvistice prin 10 întrebări aplicate în limbile română și engleză, ceea ce a permis obținerea unor rezultate mai precise, distribuite pe niveluri de competență (A2–C1).

Fiecare capitol conține elemente teoretice ce introduc cititorul în domeniul lingvisticii. Sunt utilizate teorii ale unor lingviști de talie internațională, cum ar fi François Grosjean, dar și contribuții ale unor cercetători români precum Liviu Groza. De exemplu, este menționată ipoteza potrivit căreia vocabularul de bază al limbii române conține 1400 de cuvinte, însă este nevoie de aproximativ 3000 de cuvinte pentru o comunicare fluentă.

Cartea tratează, de asemenea, subiecte precum influența mediului asupra învățării limbilor, reforma curriculară, experiențele lingvistice ale elevilor, anxietatea lingvistică și motivația. Concluziile indică faptul că experiențele personale ale elevilor au un impact semnificativ asupra motivației de a învăța o limbă secundară. Datele statistice arată că elevii aflați între nivelurile B1 și B2 consideră școala un sprijin important în procesul de învățare, în timp ce elevii de nivel C1 consideră că mediul înconjurător a avut o influență mai mare decât școala.

În încheiere, recomand cartea tuturor celor interesați de lingvistică și de predarea limbilor străine. Lucrarea poate fi un sprijin valoros pentru studenții care pregătesc lucrări de licență în domeniul lingvisticii, nu doar datorită informațiilor teoretice, ci și datorită modelului de cercetare aplicată pe care îl oferă. Am apreciat faptul că am putut urmări etapele desfășurării unei cercetări reale.

Recomand cartea și profesorilor de limba română care doresc să înțeleagă mai bine rezultatele și dificultățile cu care se confruntă elevii din generația actuală. În egală măsură, lectura poate fi utilă și elevilor care doresc să înțeleagă procesul complex de învățare a unei limbi noi, diferită de cea maternă.

TEACHING COLLOCATIONS. AN INTEGRATED APPROACH

Studentă, Universitatea „Sapientia” din Cluj-Napoca, Facultatea de Științe Tehnice și Umaniste

Colocațiile, adică structurile lexicale relativ permanente, joacă un rol-cheie în dobândirea unei limbi străine și în utilizarea naturală a ei. Cartea lui Tünde Nagy, *Teaching Collocations. An Integrated Approach*, explorează acest subiect, cu accent special pe predarea limbii engleze. Lucrarea a apărut la Editura Scientia (Cluj-Napoca), în anul 2022 și oferă un fundal teoretic cuprinzător și metode practice pentru predarea colocațiilor, fiind o lectură utilă atât pentru profesorii de limbi străine, cât și pentru cercetătorii din domeniul lingvisticii aplicate. În ultimele decenii, predarea vocabularului a dobândit o atenție specială în cadrul cursurilor de limbi străine, însă colocațiile sunt adesea trecute cu vederea. Dezvoltarea abilității de a folosi conștient colocațiile este esențială atât pentru cursanți, cât și pentru traducători, și trebuie avută în vedere la toate nivelurile de studiu. Explicațiile, precum și exercițiile propuse încurajează elevii să recunoască în structuri și să folosească colocațiile învățate, activând utilizarea lor în contexte variate. Lucrarea propune o serie de metode alternative de abordare a temei.

Cartea de 172 de pagini este alcătuită din cinci capitole, care se împart în trei secțiuni tematice: context teoretic, abordări metodologice și aplicații practice.

Prima parte a cărții tratează fundamentele lingvistice și pedagogice ale colocațiilor. Această secțiune este împărțită în două subcapitole. Primul tratează natura și caracteristicile colocațiilor, în timp ce al doilea examinează procesele și factorii care influențează achiziția acestora. Clarificarea conceptului și plasarea importanței sale în contextul achiziției limbilor străine oferă o trecere spre domeniul aplicativ.

Capitolul *Colocații. Proprietățile colocațiilor* analizează caracteristicile de bază ale colocațiilor prin diferite abordări. Autoarea explorează conceptul de colocații, arătând că acestea nu sunt doar elemente liber combinabile, ci și modele lingvistice care pot fi dobândite chiar și intuitiv. Acest capitol examinează colocațiile din perspectiva gramaticii construcțiilor. Arată că aceste colocații nu sunt accidentale, ci funcționează ca unități lingvistice care odată însușite pot fi activate datorită automatismelor formate.

Autoarea studiului aduce în același timp o serie de argumente prin care ilustrează faptul că aceste structuri sunt purtătoare ale informațiilor de istorie culturală și lingvistică, ceea ce explică prezența tipologiilor enumerate. Se face distincție între colocațiile lexicale și cele gramaticale și între colocațiile cu legături mai puternice și mai slabe. Este ilustrat prin exemple faptul că, în timp ce unele colocații sunt aproape imuabile, altele au structuri mai flexibile. Colocațiile nu au întotdeauna un sens literal. Problema transparenței semnificației este deosebit de importantă: unele colocații sunt ușor de înțeles, în timp ce altele au un caracter idiomatic mai profund. Acest fapt determină și modul lor de învățare.

Următorul capitol important privind învățarea colocațiilor analizează factorii diferiți care influențează învățarea colocațiilor. Sunt consemnați mai mulți factori, cum ar fi limba maternă a celui care învață, având o influență semnificativă asupra achiziției colocațiilor prin transfer lingvistic. Autoarea descrie fenomenul transferului pozitiv și negativ, faptul că unele colocații cu corespondent în limba maternă sunt ușor de transferat dintr-o limbă într-alta, în timp ce altele pot provoca neînțelegeri. Un alt factor de influență este frecvența colocațiilor în vorbire, căci reascultarea lor implică reținerea mai firească și mai durabilă. În finalul subcapitolului se remarcă și exemplifică necesitatea de a atrage atenția cursanților asupra naturii colocațiilor prin abordarea lor bazată pe context, permițând crearea unui cadru adecvat exersării integrate. Pentru memorarea lor se pot folosi diferite strategii de învățare, cum ar fi luarea de notițe, repetiții contextualizate, asociații-imagine – fapte lingvistice sau tehnici bazate pe memorie. Autoarea oferă exemple concrete de strategii de învățare pentru fixarea colocațiilor.

Ultimul subcapitol al lucrării examinează modul în care cărțile de gramatică și diferitele tipuri de sarcini pot oferi situații motivatoare de învățare a colocațiilor. Se subliniază faptul că în prelucrarea didactică a conținutului nu atât prezentarea izolată a fenomenului lingvistic aduce rezultate, cât mai degrabă tratarea lor în contexte variate. De aceea, în predarea colocațiilor trebuie să se pornească de la texte simple, urmând apoi exersarea lor creativ-productivă. Sunt oferite în carte și resurse educaționale digitale care pot constitui contexte alternative de fixare și sistematizare. Se oferă, de asemenea, exemple utile pentru modul în care dicționarele online, aplicațiile și platformele digitale pot fi utilizate pentru învățare. Aceste instrumente pot susține eficient exersarea individuală și diferențiată, însă nu pot înlocui munca de îndrumare a profesorului.

Prin sumedenia posibilităților de exersare propuse în lucrare, autoarea oferă un instrument util tuturor celor interesați de problematica colocațiilor. Cadrul teoretic și cel aplicativ se îmbină util, având la bază o bibliografie actuală și o serie de observații bazate pe experiențe de predare. De aceea recomand lucrarea atât profesorilor cu experiență în domeniu, cât și celor debutanți, atât celor interesați de bazele teoretice ale conceptului abordat, cât și acelor care sunt preocupați de cele mai eficiente strategii de învățare.

REZUMATE / KIVONATOK

Julianna Borbély – Edit Debrenti – Erzsébet Szász
**INTERNAȚIONALIZARE ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL
PREUNIVERSITAR DIN ROMÂNIA: BUNE PRACTICI
ȘI REVIZUIREA LITERATURII DE SPECIALITATE**

Studiul examinează strategiile de internaționalizare și programele de mobilitate ale instituțiilor de învățământ din România, cu un accent special pe diferențele dintre școlile cu predare în limbile maghiară și română. Este examinată implementarea inițiativelor de mobilitate internațională în patru instituții de învățământ. Folosind metode de cercetare calitative, studiul explorează domeniul de aplicare și caracteristicile programelor de mobilitate internațională. Acesta explorează legăturile dintre tipul de școală, managementul instituțional, expertiza pedagogică și punerea în aplicare a programelor de mobilitate. De asemenea, pune în lumină obiectivele pe care le urmăresc aceste programe. Cercetarea arată în continuare că strategiile de punere în aplicare, vizibilitatea și diseminarea în instituții diferă între școlile de limbă maghiară și cele de limbă română.

Literatura de specialitate privind programele de mobilitate sugerează că mobilitatea contribuie la dezvoltarea competențelor profesionale și a sensibilității multiculturale, sporind perspectivele de angajare viitoare ale elevilor. De o importanță deosebită sunt metodele de predare inovatoare și inițiativele de dezvoltare a competențelor secolului al XXI-lea în cadrul programului Erasmus+, care au un impact pozitiv asupra incluziunii sociale și a cetățeniei active.

Cuvinte-cheie: internaționalizare, programe de mobilitate, Erasmus+, diversitate culturală, modernizarea educației, integrare europeană, cercetare comparativă în domeniul educației

Zsuzsanna Dégi – Enikő Pál – Erika-Mária Tódor – Ingrid Tomonicska
**INTERNAȚIONALIZAREA CA TRANSMITERE DE CUNOȘȚINȚE.
DIN EXPERIENȚA UNUI PROIECT INTERNAȚIONAL**

Lucrarea de față investighează procesul de internaționalizare ca formă de învățare instituțională în școlile cu predare în limba maghiară din România, având ca studii de caz Liceul Pedagogic „Benedek Elek” din Odorheiu Secuiesc și Școala Gimnazială „József Attila” din Miercurea-Ciuc. Cercetarea realizată în cadrul unui proiect Erasmus+ (2024-1-HU01-KA220-HED-000248326 OKTAV) urmărește impactul demersurilor de internaționalizare asupra dezvoltării profesionale a celor implicați în diferite programe internaționale, îndeosebi cu privire la dezvoltarea competențelor de comunicare în limba engleză și a competențelor

digitale, precum și asupra dinamicii organizaționale și curriculare a instituțiilor. Deși cele două școli examinate prezintă tendințe de internaționalizare diferite (una privilegiind relațiile transfrontaliere cu comunitățile maghiare, accentuând componenta identitară, cealaltă adoptând o strategie integrativă europeană), se admite unanim ideea că internaționalizarea în învățământul preuniversitar contribuie semnificativ la consolidarea unei culturi educaționale europene și la formarea unei perspective multilaterale asupra actului educațional, în special în contexte multietnice și multilingve. Cu toate neajunsurile actuale ale acestui proces în contextul sistemului educațional românesc (cum ar fi resursele financiare și umane limitate, dificultățile administrative și barierele lingvistice), tendința de deschidere internațională este în creștere, iar internaționalizarea devine tot mai mult o strategie de dezvoltare instituțională sustenabilă.

Cuvinte-cheie: internaționalizare, învățământul cu predare în limba maghiară din România, transmitere de cunoștințe, identitate europeană și globală

Glück Péter

**BEVEZETÉS BORBÉLY SZILÁRD HOSSZÚ NAP EL CÍMŰ KÖTETE
ISMÉTLÉS- ÉS ELHALLGATÁSMOTÍVUMAINAK FORMAI ÉS
TEMATIKUS ELEMZÉSÉBE A NYELV ÉS ZENE HATÁRÁN**

Dolgozatomban Borbély Szilárd egyik korai lírai kötetét, a *Hosszú nap elt*, pontosabban a szöveg csendet és hallgatást érintő motívumait, formai aspektusait, majd ezek lehetséges zenei értelmezéseit szeretném megvizsgálni. Véleményem szerint e kötet ilyen szempontból való újraolvasása Borbélyt egy olyan prominens irodalmi tengelybe illesztheti be, amelynek tagjai Pilinszky, Rilke és Celan is. A kiindulópont a Kol Nidré imaszövegéhez kapcsolódik. A kérdés az, miként válik a beszéd felfüggesztése, a hallgatás, majd az ebből kialakuló csend – és ezek különböző alakzatai, mint az elhallgatás, némaság, visszavont szó – nemcsak tematikusan, hanem formai szinten is – meghatározóvá a kötetben. Véleményem szerint a csend fogalma kapcsolatba lép az egzisztenciális és a transzcendens dimenzióival is, többek között a bűnös én halállal való szembenézése, majd a megbocsátás lehetőségét magában hordozó vallási tapasztalat révén. A mű tartalmi (évről évre visszatérő hosszú nap, a bűnök és a megbocsátás körforgása) és formai (a mindenféle jelzés nélküli versszakok, amelyek eltérő mértékű variációban visszatérnek, s az iterációk kisebb nyelvi szinteken is megjelennek) aspektusaiban egyaránt tetten érhetők az ismétlés és az (ismétlődő) hiány alakzatai, amelyek a mondhatóság határaihoz közelednek. Ezen gondolatokat bizonyos zeneelméleti szempontokkal – a zene és az irodalom eltérő médiumából fakadó, különböző jelentésképző viszonyrendszerek tudatában – kísérelem meg újraértelmezni, hiszen a hangalapú közvetítés (a nyelv artikulált jelentései helyett) másképp strukturálja az ismétlés, szünet és hiány poétikáját, s e különbség produktívan világítja meg a kötet sajátos formai működését. A formai felépítés

részletes vizsgálata után felfedezhető egy fúgaszerű szerkezet, amelyben a motívumok és tematikus egységek önálló szólamokként térnek vissza, késleltetve, torzítva vagy egymásra rétegződve, a kötet egészére kiterjedő formai szervezőelvként működve. A *Hosszú nap el* így egy olyan poétikai térként olvasható, ahol a hallgatás ismétlődésen, variáción és strukturális hiányon keresztül válik a jelentéssalkotás kulcselemévé – a nyelv és zene határán, azok közti rezgésben.

Kulcsszavak: Borbély Szilárd, Hosszú nap el, ismétlés, csend, elhallgatás

Hardi-Magyar Tamara

A HUMOR A VALLÁSOS SZÖVEGEK NYELVÉBEN

A tanulmány a vallási nyelvhasználat kevésbé kutatott területén vizsgálja a humor szerepét, több felekezet (zsidó, protestáns, katolikus) példáin keresztül. A cél a humor nyelvi működésének többszintű feltárása – lexikoszemantikai, szintaktikai, pragmatikai és stilisztikai nézőpontból –, különös tekintettel az egyházi üzenetekre és a mindennapi vallási diskurzusokra. A vizsgálat írott és szóbeli forrásokra támaszkodik (anekdoták, viccek, egyházi megnyilatkozások, pápai példák), és azt tételezi, hogy a humor a vallási közösségekben nem kivétel, hanem rendszeres kommunikációs erőforrás. Pragmatikai szempontból a szerző a beszédaktus-kategóriák (direktívumok, rogatívumok, komisszívumok/promisszívumok, performatívumok) viselkedését elemzi: hogyan teremtik meg a poén előfeltételeit, miként váltják ki a perlokúciós hatást, és hogyan segítik a felek közti pozicionálást. Az eredmények összhangban állnak Attardo közismert megállapításával, miszerint „a humor legnyilvánvalóbb funkciója a résztvevők közötti szolidaritás megteremtése”; a vizsgált korpuszokban ez a funkció a felekezeti határokon átnyúló megértést és párbeszédet támogatja. A tanulmány végkövetkeztetése szerint a humor a vallási nyelvhasználat integráns része: egyszerre didaktikus, kapcsolatépítő és konfliktusoldó, ezért nyelvészeti és teológiai szempontból egyaránt indokolt a további, korpuszalapú összehasonlító kutatás.

Kulcsszavak: vallási nyelvhasználat; humor pragmatikája; beszédaktusok; zsidó és keresztény humoresetek; egyházi kommunikáció.

Carina-Maria Josan

METAMORFOZE POETICE SUB SPECTRUL DIGITAL

Mediul digital este transformator pentru majoritatea domeniilor de activitate, incluzând aici, bineînțeles, și literatura. Poezia, la rândul său, intră sub spectrul interogativ al expresiei și posibilităților digitale. Sfera digitală impune o formă de interogare a identității individuale, a intenției poetice, dar și a actului artistic ca atare, fapt care generează metamorfoze radicale ale formei și expresiei poetice. Mai mult decât atât, spectrul digital și modalitățile literare de integrare a acestuia într-un discurs poetic poate ridica chiar problema (sau relevanța)

ideii de experiment ca atare, întrucât limbajul digital prezintă propriile sale legi de funcționare, iar limbajul poetic devine marginal. Expresia poetică reprezintă o formă specifică de transmitere, dar funcționarea și natura acesteia este chestionată prin intermediul limbajului digitaliza(n)t. Pentru o explorare a acestor metamorfoze culturale și de natură estetică vor fi analizate mai multe volume de poezie contemporană, printre care *apelofo_b* al lui Cătălin Șuteu, *Dmitri: INTJ* și *Extincție* ale lui Dmitri Miticov, *Dezintegrare* și *Sutta* ale lui Florentin Popa și *Mai ales că totul se poate dizolva în orice clipă* al lui Bogdan Tiutiu. Aceste volume reprezintă diferite maniere de raportare a individului la discursul poetic (și invers), dar și modalități de integrare a elementelor de ordin digital în corpul poetic. Astfel, scopul lucrării urmărește surprinderea și analiza metamorfozelor din cadrul discursului poetic contemporan cu ajutorul volumelor menționate anterior și, totodată, presupune inițierea unor interogații asupra naturii, scopului și intențiilor actului artistic ca atare într-o paradigmă digitală.

Cuvinte-cheie: digitalizare, limbaj poetic, experiment, identitate, intenționalitate

Ioana Jieanu

ROMÂNĂ CA LIMBĂ STRĂINĂ ÎN EDUCAȚIA GERAGOGICĂ: PROVOCĂRI ȘI PERSPECTIVE DE DEZVOLTARE

Articolul examinează caracteristicile unice ale predării limbii române ca limbă străină cursanților seniori, punând accentul pe posibilele bariere legate de vârstă și pe dificultățile de învățare care pot fi întâmpinate în educația geragogică, precum și pe soluțiile pentru depășirea acestor provocări. Studiul conține fragmente din scenarii didactice, practici de la clasă, activități și materiale care pot fi utilizate în transmiterea noțiunilor de limbă română la nivelul pre-A1, respectiv A1 cursanților seniori. Cercetarea se bazează pe experiența predării limbii române ca limbă străină unui grup de șase studenți cu vârste cuprinse între 58 și 78 de ani, în cadrul programului *Modra fakulteta*, desfășurat la Universitatea din Ljubljana în anul universitar 2024-2025. Scopul articolului este de a contura și a valida, la scară mică, un model eficient de predare a limbii române ca limbă străină pentru această categorie de vârstă. Studiul evidențiază că o performanță didactică percepută pozitiv trebuie să includă, printre altele: crearea unei atmosfere prietenoase și de susținere; adaptarea materialelor și a ritmului de predare la grupul țintă; stabilirea unei relații de parteneriat cu cursanții; sensibilitate față de limitările și barierele vârstnicilor; respect față de dorințele și nevoile acestora. Adaptarea interlimbii la nivelul de studiu al cursanților, precum și utilizarea elementelor ludice, dar și a celor practice în exersarea comunicării în limba română au constituit cheia succesului cursului de RLS.

Cuvinte cheie: predarea limbii române ca limbă străină, cursanți seniori, modele eficiente de predare

Joó Julianna

**BEFOGADÓ ÉS SOKSZÍNŰ MŰVÉSZET – INKLUZÍV
MEGKÖZELÍTÉS A MŰVÉSZETKÖZVETÍTÉSBEN**

A múzeumok a 21. században jelentős paradigmaváltáson mentek keresztül, a hagyományos feladatok mellett egyre jelentősebb szerepet játszik a társadalmi szerepvállalás, az interaktivitás, a digitális technológia, a hozzáférhetőség és az inklúzió. Az inkluzivitás a társadalom egészére kiterjed, arra irányul, hogy a múzeumok mindenki számára elérhetővé tegyék a kulturális örökséget. Az Iparművészeti Múzeum Múzeumpedagógiai Osztályának már a kezdetek óta fontos volt az, hogy mindenki számára elérhetővé tegyék az iparművészeti tárgyak világát, ezért már 2008 óta szerveznek vakoknak és gyengénlátóknak programokat. Ezt a szemléletet követve a múzeumpedagógusok 2024-ben az esélyegyenlőség, az egyenlő hozzáférés jegyében a háború miatt jelenleg hazánkban élő ukrán gyerekeknek szóló művészetközvetítési programot dolgoztak ki. A *Befogadó és sokszínű* című projekt közvetett célja az volt, hogy az esélyegyenlőség jegyében támogassa a nevelési-oktatási intézmények ukrán tanulóinak (7–14 éveseknek) tanórán kívüli múzeumpedagógiai foglalkoztatását.

Kulcsszavak: múzeumpedagógia, művészet, kultúráközvetítés, megértés, inkluzív múzeum

Lábadi Zsombor

**PALICSI ESZMECSERÉK TOLNAI OTTÓ SZEMÉREMÉKSZEREK 2.
AZ ÚR PANTALLÓJA CÍMŰ REGÉNYÉBEN. A SZERZŐ,
A SZEREPLŐK ÉS AZ OLVASÓK SZEMPONTJAI**

A dolgozat Tolnai Ottó *Szeméremékszerek 2. Az úr pantallója* című regényének elbeszélői sajátosságait vizsgálja, feltárva, hogy a mesélő túlradó kedve mögött milyen mintázatok, narratív technikák húzódnak meg. Tolnai műveiben számos kisebb epizód, lírai közzjáték és kommentár jelenik meg, amelyek együtt formálják a regény világát. Az elbeszélői szólám gyakran kiegészül vagy ellentéteződik a regényhősök különféle megjegyzéseivel, és ezt állandósítva, a szereplők és a narrátor közötti kapcsolat a naturalizáció fogalmával is leírható, hiszen a furcsa, külön figurák jelenléte természetessé válik a regényben. Jonathan Culler elmélete szerint ezek az eleinte szokatlan elbeszélői mintázatok idővel megszokottá válnak, és a kulturális kódok művészi megjelenítéseként értelmezhetők. Ennek köszönhetően a periférián mozgó, infaustus hősök Tolnai prózájában kiemelt figyelmet kapnak, és a helyi szokások, szépség- és értékfelfogás fontos letéteményesei lesznek. A szerző, az olvasók és a szereplők viszonyának kérdése fontos aspektusa a regénynek, mert a narrátor nem csupán sokat tud a vajdasági településről, hanem a helyi művelődés, kultúra és irodalom elkötelezett híve is. A szövegben gyakran összemosódik a szerző és az elbeszélő alakja,

a történetek, motívumok pedig egy kisebb közösség életének mintaszerű eseményeivé válnak. Tolnai regénye tehát egyszerre útikalauz és a helyi infaustusokat megörökítő irodalmi panteon, amelyben a szerző személyes élményei, emlékei és a közösségi emlékezet is fontos szerepet kapnak.

Kulcsszavak: kulturális közvetítés, felhalmozás, összeolvadás, gondolatcsere

Georgiana Lungu-Badea

IDENTITATE, ALTERITATE ȘI TRANSFER INTERCULTURAL ÎN TRADUCERE

Acest studiu își propune să analizeze situații traductive puternic marcate de bariere culturale și lingvistice. În primă instanță, se vor preciza accepțiunile conceptelor cheie operaționale menționate în titlul comunicării – *identitate, alteritate și transfer intercultural*. În etapa următoare, se va examina, pe de-o parte, modul în care traducerea reflectă identitatea textului sursă și în care negociază transferul acesteia în limba țintă și, pe de altă parte, raportul dintre fluctuațiile culturale sursă și țintă. Ilustrarea impactului pe care îl au elementele culturale asupra transmiterii unui conținut cultural va avea în vedere și efectul globalizării asupra identității și alterității în traducere. Evaluarea modului în care transferul intercultural al elementelor culturale (cultureme, meme, realia) contribuie la o mai bună comunicare între limbi-culturi, oferă nu doar o înțelegere profundă a procesului de negociere interculturală în traducere, ci, prin stimularea dialogului și colaborării între specialiștii din domeniile lingvistic, cultural și tehnologic, arată cât de complexă este traducerea interculturală. În concluzie, se va insista asupra perspectivelor inedite pe care le deschide studiul transferului, pe regândirea rolului și impactului traducerii într-o lume globalizată în care traducerea generativă IA predomină.

Cuvinte-cheie: bariere culturale și lingvistice în traducere, identitate, alteritate, transfer intercultural

Alexandra Mărginean

CODESWITCHINGUL SAU STRATEGIA COMPENSATORIE CARE NE „UNEȘTE”. ALTERNAREA CODURILOR LINGVISTICE ÎN INTERACȚIUNEA ORALĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ CA LIMBĂ STRĂINĂ (RLS) ÎN RÂNDUL VORBITORILOR NONNATIVI LA A1

Interacțiunea orală sau vorbirea, în general, reprezintă o provocare pe care vorbitorii nonnativi (VNN) o întâmpină la nivelul discursiv atunci când doresc să transmită un mesaj, dar se lovesc de barierele lingvistice (lexicale). Totuși, ei reușesc să facă față acestor provocări de ordin lexical prin apelarea la diverse strategii de comunicare, printre care se numără și codeswitchingul sau alternarea codurilor lingvistice. Prin studiul de față, ne dorim să analizăm, de

aproape, cum funcționează această strategie îndrăgită de către vorbitorii non-nativi la nivelul A1. Vom încerca să arătăm că alternarea codurilor lingvistice nu este o eroare, ci o încercare firească de a menține fluenta și de a „naturaliza” discursul oral, în special la A1. În termeni generali, codeswitchingul se referă la utilizarea unui cuvânt strict din L1 (limba nativă) sau dintr-o altă L2 (limbă străină). Poate fi un singur cuvânt, în mijlocul propoziției, poate fi doar o expresie sau o structură lexicală sau poate fi o propoziție întreagă: „un tablou care este ... ăăă ... ăăă pictat ... ăăă dar poate că nu este finished”. De regulă, există o convenție pentru utilizarea acestei strategii, în sensul în care este obligatoriu ca limba în care se realizează această strategie să fie cunoscută de către ambii interlocutori, din respect pentru cel căruia i se adresează mesajul. În general, alternarea codurilor lingvistice este o metodă la care VNN apelează fie pentru a menține fluenta într-o conversație orală, fie pentru a oferi informații cât mai exacte interlocutorului, care nu a înțeles inițial mesajul, apelând la structuri, chiar propoziții întregi, într-o altă limbă. În situația din urmă, în care VNN încearcă să explice sensul unui cuvânt, apelând la o altă L2, sau poate chiar aceeași L1 (limba nativă, comună celor doi), putem discuta despre mediere lingvistică, foarte des întâlnită la nivelul A1.

Cuvinte-cheie: interlimbă, strategii de comunicare, vorbitori nonnativi, alternarea codurilor lingvistice, interacțiune orală, provocări lexicale, achiziția limbii a doua

Milián Orsolya

SZÖRNYEK TÁNCA – A *THRILLER* ÖRÖKSÉGE

Jóllehet a videóklipek műfaját gyakran mindössze könnyen felejtethető és eldobható, rövid életű audiovizuális reklámnak tekintik, az évtizedek során számos olyan értékes, magas színvonalú alkotás jött létre, amely fordulópontot jelentett a kliptörténelemben, és napjainkban is meghatározza a globális kultúrát. Ezek egyike a Michael Jackson dalához, a *Thriller*hez készült videóklip (John Landis, 1983), amelynek közel 14 perces változata megteremtette a nagy költségvetésű, hosszú formátumú, igényes narratív videóklip formáját, és emellett utat tört az afroamerikai zenészek számára az MTV amerikai televíziós zenecsatorna műsorprogramjában. A *Thriller* hatalmas sikert aratott a nyolcvanas években, és a videóklip népszerűsége napjainkig töretlen: zenés animációs rövidfilmek (*Shrek: Thriller Night* [Sean Bishop, Gary Trousdale, 2011], *Sing: Thriller* [Garth Jennings, 2024]), videóklip, flashmobok, YouTube- és TikTok-videók alkotóit ihleti meg, sőt börtönterápia részeként is alkalmazták már. Írásom első részében felvázolom, hogy miért és hogyan írt kliptörténelmet 1983-ban a *Thriller*, majd pedig azt vizsgálom meg, hogy a videóklip milyen alkotóelemei élnek velünk ma is. A videóklip jelenkori, többgenerációs remedializációi egyfelől nyilvánvalóan ápolják és továbbörökítik a „pop királyaként” is emlegetett Michael Jackson

emlékét és kulturális hagyatékát, másfelől viszont új jelentésekkel és kulturális funkciókkal ruházzák fel a 42 évvel ezelőtt keletkezett videóklipet.

Kulcsszavak: videóklip, kulturális örökség, remedializáció, Michael Jackson, Thriller

Pap Levente

**A HABSBURGOK ÁRNYÉKÁBAN: ÓKERESZTÉNY REMINISZCENCIÁK
A ROMÁN NEMZETI IDENTITÁS KIALAKULÁSÁBAN**

A 17–18. századi Erdélyben a felekezeti és nemzeti sokszínűség realitásai közepette a románok helyzete is központi kérdéssé vált. A Habsburg-uralom új helyzetet teremtett, a katolikusok közösségük dominanciáját remélték, de a protestánsok megőrizték befolyásukat. A románok, akik jelentős közösséget alkottak, vallási és politikai elismerésért küzdöttek. A görögkatolikus egyház létrejötte mérföldkő volt a román identitás kialakulásában és megerősödésében. Ilyen körülmények között fontos fegyverténnyé vált az eredetkérdés. Tanulmányunkban arra szeretnénk rávilágítani, hogy mi módon jelent meg és alakította a nemzeti identitás narratíváját a római és a kora keresztény kontinuitás elmélete.

Kulcsszavak: kontinuitás, kora keresztény, Erdély

Senida Poenariu

**PROXIMITĂȚI STRATEGICE: „PROFIT DE L'APPROPRIATION”
ȘI RECONFIGURAREA TRADIȚIEI INTELLECTUALE**

În acest studiu îmi propun o analiză comparativă a strategiilor prin care intelectualii își construiesc capitalul simbolic, pornind de la modelele teoretice dezvoltate de Pierre Bourdieu și Edward Said. Studiul explorează modul în care Toma Pavel, un exponent al 60-ismului literar românesc, a utilizat inițial paradigma structuralistă pentru a-și consolida prestigiul și imaginea profesională atât înainte, cât și după plecarea din România. Apoi, s-a delimitat radical de aceasta. Lucrarea examinează și alte două modele de „eficientizare” și redirectionare a capitalului simbolic, și anume raporturile dintre Tzvetan Todorov – Formalismul Rus, respectiv Julia Kristeva – Mikhail Bakhtin.

Cuvinte-cheie: capital simbolic; Pierre Bourdieu; Thomas Pavel; Mișcarea Literară 1980

Pupp Réka

**A MAGYAR MODÁLIS RENDSZER NYELVI KIFEJEZŐI
ÉS A KOMMUNIKÁCIÓ KAPCSOLATA**

Tanulmányomban abból a tényből indulok ki, hogy a nyelvtanulás és a kommunikáció szorosan összefügg egymással. A nyelvi elemek jelentése ugyanakkor

kontextustól, olykor pedig a kulturális háttértől is függ, ezért a diákoknak nemcsak a szavakat és nyelvtani szerkezeteket kell megérteniük, hanem azt is, hogy mi-
kor és hogyan használják azokat megfelelően. A modalitás, azaz a nyelv modális
rendszere a kommunikáció egyik alappillére, amely meghatározza, hogy a beszélő
milyen viszonyban áll az általa közölt információval. A modalitás segít kifejezni
a bizonyosságot, valószínűséget, lehetőséget, kötelezettséget, engedélyt, szándékot
és érzelmeket, így árnyaltabbá és pontosabbá teszi a kommunikációt. A modalitás
kulcsszerepet játszik tehát az üzenetek értelmezésében és az interakció sikeressé-
gében. A kommunikáció során a modalitás finoman hangolja a közléseket, kifejezi
a beszélő bizonytalanságát vagy meggyőződését. Enyhíti a parancsok vagy kritikák
direkt hatását, kifejezheti a beszélő attitűdjét az elhangzott információval kapcso-
latban. Befolyásolja a hallgató reakcióját, ugyanakkor jelzi a beszélő és hallgató
közötti viszonyt (pl. hierarchia, tisztelet, közvetlenség). A modalitás kifejezhető
különböző nyelvi eszközökkel: „módbeli segédigékkel”, határozószókkal, mellék-
nevekkel, módosítószókkal, feltételes móddal és különböző interakciós kifejezé-
sekkel. Ebben a dolgozatban egyrészt arra szeretnék rámutatni, hogy a modális
rendszert felépítő nyelvi eszközök elsajátítása hogyan valósulhat meg a nyelvtá-
nulás során, másrészt arra, hogy ezeket az elsajátított nyelvi eszközöket milyen
beszédhelyzetben, szituációban lehet a leginkább megragadni, azaz hogyan tudja
a diák hasznosítani a megszerzett elméleti ismereteit.

Kulcsszavak: modalitás, modális rendszer, kommunikáció, nyelvi eszközök,
beszédhelyzet

Szilágyi Szilárd

HASONLÓ MOTÍVUMOK *DEDE KORKUT* KÖNYVÉBEN ÉS A RÉGI MAGYAR JOGI, TÖRTÉNELMI ÉS NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOKBAN

A cikkemben néhány olyan közös motívumot mutatok be, amelyek a *Dede Korkut* könyve című középkori azeri–török eposzban és az archaikus magyar (székely) jogszokásokban, középkori geszta- és krónikairódmunkban, népmondáinkban, népballadáinkban és népmeséinkben is megtalálhatók. A tanulmány elején röviden bemutatom a *Dede Korkut* azeri–török *oguznáme* eredetével, keletkezésének korával, fennmaradt két példányával, műfaji jellegzetességeivel kapcsolatos tudnivalókat, kitérve arra is, hogy ezen műben nagy számmal találkozunk a hőméroszi eposzokkal, a Sáhnáméval vagy a germán–skandináv eposzokkal közös epikai elemeket, sőt egyes történetek majdnem teljes egészükben megegyeznek valamelyik, a világirodalomban nagy ismertségnek örvendő eposz egy epizódjával (például a *Dede Korkut* 8. történetének utolsó része az *Odüsszeia* Polüphemosz történetével). Ezután röviden felsorolom a *Dede Korkut* könyve egyes történeteinek epizódjai és a középkori székely szokásjog, a magyar geszták, krónikák, népmondák, népballadák és népmesék egyes motívumai között található párhuzamokat,

amelyekre a korábbi kutatások nem figyeltek fel. Ezután röviden összehasonlítom a *Dede Korkut könyve* 12. történetében bemutatott szállásfelpredálással járó csoportos büntetés-végrehajtást a székelyek középkori jogszokásával, amely házának és javainak csoportos lerombolásával büntette a közösségnek ártót; a 11. történetben bemutatott oguz buzogányos kapubetörést a *Botond-monda* hasonló jelenetével; valamint a 10. és 11. történet a hősnek hatalmas erőt kölcsönző mély sámáni álmát a magyar *Veres Jóska balladájának* mély alvásával, *rejtőzésével*. A jelen írás terjedelmi követelményei nem engedik meg, hogy a fentebb tárgyalt hasonlóságokat, közös motívumokat részletesen elemezzük, ezek okait kifejtjük, ezért ezekkel külön-külön szeretnék a jövőben foglalkozni.

Kulcsszavak: Dede Korkut, népmesék, balladák, összehasonlító motívum-kutatás

Maria Simina-Suciu

MULTIMODALITATEA. UN MIJLOC PENTRU ASIGURAREA COMPREHENSII LA NIVELUL A1

Predarea și învățarea limbii române ca limbă străină reprezintă o provocare, atât pentru profesori, cât și pentru elevi/studenți. Pentru asigurarea comprehensiunii și achiziției optime a noilor elemente lexicale, e necesar să apelăm la cât mai multe strategii de predare. Întrucât metoda traducerii nu are un succes garantat, din cauza unor expresii intraductibile, pe de o parte, iar, pe de alta, a lipsei de limbă de contact dintre student și profesor, așa cum se întâmplă de ne-numărate ori în cazul celor din anul pregătitor, suportul vizual este vital în predarea vocabularului. Astfel, predarea multimodală devine un instrument extrem de util în asigurarea comprehensiunii, în special la nivelul A1, unde, în cele mai multe cazuri, microlimba nu reușește să transpună transparent elementele lexicale vizate în cadrul activității noastre de predare. În plus, pe lângă predarea propriu-zisă, etapele de fixare și verificare sunt și ele părți esențiale. Și aici, mijloacele multimodale constituie baza unor activități care revitalizează cursul, îndemnându-i pe elevi/studenți să fie mai implicați și activi. Pornind de la aceste premise, articolul va propune câteva activități care să ilustreze impactul multimodalității. Printre aceste activități se numără utilizarea platformelor online, a celor multimedia, cum ar fi www.youtube.com, dar și utilizarea jocurilor, fie pe platforme, fie realizate fizic. Toate acestea au ca scop nu doar predarea, ci și fixarea și evaluarea vocabularului. Pe lângă scopul didactic, se adaugă și puțină ludicitate în cadrul cursului, ceea ce îi face pe elevi/studenți să se simtă mai puțin presați, devenind mai activi și mai relaxați.

Cuvinte-cheie: nivelul A1, multimodalitate, microlimbă, comprehensiune, traducere

Szilveszter László Szilárd

TRANSCENDENCIA A MODERN FILOZÓFIÁBAN ÉS KÖLTÉSZETBEN

Előadásom a 20. századi magyar líra szakralitáshoz fűződő viszonyának elméleti megközelítésére, a különböző transzcendenciakoncepciók vázlatos elemzésére vállalkozik, különös tekintettel az irodalom és transzcendens kapcsolatának, illetve a transzcendencia horizontális és vertikális dimenzióinak bemutatására. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy az ún. „istenkereső” vers a második világháború előtti időszakban mennyiben hoz változást a magyar költészetben a felvilágosodástól a 20. század elejéig tartó időszak poétikai törekvéseihez képest. Molnár Tamásnak a *comprehensor* (beavatott) és *viator* (zarándok) fogalmaiból kiindulva, elemzésem párhuzamokat keres a modern filozófia és művészet, Isten és ember kapcsolatának értelmezési kísérletei között, megalapozva a *confessor* (vallomástévő) beszélői pozíciót, mint jellegzetesen a 20. század első felének magyar lírájára érvényesíthető alkotói irányultságot.

Kulcsszavak: magyar költészet, modern filozófia, szakralitás, egzisztenciális válság, transzcendencia

Susana-Monica Tapodi

OCHII MONEI – ROMANUL INIȚIERII ȘI MODELUL EXEMPLAR AL TRANSMITERII CULTURII

Cel de-al doilea roman al istoricului de artă Thomas Schlessler, „Ochii Monei” din 2024, conține o povestire în ramă. Acțiunea din cadru prezintă un an din viața eroinei, o fetiță de zece ani, pe care o pândeste pericolul orbirii. Părțile intercalate sunt 52 de eseuri inedite despre artă. Volumul de aproape 500 de pagini conține reproducerile unor capodopere din trei muzee pariziene Luvru, Orsay și Beaubourg contemplate și studiate săptămânal de Mona în compania bunicului ei, Henry, care – în loc de psihiatru – își tratează nepoata prin forța esteticului. Acest om erudit și înțelept o ajută să descopere esențialul celor 52 de opere, frumusețea și conținutul lor cultural, etic și filosofic. Tablourile lui Leonardo da Vinci, Sandro Botticelli, Johannes Vermeer, Frans Hals, Francisco Goya, Jaques- Luis David, Caspar David Friedrich, William Turner, Gustave Courbet, Claude Monet, Frida Kahlo sau Marina Abramovici, statuile lui Michelangelo sau Brâncuși sunt prezentate în roman atât prin *ekphrasis* cât și prin dialogul celor doi. Bunicul o lasă pe Mona ca – după o contemplare tăcută de un sfert de oră – să-și formuleze observațiile și întrebările legate de opera de artă văzută, iar apoi schițează contextul istoric și artistic al nașterii acesteia pentru o mai bună înțelegere.

Cuvinte-cheie: transmitere, însușire, cultură, artă/ Transmission, Learning, Culture, Art

Torda Dorina

**AZ IDEGENSÉG ELBESZÉLÉSÉNEK VÁLTOZATAI KUN
ÁRPÁD *TAKARÍTÓ FÉRFI* CÍMŰ REGÉNYÉBEN**

Kun Árpád *Takarító férfi* című regénye egy magyar család történetét követi nyomon, melynek tagjai egy jobb élet reményében Norvégiába költöznek. A történet középpontjában az idegenség élménye és az új környezethez való alkalmazkodás áll, amelynek során a szereplők kénytelenek szembesülni nemcsak a külső, kulturális különbségekkel, hanem saját belső határaikkal és félelmeikkel is. A regény érzékeny módon mutatja be azt a folyamatot, ahogyan a család tagjai – különösen a családfő – igyekeznek új identitást kialakítani egy idegen nyelvű és értékrendű társadalomban.

A szerző részletesen ábrázolja a kulturális és társadalmi különbségek megélésének finom, gyakran fájdalmas mozzanatait, amelyek egyaránt jelen vannak a mindennapokban, a munkahelyi és szociális kapcsolatokban, valamint a családon belüli viszonyokban is. Ezek a helyzetek nemcsak próbatételként jelennek meg, hanem fejlődési lehetőségként is, amelyek révén a szereplők újfajta megértésre, elfogadásra és önreflexióra tesznek szert. Ahogy a történet előrehalad, egyre világosabbá válik, hogy a regény központi alakja, a családfő nemcsak külső értelemben próbál meg beilleszkedni, hanem belső küzdelmet is folytat önmagával. A történet így nemcsak egy család beilleszkedési története, hanem mélyebb egzisztenciális kérdéseket is boncolgat: identitás, hovatartozás, kapcsolatok és az ember helye a világban. A regény tehát az idegenséget nem pusztán elidegenítő, negatív tapasztalatként ábrázolja, hanem olyan gazdag élményanyagként, amely lehetőséget kínál az önismeretre és a másik ember megértésére. A különbségekkel való szembesülés új nézőpontokat nyit meg és újfajta empátiára tanít. A dolgozat célja, hogy feltárja, miként jelennek meg a regényben a helyváltoztatásból, az idegenség megéléséből és a migrációs tapasztalatból fakadó belső és külső konfliktusok. A vizsgálat során kiemelt figyelmet kap a kulturális átmenet, az új társadalomba való beilleszkedés nehézségei, valamint az ezekből fakadó kommunikációs akadályok és identitásválságok. A szöveg elemzése révén láthatóvá válik, hogy a *Takarító férfi* nemcsak egyéni sorsok tükrében mesél az idegenségről, hanem tágabb társadalmi és egzisztenciális dimenziókban is értelmezhető kérdéseket vet fel.

Kulcsszavak: migráció, idegenség, helyváltoztatás, sztereotípiák, elszigeteltség

Valentin Trifescu

**RELATIA MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL CU ARTA
CONTEMPORANĂ. SCURT ISTORIC (DE LA ÎNCEPUTURI
PÂNĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA)**

În studiul de față am încercat realizarea unui scurt istoric al modului în care s-au dezvoltat colecțiile de artă contemporană ale Muzeului Național Brukenthal,

de la întemeierea acestora, în timpul baronului Samuel von Brukenthal, și până în anii '40 ai secolului al XX-lea. S-a pus accentul pe achizițiile de artă contemporană, de la fiecare epocă istorică, și pe politicile de achiziții ori de realizare a unor expoziții, care au imprimat un anumit specific colecțiilor Muzeului Național Brukenthal. Au fost avute în vedere și aspecte legate de istoria ideilor, istoria gusturilor ori de influența politicului în artă și în cultură.

Cuvinte-cheie: Muzeului Național Brukenthal, achiziții, colecții

Valnerné Török Eszter

TRANSZNACIONALITÁS ÉS KULTÚRAKÖZVETÍTÉS A BERLINBEN ÉLŐ MAGYAROK EGY INFORMÁLIS KÖZÖSSÉGÉBEN

Az asszimiláció és identifikációs integráció lineáris fogalmaival ellentétben napjaink tudományos diskurzusában egyre gyakrabban előforduló fogalom a *hibriditás* és a *transznacionalitás*. Ezen fogalmak mögött egészen más kötődések és térhasználat rejtőzik, mint a korábban használt identitásnarratívákban. A hibriditás a hibrid identitások, vagyis többszörös, állandó átalakulásban lévő kötődések kialakulását jelenti. A hibriditás elméletét a posztkolonialista kutatások kiemelkedő egyénisége, Homi K. Bhabha vezeti be, aki a kulturális identitást nem mint egységes, egy gyökérből eredeztethető identitást értelmezi, és elszakad attól az elképzeléstől, hogy a nyelvet, a kultúrát vagy a kulturális identitást egy meghatározott, zárt térhez kösse. A hibridizáció folyamatában különböző identitások keverednek és eltérő kultúrák egymás befolyása alá kerülnek. A transznacionalitás egyének és csoportok nemzetállami határokon átvélő kapcsolatrendszerre, mely mind a kibocsátó, mind a befogadó országokra, valamint magára a migrációra hatással van. A koncepció arra épül, hogy a migráció és integráció nem lineárisan végbemenő folyamatok, hanem elképzelhető a migrációs háttérrel rendelkezők többszörös ingázása, valamint a források és emberek többirányú áramlása nemzetállamok között. A transzmigránsok jellemző vonása, hogy bizonyos gyakorisággal határokon átvélő aktivitást mutatnak. Ilyen transznacionális terek tárulnak fel, és többnyire ilyen terekben mozognak a Berlinben élő magyarok is. A tanulmány az elméleti keret bemutatása után felvázolja a berlini diaszpórában élő magyarok informális csoportjának körében végzett kutatás egyes kérdéseit. A vizsgálat célcsoportja a Berlini Szalon közönsége. A félig strukturált interjúk anyagának elemzése során bemutatásra kerülnek a közösség tagjainak identitás- és térkonceptiói. A vizsgált minta alkalmas arra, hogy jellemző problémaköröket, tipikus megközelítéseket, attitűdöket, életfelfogásokat, érvkészleteket és irányokat dokumentáljon egy adott időszakra és közösségre vonatkoztatva.

Kulcsszavak: identitás, hibriditás, transznacionalitás, kultúraközvetítés, diaszpórakutatás

Andrei-Călin Zamfirescu

**ONTOLOGII ALE LIMBAJULUI ȘI QUÊTES LINGVISTICE
ÎN TRATATUL DANTESC DE VULGARI ELOQUENTIA**

Angajat în procesul decorticării sistematice a liniamentelor evolutive defini-torii pentru lingvistica modernă timpurie, orice istoric meticolos al disciplinei se va fi întâlnit, reiterativ, cu un *datum* contrariant: anume, cu faptul că morfismele pozitivistice care vor fi ajuns să sedimenteze, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, epistemologia normativă a lingvisticii *qua* sferă științifică fundamentată empiric, nu vor fi constituit decât o excrescență tardivă, legată filogenetic, *ab origine*, de un stratum metodologic subiacent, patronat de spectrul speculației generative gratuite sau de cel al asocierilor ideatice libere. Analizând punctele de germinație medievală ale lingvisticii, aceste filoane deontologice atât de friabile pentru dispoziția științifică post-industrială se vor fi prezentat ca nodurile teoretice dominante ale proaspăt-născutei discipline. Reprezentativă pentru această stare paradigmatică rămâne voluminoasa operă a lui Isidor din Sevilla, *Etymologiae*. Articulate în acord cu supozițiile metafizice ale acesteia, alte manuscrise centrate pe hermeneutica limbajului, compuse până la amurgul Evului Mediu, vor fi asigurat continuitatea istorică a palierelor ideatice dezvoltate și diseminate de Sfântul Isidor. Opera minoră a lui Dante se poate constitui drept o astfel de bornă de referință, interdisciplinaritatea unor tratate (proto-)lingvistice precum *De vulgari eloquentia* impunându-se, totodată, ca exemplificări de prim rang ale afinităților gândirii medievale pentru epistemologii mozaicale sau sinergice. Prezentul expozeu va căuta nu doar să readucă în discuție valențele teologale, mito-semantice sau ontogenetice ale tratatului, ci și să reabiliteze imaginarul său speculativ nu atât ca praxis științific arhaic, ci ca o încercare temerară de a delinea o teorie metafizică a comunicării.

Cuvinte-cheie: Dante, teoria medievală a limbajului, istoria lingvisticii, filozofia limbajului, teologia limbajului

Zékány Krisztina

**A NYELVÉRINTKEZÉS SAJÁTOSÁGAI
A SOKNEMZETISÉGŰ KÁRPÁTALJÁN**

A Kárpát-medence gazdag nyelvi és kulturális sokszínűsége páratlan érték. Dolgozatom a magyar nyelv Kárpát-medencei helyzetéről szól, különös tekintettel Kárpátaljára, ahol a nyelvi interakciók a legintenzívebbek a többnemzetiségű környezet miatt, és nemcsak a közös történelmi múltra épülnek, hanem a jelenlegi együttélés alapját is képezik. A politikai változékonyságnak köszönhetően az elmúlt száz évben az amúgy is színes nemzetiségi paletta mesterségesen is bővült, hiszen Kárpátalján tizenhétszer változott a hatalmi rend, öt ország államnyelvét használták rövidebb-hosszabb ideig. Minden korszaknak megmaradt

a nyoma. A legtermészetesebb dolog, hogy ha édesanyám a Sztálin térre készül, én vele tartok az Újraegyesülés térre, a lányom is jön velünk, de ő Petőfi térnek ismeri. A nyelvek egymásra hatásának következményeként nem csupán a kárpátaljai magyarok beszédében halmozódtak fel idegen nyelvi elemek, számtalan olyan magyar szó, szókapcsolat és frazeológiai egység honosodott meg a régió többi nyelvében is, amelyek máig a mindennapi kommunikáció részei. A folytonos érintkezésnek köszönhetően kialakult egy „kárpátaljai nyelv”, amelyet a helyiek az általuk beszélt nyelvekből variálnak aszerint, hogy a beszédpartner éppen milyen nyelvtudással rendelkezik. A magyar nyelvű kölcsönszavak idővel hozzáidomulnak a kárpátaljai ukrán, ruszin, román, szlovák nyelvjárások fonetikai és morfológiai szabályaihoz. Ennek eredményeképpen egy-egy szónak akár járásonként, falvanként lehetnek változatai. A dublettek pedig tovább színezik a „kárpátaljai nyelvet”. A nyelvi, etnikai kontaktus természetes velejárója, hogy az együttélés során tanulunk egymástól, átveszünk nyelvi és viselkedési mintákat, nyelvhasználatunkban interferenciajelenségek tapasztalhatóak. A két vagy több nyelv párhuzamos és mindennapi használata sajátos nyelvi döntéseket és viszonyulásokat eredményez. Ilyen a nyelvválasztás, a nyelvcseré és a nyelvkeverés jelensége is.

Kulcsszavak: Kárpátalja, nyelvérrintkezés, nyelvi kontaktusjelenségek, hungarizmusok, dublettek

ABSTRACTS

Julianna Borbély – Edit Debrenti – Erzsébet Szász

INTERNATIONALIZATION IN ROMANIAN PRE-UNIVERSITY EDUCATION: GOOD PRACTICES AND LITERATURE REVIEW

The study examines internationalization strategies and mobility programmes in Romanian educational institutions focusing on the differences between Hungarian and Romanian language schools. The implementation of international mobility initiatives in four educational institutions is being examined. Using qualitative research methods, the study explores the scope and characteristics of international mobility programmes. It explores the links between school type, institutional management, pedagogical expertise, and the implementation of mobility programmes. It also sheds light on the objectives pursued by these programmes. The research also shows that implementation strategies, visibility, and dissemination differ between Hungarian and Romanian language schools.

Literature on mobility schemes suggests that mobility contributes to the development of professional competencies and multicultural sensitivity, enhancing pupils' future employability prospects. Of particular importance are the innovative teaching methods and 21st-century skills initiatives under Erasmus+, which have a positive impact on social inclusion and active citizenship.

Keywords: internationalization, mobility programmes, Erasmus+, cultural diversity, modernization of education, European integration, comparative research in education

Zsuzsanna Dégi – Enikő Pál – Erika-Mária Tódor – Ingrid Tomonicska

INTERNATIONALIZATION AS TRANSMISSION OF KNOWLEDGE. LESSONS FROM AN INTERNATIONAL PROJECT

The present paper investigates the process of internationalization as a form of institutional learning in Hungarian-language schools in Romania, based on case studies conducted at Benedek Elek Pedagogical Lyceum of Odorheiu Secuiesc and József Attila Elementary School of Miercuera Ciuc. The research conducted in the framework of an Erasmus+ project (2024-1-HU01-KA220-HED-000248326 OKTAV) aims to examine the impact of internationalization approaches on the professional development of those involved in different international programmes, particularly concerning the development of English communication and digital competences, as well as on the organizational and curricular dynamics of the institutions. Although the two schools under scrutiny show different internationalization tendencies (one privileging cross-border

relations with Hungarian communities, emphasizing the identity component, the other adopting an integrative European strategy), it is unanimously agreed that internationalization in pre-university education contributes significantly to the consolidation of a European educational culture and to the formation of a multilateral perspective on the educational act, especially in multi-ethnic and multilingual contexts. Despite the current shortcomings of this process within the Romanian education system (such as limited financial and human resources, administrative difficulties, and language barriers), the openness towards international trends is growing, and internationalization is increasingly becoming a sustainable institutional development strategy.

Keywords: internationalization, Hungarian education in Romania, transmission of knowledge, European and global citizenship

Péter Glück

**INTRODUCTION TO THE FORMAL AND THEMATIC
ANALYSIS OF REPETITION AND SILENCE IN SZILÁRD
BORBÉLY'S *HOSSZÚ NAP EL* [LONG DAY AWAY],¹ AT THE
INTERSECTION OF LANGUAGE AND MUSIC**

This paper investigates Szilárd Borbély's early book of poems *Hosszú nap el* [Long Day Away], focusing on its motifs and formal articulations of silence, and its potential reinterpretation through a musicological lens. I argue that such a reading positions Borbély on a literary axis alongside Pilinszky, Rilke, and Celan. The initial point of departure is the Kol Nidre prayer text, which raises the central question: how do various forms of suspended speech – silence, repression, unuttered words – become central not only thematically but also structurally? The volume connects the idea of silence with existential and transcendent concerns, particularly through the subject's confrontation with guilt and death, and the possibility of religious forgiveness. Thematically, the volume is shaped by the annually recurring *Hosszú nap* [Long Day] of Yom Kippur and the cyclical return of sin and forgiveness. Formally, repetition and recurring absence appear in unmarked stanzas that recur in various forms and on smaller linguistic levels. Drawing on the differing media of music and literature – sound versus language –, I reinterpret these structures using concepts from music theory. The organization of music through time and repetition highlights alternative modes of meaning-making, concerning especially silence and interruption. A fugue-like structure can be discerned at several moments: motifs reappear as independent voices, interacting through delay, distortion, and layering. Ultimately, *Hosszú nap el* [Long Day Away] may be understood as a poetic space where silence operates not as mere absence but as a dynamic generator of meaning through repetition,

1 Translated by the author of the paper.

variation, and formal disruption – situated at the intersection of poetic and musical expression.

Keywords: poems by Szilárd Borbély, repetition, silence, repression

Tamara Hardi-Magyar

HUMOUR IN RELIGIOUS DISCOURSE

The study examines the role of humour within the little-researched domain of religious language use, drawing on examples from several denominations (Jewish, Protestant, Catholic). Its aim is to explore the linguistic functioning of humour on multiple levels – lexico-semantic, syntactic, pragmatic, and stylistic –, with particular attention to ecclesiastical communications and everyday religious discourse. The analysis relies on both written and oral sources (anecdotes, jokes, ecclesiastical utterances, papal examples) and posits that humour in religious communities is not an exception but a recurrent communicative resource. From a pragmatic perspective, the author analyses how speech-act categories (directives, interrogatives/rogatives, commissives/promissives, performatives) operate: how they create the preconditions for a punchline, trigger perlocutionary effects, and shape the participants' mutual positioning. The findings align with Attardo's well-known observation that "the most obvious function of humour is to create solidarity among the participants"; across the corpora examined, this function supports understanding and dialogue across denominational boundaries. The study concludes that humour is an integral part of religious language use: simultaneously didactic, relationship-building, and conflict-mitigating. Consequently, further corpus-based comparative research is warranted from both linguistic and theological perspectives.

Keywords: religious language use, pragmatics of humour, speech acts, Jewish and Christian humorous narratives, ecclesiastical communication

Carina-Maria Josan

POETRY METAMORPHOSES UNDER THE DIGITAL SPECTRUM

Poetry, in its turn, enters the interrogative sphere of digital expressivity and possibilities. The digital sphere imposes a form of interrogation upon the individual identity and the poetic intention, but also upon the artistic act/gesture in itself, thus generating radical metamorphoses unto the poetic form and expression. Moreover, the digital spectre and the literary modes of integrating it in a poetic discourse can even question the idea of experiment in itself and its validity, because the digital language functions under its own rules, while the poetic discourse becomes peripheral. The poetic expression represents a specific form of transmission, but its nature and functionality are questioned through the digital(/digitized) language. For the exploration of these cultural and aesthetic

metamorphoses, several contemporary poetic volumes will be analysed such as Cătălin Şuteu's *apelofob*, Dmitri Miticov's *Dmitri: INTJ/Extincție*, Florentin Popa's *Dezintegrare*, and Sutta and Bogdan Tiutiu's *Mai ales că totul se poate dizolva în orice clipă*. These volumes represent different forms in which the individual relates to the poetic discourse (and vice versa), and also modes of integrating digital elements in the poetic body. Thus, the scope of the paper aims at capturing and analysing the metamorphoses identified in the contemporary poetic discourse, focusing on the volumes mentioned above, and, at the same time, aims at initiating interrogations upon the nature, scope, and intentions of the artistic gesture within a digital paradigm.

Keywords: digitalization, poetical language, experiment, identity, intentionality

Ioana Jieanu

ROMANIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN GERAGOGY EDUCATION: CHALLENGES AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The study *Romanian as a Foreign Language in Geragogy Education: Challenges and Development Perspectives* examines the unique characteristics of teaching Romanian as a foreign language to senior learners, focusing on possible age-related barriers and learning difficulties that may be encountered in gerontological education, as well as on the solutions to overcome these challenges. The presentation proposes parts of teaching scenarios, classroom practices, activities and materials that can be used in the transmission of Romanian language concepts to pre-A1 and A1 senior learners. The article is based on the experience of teaching Romanian as a foreign language to a group of six students aged between 58 and 78 years, within the programme *Modra fakulteta*, which took place at the University of Ljubljana in the academic year 2024–2025. The aim is to outline and validate on a small scale an effective model of teaching Romanian as a foreign language to this age group. The study revealed that a positively perceived teaching performance should include creating a friendly and supportive atmosphere, adapting materials and pace of teaching to the target group, establishing a partnership with learners, sensitivity to the limitations and barriers of older learners, and respect for their wishes and needs. Adapting the interlanguage to the learners' level of study, as well as the use of playful and practical elements in practising communication in Romanian, were the key to the success of the RLS course.

Keywords: teaching Romanian as a foreign language, senior learners, effective teaching models

Julianna Joó

AN INCLUSIVE APPROACH TO ART EDUCATION

Museums have undergone a significant paradigm shift in the 21st century. In addition to their traditional tasks, social engagement, interactivity, digital technology, accessibility, and inclusion are playing an increasingly important role. Inclusion extends to society as a whole and aims to make cultural heritage accessible to everyone through museums. From the very beginning, it has been important for the Education Department of the Museum of Applied Arts to make the world of applied arts accessible to everyone, which is why they have been organizing programmes for the blind and visually impaired since 2008. In line with this approach, in 2024, museum educators developed an art education programme for Ukrainian children currently living in Hungary due to the war, in the spirit of equal opportunities and equal access.

The indirect aim of inclusive and diverse art is to support the extra-curricular engagement of the Ukrainian pupils (aged 7 to 14) attending Hungarian schools, in museum learning activities, in the spirit of equal opportunities and equal access.

Keywords: museum education, art, cultural mediation, understanding, inclusive museum

Zsombor Lábadi

DIALOGUES FROM PALICS IN OTTÓ TOLNAI'S *MODESTY JEWELLERY 2. THE LORD'S TROUSERS. THE AUTHOR'S, CHARACTERS, AND THE READERS' PERSPECTIVES*

The study examines the narrative characteristics of Ottó Tolnai's novel "Szeméremékszerek 2. Az úr pantallója" ("Modesty Jewellery 2. The Lord's Trousers"), highlighting how the narrator, standing above the events, is followed by recurring narrative patterns and techniques. In Tolnai's works, numerous smaller episodes, lyrical insertions, and commentaries appear, which together shape the world of the novel. The author's voice is often complemented or counterbalanced by the characters' remarks, and the relationships between the characters and the narrator can be described using the concept of naturalization, because strange, marginal figures become part of the narrative's natural order. According to Jonathan Culler's theory, these unusual narrative patterns become familiar, and their cultural and artistic significance can be interpreted. On the periphery, "infaustus" (unfortunate) heroes in Tolnai's prose gain emphasis, and the customs, concepts of beauty and values of the local community become important points of reference.

The study also examines the relationship between the narrator and the characters from the perspective of mediation: even when the boundary between the

narrator and author is often blurred, the local culture, traditions, and community values are mediated through the narrative. The peculiarities of the periphery and the everyday experiences of marginal lives become central. Tolnai's region thus appears as a unique, poetic world, where the author's sensitivity and the values of the community and the individual both receive significant emphasis.

Keywords: cultural mediation, accumulation, fusion, exchange of ideas

Georgiana Lungu-Badea

IDENTITY, OTHERNESS, AND INTERCULTURAL TRANSFER IN TRANSLATION

This study aims to analyse translation situations strongly marked by cultural and linguistic barriers. First, the meanings of the key operational concepts mentioned in the title of the paper – identity, otherness, and intercultural transfer – will be clarified. In the next stage, we will examine, on the one hand, how translation reflects the identity of the source text and negotiates its transfer into the target language and, on the other hand, the relationship between source and target cultural fluctuations. The illustration of the impact that cultural elements have on the transmission of cultural content will also take into account the effect of globalization on identity and otherness in translation. Assessing how the intercultural transfer of cultural elements (culturemes, memes, realia) contributes to better communication between languages and cultures not only provides a deep understanding of the process of intercultural negotiation in translation but also, by stimulating dialogue and collaboration between specialists in the linguistic, cultural, and technological fields, shows how complex intercultural translation is. In conclusion, emphasis will be placed on the new perspectives opened up by the study of transfer, on rethinking the role and impact of translation in a globalized world where AI generative translation predominates.

Keywords: cultural and linguistic barriers in translation, identity, otherness, intercultural transfer

Alexandra Mărginean

CODESWITCHING OR THE COMPENSATORY STRATEGY THAT “UNITES” US. ALTERNATING LINGUISTIC CODES IN ORAL INTERACTION IN ROMANIAN AS A FOREIGN LANGUAGE (RLS) AMONG NON-NATIVE SPEAKERS AT A1 LEVEL

Oral interaction, or speaking in general, is a challenge that non-native speakers face at the discourse level when they want to convey a message but encounter linguistic (lexical) barriers. However, they manage to cope with these lexical challenges by using various communication strategies, including codeswitching or language code switching. In the present study, we aim to take

a closer look at how this popular strategy works for non-native speakers at A1 level. We will try to show that codeswitching is not a mistake but a natural attempt to maintain fluency and to “naturalize” oral discourse, especially at level A1. In general terms, codeswitching refers to the use of a word strictly from L1 (native language) or from another L2 (foreign language). It can be a single word, in the middle of a sentence, it can be just a phrase or a lexical structure, or it can be a whole sentence: „un tablou care este ... äää ... äää pictat ... äää dar poate că nu este finished”. As a rule, there is a convention for the use of this strategy, in the sense that the language in which this strategy is carried out must be known by both interlocutors, out of respect for the one to whom the message is addressed. In general, alternating linguistic codes is a method that the VNN uses either to maintain fluency in a conversation or to provide the most accurate information to the interlocutor, who has not initially understood the message, by using structures, even whole sentences, in another language. In the latter situation, in which the VNN tries to explain the meaning of a word by appealing to another L2, or perhaps even the same L1 (the native language shared by both), we can talk about linguistic mediation, which is very common at level A1.

Keywords: interlanguage, communication strategies, non-native speakers, language code switching, second language acquisition

Orsolya Milián

MONSTERS' DANCE – THE LEGACY OF *THRILLER*

Although music videos are often thought of as short-lived, easily forgettable, and disposable audio-visual advertisements, over the decades, there emerged several valuable, high-quality works that have marked a turning point in the history of music videos and continue to shape global culture today. One of these is the music video created for Michael Jackson's song *Thriller* (John Landis, 1983), a nearly 14-minute version of which established the form of the big-budget, long-form, sophisticated narrative music video and also paved the way for African-American musicians to appear on the US television music channel MTV. *Thriller* was a huge success in the 1980s, and the popularity of the music video has continued to this day, with animated short films (*Shrek: Thriller Night* [Sean Bishop, Gary Trousdale, 2011]; *Sing: Thriller* [Garth Jennings, 2024]), music videos, flash mobs, YouTube and TikTok videos, and even as part of prison therapy. In the first part of my essay, I will outline why and how *Thriller* made music video history in 1983, and then I will explore the elements of the music video that are still with us today. Contemporary, multigenerational remakes of *Thriller* clearly cherish and perpetuate the memory and cultural legacy of Michael Jackson, the “King of Pop”, but give new meanings and cultural functions to the music video created 43 years ago.

Keywords: video clip, cultural heritage, remakes, Michael Jackson, *Thriller*

Levente Pap

**IN THE SHADOW OF THE HABSBURGS: EARLY
CHRISTIAN REMINISCENCES IN THE FORMATION
OF ROMANIAN NATIONAL IDENTITY**

In the midst of the realities of religious and national diversity in 17th and 18th-century Transylvania, the position of the Romanians had become a central issue. The Habsburg rule created a new situation, with Catholics hoping for the dominance of their community, but Protestants maintaining their influence. The Romanians, who formed a significant community, were struggling for religious and political recognition. The establishment of the Greek Catholic Church was a milestone in the development and consolidation of Romanian identity. Under these circumstances, the question of origin became an important weapon. In our paper, we would like to shed light on the ways in which the theory of Roman and early Christian continuity emerged and shaped the narrative of national identity.

Keywords: continuity, early Christian reminiscences, identity, Transylvania

Senida Poenariu

**STRATEGIC PROXIMITIES: “PROFIT DE L'APPROPRIATION” AND
THE RECONFIGURATION OF INTELLECTUAL TRADITIONS**

In this study, I propose a comparative analysis of the strategies through which intellectuals build their symbolic capital, starting from the theoretical models developed by Pierre Bourdieu and Edward Said. The study explores how Thomas Pavel, an exponent of the Romanian 1960s literary generation, initially used the structuralist paradigm to consolidate his prestige and professional image, both before and after leaving Romania. Subsequently, he radically distanced himself from this paradigm. Furthermore, the paper examines two other models of “efficientization” and redirection of symbolic capital, namely the relations between Tzvetan Todorov (Russian Formalism) and respectively Julia Kristeva (Mikhail Bakhtin).

Keywords: symbolic capital, Pierre Bourdieu, Thomas Pavel, the 1980s literary movement

Réka Pupp

**LINGUISTIC EXPRESSIONS OF MODALITY IN HUNGARIAN
AND THEIR ROLE IN COMMUNICATION**

Language learning and communication are closely interconnected. The meaning of linguistic elements often depends on context and, in some cases, cultural background. Therefore, students must not only understand words and grammatical structures but also learn when and how to use them appropriately.

Modality, or the modal system of language, is one of the cornerstones of communication. It determines how the speaker relates to the information they convey. Modality helps express certainty, probability, possibility, obligation, permission, intention, and emotions, making communication more nuanced and precise. As a result, modality plays a key role in interpreting messages and ensuring successful interactions. During communication, modality subtly adjusts messages, conveying the speaker's uncertainty or conviction. It can soften the direct impact of commands or criticism and express the speaker's attitude towards the conveyed information. Modality also influences the listener's reaction and indicates the relationship between speaker and listener (e.g. hierarchy, respect, or familiarity). Modality can be expressed through various linguistic tools such as modal verbs, adverbs, adjectives, discourse markers, conditional mood, and interactional expressions. In this paper, I aim to highlight, on the one hand, how the linguistic tools that make up the modal system can be acquired during language learning. On the other hand, I will explore the speech situations and contexts in which these acquired linguistic tools can be most effectively applied, demonstrating how students can utilize their theoretical knowledge in practice.

Keywords: modality, modal system, communication, linguistic tools, speech situation

Szilárd Szilágyi

SIMILAR MOTIFS IN THE AZERI-TURKISH

**BOOK OF DEDE KORKUT AND THE OLD HUNGARIAN LEGAL,
HISTORICAL, AND FOLKLORIC TRADITIONS**

In this article, we present some common motifs found in the medieval Azeri-Turkish *Book of Dede Korkut* and the archaic Hungarian (Szekler) legal customs, medieval gestae and chronicles, folk legends, ballads, and Hungarian folk tales. At the beginning of the paper, I briefly introduced Dede Korkut's Azeri-Turkish *Oguznâme*, its origins, the period it was written down, the two surviving manuscripts, issues related to its literary genre, mentioning that in this work we can find a large number of motifs in common with Homeric epics, *Shahname* and the Germanic-Scandinavian epics. Moreover, some of the stories of the *Book of Dede Korkut* are almost entirely identical with episodes from some of the known epics in world literature (for example, the last part of the 8th story of the *Book of Dede Korkut* is almost identical with Ulysses's adventure in Polyphemus's cave in *Odyssey*). Next, I briefly listed the parallels between different episodes of the *Book of Dede Korkut* and medieval Szekler customary law, Hungarian medieval gestae and chronicles, folk legends, folk ballads, and folk tale motifs, which had not been noted in previous research. I attempted a comparison of the verdict according to which the community would ransack the house of the one who rebelled, committing also a homicide in story 12 of the *Book of Dede Korkut*, and

the medieval Szekler custom of punishing the one who jeopardized the liberties of the community by destroying his house and possessions as a group. I also compared the motif of destroying the enemy's gate with a mace in *Dede Korkut's* 11th story with the similar scene of the Hungarian Botond legend from Hungarian gestae, chronicles, and folk legends. Furthermore, the hero's deep shamanic sleep that gives him extraordinary power in the 10th and 11th stories of the *Book of Dede Korkut* were compared with the similar motif from the Hungarian ballad about Jóska Veres. However, I have not analysed the similarities and common motifs discussed above, nor have I explained their causes in detail, but I would like to treat them separately in an upcoming paper.

Keywords: *Dede Korkut*, the Szekler, common elements, legal customs, fairy-tale motifs

Maria Simina-Suciu

MULTIMODALITY. A MEANS OF ENSURING COMPREHENSION AT LEVEL A1

Teaching and learning Romanian as a foreign language is a challenge for both teachers and students. In order to ensure optimal comprehension and acquisition of new lexical items, it is necessary to use as many teaching strategies as possible. Since the translation method does not guarantee success due to untranslatable expressions on the one hand and the lack of contact language between student and teacher on the other, as is often the case in the preparatory year, visual support is vital in teaching vocabulary. Thus, multimodal teaching becomes an extremely useful tool in ensuring comprehension, especially at level A1, where, in most cases, micro-language fails to transparently convey the lexical items targeted in our teaching. Moreover, in addition to the actual teaching, fixing and checking stages are also an essential part. Here again, the multimodal means form the basis of activities that revitalize the course, encouraging students to be more involved and active. Based on these premises, the article will propose some activities to illustrate the impact of multimodality. These activities include the use of online platforms, multimedia platforms such as *www.youtube.com*, but also the use of games, either on platforms or physically realized. All these aim not only to teach but also to anchor and assess vocabulary.

Keywords: level A1, multimodality, microlanguage, comprehension, translation

László Szilárd Szilveszter

TRANSCENDENCE IN MODERN PHILOSOPHY AND POETRY

My presentation aims to provide a theoretical approach to the relationship between twentieth-century Hungarian poetry and the sacred, offering a brief analysis of various concepts of transcendence, with particular emphasis on

the connection between literature and the transcendent. It seeks to answer the question of how the so-called “God-seeking” poem, in the period before World War II, brought changes to Hungarian poetry compared to the poetic endeavours from the Enlightenment to the early twentieth century. Drawing on Tamás Molnár’s concepts of the comprehensor (the initiate) and the viator (the pilgrim), my analysis explores parallels between modern philosophy and art in their attempts to interpret the relationship between God and humanity, establishing the position of the confessor (the testifier) as a distinctive creative orientation applicable to the first half of twentieth-century Hungarian poetry.

Keywords: Hungarian poetry, modern philosophy, sacrality, existential crisis, transcendence

Susana-Monica Tapodi

**MONA’S EYES – A NOVEL OF INITIATION
AND A MODEL OF CULTURAL TRANSMISSION**

Art historian Thomas Schlessler’s second novel, *Mona’s Eyes* (2024), contains a frame story. The action in the frame depicts a year in the life of the heroine, a ten-year-old girl who is in danger of going blind. Interspersed are 52 unpublished essays on art. The nearly 500-page volume contains reproductions of masterpieces from the three Parisian museums of Louvre, Orsay, and Beaubourg, which Mona contemplates on and studies weekly in the company of her grandfather, Henry, who, instead of a psychiatrist, treats his granddaughter through the power of aesthetics. This erudite and wise man helps her discover the essence of the 52 works, their beauty, and their cultural, ethical, and philosophical content. Paintings by Leonardo da Vinci, Sandro Botticelli, Johannes Vermeer, Frans Hals, Francisco Goya, Jacques-Louis David, Caspar David Friedrich, William Turner, Gustave Courbet, Claude Monet, Frida Kahlo, or Marina Abramovich and statues by Michelangelo or Brâncuși are presented in the novel both through ekphrasis and dialogue between the two. The grandfather allows Mona, after a quarter of an hour’s silent contemplation, to formulate her observations and questions about the artwork she has seen, and then he sketches the historical and artistic context of its creation for a better understanding. The action in the frame of the novel is parabolic in essence, presenting in an exemplary way the ideal form of appropriation of culture parallel to the maturation of the main character and carrying the message of salvation through art.

Keywords: cultural transmission, learning through art, maturing

Dorina Torda

VARIATIONS ON THE NARRATIVE OF ALIENATION IN ÁRPÁD KUN'S NOVEL *TAKARÍTÓ FÉRFI* (*THE CLEANING MAN*)

Árpád Kun's novel *The Cleaning Man* follows the story of a Hungarian family who relocates to Norway in search of a better life. At the heart of the narrative lies the experience of foreignness and the process of adapting to a new environment, during which the characters are forced to confront not only external cultural differences but also their own internal boundaries and fears. The novel sensitively portrays the process through which the family members – especially the father – strive to construct a new identity within a society governed by a different language and value system. The author vividly illustrates the subtle, often painful moments of experiencing cultural and social differences, which manifest in everyday life, the workplace, and social relationships, as well as within family dynamics. These situations appear not only as challenges but also as opportunities for growth, through which the characters attain a new level of understanding, acceptance, and self-reflection. As the story unfolds, it becomes increasingly clear that the novel's central figure, the father, is not merely attempting to assimilate externally but is also engaged in an inner struggle with himself. Thus, the narrative is not only the story of a family's integration but also an exploration of deeper existential questions: identity, belonging, relationships, and the human place in the world. The novel, therefore, does not depict foreignness merely as an alienating or negative experience but as a rich source of insight that offers the possibility of self-knowledge and a deeper understanding of others. Facing differences opens up new perspectives and teaches a new kind of empathy.

This paper aims to explore how the internal and external conflicts resulting from relocation, the experience of foreignness, and the realities of migration are represented in the novel. Special attention is given to cultural transition, the difficulties of integrating into a new society, and the communication barriers and identity crises that arise from these challenges. Through the analysis of the text, it becomes evident that *The Cleaning Man* reflects on the theme of foreignness not only through individual destinies but also raises questions that can be interpreted within broader social and existential dimensions.

Keywords: migration, foreignness, relocation, stereotypes, isolation

Valentin Trifescu

THE RELATIONSHIP OF THE BRUKENTHAL NATIONAL MUSEUM WITH CONTEMPORARY ART. A BRIEF HISTORY (FROM ITS BEGINNINGS TO THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY)

In this study, we have attempted to provide a brief history on how the contemporary art collections of the Brukenthal National Museum had developed,

from their foundation during the time of Baron Samuel von Brukenthal until the 1940s. Emphasis was placed on policies of contemporary art acquisitions from each historical period and on the management of the art exhibition itself, which gave the collections of the Brukenthal National Museum a certain specificity. Aspects related to the history of ideas, tastes, and influence of politics on art and culture were also taken into account.

Keywords: Brukenthal National Museum, acquisitions, collections

Eszter Valnerné Török

TRANSNATIONALITY AND CULTURAL MEDIATION IN AN INFORMAL COMMUNITY OF HUNGARIANS LIVING IN BERLIN

In contrast to the linear concepts of assimilation and identification integration, hybridity and transnationality are increasingly frequent concepts in today's academic discourse. Behind these concepts, there lie quite different attachments and uses of space than in the identity narratives used in the past. Hybridity refers to the emergence of hybrid identities, i.e. multiple attachments in constant transformation. The theory of hybridity was introduced by Homi K. Bhabha, a prominent figure in postcolonial studies, who understands cultural identity not as a single identity that can be derived from a single root, thus moving away from the idea of linking language, culture, or cultural identity to a specific, closed space. In the process of hybridization, different identities are blended, and different cultures come under the influence of each other. Transnationality is a system of relationships between individuals and groups across nation-state borders, affecting both sending and receiving countries, as well as migration itself. The concept is based on the premise that migration and integration are non-linear processes, as they can be conceived as multiple movements of people from migratory backgrounds and multi-directional flows of resources and people between nation-states. A characteristic feature of transmigrants is that they show a certain frequency of cross-border activity. Such transnational spaces are emerging, and Hungarians living in Berlin are mostly moving into such spaces. The research presented in this study focuses on members of an informal group of Hungarians living in the Berlin diaspora, the Berlin Salon audience. The analysis of the semi-structured interview material will present the community members' conceptions of identity and space. The sample analysed is suitable for documenting typical problem areas, typical approaches, attitudes, concepts of life, sets of arguments, and directions in relation to a specific period and community.

Keywords: identity, hybridity, transnationality, cultural mediation, diasporic research

Andrei-Călin Zamfirescu

**ONTOLOGIES OF LANGUAGE AND LINGUISTIC
QUESTS IN DANTE'S *DE VULGARI ELOQUENTIA***

Engaged in the process of systematically dissecting the defining evolutionary lines of early modern linguistics, any meticulous historian of the discipline will have repeatedly encountered a contradictory *datum*. This is the fact that the positivist rudiments that would end up establishing the normative epistemology of linguistics as an empirically grounded scientific domain have emerged as nothing more than a late excrescence, phylogenetically linked, *ab origine*, to an underlying methodological stratum patroned by the impulses of free generative speculation or those of free ideational association. In exploring the medieval points of germination that established linguistics as its own tentative field, these deontological undercurrents present themselves as the dominant theoretical nodes that have guided the growth of the nascent discipline. The voluminous *Etymologiae*, authored by Isidore of Seville, remains one of the most noteworthy examples of works that directly epitomize this paradigmatic inclination. Articulated in accordance with its metaphysical assumptions, other, later manuscripts also sought to delve into the hermeneutics of language, ensuring the continued propagation of the frameworks originally constructed and disseminated by Saint Isidore. Dante's minor works can be appraised as just such a point of reference, the interdisciplinarity of some (proto-)linguistic treatises such as *De vulgari eloquentia* also standing out as prime examples of the affinities nurtured by medieval thought in relation to the *habitus* of building synergetic epistemologies. The present study will seek not only to bring back into discussion the theological, mytho-semantic, or ontogenetic valences of this treatise but also to rehabilitate its speculative methodology, not so much as a coherent (albeit archaic) scientific *organon* but as a daring attempt to delineate a metaphysical theory of communication.

Keywords: Dante, medieval language theory, history of linguistics, philosophy of language, theology of language

Krisztina Zékány

**THE CHARACTERISTICS OF LANGUAGE CONTACT
IN MULTINATIONAL TRANSCARPATHIA**

This paper focuses on the status of the Hungarian language within the Carpathian Basin, with particular emphasis on Transcarpathia, where linguistic interactions are especially intense due to the multi-ethnic environment. These interactions are not only rooted in a shared historical past but also form the foundation of today's coexistence. Because of political fluctuations, the already diverse ethnic composition of the region has been artificially expanded over the

past century. Transcarpathia has experienced seventeen changes in government: five different state languages have been used during this time. Each era has left its linguistic imprint. Therefore, it is entirely natural that while my mother intends to go to Stalin Square, I accompany her to Reunification Square, and my daughter joins us, referring to it as Petőfi Square. The mutual influence of languages has not only led to the accumulation of foreign linguistic elements in the speech of Transcarpathian Hungarians but has also resulted in the adoption of numerous Hungarian words, phrases, and idiomatic expressions into the other languages of the region. Due to constant linguistic interaction, a distinct “Transcarpathian language” has emerged, characterized by the dynamic variation of linguistic elements from different languages, depending on the interlocutor’s linguistic competence. Hungarian loanwords have gradually adapted to the phonetic and morphological rules of Transcarpathian Ukrainian, Rusyn, Romanian, and Slovak dialects. Consequently, individual words may exhibit variations from one district or village to another. Such linguistic doublets further enrich the “Transcarpathian language”.

Keywords: Transcarpathia, language contact, linguistic contact phenomena, Hungarisms, doublets

A KÖTET SZERZŐI / LISTA AUTORILOR

BORBÉLY Julianna egyetemi adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvár-
rad / lector universitar, Universitatea Creștină „Partium”, Oradea, julianna-
borbely@partium.ro, ORCID: 0000-0002-7753-1374

DEBRENTI Edit egyetemi docens, Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvár-
rad / conferențiar universitar, Universitatea Creștină „Partium”, Oradea, debrenti.
edit@partium.ro, ORCID: 0009-0000-7270-6086

DÉGI Zsuzsanna egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE, Csíkszereda / lector uni-
versitar, Universitatea „Sapientia”, Miercurea-Ciuc, degizzsuzsanna@uni.
sapientia.ro, ORCID: 0000-0002-2845-3883

GLÜCK Péter doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest / doc-
torand, Universitatea Eötvös Loránd, Budapesta, gluckpeti@student.elte.
hu, ORCID: 0009-0004-8517-7864

HARDI-MAGYAR Tamara nyelvtanár, Széchenyi István Egyetem, Nyelvi és Kul-
turális Központ, Győr / profesor de limbă, Universitatea Széchenyi István,
Centrul de Limbi și Cultură, Győr, tamara@sze.hu, ORCID: 0009-0000-5999-
7448

JOÓ Julianna múzeumpedagógiai osztályvezető, MNM KK Iparművészeti Mú-
zeum, Budapest / șef al Secției de pedagogie muzeală, Muzeul Național al
Ungariei – Muzeul de Arte Decorative, Centrul de Colecții, Budapesta, joo.
julianna@imm.hu, ORCID: 0009-0002-3075-0585

JIEANU, Ioana egyetemi adjunktus, Ploiesti Olaj- és Gázipari Egyetem Román
Nyelv Intézete Ljubljana Egyetem / lector universitar, Universitatea Petrol-
Gaze din Ploiești / ILR / Universitatea din Ljubljana / Ploiești / Ljubljana,
ioana-carmen.jieanu@ff.uni-lj.si, ORCID: 0000-0002-0356-5803

JOSAN, Carina-Maria doktorandusz, Temesvári Nyugati Tudományegyetem /
doctorand, Universitatea de Vest din Timișoara, Timișoara, carina.josan@e-
uvt.ro, ORCID: 0009-0002-9726-3335

LÁBADI Zsombor egyetemi docens, Josip Juraj Strossmayer Egyetem, Eszék /
conferențiar universitar, Universitatea Josip Juraj Strossmayer, Osijek, laba-
di.zsombor@gmail.com, ORCID: 0009-0009-0053-1083

LUNGU-BADEA, Georgiana egyetemi professzor, Temesvári Nyugati Tudomány-
egyetem / profesor universitar, Universitatea de Vest din Timișoara, Timișoa-
ra, georgiana.lungu-badea@e-uvt.ro, ORCID: 0000-0002-0786-0412

MĂRGINEAN, Alexandra doktorandusz, Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Ko-
lozsvár / doctorandă, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, alexandra.
marginean5@yahoo.com, ORCID: 0009-0006-3831-1316

- MILIÁN Orsolya** egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Szeged / lector universitar, Universitatea din Szeged, Szeged, milianro@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-3550-4589
- PAP Levente** habilitált egyetemi docens, Sapientia EMTE, Csíkszereda / conferențiar universitar abilitat, Universitatea „Sapientia”, Miercurea-Ciuc, pap-levente@uni.sapientia.ro, ORCID: 0000-0002-5191-6997
- POENARIU, Senida** tudományos kutató, Lucian Blaga Tudományegyetem Nagyszében / cercetător științific, Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, poenariu-senida@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-9460-8951
- PÁL Enikő** egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE Csíkszereda / lector universitar, Universitatea „Sapientia”, Miercurea-Ciuc, paleniko@uni.sapientia.ro, ORCID: 0000-0003-4026-7562
- PUPP Réka** egyetemi adjunktus, Bukaresti Egyetem, Bukarest / lector universitar, Universitatea din București, București, puppreka@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-3198-1270
- SIMINA-SUCIU, Maria**-társult oktató, Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár / cadru didactic asociat, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, mariasuciu2509@gmail.com, ORCID: 0009-0008-5235-2928
- SZÁSZ Erzsébet** egyetemi docens, Partiumi Keresztyén Egyetem, Nagyvárad / conferențiar universitar, Universitatea Creștină „Partium”, Oradea, szaszerzsebet@partium.ro, ORCID: 0000-0001-5620-7201
- SZILÁGYI Szilárd** egyetemi adjunktus, Bukaresti Egyetem, Bukarest / lector universitar, Universitatea din București, București, szlagy1@yahoo.com, ORCID: 0009-0003-5578-9360
- SZILVESZTER László Szilárd** egyetemi docens, Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár / conferențiar universitar, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, szilveszter.laszloszilard@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2309-9755
- TAPODI Susana-Monica** egyetemi professzor, Sapientia EMTE Csíkszereda / profesor universitar, Universitatea „Sapientia”, Miercurea-Ciuc, tapodizsuzsa@uni.sapientia.ro, ORCID: 0000-0003-0212-7921
- TÓDOR Erika-Mária** egyetemi professzor, Sapientia EMTE Csíkszereda / profesor universitar, Universitatea „Sapientia”, Miercurea-Ciuc, todorerika@uni.sapientia.ro, ORCID: 0000-0002-2584-941X
- TOMONICKSKA Ingrid** egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE Csíkszereda / lector universitar, Universitatea „Sapientia”, Miercurea-Ciuc, tomonickskaingrid@uni.sapientia.ro, ORCID: 0000-0003-2306-5539
- TORDA Dorina** doktorandusz, Újvidéki Egyetem, Újvidék / doctorand, Universitatea din Novi-Sad, Novi Sad, tordadorina123@gmail.com, ORCID: 0009-0001-9865-5982
- TRIFESCU, Valentin** egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE Csíkszereda – Brukenthal Nemzeti Múzeum, Nagyszében / lector universitar, Universitatea

„Sapientia”, Miercurea-Ciuc – Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, trifescu-valentin@uni.sapientia.ro, ORCID: 0009-0003-2752-287X

VALNERNÉ Török Eszter központvezető szaknyelvtanár, Debreceni Egyetem, Debrecen / director de centru, profesor de limbaj specializat, Universitatea din Debrecen, Debrecen, torok.eszter@econ.unideb.hu, ORCID: 0000-0001-9828-6614

ZAMFIRESCU, Andrei-Călin tudományos munkatárs (III. fokozat), Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem, Marosvásárhely / cercetător științific gradul III, Universitatea de Arte din Târgu Mureș, Târgu-Mureș, andreiczamfirescu@gmail.com, ORCID: 0009-0009-4902-711X

ZÉKÁNY Krisztina egyetemi docens, Ungvári Nemzeti Egyetem, Ungvár / conferențiar universitar, Universitatea Națională Ujgorod, Ujgorod, krisztinazekany@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1928-8361

Editura Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Mátyás király (Matei Corvin) u. 4. sz.
Tel./fax: +40-364-401454
E-mail: scientia@kpi.sapientia.ro
www.scientiakiado.ro

Korrektúra / Corectură lingvistică:

Szenkovics Enikő
Simona Dombi

Tördelés / Pregătire pentru tipar:

Dobos Piroska

Tipográfia / Tipografia:

Könczey Elemér

Készült az F&F INTERNATIONAL nyomdában /

Tipărit la tipografia F&F INTERNATIONAL

Igazgató / Director: Ambrus Enikő

A kötet a közvetítés és jelentésátadás kérdését állítja középpontba, rámutatva, hogy a megértés alapja a párbeszéd és a Másik felé való nyitottság. A tanulmányok azt vizsgálják, miként jönnek létre és alakulnak át a jelentések a különböző nyelvek, kultúrák és tudományterületek között, kiemelve a közvetítés dinamikus, kölcsönös természetét. A könyv a 2025-ben megrendezett azonos című nemzetközi konferencia előadásaiból válogat, így a benne szereplő írók egy élő, sokszínű tudományos párbeszéd lenyomatai. A magyar és román nyelvű tanulmányok együttese nemcsak tematikailag, hanem nyelvileg is megvalósítja a közvetítés aktusát, hiszen a kötet maga is párbeszédet teremt különböző tudományos és kulturális horizontok között.

Volumul aduce în prim-plan problematica medierii și a transferului de sens, subliniind că fundamentul înțelegerii îl constituie dialogul și deschiderea față de Celălalt. Studiile din acest volum investighează modul în care sensurile iau naștere și se transformă între diferite limbi, culturi și domenii ale cunoașterii, evidențiind caracterul dinamic și reciproc al medierii. Cartea reunește o selecție de lucrări prezentate în cadrul conferinței internaționale omonime organizate în 2025, textele incluse constituind expresia unui dialog științific viu și divers. Ansamblul studiilor în limbile maghiară și română realizează actul medierii nu doar tematic, ci și lingvistic, întrucât volumul însuși creează un spațiu de dialog între diferite orizonturi științifice și culturale.

ISBN 978-606-975-112-1

9 786069 751121